

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»
Центр перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Донецький науковий центр НАН України та МОН України
Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні
Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ Й ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Київ 2024

БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ Й ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

*Збірник матеріалів
III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт
здобувачів вищої освіти та молодих вчених
з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини*

Київ 2024

УДК 3(477)“364/366”(082)
Б 59

Загальна редакція:

Устименко В.А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор Деревянко Б.В.
доктор економічних наук, старший дослідник Rogozyan Ю.С.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» (протокол № 1 від 29 січня 2024 року)

Б 59 Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення: Збірник матеріалів ІІІ-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є. Київ: Компанія „BAITE“, 2024. 422 с.

ISBN 978-617-14-0207-2

Збірник містить матеріали наукових й експертних досліджень з питань бізнесу та прав людини під час війни та повоєнного відновлення, що підготовлені учасниками ІІІ-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених, присвяченого 75-річчю Загальної декларації прав людини, а також провідними вітчизняними науковцями й експертами. Висвітлюються теоретичні та практичні аспекти проблем, охоплених темою Конкурсу, й можливих їх рішень з метою гарантування забезпечення та належного захисту прав людини державною і місцевою владою та суб'єктами господарювання під час правового режиму воєнного стану, відновлення й сталого розвитку України у повоєнний період.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців-практиків, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, широкої зацікавленої громадськості.

The collection contains materials of scientific and expert research on business and human rights during the war and post-war reconstruction, prepared by the participants of the ІІІ-rd All-Ukrainian contest of students of higher educational establishments and young researchers, dedicated to the 75th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, as well as by leading domestic scientists and experts. The theoretical and practical aspects of problems, covered by the topic of the Contest, and their possible solutions aimed to guarantee the ensuring and proper protection of human rights by state and local authorities, and business entities during the legal regime of martial law, recovery and sustainable development of Ukraine in the post-war period are highlighted.

For researchers, teachers, postgraduate students and students of various specialties of higher educational establishments, employees of public authorities and local self-government bodies, practitioners, businesses and their associations, the general public interested.

Видано за сприяння Програми розвитку ООН в Україні.

Викладені у цьому виданні погляди належать авторам і за жодних обставин не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію ООН. Наведені інформація та розробки дозволені для вільного копіювання, перевидання та поширення на всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо за такого копіювання, перевидання та поширення зроблене обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на ці інформацію та розробки.

УДК 3(477)“364/366”(082)
ISBN 978-617-14-0207-2

- © Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», 2024
- © Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2024
- © Донецький науковий центр НАН України та МОН України, 2024
- © Програма розвитку ООН в Україні, 2024
- © Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, 2024
- © Автори наукових робіт і статей, 2024

Зміст

ПЕРЕДМОВА	11
Володимир УСТИМЕНКО , Директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»	11
ВСТУП	16
Дмитро ЛУБИНЕЦЬ , Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	16
Олена КОЛОБРОДОВА , Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав	18
Світлана КОЛИШКО , Керівниця ініціатив з прав людини та доступу до правосуддя Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні	20
Галина МИХАЙЛЮК , народний депутат України, Представник Президента України у Верховній Раді України, заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	22
Руслан ГОРБЕНКО , народний депутат України, заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, кандидат економічних наук	23
Людмила СУГАК , заступник Міністра юстиції України з питань європейської інтеграції	24
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ РОБОТИ ДИПЛОМАНТІВ КОНКУРСУ	27
1.1. Наукові роботи молодих учених	28
Вікторія СТРАТІЙЧУК , Трансформація механізму залучення іноземних інвестицій як інструмент побудови відповідального бізнесу в умовах війни в Україні	28
Анастасія ЗАВГОРОДНЯ , Розвиток корпоративного управління підприємств у сфері кібербезпеки в умовах економічної невизначеності	38
Еміль ФЕДЕЛЕШ , Особливості господарської діяльності логістичних операторів під час війни з урахуванням прав людини	47

1.2. Наукові роботи здобувачів вищої освіти	54
Арсен ЄФРЕМОВ , Впровадження принципів ESG в умовах повоєнного відновлення України	54
Ауріка СОЛОМАХА , Застосування бізнесом концепції «GREEN IP»	65
Катерина ХМЕЛЕНКО , Розмінування територій як захід забезпечення прав аграрного бізнесу. Міжнародна підтримка України.	73
Поліна ЧАЛА , Застосування «теорії змін» у стратегуванні розвитку громадської організації для захисту прав людини . . .	83
Максим БОБРОВСЬКИЙ , Взаємодія українського бізнесу та громадянського суспільства в контексті оцінки впливу господарювання на права людини	100
Олександра НОСАЧ , Запровадження антикорупційних програм для бізнесу в період повоєнного відновлення	106

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЧЕНИХ ТА ЕКСПЕРТІВ-ПРАКТИКІВ 117

Богдан ВЕСЕЛОВСЬКИЙ , Основні завдання України у сфері фундаментальних прав людини в контексті перемовин про членство України в Європейському Союзі.	118
Світлана ГРЕЧАНА , Оцінка ефективності відбудови територій відновлення крізь призму реалізації соціально-економічних прав людини	123
Олег ЗАЙЧУК, Юрій ЗАЙЧУК , Деякі аспекти повоєнного відновлення України у світлі 75-річчя Загальної декларації прав людини	128
Богдан ПШЕНІЧНИЙ , Положення Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини і правова політика України. Стан імплементації та виклики сьогодення	136
Алевтина САНЧЕНКО , Про соціальну відповідальність бізнесу та методи оцінки його впливу на права людини: орієнтири для України	139
Олександр ТРЕГУБ , Забезпечення цифрових прав людини у сфері зовнішньоекономічної діяльності	150
Наталія ШАКУРО , Міжнародні стандарти щодо реалізації трудових прав людини у випадку збройного конфлікту	156
Олена ШОМПОЛ , Права людини і бізнес: проблеми забезпечення екологічних прав	162

РОЗДІЛ 3. ОБРАНИ КОНКУРСНІ РОБОТИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ ТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	167
Ольга РОССИЛЬНА , Зміна парадигми державної політики щодо права людини на охорону здоров'я	168
Аліна ГУТНИК , Забезпечення права на захист персональних даних підозрюваного у кримінальному провадженні: проблеми та шляхи їх розв'язання	174
Євгенія КОЗИР , Соціально-економічний аспект Загальної декларації прав людини	183
Діана ЯРОВА , Роль інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у здійсненні парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав людини	191
Ігор ПУСТОВІТ , Роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту соціально-економічних прав громадян в умовах воєнного стану	200
Дмитро МАХТАЙ , Інститут Омбудсмана як дієвий інструмент здійснення парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини: історичні аспекти, сучасний стан та стратегічні перспективи	207
Юлія КОЗЬМИНА , Роль інституції Омбудсмана у реалізації права на освіту: вітчизняний та зарубіжний досвід	218
Марина ПРОЦЕНКО , Соціальна відповідальність компаній та соціальне підприємництво як елементи посилення соціального захисту в Україні	227
Роман ЗАЄЦЬ , Впровадження принципу належної обачності щодо прав людини у господарську діяльність як чинник вступу України до Європейського Союзу	234
Ярослав ФЕЧО , Недержавні механізми розгляду скарг як запорука дотримання прав людини у сфері бізнесу: питання функціонування в Україні	243
Дар'я СЕРИХ , Стратегія розвитку підприємництва на засадах ESG-орієнтирів	252
Ольга СІНГАЄВСЬКА , Удосконалення інвестиційного законодавства України відповідно до вимог Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини	259
Михайло ШВЕЦЬ , Правове регулювання «зелених» інвестицій в Україні: окремі аспекти	268

Катерина ФУТОРЯНСЬКА , Формування інклюзивного ринку праці для осіб з інвалідністю в Україні під час війни та міжнародний досвід	276
Анастасія СЛОБОДЯНИК , Стартап-ініціатива щодо створення інклюзивних технологічних рішень для підтримки військових з інвалідністю	286
Ірина СТУДЕНЕЦЬ , Дотримання прав працівників у концесіях	294
Анна КАЛЬКО , Реалізація та захист прав людини у сфері трудових відносин в еру цифровізації	302
Дар'я ЗАГРЕБЕЛЬНА , Дотримання прав людини приватними військовими компаніями: світовий досвід та виклики для України	310
Вікторія ШИНКАРЧУК , Стратегічне партнерство під час війни: світовий досвід та вітчизняна практика	316
Марія ПИЛИПЕНКО , Роль організацій громадянського суспільства у процесі впровадження Керівних принципів ООН у сфері бізнесу і прав людини	322
Костянтин ХРИСТОФОРІДС , Повоєнне відновлення України або «маніфест» українського економічного дива кризь призму громадянського суспільства	331
Олександр ФОМІЧЕВ , Проблеми та перспективи удосконалення організаційної структури органу місцевого самоврядування в контексті забезпечення прав людини	340
Катерина ЧЕРНИШЕНКО , Право людини на захист персональних даних у сфері штучного інтелекту: вітчизняний та міжнародний досвід	350
Владислав КУЗНЕЦОВ , Процеси діджиталізації в підприємстві як основа забезпечення прав людини в умовах війни в Україні	358
Андрій ОЛЕКСАНДРЕНКО , Засади дотримання прав споживачів під час використання штучного інтелекту в діяльності підприємства	366
Дар'я ГЛАДЧЕНКО , Державна підтримка українського ІТ-бізнесу у воєнний час	373
Юлія ЄРШОВА , Релокований бізнес: вплив на прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях в Україні	381
Вадим ГУЗЄЄВ , Впровадження технології дрібнотоварного виробництва грибів у фермерських і присадибних господарствах у повоєнному відновленні деокупованих територій України	390

Аліна ОСТАПЕНКО, Особливості примусового відчуження майна суб'єктів господарювання під час дії воєнного стану в Україні 398

ДОДАТКИ 409

Додаток 1. Персональний склад Конкурсної комісії з оцінювання наукових робіт III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення» з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини 409

Додаток 2. Корисні посилання на джерела знань з питань бізнесу та прав людини 414

ПЕРЕДМОВА

Цей Збірник є виданням матеріалів III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення» з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини. Його публікація завершує серію заходів, що відбулися у рамках Конкурсу впродовж 2023 року.

Конкурс став однією з визначних наукових подій року, коли на загальносвітовому рівні відзначалася ювілейна річниця з дня ухвалення Організацією Об'єднаних Націй Загальної декларації прав людини. Конкурс ініційовано Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» (далі ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України»), оголошено та проведено спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Програмою розвитку ООН в Україні.

Наголосимо, що його проведенню не змогли завадити агресивні воєнні дії Російської Федерації проти нашої суверенної та незалежної держави, численні повітряні тривоги, руйнівні наслідки ракетних та інших обстрілів території всієї України. Навпаки, нас – Організаційний комітет і авторитетну Конкурсну комісію – позитивно вражає коло наукових інтересів і рівень підготовки робіт учасників, які проявили незламність, як і весь наш народ, творчу самовіддачу, прагнення досягнення Україною цивілізаційних цінностей. Усупереч найважчим викликам для нашої країни та кожного її громадянина у воєнний час, у Конкурсі взяли участь 123 автори наукових робіт, серед яких 101 здобувач вищої освіти та 22 молодих учених (кандидатів наук, докторів філософії, докторів наук) з 32 закладів вищої освіти та 6 наукових установ.

Автори десяти кращих наукових робіт стали переможцями Конкурсу за двома номінаціями – «Кращі наукові роботи молодих учених» та «Кращі наукові роботи здобувачів вищої освіти». Серед молодих учених дипломанткою I ступеня стала Вікторія Стратійчук, доктор філософії зі спеціальності «Економіка», доцент кафедри економіки та міжнародних відносин факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету, з роботою, присвяченою побудові

відповідального бізнесу в умовах війни в Україні з метою залучення іноземних інвестицій. Особливо приємно, що пані Вікторія вже посідала переможне місце за результатами першого Всеукраїнського конкурсу 2021 року, який проводився з нагоди 30-ї річниці Незалежності України. Його тема стосувалась проблематики соціально відповідального бізнесу як складової сталого розвитку. Дипломанткою II ступеня стала Анастасія Завгородня, молодий науковець, кандидат економічних наук, докторант ПрАт «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом». Предметом дослідження її наукової роботи стали проблемні питання прав людини, відносин корпоративного управління підприємством і кібербезпеки в умовах економічної невизначеності, що особливо актуально у воєнних умовах. Завершив рейтинг переможців серед молодих учених і отримав Диплом III ступеня Еміль Феделеш, кандидат юридичних наук, докторант ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України», з дуже важливою в умовах війни темою щодо особливостей господарської діяльності логістичних операторів із урахуванням прав людини. У зв'язку з темою цього дослідження не можна не згадати мудрий вислів командувача корпусу морської піхоти США генерала Роберта Х. Берроу: «Аматори обговорюють тактику, а професіонали вивчають логістику», що визначає важливу роль цього напрямку діяльності у забезпеченні перемоги у війнах сучасності.

Глибоко компетентною і водночас зворушливою була презентація – під час Підсумкової науково-практичної конференції – конкурсної роботи Дипломанта I ступеня серед здобувачів вищої освіти студента Херсонського державного аграрно-економічного університету Арсена Єфремова, який, на жаль, мав досвід життя в окупації. Його дослідження щодо поступу України у впровадженні принципів ESG в економічні відносини для нього є яскравим підтвердженням цивілізаційного виміру українців. Дипломантами II ступеня стали студентка Ауріка Соломаха з Київського національного університету імені Тараса Шевченка з роботою «Застосування бізнесом концепції «Green IP», аспірант кафедри господарського права Юридичного факультету Ужгородського національного університету Станіслав Сухан із роботою «Забезпечення права на репродукцію для військовослужбовців» та студентка Катерина Хмеленко із Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ з роботою «Розмінування територій як захід забезпечення прав аграрного бізнесу. Міжнародна підтримка України». Дипломами III ступеня нагороджено магістрантку та волонтерку Поліну Чалу із Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля за ро-

боту «Застосування «теорії змін» в стратегуванні розвитку громадської організації для захисту прав людини», студента Максима Бобровського з Полтавського державного аграрного університету за роботу «Взаємодія українського бізнесу та громадського суспільства в контексті оцінки впливу господарювання на права людини» та магістрантку Олександрю Носач з Донецького національного університету імені Василя Стуса за роботу «Запровадження антикорупційних програм для бізнесу в період повоєнного відновлення».

Конкурсна комісія, яку я мав честь очолювати разом із Представником Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав Оленою Колобродовою, визначила ці роботи як гідні вищих нагород, а також вирішила нагородити відзнаками за успішні наукові роботи понад двадцять учасників і учасниць, відзначити подяками їх наукових керівників та найактивніші заклади вищої освіти й наукові установи.

Для подальшого розвитку проблематики досліджень та впровадження їх результатів важливою є оригінальність і практична значущість змісту наукових напрацювань, творчий підхід їх авторів. Наукові роботи дипломантів Конкурсу, успішних учасників й окремих членів Конкурсної комісії опубліковано у цьому збірнику.

Важливо зазначити й традиційно позитивну рису цього Всеукраїнського конкурсу – потужний конгломерат установ й організацій, які консолідували зусилля для його проведення та оцінювання наукових робіт у складі Конкурсної комісії. Разом із ДУ «ІЕПД імені В.К. Макутова НАН України» успіх Конкурсу забезпечили Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, народні депутати України, які є науковцями у сфері права та економіки, Міністерство освіти і науки України, Міністерство юстиції України, Міністерство економіки України, Донецький науковий центр НАН України та МОН України, Ужгородський національний університет, Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, Рада молодих учених при МОН України, Рада молодих вчених НАН України, Проєкт Ради Європи «Посилення соціального захисту в Україні», Ресурсний центр з питань бізнесу і прав людини (Велика Британія), Український координаційний центр з підвищення правової освіти населення, Глобальна асоціація дослідників з питань бізнесу й прав людини. Програма розвитку ООН в Україні незмінно й надійно надає експертну та організаційно-технічну підтримку проведенню наших Всеукраїнських конкурсів. Уже другий рік поспіль реалізації ініціативи Конкурсу посприяла допомога Уряду Японії у

рамках глобального проєкту Програми розвитку ООН «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення». Ресурсний центр з питань бізнесу й прав людини з 2017 року є експертним партнером ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України» у вивченні проблематики, підтримує ініціативи з поширення знань і підвищення відповідної компетентності у сфері захисту прав людини в Україні, Центральній та Східній Європі, країнах Азії та світі.

Вказане свідчить, що тематика реалізації гарантій дотримання соціально-економічних й екологічних прав людини в умовах війни й повоєнної трансформації стосується всіх сторін суспільних відносин у нашій країні – органів державної та місцевої влади, суб'єктів господарювання, неурядових організацій, наукового середовища та ін. Значно посилюється увага міжнародних організацій, європейських інституцій до стану дотримання прав людини в різних сферах, що знаходить прояв у активній правотворчій роботі державних структур та ініціатив неурядових організацій. ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України» цілеспрямовано веде науково-теоретичні та науково-прикладні розробки у цій царині; їх результати широко застосовуються парламентом, органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, судовою владою України, бізнес-структурами та їх асоціаціями тощо. Особливою увагою послуговуються тематичні напрацювання попередніх років, які стосуються, зокрема, формування правової моделі сталого розвитку України, стану і трансформації правової моделі енергетичного простору України, вдосконалення правового забезпечення становлення нової якості життя людини, раціонального співвідношення і взаємозв'язку соціальної справедливості та економічної ефективності, дотримання принципу справедливості як основи захисту соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб, економіко-правового забезпечення розвитку сфери житлово-комунальних послуг міста. Проведення Конкурсів наукових робіт є однією з багатьох форм роботи ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України» щодо сприяння вдосконаленню економіко-правового регулювання розвитку економічних відносин в Україні на засадах верховенства права та поваги прав людини, правового забезпечення її повоєнного розвитку.

У цьому контексті не можна не підкреслити визначальну роль Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки (далі Центр), який очолює кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту Алевтина Санченко. Ініціатива Центру з проведення Всеукраїнських конкурсів наукових робіт з питань бізнесу та прав людини разом з Уповноваженим Верховної Ради України та Програмою розвитку ООН в Україні стала вже традиційною. Завдяки Центру розширюється і коло учасників конкурсів й знаходиться практичне втілення просуванню поваги прав людини, що є особливо значущим у часи війни.

Щиро вітаю всіх конкурсантів і конкурсанток з їх науковими успіхами, висловлю вдячність усім установам - співorganizаторам і партнерам, поважним членам Конкурсної комісії за вагомий внесок у проведення Конкурсу та бажаю всім нових суспільно-важливих досягнень.

Переконаний, що наша злагоджена робота в нинішніх умовах задля забезпечення прав людини у сфері господарювання та в усіх сферах життєдіяльності суспільства наближає нас до перемоги у війні з агресором і надає впевненості в успішному повоєнному розвитку нашої країни.

Володимир УСТИМЕНКО,
*Директор Державної установи
«Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»,
член-кореспондент НАН України, член-
кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України*

ВСТУП

Дмитро ЛУБІНЕЦЬ,

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Шановні учасники та учасниці Конкурсу!

Захист прав людини під час жорстокої війни Російської Федерації проти нашої держави та українського народу є надзвичайно актуальним і складним завданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та всіх органів влади.

На жаль, ця війна забирає саме право на життя і права на все, що українці здобули своєю працею – особисте майно й житло, професійну кар'єру та успішний бізнес. Вона руйнує їх здоров'я, розриває сімейні та інші соціальні зв'язки, змушує покидати Батьківщину та обумовлює появу нових соціально-економічних потреб постраждалих від війни людей. Утім війна не руйнує волелюбного духу народу України та основи нашої держави, яка розвивається як демократична, соціальна та правова.

Тематика III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених *«Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення»* з нагоди 75-річчя Загальної декларації з прав людини, в якому ви взяли участь, охоплює широке коло критично важливих питань. Дослідники з різних сфер наукових знань зосередили свою увагу на формуванні єдиної позиції, спрямованої на дотримання прав людини, збереження потенціалу української держави нині, її потужного розвитку в повоєнний час.

Під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію нашої держави ми всі зіткнулися з новими викликами, пов'язаними з цинічним порушенням прав людини з боку агресора. Звернення громадян України про порушення їхніх прав, що надходять до Уповноваженого, нерідко є такими, що вимагають негайного реагування та непростих рішень. Адже з поточними надзвичайними викликами стикаються вперше не лише наші люди, але й влада та представники бізнесу, які є роботодавцями. Від злагодженої взаємодії представників

влади, бізнесу та суспільства залежить перемога нашої держави, добробут українців тепер та в успішному майбутньому.

Я впевнений, що результати конкурсних робіт будуть корисними як для подальшої наукової роботи, так і для правозастосовної практики. Я щиро вітаю дипломантів, всіх учасників Конкурсу та їх наукових керівників із їхніми цьогорічними досягненнями і бажаю нових переконливих здобутків у навчанні та професійній діяльності!

Користуючись нагодою, хочу висловити вдячність за успішне проведення Конкурсу Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України та його Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, Програмі розвитку ООН в Україні, Донецькому науковому центру НАН України та МОН України, Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку. Переконаний, що і в подальшому наше співробітництво буде корисним та спрямованим на сприяння додержанню конституційних прав і свобод людини.

Олена КОЛОБРОДОВА,
*Представник Уповноваженого Верховної Ради України
з прав людини з соціальних та економічних прав*

Шановні учасники Конкурсу та підсумкової науково-практичної конференції!

Радо вітаю переможців і всіх конкурсантів III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених *«Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення»*, який присвячено 75-річчю Загальної декларації прав людини.

Хочу зазначити, що організація та проведення Конкурсу, розгляд й оцінювання наукових робіт авторитетною Конкурсною комісією, підведення підсумків Конкурсу під час науково-практичної конференції, яка щорічно відбувається в стінах установи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, вже стало доброю й шанованою традицією. Незважаючи на складні умови воєнного стану, ми вже втретє проводимо такий Конкурс, а значить – продовжуємо будувати краще майбутнє нашої держави.

Сьогодні важливо розвивати наукові дослідження у сфері бізнесу й прав людини, оскільки набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу вимагає пошуку нових рішень для швидкого та ефективного впровадження реформ, які забезпечать відповідність державної політики, законодавства та корпоративних практик праву ЄС та найкращому досвіду діяльності його держав-членів і бізнесу. Ці завдання спонукають до науково-практичних досліджень у різних галузях знань, аналізу вітчизняного законодавства та практики роботи органів влади й змушують переосмислити роль бізнесу в Україні, особливо в умовах війни та повоєнного відновлення.

Результати проведення Конкурсу доводять, що такий формат діяльності дозволяє зацікавити мислячу та креативну українську молодь у тематиці запровадження заснованих на правах людини підходах до прийняття рішень і соціально відповідального бізнесу та викликає бажання здійснювати наукові пошуки для виявлення як гарного досвіду, так і проблем, й пропонувати можливі шляхи їх розв'язання на основі міжнародних норм і стандартів, зокрема Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Конкурс сприяє підвищенню обізнаності різних верств нашого суспільства про засади та прогресивні

способи організації й ведення сучасної бізнес-діяльності з повагою та дотриманням соціальних, економічних й екологічних прав людини. Також він допомагає аргументувати переваги, які українське суспільство та його активне бізнес-середовище набуватимуть внаслідок освоєння та впровадження в Україні необхідних політико-правових рамок і практики відповідального бізнесу, яка ширіється світом у загальному контексті цивілізованого сталого розвитку людства.

Хочу подякувати нашим шановним партнерам: Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України, Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні, Офісу аналітики та консультацій з питань сталого розвитку – за плідну співпрацю в ході організації та проведення заходів у межах Конкурсу. Дякую всім поважним членам Конкурсної комісії з оцінювання наукових робіт – народним депутатам України-науковцям, представникам міністерств освіти і науки, юстиції та економіки України, наукових установ і закладів вищої освіти, профільних громадських організацій за їх вагомий експертний внесок в успіх Конкурсу.

Переконана, що в майбутньому ми продовжимо роботу в цьому напрямі та реалізуємо ряд ініціатив, які будуть привертати увагу молоді до важливості теми відповідального ведення бізнесу, заснованого на правах людини.

Світлана КОЛИШКО

Керівниця ініціатив з прав людини та доступу до правосуддя Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні

Шановні пані та панове!

Повномасштабне російське вторгнення до України має руйнівний вплив на життя мільйонів українців та українок, українську економіку та соціальну сферу. Війна також створила нові виклики для українського бізнесу, посилюючи ризики для прав людини працівників та працівниць, клієнтів та клієнток. Саме тому в умовах війни відповідальна поведінка бізнесу має вирішальне значення як на рівні окремої компанії - забезпечуючи стійкість бізнесу, допомагаючи зменшити юридичні, репутаційні, операційні та фінансові ризики, підвищити довіру клієнтів та клієнток, партнерів та громад,- так і на рівні суспільства, здійснюючи внесок у справедливе, інклюзивне та стале відновлення України. Війна показала, що повага до прав людини має бути не лише на папері, але і втілена у реальні дії, зусилля та практики. Відтак права людини, гендерна рівність і недискримінація повинні бути в центрі всіх соціально-економічних заходів і планів відновлення України.

Розуміючи виклики, з якими стикається українське суспільство, Програма розвитку ООН (UNDP) в Україні за фінансової підтримки Уряду Японії сприяє впровадженню Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини – міжнародно визнаного стандарту з відповідальної бізнес поведінки, а також підтримує Уряд України, бізнес спільноту, науковців у провадженні відповідальних підходів до відбудови та здійснення економічної діяльності.

У співпраці з Міністерством цифрової трансформації України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини UNDP розробила два онлайн-курси (базовий та поглиблений) та інструмент самооцінки для бізнесу з прав людини. Онлайн курси та інструмент самооцінки ґрунтуються на Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини – стандарті з відповідальної бізнес поведінки, який інтегрували у свої настанови ОЕСР, Міжнародна фінансова корпорація, ЄС та низка держав світу (Німеччина, Франція, Японія, ін.), тому вони стануть у нагоді бізнесу, який бажає розвиватися, орієнтуючись на повагу прав людини.

За підтримки UNDP в Україні та уряду Данії також було створено онлайн платформу з питань бізнесу та прав людини, де міститься актуальна інформація про ключові інструменти, які бізнес, громадянське суспільство, молоді дослідники та науковці можуть використовувати, щоб оцінювати, вимірювати вплив на права людини та ефективно керувати ним.

На початку 2023 року UNDP в Україні об'єднала свої зусилля з Інститутом економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Донецьким науковим центром НАН України та МОН України, Офісом аналітики та консультацій з питань сталого розвитку для організації чергового Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих вчених з питань бізнесу та прав людини.

Такий Конкурс проводиться нами втретє, та у 2023 році його присвячено 75-річчю проголошення Загальної декларації прав людини – засадничого документа, який спрямовує міжнародну спільноту, уряди, громадянське суспільство в усьому світі у просуванні та дотриманні всього комплексу прав людини, засадничих цінностей поваги до людської гідності, свободи та недискримінації. Конкурс наукових робіт має на меті привернути увагу молодих дослідників і науковців до критично важливих питань взаємозв'язку бізнесу із правами людини, економічним зростанням та сталим розвитком в умовах війни.

Тож дозвольте ще раз привітати всіх учасників та учасниць Конкурсу. Сподіваємося, що ця ініціатива стане для вас чудовою можливістю для зростання, обміну досвідом з колегами, джерелом натхнення для розробки орієнтованих на людину інноваційних рішень, які допоможуть зробити внесок у стале, інклюзивне, справедливе відновлення України.

Від імені Програми розвитку ООН в Україні вітаємо переможців та учасників Конкурсу, а також дякуємо нашим партнерам, представникам та представницям наукових кіл та всім, хто долучився до цієї ініціативи.

Галина МИХАЙЛЮК,
народний депутат України,
Представник Президента України у Верховній Раді України,
заступник Голови Комітету з питань правоохоронної діяльності,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

**Шановні науковці, організатори, учасники та учасниці
III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої
освіти та молодих учених «Бізнес і права людини в Україні:
проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення»!**

У часи, коли Україна веде героїчну боротьбу проти повномасштабного російського вторгнення й рішуче відстоює свободу та фундаментальні цінності всього демократичного світу, дотримання й захист прав людини постають серйозним завданням як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Присвячений 75-й річниці ухвалення Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй історичного документа – Загальної декларації прав людини – Конкурс надав можливість здобувачам вищої освіти та молодим вченим напрацювати низку науково-практичних пропозицій щодо вирішення ключових проблем сучасної України, водночас активізувавши науково-дослідну роботу.

Теми, висвітлені учасниками Конкурсу, є надзвичайно актуальними й важливими в умовах протидії жорстокій агресії Російської Федерації та подальшої відбудови України. Як член Конкурсної комісії я була приємно вражена різноманітністю обраних питань, а також якістю, ретельністю та ґрунтовністю проведених досліджень.

У зв'язку з цим я хочу щиро привітати переможців, висловити вдячність усім, хто долучився, і побажати натхнення та наснаги в майбутній науково-дослідницькій роботі. Сподіваюся, що Конкурс стане вагомим етапом на шляху до здобуття глибоких експертних знань і стрімкого професійного зростання.

Руслан ГОРБЕНКО,
народний депутат України,
заступник Голови Комітету Верховної Ради України
з питань прав людини, деокупації та реінтеграції
тимчасово окупованих територій України,
національних меншин і міжнаціональних відносин

Шановні пані та панове! Шановні учасники та учасниці Конкурсу!

Майже два роки триває повномасштабна війна Росії проти України, яка спричинила страждання мільйонам людей. Це тисячі смертей, сотні тисяч примусових депортацій на російську територію, мільйони вимушених переселенців та біженців, мільярди збитків і втрат. І що довше триває війна, тим більше Росія плюндрує міжнародний порядок, порушує права українців та коїть воєнні злочини. Але безкарності щодо неї не може бути. У зв'язку з цим цитуватиму Президента України: «Росія повинна забратися з території України. Всієї України та всі окупанти. І кожен пункт Статуту ООН повинен запрацювати знову – жодне з російських порушень міжнародного права не можна ігнорувати».

Саме в цей важкий час не може не вражати збереження традицій проведення Всеукраїнських конкурсів наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених «Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення», що піднімають нагальні та болючі проблеми воєнного сьогодення, які стосуються життя людей, діяльності бізнесу, громадянського суспільства та органів влади в нашій державі.

Отже, прийміть мої щирі вітання, шановні учасники Конкурсу і поважні науковці та експерти, які своєю благородною працею сприяють освіті та професійній підготовці активної наукової молоді. Ваші зусилля та наукові надбання не можуть не радувати, бо завдяки їм забезпечується більш цілісний, обґрунтований процес відбудови України, компенсації заподіяних агресорами збитків і відновлення порушених прав людини.

Впевнений, що цьогорічні переможці Конкурсу зможуть зробити гідний внесок у розвиток сучасної української та світової науки. Розвивайтеся, використовуйте для цього всі можливості, і незабаром ви зможете стати визнаними лідерами в обраній вами сфері діяльності, активними творцями вільної та квітучої України!

Людмила СУГАК,
заступниця Міністра юстиції України
з питань європейської інтеграції

Шановні учасники, учасниці та організатори Конкурсу!

Питання захисту прав людини завжди були у фокусі міжнародних інструментів, які слугують дорожньою картою правових держав для формування цінностей і фундаментом для розвитку. Так, світова спільнота сформувала універсальні та регіональні правові механізми захисту прав людини, які ґрунтуються, зокрема, на принципах і нормах Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, а також на Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року.

У сучасному світі бізнес не може існувати поза контекстом загальних цивілізаційних цінностей та принципів правової держави, а забезпечення прав людини та їх захист є невід'ємною складовою розвитку прозорого бізнесу. Комплексною системою, яка впровадила стандарт для запобігання ризику негативних наслідків для прав людини, пов'язаних з діяльністю у сфері бізнесу, стали Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини, ухвалені Радою ООН з прав людини.

Безумовно, захист прав людини та діяльності бізнес-середовища під час війни передбачає як національні, так і міжнародні форми захисту, які ефективно можуть бути реалізовані шляхом скоординованого міждержавного співробітництва, удосконалення національного законодавства та посилення інституцій, впровадження міжнародних стандартів і кращих практик.

Чинне законодавство України відображає відданість принципам правової держави, високим стандартам прав людини та євроінтеграційним прагненням. Водночас ми розуміємо, які законодавчі та імплементаційні виклики постають перед нами в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації на територію нашої суверенної держави.

Також важливо розглядати ці питання в контексті європейської інтеграції України, оскільки це сприяє вирішенню не лише внутрішніх, але й поточних міжнародних викликів. Нам важливо врахувати, що дотримання високих стандартів прав людини є необхідною передумою

мовою для успішної інтеграції України в європейську спільноту. Ми повинні вдосконалювати національні законодавчі рамки, впроваджувати ефективні механізми захисту прав громадян у сфері бізнесу та бізнесу як такого, а також забезпечувати їх взаємодію для посилення партнерства.

III Всеукраїнський конкурс наукових робіт *«Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни й повоєнного відновлення»* з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини – це не лише майданчик для дискусії чи обміну думками, але і для конструктивного діалогу між громадськістю, професійним, науковим і бізнес-середовищем та органами влади. Ваш внесок у цей діалог є невід’ємним елементом на шляху до сталого розвитку держави та зміцнення прав людини в усіх сферах суспільних відносин і розвитку бізнесу в контексті викликів, які ставлять перед нами агресивна війна РФ та процеси повоєнного відновлення.

Дякую всім учасникам і переможцям Конкурсу за інноваційні ідеї й творчий підхід та зичу успіхів у досягненні цілей професійного становлення та розвитку. Сподіваюся, що результати цього Конкурсу сприятимуть визначенню нових стратегій вирішення проблем, які нині стоять перед нашою країною у сфері захисту прав людини. Наша спільна робота не тільки покращить умови для розвитку бізнесу в Україні на засадах дотримання прав людини, але й зробить вагомий внесок у розвиток сучасного, прогресивного суспільства.

**РОЗДІЛ 1.
НАУКОВІ РОБОТИ
ДИПЛОМАНТІВ КОНКУРСУ**

1.1. НАУКОВІ РОБОТИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Вікторія СТРАТІЙЧУК,

*доктор філософії зі спеціальності «Економіка»,
доцент кафедри економіки та міжнародних відносин
Факультету економіки, менеджменту та права,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету*

<https://orcid.org/0000-0002-9754-5028>

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОБУДОВИ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Вступ. Функціонування економіки в умовах війни створює безліч викликів, з якими постійно стикаються українські суб'єкти господарювання. Нестача фінансових ресурсів на реалізацію власних амбітних цілей щодо перспективного розвитку або ж відновлення втрачених внаслідок ведення війни ресурсів – одна з найбільш поширених проблем українських підприємств, яких так чи інакше торкнулася війна. В умовах складної макроекономічної ситуації в Україні, одним із ключових засобів фінансування підприємств є залучення іноземних інвестицій, які забезпечать ефективний розвиток економіки та прискорять процес повоєнного відновлення України. Враховуючи виклики сучасності, залучення іноземних інвестицій потребує розробки дієвого механізму, що ґрунтуватиметься не лише на критеріях економічної ефективності інвестування, але й нарощення інвестиційної привабливості України за рахунок впровадження європейських цінностей, впровадження принципів Глобального договору ООН, Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, правил Організації економічно-

го співробітництва та розвитку в процесі ведення бізнесу, що є досить важливим для сучасного іноземного інвестора.

Проблема інвестування в українську економіку достатньо широко досліджена сучасними науковцями, серед яких Блавт А., Віблій П., Залевська О., Камалова-Кутинець О., Панкова Л., Скрипаль А. та інші. Компаративний аналіз наукових розробок свідчить про те, що вони переважно присвячені дослідженню сучасного стану та проблемам залучення інвестицій в Україну. На наш погляд, зважаючи на існування безлічі ризиків і перспектив розвитку інвестиційного потенціалу України, варто розробити комплексний підхід до удосконалення процесу залучення іноземних інвестицій.

Метою наукової роботи є розробка «дорожньої карти» залучення інвестицій в економіку України, що ґрунтується на поєднанні механізмів впровадження сучасних європейських принципів ведення бізнесу, а також захисту фінансових ресурсів іноземного інвестора від воєнних ризиків та підвищення ефективності їх використання.

Виклад основного матеріалу. Залучення іноземних інвестицій в умовах війни є досить складним завданням, зважаючи на те, що інвестори перед вкладанням коштів досить ретельно досліджують воєнні ризики, які здатні нівелювати ринковий ефект від вкладання коштів у інвестиційний проєкт. Війна зумовлює не лише зростання ризику втрати коштів іноземного інвестора внаслідок фізичного руйнування бізнесу, але й зниження рентабельності бізнесу на фоні скорочення споживчого попиту. Виникнення вищезазначених ризиків зумовило різке зниження обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2022 році (рис. 1).

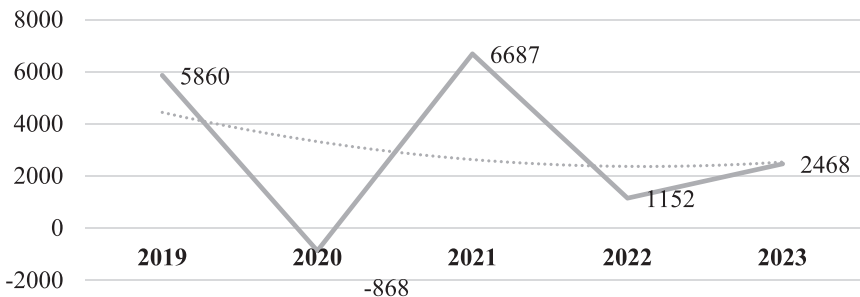

Рис. 1. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну в 2019-2023 (I-II кв.) рр., млн. дол. США

Джерело: побудоване автором за даними [1].

Як свідчать дані рис. 1, кризовим у процесі залучення іноземних інвестицій був також 2020 рік, коли відбувся відтік капіталу з України на фоні пандемії коронавірусу Covid-19 та інших чинників. Світова економічна криза, безумовно торкнулася не лише України, проте потоки інвестицій саме з України перевищили обсяг їх залучення також внаслідок зниження інвестиційної привабливості на тлі недовіри іноземних інвесторів до вітчизняних суб'єктів господарювання, викликані недосконалістю законодавства, корупцією, відсутністю інноваційних механізмів залучення інвестицій тощо. У 2021 році обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну помітно зріс, що свідчить про поступове повернення довіри іноземних інвесторів. Проте цей процес був фактично зруйновано воєнними діями на території України та потребує удосконалення з урахуванням нових викликів сучасності.

Європейською Бізнес Асоціацією щорічно здійснюється дослідження інтегрального показника Індексу інвестиційної привабливості України, який в першій половині 2022 року помітно знизився та склав 2,17 балів з 5-ти можливих, проте на кінець 2022 року даний показник помітно зріс до 2,48 балів.

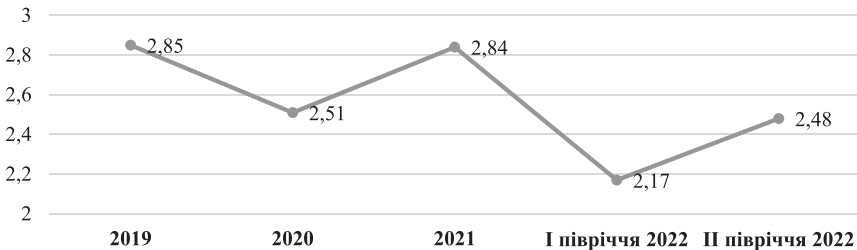

Рис. 2. Динаміка Індексу інвестиційної привабливості України у 2019 - 2022 рр.

Джерело: побудоване автором за даними [2].

Проаналізовані результати експертного дослідження свідчать про найнижче значення досліджуваного показника у першому півріччі 2022 року протягом останніх чотирьох років. Для порівняння, зазначимо ретроспективні зміни в динаміці Індексу інвестиційної привабливості України: під час активної фази пандемії Covid-19 цей показник знижувався до 2,5 балів, а за часів Євромайдану – до 1,8 балів, що досі є найнижчим значенням за увесь час проведення дослідження. Варто зазначити, що відразу після Революції Гідності досліджуваний

Індекс показав відчутний стрибок та подальше інтенсивне зростання, тож маємо надію на аналогічну динаміку по завершенню війни [2].

За результатами проведеного аналізу Індексу інвестиційної привабливості, слід зазначити основні загрози в інвестуванні коштів в Україну. Очікувано очолила перелік факторів негативного впливу на інвестиційний клімат в Україні військова агресія проти України, на другому місці респонденти розмістили корупцію, на третьому – слабку судову систему, потенційні інвестори також зазначили вплив на можливості інвестування зниження купівельної спроможності споживачів в Україні в умовах війни [3; 4, с. 86; 5].

Світовий досвід доводить ефективність застосування сучасних інструментів залучення інвестицій. Зокрема більшість європейських країн застосовують механізми інвестиційних фондів, краудфандингових платформ, *Due diligence*-проектів, *Brownfield*-проектів, екологічних інвестицій тощо. Незважаючи на складну безпекову ситуацію, Уряд та керівництво України наразі докладають великих зусиль для економічного відновлення країни, створення сприятливого інвестиційного клімату. Серед сучасних інструментів залучення інвестицій в Україну виділимо найбільш значущі (рис. 3).

Для залучення в економіку України іноземних інвесторів було створено унікальну електронну платформу *Advantage Ukraine*, на якій зібрано понад 500 інвестиційних проєктів та можливостей у розвитку 10-ти ключових галузей економіки. Станом на серпень 2023 року платформа *Advantage Ukraine* працює над проєктами сумарною вартістю 67 млрд. дол., загалом до неї звернулися майже 1500 компаній, які шукають інвестиції та можливості торговельної співпраці [6]. Важливим інноваційним інструментом залучення інвестицій в економіку України є створена Європейською Бізнес Асоціацією «Інвестиційна карта України» – інтерактивна платформа, що містить широкий перелік інвестиційних проєктів та інвестиційних можливостей у розрізі регіонів України, а також детальну інформацію про конкретні проєкти та можливість подати заявку [7].

Рис. 3. Сучасні інструменти залучення іноземних інвестицій в економіку України в умовах війни

Джерело: побудоване автором за даними [3, 4].

Одним із ключових аспектів стимулювання залучення інвестицій є економічна ефективність вкладання коштів в український бізнес, що особливо важливо для потенційних інвесторів. Для цього важливо нівелювати воєнні ризики застосовуючи страхування воєнних ризиків, що на сьогодні є вкрай необхідним й абсолютно реальним інструментом для покращення інвестиційного клімату України. У цьому контексті важливою є укладена угода з Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій (MIGA) щодо впровадження механізму страхування інвестицій під час воєнних дій на суму 30 млн дол. США [8]. Беззаперечно, важливою є підтримка США, Німеччини, Польщі та інших держав, які наразі формують пропозиції щодо страхування коштів власних іноземних інвесторів, які спрямовують свої кошти у відновлення української економіки.

В Україні проблему страхування інвестицій покладено на «Експортно-кредитне агентство», яке виконує функцію страхування інвестицій на території України як іноземних, так і вітчизняних інвесторів, у тому числі від воєнних ризиків. Проте перевага в орієнтації на застосування закордонних механізмів страхування зумовлена можливістю використовувати міжнародні фінансові ресурси для страхування в об'єктивних умовах великих бюджетних витрат України на оборонний сектор.

У контексті врахування потреб і переваг інвестування для закордонного інвестора, крім механізму страхування інвестицій, також варто запропонувати удосконалену систему оцінювання ефективності вкладених інвестиційних коштів. Більшість іноземних інвесторів спрямовують свої кошти з метою забезпечення прибутковості та рентабельності підприємства. Отже, запропонуємо провести розрахунок економічної ефективності вкладених коштів на основі моделі Дюпона (*Du Pont*), удосконаливши її з урахуванням сучасних особливостей та принципів функціонування підприємств. В основі класичної моделі лежить показник ROI, тобто прибутковості інвестицій, а також обсягу реалізованої продукції, що дозволяє оцінити прибутковість продажів та оборотність інвестицій у процесі здійснення операційної діяльності підприємства. Удосконалюючи модель, введемо показник обсягу страхування інвестицій, який, на нашу думку, виступає одним із ключових показників результативного використання інвестиційних коштів. Усі вище запропоновані показники впливу підібрані таким чином, щоб математична нерівність щодо визначення прибутковості інвестицій дотримувалася. Сформуємо удосконалену 6-факторну модель визначення впливу окремих факторів на результативний показник (1.2).

$$\frac{\text{ЧП}}{I} = \frac{\text{ЧП}}{CI} \times \frac{CI}{OP} \times \frac{OP}{I} \times \frac{OP}{\text{ПФП}} \times \frac{\text{ПФП}}{OA} \times \frac{OA}{OP} \quad (1.1)$$

де ЧП – чистий прибуток;

I – іноземні інвестиції;

CI – сума страхування інвестицій;

OP – обсяг реалізованої продукції;

ПФП – поточні фінансові потреби;

OA – оборотні активи.

Таким чином, удосконалена модель оцінки ефективності іноземних інвестицій в Україну матиме вигляд (рис. 4)

Рис. 4. Інтегральна модель оцінки ефективності використання іноземних інвестицій в умовах війни

Джерело: складене автором.

Удосконалена модель оцінки ефективності використання інвестицій ґрунтується на визначенні синергетичного ефекту від врахування ключових факторів, які впливають на використання інвестиційних коштів у операційній діяльності підприємства та виникають внаслідок необхідності нівелювання воєнних ризиків, що, в кінцевому результаті, забезпечить приріст ефективності використання іноземних інвестицій.

Зазначимо, що впровадження нових інструментів залучення інвестицій сприяло покращенню інвестиційного клімату України навіть в умовах війни. Проте для нарощування інвестиційного потенціалу вітчизняним підприємствам необхідно враховувати сучасні особливості розвитку бізнесу у світі, які б стимулювали приплив іноземного капіталу та позитивно впливали на ефективність його використання. На наш погляд, для того, щоб зорієнтувати фокус уваги іноземних інвесторів на перевагах інвестування в Україну, варто спрямовувати реалізацію економічної діяльності вітчизняних підприємств у рамках європейських цінностей, які стимулюватимуть іноземних інвесторів брати

участь у відновленні економіки України та розвитку європейських принципів ведення бізнесу.

Тому варто орієнтувати український бізнес, який потребує фінансових ресурсів, на діяльність з дотриманням Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини [9], зокрема й на членство у мережі Глобального договору ООН в Україні, місією якого є залучення компаній до формування стратегії та практики їх діяльності з урахуванням Цілей сталого розвитку та на основі 10 Принципів у галузі прав людини, трудових відносин, захисту довкілля і боротьби з корупцією. Мережа Глобального договору ООН в Україні є діалоговою та навчальною платформою з досягнення сталого розвитку для бізнесу, інвесторів, громадянського суспільства, трудових організацій, органів місцевого самоврядування та уряду. Наразі учасниками української мережі Глобального договору є лише 132 українських компанії, в той час, як світова спільнота Глобального договору ООН налічує близько 23 тис. учасників [10]. Участь у проєкті Глобального договору *Ukraine Business Compact* дозволить підприємствам співпрацювати із учасниками платформи, які підтримують відновлення та відбудову України, що допоможе полегшити процес пошуку інвестицій, обміну досвідом із колегами щодо бізнес-діяльності. Наразі цей Договір вже підписали 600 компаній світу в 21 секторі економіки.

Ще одним важливим аспектом діяльності українських компаній в контексті залучення іноземного фінансування є орієнтація їхньої діяльності на формування стратегічного бачення в межах принципів ESG. Як свідчить компаративний аналіз сучасної літератури, ці критерії враховуються інвесторами та фінансовими інституціями у разі прийняття рішень щодо інвестування. Бізнес, який функціонує на основі принципів ESG, має відповідати стандартам розвитку в трьох категоріях: екологічній, соціальній та управлінській. Зважаючи на негативний вплив воєнних дій на навколишнє середовище в Україні та необхідність посилення соціального захисту працівників, ці принципи є важливими стимулюючими механізмами залучення іноземних інвестицій в процесі розвитку євроінтеграції України.

Рис. 5. «Дорожня карта» механізму залучення іноземних інвестицій в Україну в умовах війни

Джерело: авторська розробка.

Висновки та практичні рекомендації. Сучасні заходи щодо удосконалення системи залучення іноземних інвестицій в Україну позитивно впливають на притік інвестицій в українську економіку навіть в умовах війни. Проте, зважаючи на виявлені проблеми у формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні, вітчизняному бізнесу, що потребує залучення іноземних інвестицій, варто бути гнучким до викликів сучасності та вміло реагувати на вимоги іноземних інвесторів. Зокрема, необхідно впроваджувати в діяльність принципи Глобального договору ООН, Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, принципи ESG, що відповідають критеріям функціонування бізнесу у високорозвинутих країнах. Удосконалена методика оцінки ефективності використання інвестицій в умовах війни, що включає складову страхування воєнних ризиків, є важливим сигналом для іноземного інвестора щодо цінності вкладених коштів та намагання використати їх найбільш ефективно. Розроблена «дорожня карта» залучення іноземних інвестицій дозволить сформувати в Україні соціально відповідальні підприємства та стимулювати іноземних інвесторів вкладати кошти в український бізнес і сприяти економічному відновленню України.

Список використаних джерел

1. ТОВ «МінфінМедіа». URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>
2. Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації. URL: <https://eba.com.ua/>
3. Скрипаль А. Інвестування в Україну під час війни. 2023. URL: <https://trans.info/ro/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240>
4. Віблій П.І., Блавт А.А. Інвестиційний потенціал України в умовах війни. *Галицький економічний вісник*. 2023. Том 82. № 3. С. 80–89.
5. Панкова Л.І. Камалова-Кутинець О.М. Аналіз тенденцій та перспектив залучення іноземних інвестицій в умовах економіки війни. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-02>
6. Advantage Ukraine. URL: <https://advantageukraine.com/>
7. Інвестиційна карта України. URL: <https://investmentmap.com.ua/>
8. Мінекономіки України домовилось з MIGA про запуск механізму страхування інвестицій під час війни. Gov.UA. URL: <http://surl.li/dolaf>
9. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту прав», схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
10. Глобальний договір ООН в Україні. URL: <https://globalcompact.org.ua/gd-oon-v-ukraini/>

Анастасія ЗАВГОРОДНЯ,
кандидат економічних наук, докторант
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Вступ. На сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних відносин в Україні надзвичайної актуальності набувають проблеми розробки та впровадження організаційно-економічних механізмів корпоративного управління діяльністю підприємств у сфері кібербезпеки, що реалізували б засади створення вискоєфективного конкурентоспроможного інформатизаційного сектору України на світовому ринку.

Сучасні тенденції розвитку національної економіки України викликають необхідність по-новому оцінити інформаційні ресурси, що їх використовує підприємство у своїй діяльності, включаючи інформаційну безпеку. Одним із основних напрямків розвитку України з моменту впровадження цифровізаційної ери стали технологічний прогрес та впровадження інформаційних технологій, які сьогодні суттєво полегшують процеси пошуку та оперування інформацією. Але з цифровізаційним впровадженням посилилася небезпека щодо викрадання інформації як підприємств так і персональних даних співробітників та клієнтів, а також виведення з ладу роботи підприємства, якщо використовувались різноманітні кібератаки.

Проблема оцінки якості корпоративного управління об'єктивно ускладнюється різноорієнтованими ціннісними пріоритетами учасників корпоративних відносин. Водночас усі учасники корпоративного управління зацікавлені у досягненні успіху в діяльності підприємства, однак шляхи й методи його забезпечення можуть значно відрізнятись. Саме тому адекватне оцінювання економічної ефективності корпоративного управління дозволяє визначити можливість створення балансу інтересів зацікавлених сторін.

Метою дослідження є розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на розвиток корпоративного управління підприємств у сфері кібербезпеки в умовах економічної невизначеності.

Виклад змісту дослідження. Діяльність підприємств України на цей час відбувається в умовах швидких непередбачуваних та невизначених змін, як внутрішнього, так і зовнішнього оточення. Проявами таких змін стали процеси ринкового реформування економіки, інтернаціоналізація та глобалізація ринків, загострення конкурентної боротьби, безперервне виникнення нових вимог споживачів та новітніх технологій виробництва, кібератак, величезні соціокультурні зміни, а також пандемія Covid-19 та війна (воєнний стан в країні). У цих умовах особливого значення набувають форми та методи стратегічного планування, використання яких дає змогу підприємствам ефективно діяти в будь-яких, навіть найскладніших та непередбачуваних, умовах господарювання. Результатом стратегічного планування, тобто організованого процесу розробки та прийняття стратегічних управлінських рішень, стає стратегія підприємства [1, с. 141].

У більшості теоретичних підходів до стратегічного планування визначається існування відмінностей між інтересами та відповідними їм цілями учасників організації, але вважається, що будь-якого суттєвого впливу на формування стратегії ці відмінності не чинять.

Матриця складається на основі зіставлення двох основних характеристик стратегічного потенціалу підприємств: типу товарного асортименту підприємств, який є найважливішою ознакою ринкових позицій підприємств (вертикальна вісь); питомого обсягу споживання ресурсів на одиницю випуску продукції (доходу) підприємств, тобто узагальнювального показника ефективності використання всіх видів виробничих ресурсів (горизонтальна вісь). На площині матриці визначено чотири основні сегменти, за якими існуюватимуть відмінності у причинах формування та характері стратегічного потенціалу підприємства.

За ознакою товарного асортименту визначаються зона монопродуктового товарного асортименту та зона поліпродуктового товарного асортименту. За ознакою питомого обсягу споживання ресурсів визначаються зона екстенсивного використання ресурсів та зона інтенсивного використання ресурсів. Кожна зона за рівнем інтенсивності прояву відповідних ознак, у свою чергу, поділяється на сегменти (A, B, C, D, E, F, G, H). Характеристика основних варіантів стратегічних рішень у сфері корпоративного управління підприємств подана у матриці корпоративних стратегій розвитку (рис. 1).

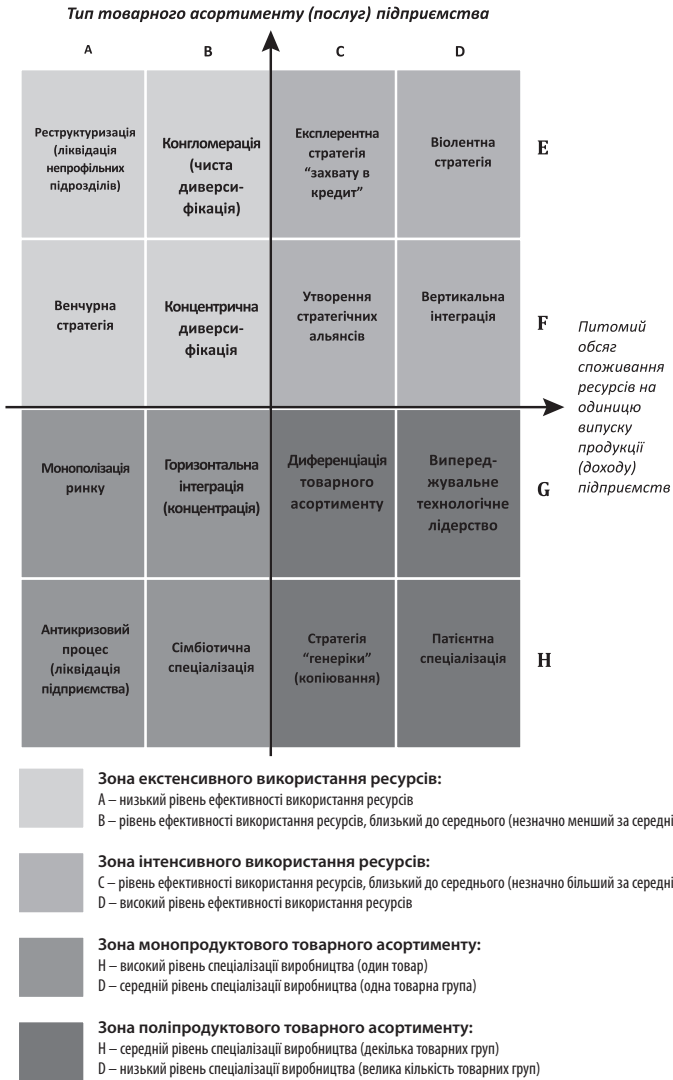

Рис. 1. Варіанти прийняття стратегічних рішень у сфері формування корпоративної стратегії розвитку підприємств

Джерело: авторська розробка.

Перетин певних сегментів матриці визначає причини формування, рівень стабільності стратегічного потенціалу підприємства та відповідну до цих ознак стратегію корпоративного розвитку. Позиціонування під-

приємства на площині описаної матриці дозволяє дати характеристику стратегічного потенціалу підприємств, обґрунтувати найбільш доцільну стратегію підтримки та розвитку підприємств. Корпоративний розвиток складатиметься у послідовному (за суміжними сегментами) просуванні підприємства до того сегменту матриці (якісного рівня стратегічного потенціалу), який найбільшою мірою буде відповідати цілям сукупності учасників корпоративних відносин. Проте більшість учасників корпоративних відносин дуже складно однозначно віднести до зовнішнього або внутрішнього середовища. З цієї точки зору, акціонерів-аутсайдерів не можна вважати складовою оточення, оскільки вони як власники підприємства поділяють його загальні інтереси та відчувають від його діяльності стійкий постійний зворотний вплив. Внутрішнє середовище складається з сукупності факторів, які певною мірою підкоряються внутрішньому контролю та на стан яких підприємство здатне чинити прямий та безпосередній вплив. Вищі керівники та персонал – інсайдери підприємства – в ряді випадків можуть переслідувати власні цілі, обумовлені зовнішніми для інтересів підприємств прагненнями. За іншими підходами, встановлення стратегічних цілей, спрямованих на задоволення інтересів різних учасників корпоративних відносин, є складовою обраної стратегії підприємства. Проте в такому випадку вихідною посилкою для формування стратегії залишаються внутрішньоорганізаційні цілі, відповідно до міри досягнення яких будуть забезпечуватися прагнення учасників корпоративних відносин. Таким чином, внутрішньоорганізаційні інтереси об'єктивно будуть переважати над фінансовими та суспільними цілями підприємства, що буде неприйнятним для учасників корпоративних відносин – аутсайдерів.

Оскільки підприємство у сфері кібербезпеки є складною відкритою системою, його імітація з такими моделями організації підприємства, як механічна модель підприємства та соціальна модель, неможлива, оскільки вони є закритими системами. Що стосується розгляду підприємства як ієрархічної ринкової системи та соціальної системи, то вважаємо за необхідне надати перевагу останній моделі. Це пов'язано з особливостями функціонування підприємства, які полягають в особливостях економічного та соціального характеру корпоративних відносин, що виникли та розвиваються між вітчизняними підприємствами та економічним кластером України в цілому. Пріоритетність саме цієї моделі зумовлена такою особливістю корпоративного управління, як відокремлення права власності на майно від безпосереднього управління ним, унаслідок чого створюються різні групи учасників корпоративних відносин. Отже,

реальним відображенням економічного аспекту діяльності підприємств у сфері кібербезпеки є її розкриття як суспільної системи.

Основними елементами системи, згідно з вищезазначеним, є входи, процес перетворення і виходи, і на кожному рівні є певна система безпеки. Входи, або ресурси системи, являють собою компоненти, які передаються системі із середовища. За допомогою входів здійснюється вплив середовища на систему. Виходи, або кінцевий продукт системи, – це компоненти, які передаються системою навколишньому середовищу. Опис системи через входи і виходи є зовнішнім, оскільки він надає поняття зв'язкам системи з навколишнім середовищем, залишаючи без уваги те, що відбувається усередині системи. Цю прогалину заповнює внутрішній, локальний опис системи, який розглядає механізм перетворення входів у виходи, тобто процесор. Система може мати як внутрішні, так і зовнішні зв'язки. Останні реалізуються вхідними і вихідними елементами, а також забезпечуються функцією системи. Компоненти системи можуть бути пов'язані між собою як безпосередньо, так і не безпосередньо – через інші компоненти. Зв'язки можуть бути прямими і оберненими. Обернені зв'язки є складною системою причинової залежності й полягають у тому, що результат попередньої дії впливає на наступний перебіг процесу: причина випробовує на собі обернений вплив наслідку. Якщо обернений зв'язок підсилює результат первісного впливу причини, то він називається позитивним, якщо послаблює – негативним. Позитивні обернені зв'язки виводять систему з рівня стабільності, негативні – сприяють його збереженню. Завдяки існуванню в системі обернених зв'язків, у системі можуть відбуватися процеси цілеспрямованої діяльності й управління. Зв'язки перетворюють систему з простого набору компонентів на єдине ціле і разом з компонентами визначають стан і структуру системи, звичайно, за визначального впливу функції. Зазначені елементи підприємства як системи відтворено на рис. 2.

Головним магістральним фактором системи є її функція. Функція системи – сенс існування, призначення, необхідність системи. Функція задається ззовні й показує, яку роль виконує ця система по відношенню до більш загальної системи, в яку вона включена як невід'ємна частина разом з іншими системами, які виступають як середовище для неї. У цьому випадку функція корпорації повинна відтворювати роль, яку вона виконує по відношенню до національної економіки. Отже, функцією корпорації є реалізація задоволення інтересів учасників корпоративних відносин.

Складний, суперечливий та нестійкий процес переходу до цифровізаційно-комунікаційних відносин, який наразі спостерігається, проходить

в умовах воєнної агресії, великої політичної нестабільності, мінливості законодавчої бази, яка регламентує економічну діяльність підприємств, вимагає перегляду основ господарювання, корпоративного управління та кібербезпеки. Усі ці фактори, які впливають на процесний перехід мають підсилюватися моделями та механізмами. Одним з них є організаційно-економічний механізм управління корпоративним управлінням підприємств у сфері кібербезпеки. Найбільш важливими цілями є: отримання доходів, захист їх від кібератак та ризиків. Кожній цілі повинен відповідати один чи два критерії, які будуть формувати якість і успіх усієї діяльності підприємства. Організаційно-економічний механізм корпоративного управління підприємств у сфері кібербезпеки має вигляд (дод. А) [2, с.107]:

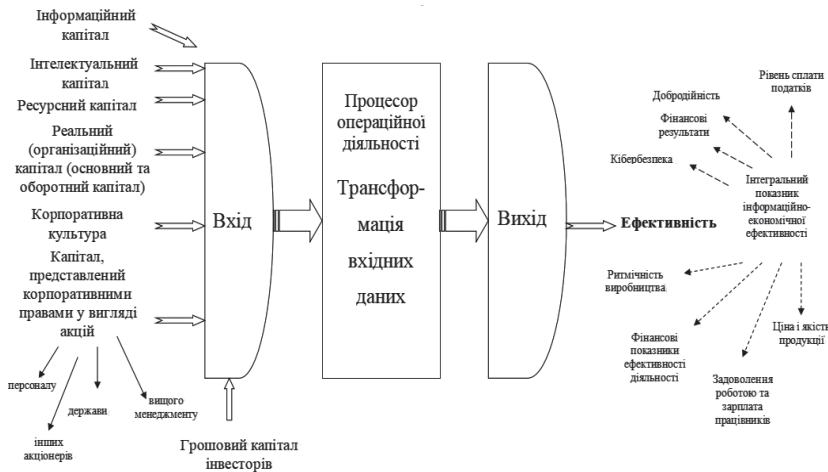

Рис. 2. Схема формування ефективного функціонування підприємства у сфері кібербезпеки

Після визначення всіх критеріїв їх слід згрупувати в загальну модель багатокритеріального корпоративного управління.

$$F = F(f_1, f_2, \dots, f_i, \dots, f_N), \quad (1)$$

де F – модель багатокритеріального корпоративного управління;

f_i – i -тий критерій інвестора чи менеджера;

N – загальна кількість критеріїв.

У механізмі слід зробити розподіл критеріїв за групами, виділивши: а) групу пріоритетних критеріїв, які слід максимізувати (ці критерії необхідно оцінювати від 1 до 10 балів) чи мінімізувати (ризик, вартість капіталу); б) групу критеріїв, за яким слід задати межі змін (від 1 до 5 балів); в) групу байдужих критеріїв, зміна яких майже не впливає на корпоративне управління.

Рішення буде найбільш якісним, якщо воно буде базуватися на оптимізації багатокритерієвої моделі.

$$F = F(f_1, f_2, \dots, f_i, \dots, f_N), \text{ при обмеженнях } f_j \leq f_{j0} \quad (2)$$

де j – індекс другої групи критеріїв.

Одним з шляхів впровадження механізму є вдосконалювання організаційно-економічних відносин усередині організації, здатних якщо не протистояти зростаючим факторам зовнішнього середовища, то хоча б зменшити їхній негатив. До них можна віднести: розробку концептуальної моделі розвитку підприємства у сфері кібербезпеки; побудову адаптаційної моделі стійкої рівноваги корпоративного управління на підприємстві.

Розробка концептуальної моделі розвитку підприємства у сфері кібербезпеки дозволить вирішити й друге завдання (рис. 3).

Рис. 3. Концептуальна модель розвитку підприємства у сфері кібербезпеки

Джерело: авторська розробка.

Функції розробки управлінських рішень, необхідних у кожній конкретній ситуації, покликана виконувати система менеджменту в особі адаптивного або, в цьому випадку, корпоративного управління (рис. 4).

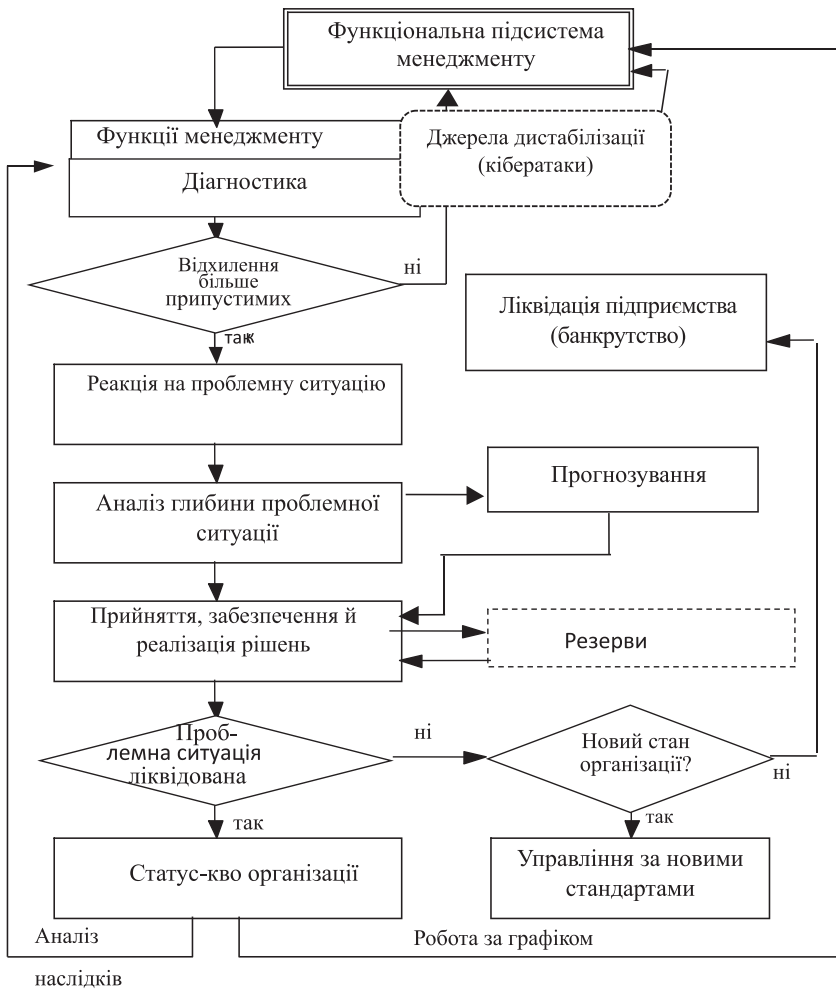

Рис. 4. Адаптаційна модель стійкої рівноваги корпоративного управління на підприємстві у сфері кібербезпеки

Джерело: авторська розробка.

Як видно з рис. 4, ключовою ланкою схеми є діагностика, на якій керівникам підприємства варто зупинятися більш докладно. Саме діа-

гностика стану підприємства дає можливість виявити негаразди в роботі всього підприємства, тенденції патологічних змін чи атак і вжити своєчасних заходів щодо їхнього усунення.

Висновок. Отже, функцією підприємства у сфері кібербезпеки є реалізація задоволення інтересів учасників корпоративних відносин. Що стосується ефективності підприємства, то, згідно з системним підходом, вона розглядається як ступінь досягнення результату, заданого її функцією, а саме ступенем досягнення балансу усіх учасників корпоративних відносин. Також сформовано організаційно-економічний механізм корпоративного управління підприємства у сфері кібербезпеки на основі виділення трьох блоків: нормативно-правове забезпечення, організаційно-економічне забезпечення та інформаційно-управлінське забезпечення, що формує позитивну результативність діяльності підприємства, їх взаємодії між собою та зовнішнім середовищем. Сформовано критерії якості за кожною складовою, визначено взаємозв'язки між критеріями якості, розроблено коригуючі дії, що дає змогу розрахувати інтегральний показник інформаційно-економічної діяльності. Впровадження організаційно-економічного механізму відбувається через вдосконалювання організаційно-економічних відносин усередині компанії, до них можна віднести: розробку концептуальної моделі розвитку підприємства у сфері кібербезпеки, яка забезпечить та підсилить швидке впровадження механізму, який призведе до захисту від зовнішніх факторів. А також побудову адаптаційної моделі стійкої рівноваги корпоративного управління на підприємстві, яка допоможе пришвидшити адаптаційні моменти впровадження механізму.

Список використаних джерел

1. Н.Крысhtal, І.Каліна, N.Шуліар, Т.Капеліушна, М.Мартыненко, IngramTrends of development of financial and economic activity of entrepreneurial structures during the period of quarantine restrictions. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022, № 1. Pp. 139-144.
2. Каліна І.І., Завгородня А.А. Основні складові організаційно-економічного механізму корпоративного управління підприємства в небезпечних умовах. *Економічний простір*. 2022, Вип. 181. С. 105-109. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-18>

Еміль ФЕДЕЛЕСЬ,
кандидат юридичних наук, докторант,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

<https://orcid.org/0009-0003-8612-840X>

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ З УРАХУВАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. Сфера логістики є однією з галузей господарської діяльності, яка зазнала суттєвих викликів та змушена була адаптуватись через повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року. Одними з основних учасників господарських відносин у сфері логістики є логістичні оператори, які забезпечують надання широкого спектру логістичних послуг різним категоріям споживачів. Традиційно логістичні оператори забезпечують надання комплексних логістичних послуг великим, у тому числі транснаціональним та міжнародним, компаніям, що представлені як на міжнародному, так і на внутрішньому ринку нашої країни. Водночас введення воєнного стану на території України, бойові дії та ракетні обстріли інфраструктурних і складських об'єктів призвели до повної перебудови господарської діяльності логістичних операторів, у тому числі й з огляду на необхідність збереження робочих місць та забезпечення безпеки працівників цієї галузі.

Дослідженню правового статусу суб'єктів господарювання у сфері транспортної діяльності присвячено значний обсяг наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених. До найбільш комплексних досліджень слід віднести дисертаційне дослідження Е.М. Деркач щодо правового регулювання господарської діяльності у сфері транспорту [1]. Воно присвячене регламентації правового статусу суб'єктів господарювання у сфері транспорту, зокрема транспортного оператора, оператора мультимодального перевезення вантажів, оператора залізничного рухомого складу, оператора транспортної інфраструктури, морського агента, фрахтівника, фрахтувальника, транспортного експедитора, транспортної біржі. Також вагомим є монографічне дослідження О.В. Клепікової щодо правової організації транспортної системи Украї-

ни [2], в якому досліджено питання діяльності суб'єктів господарювання транспортної сфери. Дослідження ж більшості зарубіжних учених щодо діяльності логістичних операторів мають загальний характер та концентруються на регіональних аспектах розвитку логістичної сфери.

Поточна війна та бойові дії суттєво обмежили вибір способів доправлення вантажів в Україну. До нових проблемних аспектів, з якими зіткнулися логістичні оператори, слід віднести підвищенні ризики втрати вантажу, зміни графіків роботи державних органів і суб'єктів господарювання, адаптація логістичних маршрутів, мобілізаційні процеси та забезпечення безпечних умов праці для працівників цієї галузі. Зазначені вище аспекти спричиняють певні особливості у провадженні господарської діяльності логістичних операторів, які досі ще не були об'єктом всебічного дослідження.

Метою цієї наукової роботи є дослідження особливостей провадження господарської діяльності логістичних операторів під час війни та введеного воєнного стану з урахуванням захисту прав людини. Автором досліджуються зміни у плануванні та веденні господарської діяльності логістичних операторів, зумовлені введенням воєнного стану, бойовими діями та небезпекою ракетних обстрілів транспортної та логістичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Сфера господарської діяльності логістичного оператора охоплює надання максимальної кількості логістичних послуг серед яких: транспортування різними видами транспорту, зберігання, завантаження та розвантаження, обробка, пакування, дистрибуційна обробка, диспетчеризація та обробка інформації, митно-брокерський супровід, оформлення товаросупровідної документації тощо.

Логістичний оператор як суб'єкт господарювання може бути охарактеризований як підприємство, яке організовує та забезпечує надання послуг з документальної підготовки вантажу до транспортування, організацію транспортування (доставки) вантажу, митно-брокерський супровід вантажу, тобто супровід проходження вантажем митних процедур, як під час забору вантажу (замитнення), так і під час ввезення товару на територію України (розмитнення), транспортного оброблення вантажів, зберігання та надання супутніх складських послуг й послуг з фулфілменту. Різноманітність послуг, що надаються логістичним оператором, зумовлює потребу у наявності досить великого

штату працівників, утримання якого вимагає забезпечення його безпеки та відповідних соціально-економічних прав і приводить до певної гіперболізації такої мети господарювання як одержання прибутку.

Варто зауважити, що господарська діяльність логістичного оператора за своєю суттю є аутсорсинговою, тобто діяльністю, що здійснюється на підставі угоди, згідно з якою замовник доручає підряднику виконати певні завдання [3]. З огляду на аутсорсингову природу господарської діяльності логістичного оператора, очевидним є те, що така діяльність не може бути високодохідною. Зважаючи на визначення поняття «підприємництва», наведеного у ч. 1 ст. 42 Господарського кодексу України, згідно з яким метою господарської діяльності суб'єктів господарювання є досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [4], та враховуючи приналежність господарської діяльності логістичного оператора до аутсорсингової, гіперболізація значення «одержання прибутку» є зрозумілою.

Проте введення воєнного стану на території України та введені у зв'язку з цим певні обмеження, викликані широкомасштабним наступом окупаційних військ Російської Федерації на територію України з різних напрямків, спроба знищити логістичні шляхи забезпечення Сил Оборони України та логістичні шляхи забезпечення громадян України необхідними товарами, необхідність дотримання заходів безпеки, викликаних ракетними обстрілами та оголошеними повітряними тривогами, а також перебої з електропостачанням, викликані ракетними атаками на відповідні об'єкти інфраструктури, зумовили певну зміну пріоритетів у кінцевій меті провадження господарської діяльності логістичного оператора.

Зважаючи на зазначені вище обставини, зміни у провадженні господарської діяльності логістичних операторів доцільно розділяти на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх змін у процесі провадження господарської діяльності слід віднести підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єкта господарювання та нівелювання одержання прибутку як основної мети господарської діяльності.

Досліджуючи зміст поняття соціальної відповідальності суб'єкта господарювання, слід звернутися до Міжнародного стандарту ISO 26000: 2010. Відповідно до Міжнародного стандарту ISO 26000: 2010, соціальну відповідальність суб'єкта можна визначити як відповідальність бізнесу за вплив його рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом

прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, враховує очікування заінтересованих сторін, відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки, інтегрована у діяльність організації і практикується у її відносинах з іншими [5].

Окрім Міжнародного стандарту ISO 26000: 2010, зміст соціальної відповідальності суб'єкта господарювання визначають також 10 принципів Глобального договору ООН [6], Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини [7], Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств: Рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті [8] та ін.

Слід зазначити, що під час війни, соціальна відповідальність логістичних операторів реалізується, у тому числі й через надання посильної допомоги Силам Оборони України шляхом транспортування вантажів різного призначення на безоплатній основі, а також товарів першої необхідності населенню України, враженому війною. Важливо зазначити, що відповідна господарська діяльність логістичних операторів мала досить прихований та непублічний характер, адже є ризиковою як для логістичного оператора, так і для Сил Оборони України.

Активні бойові дії, масовані ракетні обстріли та окупація територій України призвели до появи на ринку клієнтів логістичних операторів нових учасників – волонтерських організацій та міжнародних благодійних фондів. Операційна потужність логістичних операторів разом із проявами високого рівня їх соціальної відповідальності привела до ефективної співпраці, адже конкретний запит на логістичну послугу задовольнявся кваліфікованою пропозицією з боку відповідального бізнесу. Отже, наявність запитів на безоплатні логістичні послуги спричинила нівелювання такої мети підприємницької діяльності як суто одержання прибутку.

Повномасштабна війна збільшила присутність міжнародних благодійних фондів і неурядових організацій на ринку замовників та споживачів логістичних послуг. До таких учасників відносяться Міжнародна організація з міграції (МОМ) ООН, Всесвітня продовольча програма (ВПП) ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), UNICEF, Програма розвитку ООН, Представництво Міжнародного медичного Корпусу (ІМС), Project Hope, USAID, Save the Children, Карітас Україна. Фінансування та донорська підтримка зазначених організацій дозволили логістичним операторам продовжувати

професійну діяльність та забезпечити виконання безоплатних запитів, сприяти забезпеченню прав людини.

До внутрішніх змін господарської діяльності логістичних операторів слід віднести забезпечення дотримання трудових прав працівників під час дії режиму воєнного стану та вжиття заходів задля забезпечення збереження життя та здоров'я працівників, як найвищої соціальної цінності. Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до абзацу 3 ст. 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом [9].

Господарська діяльність логістичного оператора залежить від можливості найманих ним працівників виконувати їх безпосередні функціональні обов'язки. Виходячи з ризиків, що спричинюються воєнними діями, коло обов'язків логістичного оператора по відношенню до працівників стає ширшим та доповнюється зобов'язанням щодо забезпечення права вибору робочого місця та безпечних умов праці, у випадку виконання трудових функцій за адресою робочого місця.

У випадку виконання трудової функції на засадах дистанційної роботи, яка, відповідно до ст. 60² Кодексу законів про працю, є формою організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [10], відповідальність за безпечність умов праці покладається на працівника. Проте виконання працівниками логістичного оператора, як і будь якого іншого суб'єкта господарювання, трудових функцій за адресою робочого місця зобов'язує логістичного оператора впроваджувати заходи безпеки та зобов'язувати працівників неухильно дотримуватися відповідних правил.

До обов'язкових заходів безпеки у випадку оголошення повітряної тривоги через ракетну небезпеку можна віднести обов'язок працівників перебувати в укриттях. Хоча чинне законодавство не зобов'язує роботодавця забезпечити працівників сховищем, проте відповідальний роботодавець чи роботодавець, територія провадження господарської діяльності якого може вважатися зоною підвищеної небезпеки через загрозу нанесення ракетних ударів, зобов'язаний сповідувати людиноцентричні підходи.

Логістичний оператор, діяльність якого пов'язана зі складською логістикою та який провадить господарську діяльність на території складських приміщень та комплексів, зобов'язаний забезпечити відповідних працівників сховищами, адже досвід доводить, що такі об'єкти ставали цілями ракетних атак.

Висновки. Дослідження змін у практичних аспектах господарської діяльності логістичних операторів під час війни, що відображено в цій науковій роботі, відбулося на базі господарської діяльності логістичного (ЗРЛ) оператора – Товариства з обмеженою діяльністю «Заммлер Україна». За результатами дослідження автор дійшов висновку, що введений через повномасштабне вторгнення російських військ на територію України режим воєнного стану спричинив концептуальну зміну підходів до організації та провадження господарської діяльності логістичних операторів, адже саме права, інтереси та потреби людини як найважливішої державної цінності стали метою та мотивацією господарської діяльності у сфері логістики. Забезпечення громадян, у тому числі працівників логістичного оператора, товарами першої необхідності та забезпечення Сил Оборони України необхідним вантажем визначені як основна функція логістичного оператора, зважаючи на професійне та галузеве спрямування діяльності. Разом з тим, господарська діяльність логістичного оператора повинна провадитись з урахуванням принципу забезпечення безпечних умов праці та докладанням максимальних зусиль для організації безпечного трудового середовища.

Список використаних джерел

1. Деркач Е.М. Правове регулювання господарської діяльності у сфері транспорту: теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2021. 499 с.
2. Клепікова О.В. Теоретичні проблеми правової організації транспортної системи України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2019. 502 с.
3. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 № 457. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> дата звернення: 31.10.2023).
4. Господарський кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

5. Керівництво з соціальної відповідальності. ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility. URL: <https://www.iso.org/standard/42546.html> (дата звернення: 31.10.2023).
6. Десять принципів Глобального договору ООН. URL: <https://globalcompact.org.ua/desjat-principiv-gd-oon/> (дата звернення: 31.10.2023).
7. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту», схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України: збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524 (дата звернення: 31.10.2023)
8. Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств: Рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/sistemizacia-biznes-procesiv/kerivni-principi-organizacii-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku-dla-bagatonacionalnih-pidприємств> (дата звернення: 31.10.2023)
9. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 31.10.2023).
10. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 31.10.2023).

1.2. НАУКОВІ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Арсен ЄФРЕМОВ,
*здобувач вищої освіти Економічного факультету,
Херсонський державний аграрно-економічний університет*

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ESG В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Вступ. Принципи ESG стали більш широко визнаними та застосовуваними в інвестиційному світі в останні десятиліття, зокрема починаючи з 2000-х років. Наприклад, в 2000-2005 роках ESG-критерії стали більш системними, а інвестори почали активніше орієнтуватися на них у своїх рішеннях щодо інвестування. У 2006 р. на Економічному форумі в Давосі ці принципи були більш детально сформульовані та закріпленні. Однак найбільшого визнання і поширення принципи ESG мали у світі, починаючи з 2010 р. З того часу капіталізація ESG-інвестицій досягла неймовірних 17 трлн \$ США, і варто розуміти, що з плином часу, цей показник буде збільшуватися. Тому на сучасному етапі необхідно усвідомити, як саме Україна може використати цей, ще не повноцінно реалізований потенціал.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена необхідністю побудови майбутньої стратегії повоєнного економічного відновлення та розвитку України. Розуміючи, що наша країна має отримати якомога більше світового визнання та інвестиційних ресурсів, необхідно долучатися до світової тенденції – впровадження принципів ESG. На сучасному етапі Україна активно намагається стати членом потужного економічного блоку – Європейського Союзу, який після активного економічного зростання почав переходити до екологізації виробництва, збільшення соціального впливу на розвиток бізнесу та громад і суттєвих змін щодо управління цими процесами. Європейський вектор розвитку економіки України вимагає активного впровадження нової Стратегії економічного зростання на основі принципів ESG, що не

тільки надасть позитивну оцінку від партнерів з ЄС, але й забезпечить суттєву фінансову підтримку.

Мета та завдання цього дослідження – виявити сучасні аспекти впровадження ESG принципів в Україні та розробити практичні рекомендації щодо їх використання у стратегії повоєнного відновлення та розвитку України. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- дослідити сутність ESG-чинників та їх вплив на світовий розвиток;
- визначити етапи становлення ESG-принципів в Україні та плани уряду щодо поєднання Цілей сталого розвитку у повоєнному відновленні;
- окреслити проблеми відновлення і загрози розвитку деокупованих територій;
- проаналізувати напрями впровадження принципів ESG у повоєнному відновленні деокупованих територій на прикладі звільненого Правобережжя Херсонщини; обґрунтувати поєднання плану розвитку регіону з урахуванням повоєнних викликів;
- розробити рекомендації громадам щодо відродження на новій якійсній основі.

Для написання цієї роботи було використано загальнотеоретичні методи, зокрема: позначення проблеми, виявлення суперечностей, метод дедукції. Також було використано прикладні теоретичні методи: аналіз, зіставлення та порівняння, проведення аналогій, узагальнення та абстрагування. На основі емпіричного методу дослідження проведено узагальнення досвіду, систематизовано теоретичний матеріал, обґрунтовано висновки та запропоновано практичні заходи.

Виклад змісту дослідження. «ESG-чинники», «відповідальне інвестування» та «стале інвестування» є загальними термінами із широким значенням, їх застосовують на позначення екологічних, соціальних та управлінських питань, які враховують інвестори під час прийняття рішень. Інвестори зазвичай оцінюють ESG-чинники на базі нефінансових даних щодо кліматичного впливу (наприклад, вуглецеві викиди), соціального впливу (тобто ступінь задоволеності персоналу) та атрибутів управління (зокрема структура правління) [1, с. 1].

У вересні 2015 р. всі 193 члени Організації Об'єднаних Націй (ООН) ухвалили план досягнення спільного кращого майбутнього. Наступні 15 років спільні зусилля мають бути спрямовані на подолання край-

ньою бідності, боротьбу з нерівністю та несправедливістю та на захист нашої планети. Щоб реалізувати цей план, було сформовано 17 Цілей сталого розвитку.

Тепер, після більш ніж 15-річного періоду дії принципів ESG в економічно розвинених країнах, можна зазначити гідні результати:

Згідно з інформацією ООН, а саме Глобального договору ООН (*UN Global Compact*), організації, які залучені до нього, отримують на 12% вищу маржу, на 19% вищу ринкову вартість та позитивну кредитоспроможність у довгостроковій перспективі [2].

ESG інвестиції складають понад \$17 трлн у США – це третина всіх професійно керованих активів Америки, за даними Форуму зі сталих та відповідальних інвестицій [3].

Окрім широкої діяльності ООН, у різних частинах світу діють фінансові та нефінансові організації для підтримки компаній і країн, які дотримуються мети досягнення Цілей сталого розвитку [4].

У презентації для інвесторів від Міністерства фінансів України (червень 2021 р.), теж вказується фокус на ESG-цілі та «green finance». Уряд України збирається розвивати ринок зелених облігацій, альтернативну енергетику, зменшувати негативний вплив на довкілля [5, 6].

В Україні на сучасному етапі відбувається проектування майбутнього відновлення країни. Однак стає очевидним, що у період повноєвної відбудови слід звернути увагу саме на необхідність повернення українців та їх активну участь у економічних процесах країни, відновлення економіки на інноваційній технологічній основі, ефективне використання міжнародної фінансової допомоги. Варто зауважити, що економічний розвиток може бути успішним лише за умови забезпечення соціальної справедливості та захисту прав населення, дотримання демократичних свобод [7]. Також варто зауважити, що Україна активно намагається стати членом Європейського Союзу, котрий почав переорієнтовувати економічний розвиток на «зелені» технології. Тому стає очевидним, що українська економіка має почати своє повне відновлення, впроваджуючи «зелені» технології, що, у свою чергу, приверне увагу світу та світових інвесторів, оскільки буде свідчити про готовність до трансформації та переходу до новітнього розвитку [8, с. 28].

Позитивним є те, що український Уряд ще до війни, у 2021 р. швидко зумів опанувати світові тенденції щодо принципів ESG та Цілей сталого розвитку, і тому Постановою Кабінету Міністрів України було за-

тверджено Національну економічну стратегію на період до 2030 року. Аналіз цієї Постанови свідчить, що Уряд поставив за мету 20 основних напрямів роботи, кожен з яких включає заходи для їх реалізації [9].

Ця Стратегія створює можливості для реалізації наявного географічного, ресурсного та людського потенціалу країни, забезпечення належного рівня добробуту, самореалізації, безпеки, прав і свобод кожного громадянина України через інноваційне випереджальне економічне зростання з урахуванням Цілей сталого розвитку, принципів ESG та необхідності досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року, що, у підсумку, сприятиме підвищенню репутації нашої країни на світовій арені, формуванню її іміджу як країни з європейським вектором розвитку.

Іноземний досвід впровадження принципів ESG свідчить, що без верховенства права в країні неможливо якісно та ефективно їх реалізувати. Найбільшу складність в повоєнному відновленні України відчуватимуть деокуповані території, оскільки значна частина Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської та Харківської областей і нині перебувають в окупації, цей період триває більше півтора року. Частина територій Донецької та Луганської областей, АР Крим перебувають дев'ять років під диктаторським режимом (13 жовтня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) визнала Росію диктатурою). Також варто враховувати, що за даними «Репортерів без кордонів», Україна та Росія посідають 79 та 164 місця відповідно у Всесвітньому рейтингу свободи слова у 2023 р. [10]. Тому досить складно оцінити становище, в якому перебувають українці на окупованих територіях. На жаль, мені не пощастило, і довелося набути власний досвід того, як порушуються права та свободи людини на окупованих територіях, а саме: безпідставно обмежується вільне пересування поза межі окупованих територій, в середині регіону та навіть населеного пункту; відбувається безпідставна перевірка документів під дулом автомата виключно тому, що цей росіянин так захотів; щомісячні, а в деяких населених пунктах щотижневі обшуки домівок; відбирання майна (навіть будинку) виключно за бажанням окупанта; обмеження права на вільну думку, яке постійно переслідувалося та за що можна «загриміти на підвал»; безпідставні допити та побиття громадян; гвалтування та вбивства людей; незаконна депортація дорослих та дітей; примус до праці на окупантів. Таким чином, Росія як окупант порушила низку статей Конституції України щодо прав людини, а саме: статті 3, 7-8, 10, 21-25, 27-35, 39, 41, 47, 49-50, 53-55, 57, 60-64 [11].

Також на основі досвіду, набутого на деокупованих територіях Правобережжя Херсонщини, можна орієнтовно розуміти ситуацію, з якою зіткнеться наша країна після перемоги агресора. Низка проблем пов'язана з тим, що значна частина територій замінована, а розмінування відбувається досить повільними темпами. За інформацією Херсонської ОДА (ОВА) станом на 15 жовтня 2023 р., сапери обстежили 114 349,4 га територій, з яких 96 131,6 га – землі сільськогосподарського призначення [12]. Для порівняння, 500 тисяч гектарів із 683 правобережної території Херсонської області вважаються забрудненими вибухонебезпечними предметами. Тобто заміновано на правобережній Херсонщині 80% від деокупованої території області [13].

Підприємства фактично були розграбовані або зруйновані, тривалий час не працювали, а перед звільненням Херсонщини ворогом була знищена енергетична і соціальна інфраструктури.

Щодо обов'язків із забезпечення захисту прав і свобод громадян, варто розуміти, що їх покладено на органи державної влади. Таким чином держава виконує статтю 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [11].

В Україні, згідно з Указом Президента України №64/2022, введено воєнний стан із 05 годин 30 хвилин 24 лютого 2022 року. У період дії цього правового режиму, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [14].

Тому нині на території деокупованої Херсонщини діють комендантська година, заборона на продаж алкоголю з 15:00 до 10:00, заборона на збір металолому від залишків військової техніки, заборона на купання у водоймах, а також вилов і продаж риби, заборона на вихід і перебування плавзасобів на водних об'єктах, заборона на фото- і відеофіксацію, а також діє режим світломаскування, заборона на в'їзд сім'ям з дітьми до низки населених пунктів, які потерпають від постій-

них обстрілів. Окрім цього, нині оголошено обов'язкову евакуацію сімей з дітьми з населених пунктів, які щодня перебувають під загрозою.

Отже, можна констатувати, що права і свободи людини та громадянина на Правобережній Херсонщині обмежуються, не можуть бути захищені в повному обсязі через воєнний стан. Однак варто розуміти, що це не постійна ситуація, а вимушена міра задля збереження найголовнішої цінності – життя. До того ж, у порівнянні з беззаконням, яке вчиняла Росія на раніше окупованих територіях, це є набагато менші обмеження. Після закінчення бойових дій перемогою України над ворогом правовий режим воєнного стану буде скасовано, а за ним – відповідні заборони, які встановлено місцевою військовою адміністрацією.

Враховуючи поточну ситуацію на деокупованих територіях, можна прогнозувати масштаби економічних, соціальних та екологічних проблем сталого розвитку після звільнення українських земель до всесвітньо визнаного державного кордону 1991 р. Плани соціально-економічного розвитку регіону мають бути орієнтовані саме на місцеві громади, їх можливості й ресурсний потенціал. Рішенням 32 сесії Обласної ради 7 скликання від 20.12.2019 №1511 було затверджено Стратегію розвитку Херсонської області на період 2021-2027 рр. [15]. Чи можна стверджувати, що цілі змінилися враховуючи нинішні обставини? Щоб відповісти на це питання, слід звернутися до плану з її виконання, щоб мати розуміння про те, якими операційними цілями планувалося досягнення визначених стратегічних цілей.

Можна обережно прогнозувати, що розроблена стратегія є достатньо сумісною з повоєнним відновленням регіону, адже в ній є ключові аспекти, які спираються на особливості регіону: розвиток зрощення, органічного сільськогосподарського виробництва та рибного господарства, туристично-рекреаційна індустрія для відпочинку та інтелектуально-духовного збагачення, розвиток транспортної інфраструктури та сполучення, збільшення доданої вартості агровиробництва та розвиток сільських територій і розвиток медичного туризму.

Враховуючи загальнонаціональні інтереси, Уряду країни необхідно, незважаючи на воєнні дії, впроваджувати Цілі сталого розвитку [16] та Національну економічну стратегію на період до 2030 року. У період повоєнного відновлення деокуповані регіони потребуватимуть значних обсягів фінансових ресурсів для відновлення після розграбування, фізичного знищення, замінування. Тому на рівнях уряду та місцевих і

регіональних громад необхідно вжити певних заходів, рекомендації щодо яких висвітлено у Таблиці 1.

Таблиця 1

Рекомендації щодо якісного повоєнного відновлення деокупованих територій України

На рівні Уряду України	На місцевому та регіональному рівні
Проводити більш сприятливу податкову політику – звільнити підприємницькі структури на певний період від сплати податків задля поліпшення їх фінансового становища, відновлення матеріально-технічної бази, створення нових і відновлення втрачених робочих місць;	Демонструвати невідступність від принципів ESG та Цілей сталого розвитку, що покращить інвестиційну привабливість та покаже готовність до змін;
запровадити грантові програми, спрямовані на закупівлю техніки та обладнання підприємствам, які втратили їх через російську агресію, за умови відновлення діяльності в регіоні;	враховувати власні регіональні особливості; розробити місцеві або регіональні програми підтримки місцевих підприємців;
запровадити короткострокові заходи для забезпечення подачі води в системи зрошення Херсонської, Запорізької областей та АР Крим, на той час, поки триватиме відбудова Каховської ГЕС та наповнення Каховського водосховища – це дозволить прискорити відновлення агросектору та забезпечення ринку продуктами харчування;	орієнтуватися на відновлення та розвиток транспортної інфраструктури; посилити питання інформованості населення про мінну небезпеку та, власне, розробити план заходів щодо прискорення процесів розмінування;
розробити грантові програми для залучення інноваційних технологій розмінування територій, що забезпечить швидке відновлення безпеки громадян та створення сприятливих можливостей для аграрних підприємств;	допомагати населенню у відновленні власного житла, внутрішньо переміщеним особам – у працевлаштуванні, посилити соціальну допомогу сім'ям з дітьми;

впроваджувати стратегії екологічного відновлення регіонів, що дозволить повернутися до довоєнного рівня стану екології та покращити їх;	захищати на національному і місцевому рівні права та свободи громадян, оскільки після деокупації регіони та громади матимуть надзвичайний досвід щодо цінності цих важливих компонентів;
орієнтувати стратегію відновлення економіки на власні сили і ресурси, покращення інвестиційного клімату через обмеження обсягів міжнародної грошової підтримки та відсутність репарацій від Росії (через ризики того, що економіка ЄС також стикається з економічними проблемами і Росія, як суб'єкт міжнародних відносин, не виконає міжнародних зобов'язань та договорів).	розвивати та відновлювати культурні об'єкти, туристичні дестинації, історичні місця з регіональним колоритом, особливі місцевості.

Джерело: складене автором.

Висновки. На основі проведеного аналізу маємо констатувати, що впровадження Україною принципів ESG є необхідною складовою майбутнього повоєнного відновлення та економічного розвитку нашої країни. Значні інвестиційні ресурси надають надзвичайний потенціал розвитку економіки, різних сфер і напрямів діяльності українського бізнесу.

ESG-принципи – це важливий світовий інструмент, за допомогою якого розвинуті країни та інвестиційні компанії визначають, хто дійсно слідує Цілям сталого розвитку та не завдає шкоди навколишньому середовищу та правам людини на безпечне для здоров'я та життя середовище. Вже зараз можна спостерігати тенденцію, що підприємці, які активно впроваджують ці чинники, отримують на 12% вищу маржу та на 19% вищу ринкову вартість, мають позитивну кредитоспроможність у довгостроковій перспективі. Європейський Союз, який налічує нині 28 країн, підтримує впровадження ESG-чинників та працює для досягнення Цілей сталого розвитку. Тому, якщо підприємці з різних країн, в тому числі з України, хочуть вести ефективні торговельні відносини з країнами ЄС, їм варто дотримуватися цих правил, щоб не бути «за бортом» європейського виробничого та споживчого ринку.

Уряд України, вбачаючи необхідність у інтеграції та вступі до ЄС, у 2021 р. затвердив власну Національну економічну стратегію до 2030 р.

Згідно з цим документом, було поставлено за мету 20 основних напрямів роботи задля максимально ефективного використання власного потенціалу та впровадження Цілей сталого розвитку і принципів ESG. До того ж, ця Стратегія була розроблена в мирний час, але аналіз її основних положень дозволяє зрозуміти, що вона буде ефективна також у період повоєнної відбудови, а курс національного розвитку на принципах сталого розвитку підвищить фінансові можливості та інвестиційний потенціал нашої країни.

Після деокупації Правобережжя Херсонщини, Україна зіткнулася з реальними проблемами, які найбільш вірогідно будуть проявлятися і в інших нині окупованих територіях, а саме: замінування значної кількості земель, зруйнована енергетична та соціальна інфраструктура, розграбовані або зруйновані підприємства, відтік населення, необхідність швидких дій для повернення конституційного ладу і забезпечення прав та свобод в регіоні.

Регіони, які зазнали окупації та які звільнено Збройними Силами України, вже починають своє відновлення і відбудову. Найперше, на що вони орієнтуються – на власні географічні, кліматичні, демографічні та культурні особливості. Для прикладу, в Херсонській області розроблена Стратегія на період 2021-2027 років. Як і в більшості інших регіонів, ця Стратегія формувалася в мирний час, однак її необхідно адаптувати і застосувати під час повоєнного відновлення регіону. Також у цій Стратегії підкреслено важливість впровадження принципів ESG та Цілей сталого розвитку, що необхідно для забезпечення не тільки репутації влади на регіональному, загальнодержавному та міждержавному рівнях, але й для покращення інвестиційного клімату.

На рівні Уряду країни необхідно виконати певні фіскальні та економічні заходи для підтримки повоєнного відновлення регіонів, які були в окупації, оскільки саме вони опинилися спочатку на лінії фронту, а потім були просто розграбовані та зруйновані. Тому особлива державна підтримка цих регіонів приведе до бажаного результату – економічного відновлення та сталого розвитку, повернення населення і розвитку бізнес-процесів. Водночас місцевій та регіональній владі необхідно активно і обґрунтовано діяти, підтримувати ініціативи уряду, ефективно використовувати засоби міжнародної підтримки. На регіональному рівні необхідно враховувати особливості, ресурсний потенціал, потреби та можливості, підтримувати розвиток підприємництва, допомагати у відновленні житла та надавати населенню необхідні соціальні послуги, демонструвати невідступність від принципів ESG та Цілей сталого розвитку. Це підвищить імідж регіональної

влади, забезпечуватиме захист прав і свобод людей, адже в окупації люди зрозуміли, що саме має найвищу цінність.

Список використаних джерел

1. Pedro Matos. ESG and Responsible Institutional Investing Around the World. A Critical Review. *CFA Institute Research Foundation*, 2020. URL: <https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/book/rf-lit-review/2020/rflr-esg-and-responsible-institutional-investing.ashx> (дата звернення: 26.10.2023).
2. Total Societal Impact. A New Lens For Strategy. *The Boston Consulting Group*. URL: <https://media-publications.bcg.com/BCG-Total-Societal-Impact-Oct-2017.pdf> (дата звернення: 30.09.2023).
3. US Sustainable Investing Assets Reach \$17.1 Trillion. *Markets Media Group*. URL: <https://www.marketsmedia.com/about-us/> (дата звернення: 01.10.2023).
4. What are sustainability requirements of investors, FIs, insurers? *Agribusiness Sustainability Webinar Series 2021*. URL: <https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3.eventtouch.eu/ECA+Webinar+22+June+2021.pdf> (дата звернення: 03.10.2023).
5. Ukraine: Investor Presentation. *Ministry of Finance of Ukraine*. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Ukraine%20-%20Investor%20Presentation%20-%20Jun%202021%20-%202029_06_2021.pdf (дата звернення: 01.10.2023).
6. Антон Дядюра, Сергій Васьков. Бізнес, який дотримується правил екологічності та соціальності, заробляє більше. Як це працює. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/company/biznes-kotoryu-soblyudaet-pravila-ekologichnosti-i-sotsialnosti-zarabatyvaet-bolshe-kak-eto-rabotaet-17082021-2280> (дата звернення: 05.10.2023).
7. Єфремов А.О., Аверчева Н.О. Досвід повоєнної відбудови та модернізації економіки Німеччини: можливість імплементації в Україні. *Електронний журнал: «Ефективна економіка (категорія Б) №5, 2023*. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.56> (дата звернення: 07.10.2023).
8. Єфремов А.О., Аверчева Н. О. Роль «зелених» інвестицій у повоєнному стійкому розвитку аграрного сектору України. *Глобальні виклики сьогодення: наука, освіта та технології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 2023 р., м. Рига, С. 86*.
9. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України. *Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України «Урядовий портал»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 01.10.2023).

10. Україна посіла 79-те місце у світовому рейтингу свободи слова. *Культурно-видавничий проект – Читомо*. URL: <https://chytomo.com/ukraina-posila-79-te-mistse-u-svitovomu-rejtynhu-svobody-slova/> (дата звернення: 15.10.2023).
11. Конституція України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.10.2023)
12. Працюємо, аби повернути нормальне життя на звільнену Херсонщину. Детальніше про те, що зроблено 15 жовтня. *Херсонська ОДА (ОВА)*. URL: <https://t.me/khersonskaODA/11281> (дата звернення: 16.10.2023).
13. Олександр Янковський, Олена Бадюк. Вибухи на полях та погрози ФСБ. Що буде з врожаєм на півдні України? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novynu-pryazovu-a-okupatsiya-fsb-ahrariyi-vrozhay-2023/32416142.html> (дата звернення: 16.10.2023).
14. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022. *Офіційне інтернет-представництво Офіс Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 17.10.2023).
15. Стратегія розвитку Херсонської області на період 2021 – 2027 років. Рішення XXXII сесії Обласної ради VII скликання від 20.12.2019 № 1511 (у редакції рішення V сесії Обласної ради VIII скликання від 23.04.2021 № 114). 226 с.
16. 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 29.09.2023)

Ауріка СОЛОМАХА,

*здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЗАСТОСУВАННЯ БІЗНЕСОМ КОНЦЕПЦІЇ «GREEN IP»

Вступ. У 2015 році резолюцією Генеральної Асамблеї ООН були ухвалені Цілі сталого розвитку, покликані забезпечити ефективну організацію багатьох сфер людського життя, задовольняючи потреби сьогодення без шкоди для потреб майбутнього. Це сприяло активному поширенню та імплементації ESG-принципів у економіки держав і діяльність компаній.

Уперше інтелектуальну власність і сталий розвиток почали пов'язувати на початку 90-х років минулого століття, що знайшло своє відображення в цілій низці міжнародних нормативно-правових актів. У статті 16(5) Конвенції про охорону біорізноманіття від 1992 року зазначається таке: «Договірні Сторони, визначаючи, що патенти та інші права інтелектуальної власності можуть впливати на впровадження цієї Конвенції, співробітничать у цій галузі, керуючись національним законодавством і нормами міжнародного права, з метою забезпечення, щоб ці права сприяли і не суперечили її цілям» [1]. На тлі стрімкого зростання впливу інновацій та IP-активів на всі сфери людської діяльності та їх взаємодії з ESG зародилась концепія «Green IP», яка передбачає запровадження належних механізмів захисту та охорони прав інтелектуальної власності у галузях екологічних технологій, соціальних відносин, корпоративного управління, що сприятимуть ефективній реалізації цілей сталого розвитку. Найточніше нормативне визначення, яке відображає основне призначення Green IP, містить стаття 7 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: «Захист та контроль за дотриманням прав інтелектуальної власності повинні сприяти запровадженню технологічних нововведень та передачі й розповсюдженню технологій для обопільної вигоди виробників та користувачів технологічних знань у такий спосіб, що сприяє соціальному та економічному добробуту, а також рівновазі прав і обов'язків» [2].

Звідси випливає, що питання сталого розвитку у світі стає все більш актуальним для суб'єктів господарювання, оскільки вимоги щодо сталості висуваються не лише державними регуляторами, а й інвесторами та споживачами. Ще більшим викликом є створення механізмів для захисту і комерціалізації інтелектуальної власності, які б відповідали

ESG-стратегії. Пошук можливих шляхів та інструментів для вирішення цих проблем зумовлюють актуальність обраної теми.

Вплив принципів сталого розвитку на політику компаній стосовно інтелектуальної власності, а також взаємодія останньої з ESG-доктриною, є об'єктами досліджень багатьох зарубіжних науковців, зокрема Жака де Верра, Еріка Лейна, Антуана Дешезлепре, Педро Роффе, Летиції Лагарде, Елеонори Розаті та ін. В українській юридичній науці цьому питанню так і не був наданий комплексний аналіз, проте його окремі аспекти були висвітлені в наукових працях Г. Андрущука, Л. Работягової, О. Старовіт.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є повноцінне висвітлення основних засад і механізму взаємодії ESG-принципів з інтелектуальною власністю в контексті здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання.

Завданнями дослідження є:

- проаналізувати, яким чином інтелектуальна власність може відповідати критеріям сталого розвитку і сприяти його утвердженню;
- дослідити міжнародний досвід застосування концепції «Green IP» на практиці бізнесом;
- дослідити перспективи застосування принципів сталого розвитку у сфері інтелектуальної власності бізнесом в українських реаліях;
- надати рекомендації щодо імплементації ESG-принципів та доктрини Green IP в законодавство України.

Виклад змісту дослідження. ESG-доктрина базується на трьох основних елементах, які дозволяють бізнесу трансформувати свої підходи до ведення господарської діяльності та зробити їх більш сталими.

E (environmental) – перша складова. Є показником того, як бізнес під час здійснення своєї діяльності впливає на екологію.

S (social) – друга складова. Стосується того, як компанія вибудовує свої клієнтські мережі, трудові відносини зі співробітниками, постачальниками та тими, кого залучає до співпраці.

G (governance) – третя складова. Спрямована на підвищення рівня справедливості під час управління компанією [3, с. 262].

Для впровадження Green IP як законодавцям, так і бізнесу слід звернути увагу на зарубіжний досвід, який вже містить певні напрацьовані шляхи для досягнення сталості в процесах комерціалізації, охорони, захисту та ліцензування інтелектуальної власності. Важливо зосередитись на декількох ключових напрямках, котрі найбільше впливають на

розвиток і функціонування екологічних технологій та дотичних до них речей, а саме: патентах, торговельних марках та інших ІР-активах (права на дизайн, NFT тощо). Розглянемо детальніше кожен з них.

«Зелені» патенти – це патенти, що надають захист технологіям, які спрямовані на мінімізацію екологічних ризиків, забруднення навколишнього середовища, викидів в атмосферу та ін. Наразі такі технології є одними з найпріоритетніших, оскільки вони здатні забезпечувати необхідне економічне та інноваційне зростання без суттєвої шкоди для екології. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання кількості заявок на «зелені» патенти, найбільші показники демонструють енергетична галузь – 35,59% від загальної кількості патентів, транспортна промисловість – 16,48% та інформаційно-телекомунікаційна індустрія – 7,31% [4]. А такі компанії як Panasonic Corporation, Honda Motor Co. Ltd, Toyota Motor Corporation, Hitachi Ltd, Nissan Motor Co. Ltd, General Electric Company, Samsung SDI Co. Ltd, Vestas Wind Systems A/S є найбільшими патентовласниками, що продукують велику частку екологічних інновацій [4].

Щоб полегшити отримання патентного захисту для винахідників, багатьма країнами була розроблена процедура прискореної експертизи заявок на «зелені» патенти. Серед них США, Великобританія, Канада, Австралія, Південна Корея, Тайвань, Ізраїль, Бразилія, Китай. Кожна держава має свої особливості й характерні риси стосовно порядку подання, перевірки та видачі таких патентів.

У червні 2022 року, відповідно до Указу Президента Байдена 14008, Офіс з патентів і торгових марок США (USPTO) запустив програму інновацій, спрямовану на скорочення викидів парникових газів. Згідно з її положеннями, патентній заявці надається спеціальний статус, після чого її передають на позачергову експертизу. Окрім того, заявник звільняється від сплати адміністративного збору. Аби взяти участь у цій програмі, патент повинен мати такі характеристики:

- зменшувати кількість парникових газів, які вже наявні в атмосфері;
- зменшувати додаткові викиди парникових газів в атмосферу та/або запобігати їм;
- здійснювати моніторинг, відстеження та/або перевірку скорочення викидів парникових газів [5].

У Великобританії існує урядова програма «Зелений канал», котра дозволяє заявникам подати запит на прискорену обробку їх патентних заявок. У письмовому запиті обов'язково має бути зазначено, яку саме екологічну користь може принести винахід, в чому полягає його

внесок у покращення чи відновлення навколишнього середовища, а також який з етапів обробки заявник бажає прискорити: пошук, експертизу, комбінований пошук та/або публікацію [6].

У Тайвані також діє Програма прискореної експертизи. Для участі заявники повинні подати до Офісу інтелектуальної власності спеціальну форму-запит і всі потрібні документи та сертифікати, які підтверджують, що винахід можна вважати зеленою технологією [7]. Швидкість експертизи залежить від того, до якої саме галузі належить винахід, у 2021 році середній строк очікування складав 174,2 дні, що в 4 рази швидше, аніж для звичайних патентів [8, с. 124].

В українському законодавстві відсутні подібні механізми, які б дозволяли скоротити процедуру експертизи патентних заявок. До того ж тенденції патентування у сфері екологічних технологій є невтішними, оскільки спостерігається суттєвий спад. За кількістю зелених патентів лідирує сектор відновлювальної енергетики, оскільки на нього припадає майже 70% усіх сталих інновацій. Також важливою особливістю зеленого патентування України є те, що основними патентовласниками є науково-дослідні інститути та університети, водночас частка приватних компаній сягає лише 1% від загальної кількості, що свідчить про недостатню залученість та ініціативність бізнесу в цьому питанні [9, с. 39].

	СРС (Спільна патентна класифікація)	Кількість патентів (ранній пріоритет => 2010)
Вітрова енергетика	Y02E10/70-766	270
Сонячна енергетика	Y02E10/40-47	153
Гідроенергетика	Y02E10/20-28	112
Фотовольтаїка	Y02E10/50-58	52
Паливо з відходів	Y02E50/30-346	50
Сільське господарство	Y02P60	42
Ядерна енергетика	Y02E30	32
Морська енергетика	Y02E10/30-38	30
Переробка біоорганічної фракції	y02w30/40-47	13
Біопаливо	Y02E50/10-18	12
Воднева енергетика	Y02E70 Y02E60/30+	5
Гібридні сонячні технології	Y02E10/60	5
Надпровідникові електричні елементи	Y02E40/60-69	0
Геотермальна енергетика	Y02E10/10-18	0

Рис.1. Кількість патентів у секторах зеленої економіки в Україні

Джерело [9, с.39].

Наступним важливим пунктом у доктрині «Green IP» є торговельні марки. Оскільки торговельна марка також є засобом комунікації зі споживачами та репрезентації бізнесу, то не є дивним, що компанії дедалі більше приділяють увагу своєму позиціонуванню на ринку як тих, хто готовий надавати покупцям екологічно чисті товари без шкоди для навколишнього середовища і прав людини. Це спонукає суб'єктів господарювання робити свої бізнес-моделі більш сталими, а торговельні марки «зеленими». Використання зеленої кольорової гами в пакуванні; зазначення на етикетках таких слів як «натуральний», «екологічний», «природний», «органічний»; зменшення негативного впливу свого виробництва на природу; перехід на відновлювальні джерела енергії та впровадження технологій переробки – це ті інструменти, за допомогою яких компанії трансформують власні торговельні марки відповідно до принципів сталого розвитку.

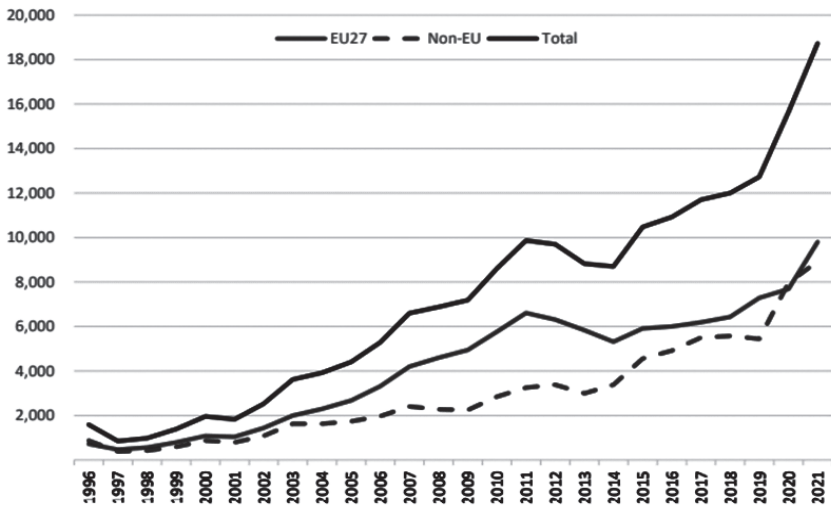

Рис. 2. Динаміка збільшення кількості заявок на «зелені» торговельні марки в ЄС

Джерело [10, с.8].

В останні роки спостерігається тенденція дуже стрімкого зросту кількості заявок на «зелені» торговельні марки, зокрема у 2021 році в EUIPO було подано приблизно 18 726 [10, с.9]. Передбачувано, що товари і послуги в галузі енергетики займають домінуючу позицію, їх частка складає майже 50% від усіх заявок [10, с.9].

Проте не завжди компанії дійсно прагнуть стати на шлях сталості та вживати якихось заходів для екологізації своїх брендів, тому деякі, бажаючи уникнути репутаційних ризиків, використовують так званий грінвошинг – маркетингову стратегію, яка покликана ввести споживачів в оману, представляючи товар натуральним чи екологічним, коли він таким насправді не є. Яскравим прикладом «зеленого відмивання» є справа Alcantara SPA v. Miko SRL. Компанія Alcantara, яка є виробником мікрОВОлокна, стверджувала, що її конкурент, компанія Miko, робив неправдиві заяви про екологічність свого мікрОВОлокна. Суд встановив, що заяви Miko не відповідали дійсності, і постановив негайно видалити будь-які згадки про «екологічність» з реклами і всіх вебресурсів Miko [11, с. 34]. В Україні ж попит на «зелені» торгові марки також існує, особливо в косметичній індустрії, багато товарів мають екологічне маркування, проте і випадки грінвошингу не є поодинокими.

Ще одним невід’ємним компонентом IP-активів є NFT. NFT спричинив справжню революцію в ArtTech, що обумовило високу зацікавленість з боку компаній в цьому. Вітчизняний бізнес надзвичайно активно підтримує цю галузь, спрямувавши великі сили на її розвиток. В Україні з’явилися маркетплейси для NFT і стартапи у сфері цифрового мистецтва (до прикладу, V–Art). Однак таке стрімке поширення і набуття популярності NFT почало викликати занепокоєння щодо їх впливу на навколишнє середовище. Багато платформ NFT працюють на блокчейні Ethereum, який використовував консенсусний алгоритм під назвою proof-of-work (PoW) для підтвердження транзакцій. Внаслідок чого Ethereum мав велике енергоспоживання, що врешті-решт призводило до суттєвого збільшення його вуглецевого сліду. Таким чином, існувала серйозна перепона для сталого розвитку цифрового мистецтва, проте у вересні 2022 року відбулося масштабне оновлення та перехід на нову модель обробки транзакцій – «The Merge», що дозволило зменшити енергоспоживання Ethereum на 99,95% [12].

Висновки. Отже, зважаючи на все вищевикладене у цій науковій роботі, можна зробити висновки, що екологізація інтелектуальної власності – неминучий та органічний процес, який повністю трансформувє діяльність суб’єктів господарювання та наближає її до сталого функціонування. Для досягнення ефективних результатів і поширення інновацій Україні потрібно:

- Внести в основні нормативно-правові акти, що регулюють економічну діяльність, положення, які відповідають ESG-принципам, а саме: врахування кліматичних чинників під час планування та

- управління бізнесом, стратегія ризик-менеджменту, корпоративна звітність, прозорість коопераційних зв'язків, екологізація.
- Запровадити процедуру прискореної експертизи для патентних заявок, визначитися з таксономією «зелених» технологій, розробити державні програми, які б зменшували збори за подання патентної заявки та залучали якомога більшу кількість приватних компаній у сферу «зеленого» патентування.
 - Прийняти закон щодо врегулювання екологічного маркування в Україні.
 - Визнати на законодавчому рівні грінвошинг порушенням правил добросовісної конкуренції та прав споживачів і розробити чітку стратегію протидії цьому явищу.
 - Українським маркетплейсам і платформам NFT слід переходити на алгоритм Proof-of-Stake (PoS), який споживає значно менше енергії, ніж Proof-of-work (PoW).

Список використаних джерел

1. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 5 червня 1992 року, ратифікована Законом України від 29.11.94 № 257/94-ВР. *Офіційний вісник України*, 2007 р. № 22. Ст. 16(5).
2. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15 квітня 1994 року. *Офіційний вісник України*, 2010. № 84. Ст. 7.
3. Соломаха А.А. Вплив ESG-принципів на глобальний страховий ринок. *XII International Scientific and Practical Conference «Current challenges, trends and transformations»*, December 13-16, 2022 р. С. 262.
4. GREEN100® Index – Edition 2. *Sagacious IP*, 2023. URL: <https://sagaciousresearch.com/green100-index-edition2/> (дата звернення: 20.10.2023).
5. United States Patent and Trademark Office (USPTO). Climate Change Mitigation Pilot Program. URL: <https://www.uspto.gov/patents/laws/patent-related-notice/climate-change-mitigation-pilot-program> (дата звернення: 20.10.2023).
6. UK Intellectual Property Office. Patents: accelerated processing. URL: <https://www.gov.uk/guidance/patents-accelerated-processing> (дата звернення: 20.10.2023).
7. Taiwan Intellectual Property Office. Accelerated Examination Program. URL: <https://www.tipo.gov.tw/en/cp-824-873219-841ee-2.html> (дата звернення: 20.10.2023).

8. Peter A. Jackman and Haley Ball. Options for Accelerating Examination of Renewable Technology Patent Applications. *Pratt's Energy Law Report*, 2023. VOL. 23-4. С.124.
9. Єгоров І.Ю., Грига В.Ю., Рижкова Ю.О. Патентна активність у сфері зеленої економіки: сучасний стан та проблеми. *Наука, технології, інновації*, 2021. № 3. С.39.
10. Green EU trade marks – 2022 update. Analysis of goods and services specifications, 1996-2021. *European Union Intellectual Property Office*, 2022. С.8.
11. Kathryn Park. Green trademarks and the risk of greenwashing. *WIPO Magazine*, 2022. № 4. С. 34.
12. Офіційний вебсайт Ethereum. URL: <https://ethereum.org/en/roadmap/merge/> (дата звернення: 20.10.2023).

Катерина ХМЕЛЕНКО,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту права та інноваційної освіти,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

РОЗМІНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ. МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ

Вступ. Сільське господарство – це одна з найпотужніших галузей економіки в Україні. У 2021 році площа сільськогосподарських земель становила приблизно 41,3 млн га, тобто 70% усієї площі земель у нас в державі. аграрний бізнес охоплює всі напрямки сільського господарства, а саме: рослинництво, тваринництво, рибальство, лісове господарство, а також займається виготовленням та продажем сільськогосподарської техніки, добрив, засобів захисту рослин, кормів для тварин; транспортуванням сільськогосподарської продукції та її переробкою тощо. Спектр діяльності такого бізнесу доволі широкий. Окрім забезпечення внутрішнього ринку, Україна є великим експортером аграрної продукції. Проте, сільськогосподарський сектор України значно постраждав через початок російсько-української війни у 2014 році та повномасштабне вторгнення ворожої армії у 2022 році. Війна супроводжується порушенням прав і свобод людини, великими втратами населення, окупацією й мінуванням територій, обстрілами, пожежами, а відповідно, втратою людського капіталу, знищенням сільськогосподарських земель, майна тощо.

«Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [1]. Саме так прописано у ст. 50 Конституції України. Військові Російської Федерації активно використовують мінування як метод для руйнації України. Мінування призводить до страшних наслідків. І розмінування територій – це лише один з тих можливих заходів, який може забезпечити держава, її уповноважені представники за підтримки міжнародних партнерів, для створення безпечного довкілля на деокупованих територіях.

З першого погляду може здатися, що особливості розмінування, описані нами у статті, не мають безпосереднього відношення до забезпечення прав аграрного бізнесу. Однак повне і належне забезпечення

прав аграрного бізнесу є невід’ємно пов’язаним із якісним розмінуванням сільськогосподарських територій, аграрної інфраструктури тощо, яке можливо забезпечити лише за умови наявності таких основних факторів як достатнє фінансування, наявність якісного технічного оснащення, наявність та якісна підготовка спеціалістів з розмінування, про що і піде мова у нашому дослідженні.

Проблемні питання розмінування території України вивчали такі науковці: Р. Беспалько, Є. Бірюков, Б. Вороч, В. Горбулін, І. Казімір, Р. Косюта, Д. Кухаренко, І. Лаппо та інші. Конкретно тему розмінування сільськогосподарських територій висвітлили А. Дубовська, І. Куліш, О. Проніна та інші. Проте актуальним і необхідним на сьогоднішній момент залишається комплексний аналіз основних трьох факторів, що суттєво впливають на якість розмінування територій як засобу забезпечення прав аграрного бізнесу під час російсько-української війни.

Цілями наукової роботи є обґрунтування зв’язку між розмінуванням територій та забезпеченням прав аграрного бізнесу та наведення характеристики актуального стану фінансування, наявності технічного забезпечення та підготовки фахівців для проведення розмінування сільськогосподарських територій.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 2023 року, під окупацією досі залишаються Автономна Республіка Крим, Луганська область, частина Херсонської та Запорізької областей. Загальна площа окупованих територій сягає близько 106 250.07 км² [2]. У березні 2023 року голова Запорізької ОВА Юрій Малашко повідомив, що 80% ріллі або 1 млн 497 тис. га Запорізької області знаходиться на окупованій території або на територіях, на яких відбуваються активні бойові дії [3]. Окупація завдає шкоди аграрному бізнесу. Адже:

по-перше, аграрії не мають права здійснювати господарську діяльність на окупованій території, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 13 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» №1207-VII від 15 квітня 2014 року: «здійснення господарської діяльності юридичними особами, фізичними особами – підприємцями та фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, місцезнаходженням (місцем проживання) яких є тимчасово окупована територія, дозволяється виключно після зміни їхньої податкової адреси на іншу територію України» [4]. Це означає, що юридична особа чи ФОП недоотримає прибуток, тобто економічне становище погіршиться;

по-друге, згідно з дослідженням «Нова-Європа», російські окупанти захоплюють українські підприємства і перереєстровують їх як російські юридичні особи [5]. За даними дослідження, під контролем російських військових опинилися зерносховища, ринки, заводи сільгосптехніки тощо. Їх загальна кількість перевищує 250 штук. До того ж, російські громадяни активно розкрадають майно з підприємств. Так, 05 квітня 2022 року, мер міста Мелітополь І. Федоров заявив, що росіяни пограбували майданчик сільгосптехніки «Техмотор», у Agro-invest, вкрали техніку на 1,5 млн євро [6]. Відповідно, окрім неотримання прибутку через неможливість ведення діяльності на окупованих територіях, аграрії втрачають засоби виробництва, які залишилися на непідконтрольній Україні території. За даними звіту Київської школи економіки (березень 2023 року), саме \$8,7 млрд складають прямі втрати аграрного сектору внаслідок війни [7, с.3];

по-третє, російська армія мінує поля, сади, нерухоме і рухоме майно тощо. Тобто ведення бізнесу на вже деокупованих територіях у більшості випадків є небезпечним. Наразі, за словами полковника Державної служби з надзвичайних ситуацій С. Реви, територія загально забруднена вибухонебезпечними предметами складає близько 30%, це близько 174 тисячі квадратних кілометрів [8]. Проте точну площу зазначити складно, адже мінування території ворогами триває. 50% збитків агропромисловий комплекс отримав саме внаслідок замінування та виведення з оброблення сільськогосподарських угідь, а також через незібраний урожай [9].

Згідно з результатами дослідження «UA War Infographics» за підтримки Міністерства захисту довкілля України, ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Адама Україна», Gazeta Wyborcza, станом на квітень 2023 року площа замінованих полів складає 8 мільйонів гектарів. Тобто 800 мільйонів щорічно буде втрачати Україна [10]. Як наслідок, після деокупації (звільнення) територій постає така проблема як розмінування земель. Органи публічної влади мають продумати механізм розмінування, особливості залучення спеціалістів, забезпечення обладнання, обмін інформацією тощо.

Виділяють три типи розмінування: військове (міни знешкоджують безпосередньо на фронті), оперативне (Державна служба з надзвичайних ситуацій точково прибирає вибухівку в деокупованих містах) та гуманітарне розмінування (територію повністю обстежують, очищують від снарядів та видають сертифікат безпеки) [11]. Зазначимо, що діяльність у сфері розмінування здійснюється відповідно до норм та положень чинного національного законодавства. Так, дефініція терміна «розмінування»

або «гуманітарне розмінування» міститься у п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про протимінну діяльність» №2642-VIII від 06.12.2018 року. Відповідно, розмінуванням називають комплекс заходів, які проводяться операторами протимінної діяльності з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт, виявлення, знешкодження та (або) знищення вибухонебезпечних предметів, маркування, підготовку документації після розмінування, надання громадам інформації щодо протимінної діяльності та передачу очищеної території [12]. Із визначення ми розуміємо, що розмінування – це різноплановий комплексний процес, що потребує злагодженої взаємодії різних уповноважених суб'єктів.

У 2016 році Україна прийняла міжнародні стандарти з протимінної діяльності (IMAS) як національні нормативні документи [13]. У стандарті IMAS 01.10 другого видання (поправка 8, червень 2013 р.) зазначено, що розмінування територій – це одна з п'яти груп взаємодоповнюючих видів діяльності, що є складовими протимінної діяльності [14, с. 2]. До речі, ми погоджуємося з підходом, викладеним у вступі IMAS 01.10: «протимінна діяльність потребує планування і управління на глобальному, національному і місцевому рівнях та передбачає роботу зацікавлених осіб серед представників міжнародної, національної громадськості, сфери комерції, неурядових організацій та збройних сил за різних умов. Саме тому неможливо, і навіть небажано, встановлювати єдину систему критеріїв, яка б одна визначала стандарти і керівні принципи протимінної діяльності. Натомість необхідно визначити основу стандартів та керівних принципів, які разом гармонізують спосіб, у який заходи і завдання виконуються різними організаціями і установами, що беруть у ній участь. Міжнародні стандарти протимінної діяльності (IMAS) забезпечують таку основу міжнародних стандартів та керівних принципів» [14].

Які труднощі постають на шляху розмінування?

Забезпечення належного фінансування

Керівництво зі створення програми з питань протимінної діяльності IMAS 02.10 встановлює, що фінансування для протимінної діяльності формується за рахунок національних джерел чи зовнішніх донорів, позик. У деяких випадках замість безпосереднього фінансування донори можуть надавати допомогу у натуральній формі. Допомога у натуральній формі може включати надання спеціалізованого персоналу, обладнання, матеріалів та матеріально-технічної бази для підтримки програми протимінної діяльності [15, с.4].

Міністр Кабінету Міністрів України О. Немчінов заявив, що, за попередніми оцінками Міжнародного банку, для повного розмінування України необхідно близько 37 мільярдів доларів [16]. Серед основних витрат – закупівля оснащення. За словами Прем'єр-міністра України Д. Шмигала, для обладнання однієї групи саперів з 10 людей потрібно 100 – 150 тисяч доларів. Крім того, він додав, що міжнародні партнери передадуть Україні 500 мільйонів євро на гуманітарне розмінування [17]. Також під час останньої зустрічі у рамках «Рамштайну» Велика Британія анонсувала пакет допомоги на суму 115 мільйонів євро – повний пакет допомоги для фінансування розмінування та обслуговування техніки, Норвегія на суму 18,5 мільйона доларів на розмінування, Іспанія – 1,5 мільйона євро на гуманітарне розмінування [18].

На нашу думку, для залучення фінансування з боку іноземних партнерів, інвесторів та інших осіб для розмінування територій, українські представники мають постійно підкреслювати небезпеку, що може виникнути у разі нерозмінування територій. Для того, щоб сформувані думку і донести її так, щоб отримати бажаний результат – всебічну підтримку міжнародної спільноти, до процесу обговорення необхідно залучати фахівців у сфері розмінування, аграріїв, що постраждали, аграріїв, що зацікавлені у вирішенні проблеми, інших осіб. Такий підхід допоможе проаналізувати проблему розмінування з різних боків і допоможе висвітлити ті загрози й шляхи їх потенційного вирішення, для яких необхідно залучати фінансування наших міжнародних партнерів.

Забезпечення технічного оснащення

Технічне забезпечення для розмінування складається з оснащення для ручного (металодетектори тощо), машинного (машини для розмінування, радары, фейли тощо) розмінування; фахівці використовують робототехніку, дрони та інші засоби. Зараз гостро постає питання щодо саперної техніки. Речник Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) О. Хорунжий надав такі дані: на першому етапі розмінування необхідно 45 машин механізованого розмінування, станом на 29 вересня 2023 року ми мали 15; саперам необхідно 178 одиниць роботизованих систем [19]. Раніше, у травні 2023 року, М. Конопельнюк, старший офіцер підтримки адміністрації Держспецтрансслужби Міноборони, заявив, що один сапер вручну розмінує 15-20, іноді до 50 кв.м на день, а машина, залежно від марки та території, може розмінувати до 5000 кв.м за зміну. За його словами, ДСНС використовує для розмінування хорватські машини DOK-ING MV-10, Збройні Сили України на озброєнні мають дві словацькі *Vozena-5* [20].

Держави-партнери активно долучаються до надання Україні технічного оснащення для розмінування: Швейцарія надала машину для розмінування, вантажівку, причіп та комплект запчастин на три роки від Swiss Digger Foundation та запровадила навчання саперів, пакет допомоги склав близько 1,2 мільйона швейцарських франків [21]; Канада надала машини для розмінування в рамках допомоги у 22,5 млн канадських доларів [22]; Естонія надала міні-екскаватори з причепами, чотири машини дистанційного розмінування та один детектор хімічних речовин на суму 337 216 євро [23].

У квітні 2023 року О. Приходченко, керуючий власник компанії «Гардаріка Трес», CEO стартапу efarm.pro, презентував власний проєкт – безпілотний комплекс для розмінування полів у вигляді трактору. Метою створення такого комплексу є безпечне розмінування сільськогосподарських земель на деокупованих територіях. Такий «трактор» включає в себе дрон, робот-розміновувач, автопілот і причіпну систему на трактор, що здатна витримати вибух. Система працює автономно, за потреби дозволяє керувати транспортним засобом з безпечної відстані без ризику, тож участь людини, – а відповідно і ризику для життя аграріїв – максимально мінімізовані [24].

На нашу думку, забезпечення прав та свобод під час розмінування територій якраз і полягає у мінімізації ризиків, пов'язаних з можливою загибеллю представників аграрного сектору, спеціалістів, залучених до розмінування, та інших осіб. Такий стартап є прикладом дистанціювання особи від мінного снаряду одночасно з контролем за здійсненням розмінування. Проте до таких процесів мають бути залучені підготовлені спеціалісти у достатній кількості. Тому, на нашу думку, третьою складністю на шляху розмінування є залучення та підготовка відповідних спеціалістів.

Залучення та підготовка спеціалістів

Через недостатню кількість фахівців з розмінування (демінерів, саперів, інспекторів з розмінування та ін.), фінансування та технічної бази, деякі аграрії намагаються самостійно і за власний рахунок розмінувати сільськогосподарські землі. Це відбувалося за допомогою металевих багнетів, металошукачів, без необхідного захисту та підготовки, тобто за допомогою підручних матеріалів у прямому сенсі цього слова. Звісно, такий підхід є небезпечним і призводить до каліцтва чи смерті, що відбулося на Харківщині [25].

На кожні 5 тис. знешкоджених мін припадає один загиблий і двоє травмованих саперів [26, с. 3]. Саме тому у процесі розмінування клю-

чову роль відіграє якість підготовки фахівців, що може у прямому сенсі врятувати життя спеціалісту. Навесні 2023 року американська компанія Tetra Tech заявила про створення навчального центру для підготовки українських спеціалістів для гуманітарного розмінування, що готуватиме 500 спеціалістів на рік [27]. Раніше, восени 2022 року, Держдепартамент США виділив 47,6 мільйонів доларів компанії Tetra Tech для гуманітарного розмінування в Україні [28]. Частина з цих грошей має піти на створення навчального центру та закупівлю необхідного обладнання.

У жовтні 2022 року у навчальному центрі «MAT Kosovo EOD & ERW Training Establishment», Республіка Косово, спеціалісти відділу інспектування якості розмінування Центру протиміної діяльності пройшли спеціалізований навчальний курс по знешкодженню вибухонебезпечних предметів «IMAS EOD рівня 3». Під егідою Женевського міжнародного центру з гуманітарного розмінування Geneva International Centre for Humanitarian Demining -GICHD у листопаді 2022 р. спеціалісти ЦПМД пройшли курс навчання «NON-TECHNICAL SURVEY COURSE UKRAINE» по обміну досвідом та передовою міжнародною практикою проведення нетехнічного обстеження (збір, аналіз та оцінювання інформації стосовно території для подальшої її класифікації за статусом небезпеки, без використання технічних засобів пошуку вибухонебезпечних предметів [29, с.1]) [30, с.77]. Після проходження кожного навчального курсу спеціалісти отримують відповідні сертифікати.

Крім того, фахівці з розмінування самі проводять просвітницькі заходи щодо поводження з вибухонебезпечними предметами. Ми бачимо, що міжнародні партнери активно беруть участь у професійній підготовці наших фахівців з розмінування. Проблема у тому, що охочих стати такими спеціалістами достатньо мало через ризикованість професії. Тому держава має забезпечити соціальні гарантії, достойну оплату праці та необхідне обладнання, аби мотивувати населення обирати таку небезпечну професію.

Висновок. Після початку російсько-української війни у 2014 році гостро постало питання розмінування територій. На сьогоднішній день аграрний бізнес має великі втрати не лише через заборону ведення господарської діяльності на непідконтрольних Україні територіях, окупацію земель, а й через мінування угідь. Саме тому завданням держави є забезпечення якісного розмінування територій, що є заходом забезпечення прав аграрного бізнесу. Основою законодавства про розмінування є Закон України «Про протиміну діяльність», міжнародні стандарти IMAS тощо. Фахівці

з розмінування керуються саме цими документами під час здійснення своєї діяльності.

Основними факторами, що впливають на якість розмінування (гуманітарного розмінування) є фінансування, наявність технічного оснащення та підготовлених спеціалістів. Наразі у забезпеченні усіх трьох пунктів нам сприяють міжнародні партнери, що виділяють фінансову допомогу, передають технічні засоби та проводять підготовку кадрів. Звернемо увагу, що ефективним може стати активна підтримка українських стартапів у сфері розробки техніки для розмінування з боку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Основний Закон від 26 серпня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Deep State Map. URL: <https://deepstatemap.live/#8/42.385/42.275>
3. На Запоріжжі 80% сільгоспземель – на окупованих територіях або в районі бойових дій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3688584-na-zaporizki-80-silgospzemel-na-okupovanih-teritorii-abo-v-raioni-bojovih-dij.html>
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року №1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n81>
5. Як РФ ділить підприємства на окупованих територіях України. Головне із розслідування «Нова-Європа». URL: <https://forbes.ua/news/yak-rf-dilit-pidприємства-na-okupovanih-teritoriyakh-ukraini-golovne-z-rozsliduvannya-nova-evropa-24032023-12628>
6. Росія влаштувала переділ власності на окупованих територіях. Як українські підприємства переходять у руки «нових власників»: дослідження «Нова-Європа». URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2023/03/24/vse-skhvacheno>
7. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Київська школа економіки, березень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf?fbclid=IwAR2GorGWgJfqibCytY-8SGjbPOGnwqHprzvMdq2Vm5ITtL4GV20LJ5-NYw
8. Наразі розмінували майже 88 тисяч гектарів території України – ДСНС. URL: <https://suspilne.media/491419-narazi-rozminovali-majze-88-tisac-gektariv-teritorii-ukraini-dsns/>; http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/25205/1/%2bepf_07_2023_p022-025.pdf

9. Війна знищує українські поля. 800 млн доларів щорічно буде втрачати Україна через заміновані поля. URL: <https://t.me/uawarinfographics/2460>
10. Україна не тільки розмінує землі, але і заробить: як працюватиме новий ринок. URL: https://uazmi.org/news/post/8199fa5b647b9c8588f7d64f094ff058?fbclid=IwAR2KoQFowkKzRUEPYMJV_jzmqievxaavXUUhhAw2dGTtazW Px8kZSPc7eYA
11. Про протимінну діяльність: Закон України від 06 грудня 2018 року №2642-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>
12. Про прийняття міжнародних стандартів з протимінної діяльності як національних нормативних документів України: Наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 08 серпня 2016 року №230. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0230774-16#Text>
13. Керівництво по застосуванню Міжнародних стандартів протимінної діяльності (МСПМД): МСПМД (IMAS) 01.10. Друге видання (Поправка 8, червень 2013 р.). *Служба ООН з питань протимінної діяльності (UNMAS, ЮНМАС)*. URL: https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2001.10_ua.pdf
14. Керівництво по створенню програми з питань протимінної діяльності: МСПМД (IMAS) 02.10. Перше видання 01 серпня 2007 р. Поправка 3, червень 2013 р. *Служба ООН з питань протимінної діяльності (UNMAS, ЮНМАС)*. URL: https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2002.10_ua.pdf
15. У Кабміні розповіли, скільки грошей потрібно для розмінування територій України. URL: <https://novyny.live/groshi/u-kabmini-rozpovili-skilki-groshei-potribno-dlia-rozminuvannia-teritorii-ukrayini-121888.html>
16. Україна отримує €500 млн від міжнародних партнерів на гуманітарне розмінування – Шмигаль. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-otrimae-500-mln-vid-mizhnarodnikh-partneriv-na-gumanitarne-rozminuvannya-shmigal-13102023-16660>
17. Чехія, Данія та Іспанія нададуть Україні нову зброю. URL: <https://suspilne.media/592565-cehia-dania-ta-ispania-nadadut-ukraini-novu-zbrou/>
18. Україна має 15 машин механізованого розмінування, потрібно щонайменше 45 – ДСНС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3767573-ukraina-mae-15-masin-mehanizovanogo-rozminuvanna-a-potribno-sonajmense-45-dsns.html>
19. Чим розмінують Україну та скільки коштує спецтехніка для гуманітарного розмінування. URL: <https://speka.media/chim-rozminovuyut-ukrayinu-n8040-rjg0qr>

20. Швейцарія виділила Україні допомогу для гуманітарного розмінування. URL: <https://suspilne.media/513389-svejcaria-vidilila-ukraini-dopomogu-dla-gumanitarnogo-rozminuvanna/>
21. ДСНС України отримала від Канади перше обладнання для розмінування... *Embassy of Canada to Ukraine*. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=637211771776901&set=a.294544532710295>
22. Розмінування деокупованих територій: Естонія відправила техніку на понад 330 тисяч євро. URL: <https://suspilne.media/349462-rozminuvanna-deokupovanih-teritorij-estonia-vidpravila-tehniku-na-ponad-330-tisac-evro/>
23. Український стартап виготовив безпілотний комплекс для розмінування полів. Ось як він працює. URL: <https://dev.ua/news/miny-1682066412>
24. Як аграрії Харківщини самотужки і власним коштом розмінують поля. URL: <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/09/26/yak-agrariyi-harkivshhini-samotuzhki-i-vlasnim-koshtom-rozminovuyut-polya/>
25. Горбулін В. Світова глобальна проблема розмінування: український вектор. Наука і суспільство: *Вісник НАН України*. №2, 2022. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/321/325>
26. В Україні готуватимуть 500 спеціалістів з розмінування на рік – Павлюк. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3704997-v-ukraini-gotuvatimut-500-specialistiv-z-rozminuvanna-na-rik-pavluk.html>
27. The Department has awarded \$47.6 million to Tetra Tech, Inc... *The Department of State*. URL: https://twitter.com/StateDept/status/1587527397141889024?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwtterm%5E1587527397141889024%7Ctwgr%5E413ff8cefa3160b0a3d9717ab4320e6e39ae7904%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.pravda.com.ua%2Frus%2Fnews%2F2022%2F11%2F%2F7374582%2F
28. Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту нетехнічного обстеження територій, імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами: Стандартна операційна процедура 08.10, Державна служба України з надзвичайних ситуацій від 03 червня 2020 року №В-63. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/2/6/8/9/6/1/xT3qhVpB4aVBVdPMFL73JOFwlaOgumsmm0N0z96l.pdf>
29. Лаппо І., Бірюков Є., Журахов О., Добришкін Ю. Центр протимінної діяльності: основні аспекти діяльності та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОБТ*, вип. 1(15), 2023. URL: <https://dndivsovt.com/index.php/journal/article/view/254/244>

Поліна ЧАЛА,
здобувачка вищої освіти Факультету економіки і управління,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ЗАСТОСУВАННЯ «ТЕОРІЇ ЗМІН» В СТРАТЕГУВАННІ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. У сучасному демократичному світі інститути громадянського суспільства є активними учасниками публічних процесів. Діяльність та активна позиція цих інститутів, до яких відносяться і громадські організації, неабияк впливають на процеси публічного управління не лише певних територій, але й країни в цілому. Досвід функціонування громадських організацій показує, що вони є дієвим елементом механізму впливу громадян, їхніх груп і спільнот та суспільства в цілому на прийняття й реалізацію органами влади різних рівнів соціально-значущих рішень у відповідь на запити щодо задоволення важливих потреб громадянського суспільства у певний період часу. Особливо ця тема актуалізується зараз, коли наше суспільство намагається вижити та функціонувати в умовах воєнної агресії з боку Російської Федерації (далі РФ). Громадські організації стали надійним тилом для забезпечення соціальних, гуманітарних і навіть військових потреб. Вистоявши у перший, надскладний період війни, вони продовжують виявляти напрями та шукати способи, щоб бути ефективними в новій реальності. А отже, у такій ситуації набувають актуальності питання про довгострокове функціонування громадських організацій на основі обґрунтованого стратегування, реалізованого за допомогою ефективних інструментів.

Мета дослідження полягає у вивченні й розкритті змісту громадських організацій як інституту публічного сектору, виявленні особливостей управління їхньою діяльністю й розвитком, і на цій основі формування пропозицій щодо застосування «теорії змін» в стратегуванні розвитку громадських організацій для захисту прав людини, у тому числі у сфері відносин з бізнесом.

Виклад змісту дослідження. Поширена думка про те, що в основі розвинутого демократичного громадянського суспільства має знаходитися активна діяльність системи інститутів у формі громадських

організацій, отримала обґрунтоване підтвердження та реалізацію в Україні включно.

У сучасних дослідженнях науковців і практиків представлено чимало різноманітних підходів до розкриття змістовного поняття «громадська організація», її місця і ролі у системі публічного управління на користь реалізації публічної політики. Важливість статусу об'єднань громадян підтверджується широко вживаним у політико-правовому полі епітета, як то: «третій сектор» та «інститут (інституція) громадянського суспільства».

Спроби декларування питань щодо розвитку громадянського суспільства в Україні, умов залучення громадськості до формування та реалізації публічної політики з'явилися насамперед у певних програмах Кабінету Міністрів України. Підґрунтям цього стало формування нормативно-правової бази, до складу якої увійшли Порядок участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (2004 р.) і Типове положення про громадські ради при органах виконавчої влади [5]. У 2007 році сприяння розвитку громадянського суспільства було визначено пріоритетом держави в урядовій Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [16]. Пізніше були реалізовані й стратегічні документи, які затверджені Президентом України: Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [15], Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [11] і найновітніша Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [14].

Окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у тому числі в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 року № 119, Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695, Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р. [14].

Тож громадянське суспільство – це система суспільних інститутів, що діють незалежно, самостійно, без державного втручання, себто це «третій сектор», що діє паралельно із державою та бізнесом [14]. «Третій сектор» розуміється як невіддільна складова громадянського суспільства, яка є вкрай важливим інструментом для громадян та доз-

воляє їм шляхом вільного об'єднання реалізовувати та представляти свої інтереси. Значущим інструментом і необхідним елементом публічного управління на демократичних засадах у межах «третього сектору» суспільства є певна структурна одиниця – громадська організація, що володіє стратегічними можливостями інституційного, організаційного, правового й суспільного характеру. Громадська організація за своїм змістом є не лише одним із найважливіших елементів громадянського суспільства, але й елементом публічного управління на засадах демократії. У табл. 1 наведені приклади підходів до формулювання змісту поняття «громадська організація» у розрізі окремих аспектів.

Таблиця 1

Підходи до змісту поняття «громадська організація»
у розрізі окремих аспектів

Джерело	Зміст поняття «громадська організація»
Конституційно-правовий аспект	
«Про громадські об'єднання» Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [13]	Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.
Проект Закону України «Про громадські організації» [17]	Громадська організація є добровільним об'єднанням осіб для здійснення і захисту прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших суспільних інтересів. Громадські організації є неприбутковими.
Д.Є. Волкова [2, с. 28]	Громадська організація – це утворене фізичними особами громадське об'єднання, яке передбачає їхню спільну діяльність для реалізації неполітичних прав і законних інтересів. Громадські організації є конституційно-правовою формою громадських об'єднань.

М.Ю. Токар [20, с. 144]	Громадська організація – це колективний інструмент і необхідний елемент демократичного (публічного) управління. Громадські організації символізують у своїй структурній суті інтеграційний центр активних громадян, котрі через прояв громадянської позиції оцінюють реальний стан та перспективи розвитку публічно-управлінського потенціалу членів суспільства. Їм притаманний колективний стиль публічного управління на основі узгодження соціально-конфліктних інтересів.
Адміністративно-правовий аспект	
В.Б. Авер'янов [1, с. 77]	Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань визначає як «сукупність прав та обов'язків, які реалізуються в адміністративних правовідносинах, що виникають між громадськими об'єднаннями та державними органами, органами місцевого самоврядування»
Є.Є. Додіна [6, с. 8]	Адміністративно-правовий статус громадських організацій – це правове положення громадської організації у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами конституційного та адміністративного права». На її думку, «адміністративно-правовий статус громадських організацій слід розглядати як частину загального правового статусу громадських організацій».
Б.В. Чернявська [21, с. 155]	Адміністративна правосуб'єктність громадських організацій є необхідною умовою для набуття учасником правовідносин статусу суб'єкта адміністративного права. Вона характеризує здатність цих організацій мати права й обов'язки у сфері публічного управління, а також здатність реалізовувати та виконувати покладені обов'язки. Вона містить: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність.
А.Б. Половченя [12, с. 6]	Громадське об'єднання – це засноване відповідно до законодавства на добровільних засадах утворення, що є носієм встановленої правосуб'єктності та функціонує відповідно до поставленої мети для захисту прав свобод або/та законних інтересів громадян, забезпечення їх прав на задоволення ґендерних, екологічних, економічних, житлових, культурних, наукових, освітніх, правових, професійних, спортивних, трудових та інших інтересів.

Цивільно-правовий аспект	
M.B. Менджул [10, с. 36]	Відповідно до чинного законодавства, громадські організації в Україні можуть існувати шляхом створення юридичної особи та без створення юридичної особи, проте з обов'язковим повідомленням про заснування. Суб'єктами цивільного права є тільки громадські організації, які набули статусу юридичної особи внаслідок державної реєстрації. Таким чином, громадським організаціям як суб'єктам цивільного права притаманні ознаки юридичної особи.
Організаційно-правовий аспект	
Д.Є. Волкова [2, с. 29]	Під організаційно-правовою формою громадської організації розуміється значення та характеристика зв'язку таких обов'язкових компонентів громадського об'єднання, як: мета об'єднання; форма участі, що виражається в наданні громадському об'єднанню одного із закріплених у законодавстві типів. Компонентами громадської організації як об'єднання можуть вважатись: наявність державної реєстрації; акредитація, виконання публічних функцій; види та склад керівних і контрольних органів; наявність відокремлених структурних підрозділів та ін.
А.Б. Половченя [12, с. 6]	За організаційно-правовою формою громадські об'єднання можуть утворюватися як громадські організації і спілки, зі статусом юридичної особи або без такого статусу.
Господарсько-правовий аспект	
Т.П. Руцинська [18, с. 54]	Громадська організація (об'єднання) як суб'єкт господарського права – це майново відокремлена організація, легітимізована в установленому порядку, наділена господарською компетенцією, яка несе самостійну відповідальність за результати господарювання і може здійснювати господарську діяльність безпосередньо або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи, з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання доходу, який після покриття витрат і сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів спрямовується на забезпечення досягнення громадською організацією мети своєї основної діяльності та задоволення суспільних потреб.

У цій науковій роботі громадська організація розглядається як форма об'єднання громадян, яка заснована, відповідно до законодавства, на добровільних засадах та «є носієм встановленої правосуб'єктності та функціонує відповідно до поставленої мети для захисту прав свобод або/та законних інтересів громадян, забезпечення їх прав на задоволення ґендерних, екологічних, економічних, житлових, культурних, наукових, освітніх, правових, професійних, спортивних, трудових та інших інтересів» [12, с. 6]. За організаційно-правовою формою громадські організації є юридичними особами та діють у статусі некомерційних неприбуткових організацій. Формальними компонентами громадської організації є: наявність державної реєстрації; акредитація (або інший дозвіл: ліцензія, узгодження статуту та ін.); виконання певних публічних функцій; види та склад керівних і контрольних органів; наявність відокремлених структурних підрозділів та ін. Важливо, що для громадських організацій, як і для інших видів громадських об'єднань, характерними є такі ознаки: добровільність, некомерційний (непідприємницький) характер діяльності, неприбутковість та неурядовість (недержавний характер).

Партнерство між державою та громадянським суспільством є вагомим чинником реалізації демократичних цінностей, закріплених у положеннях Конституції України, зокрема щодо прав людини та їх захисту. Протягом 2016–2020 років кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зростає. За даними Державної служби статистики України, відбулося збільшення кількості юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: громадські організації – на 22149 (з 70321 станом на 1 січня 2016 року до 92470 станом на 1 січня 2021 року) [14]. На сьогодні спостерігається тенденція продовження зростання кількості громадських організацій, що значно сприяє захисту прав людини, зокрема й соціально-економічних, в умовах війни.

Розвиток громадських організацій у довгостроковій (стратегічній) перспективі залежить від належного поліспрямованого управління, коли мають враховуватися стратегічні цілі функціонування й розвитку як самої громадської організації, так і різних зовнішніх стратегічних акторів (гравців), дотичних до її діяльності: громадських спільнот, в інтересах яких реалізується публічна функція (населення громади, певна соціальна група населення та ін.); органів влади різних рівнів, представників благодійних інститутів (фондів, меценатів, грандодавців, донатів та ін.); представників бізнесу як роботодавців та інвесторів (вітчизняних і закордонних); представників рекламних компаній, ЗМІ та ін. Тож для успіху в діяльності громадської організації є сенс піклуватися не просто про стратегічне

планування, але про стратегування розвитку громадських організацій як процесу формування й впровадження їхніх власних стратегій, що узгоджені зі стратегіями різних зовнішніх акторів.

Значимо, що англomовний термін «strategizing», як прийнято вважати, було введено в науковий обіг економістом-класиком лауреатом Нобелівської премії Олівером Вільямсоном [7, с. 215; 9, с. 22]. У нашій науковій роботі стратегування розглядаємо як сукупність змістовних та організаційно-методичних положень і процедур, що регламентують та забезпечують процес розробки й реалізації ефективної стратегії розвитку суб'єкта певного рівня (загальнодержавного, регіонального, місцевого, корпоративного). Інструментом стратегування є стратегія. Стратегія дозволяє скоротити шлях досягнення громадською організацією поставлених нею цілей щодо розв'язання соціально важливих цілей, захисту прав людини у різних сферах суспільних відносин. Вона дозволяє обрати оптимальний напрям розвитку громадської організації із багатьох можливих альтернатив. Особливості підходу до розробки стратегій для розвитку громадських організацій продемонстровано на рис. 1.

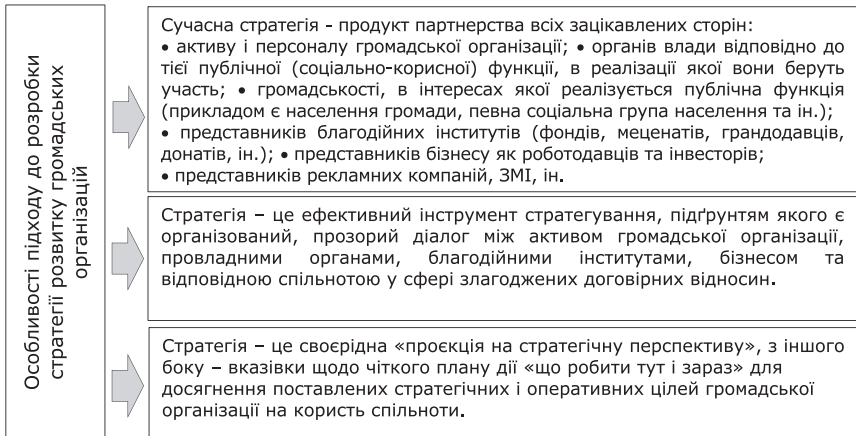

Рис. 1. Особливості підходу до розробки стратегій розвитку громадських організацій

Громадські організації мають враховувати, що розроблення та реалізація стратегії їх розвитку, як правило, проходить у декілька етапів. Перш ніж розпочати процес стратегування, необхідно здійснити певні підготовчі дії, а надалі послідовно пройти п'ять кроків (табл. 2).

Таблиця 2

Набір дій і завдань у межах етапів формування і реалізації стратегії розвитку громадської організації [складено за допомогою 18, с. 20]

Етап	Зміст
Етап 0. Організаційний етап (підготовчий)	Здійснюються: 1) ініціювання розроблення стратегії; 2) визначення та обґрунтування інтересів зацікавлених сторін; 3) створення робочої групи; 4) підготовка плану і проведення інформування про наміри розвитку; 5) вибір форм залучення груп зацікавлених сторін до обговорення напрямів розвитку ГО
Етап 1. Аналітичний етап	Здійснюється: 1) збір необхідних даних про середовище функціонування ГО певного типу; 2) аналіз актуального стану соціального пулу публічного сектору та самої ГО для виявлення основних тенденцій та стану соціально-економічних проблем, які можуть стати напрямами розвитку ГО; 3) результати моніторингу й оцінювання результативності виконання завдань чинної стратегії щодо основної діяльності ГО з метою сприяння задоволенню раніше виявлених соціальних потреб громадської спільноти; 4) аналіз сильних і слабких сторін ГО, можливостей і загроз (SWOT-аналіз) та характеристика порівняльних переваг, викликів і ризиків перспективного розвитку організації; 5) аудит всіх проєктів ГО та розподілення їх у межах робочих напрямів.
Етап 2 «Розробка документа»	1) стратегічне бачення; 2) стратегічні та оперативні цілі розвитку ГО; 3) опис завдань для досягнення цілей; 4) система індикаторів (критеріїв) досягнення оперативної цілі; 5) План реалізації стратегії (організаційні та адміністративні заходи, спрямовані на забезпечення реалізації стратегії, орієнтовні обсяги й джерела їх фінансування, відповідальні виконавці); 6) перелік наявних і перспективних проєктів розвитку ГО з визначенням орієнтовних обсягів і джерел їх фінансування, відповідальних виконавців та строків їх підготовки та реалізації; 7) орієнтовний фінансовий план; 8) індикатори оцінки результативності реалізації проєктів розвитку ГО.

Етап 3 «Легалізація»	1) визначення напрямів у вирішенні публічних (соціально значущих) проблем, їхнє обговорення (погодження) із представниками спільноти (як приклад, керівництвом місцевої влади, активом громадської спільноти та ін.). За необхідністю проведення громадських обговорень; 2) схвалення напряму зміни діяльності ГО його засновниками, внесення змін до статуту ГО та його перереєстрація.
Етап 4 «Реалізація»	1) виконання завдань і заходів; 2) формування пакету проєктів у межах напрямів розвитку, пошук джерел фінансування та реалізація таких проєктів; 3) формування пакету документів для підтвердження реалізації проєктів (організаційних й адміністративних операцій).
Етап 5 «Моніторинг та оцінювання»	1) збір та аналіз показників для моніторингу виконання стратегії; 2) підготовка моніторингового звіту; 3) оцінювання виконання стратегії за відповідними періодами реалізації.

Для апробації застосування стратегування у цьому дослідженні розглянемо одну з ініціатив Громадської організації «Платформа розвитку «СМР»». Місією цієї організації є «розвиток громадянської компетентності через неформальну освіту та підтримку громадських ініціатив» [19].

Оскільки головною метою стратегування у публічному секторі є створення певної суспільно-корисної цінності, у відповідь на запит громадської спільноти, що реалізується відповідними суб'єктами – громадськими організаціями, то реалізація цього процесу має відбуватися за правилами стратегування на мікрорівні (на рівні громадської організації) з урахуванням загальної концепції розвитку держави, регіону, території. Виділяють два етапи стратегування: перший етап ґрунтується на дослідженні, осмисленні й формулюванні суспільних потреб громадян у формі неотримання або недоотримання певних суспільно-корисних цінностей; другий етап передбачає генерування альтернатив вирішення проблемних питань, що виникли у суспільстві, з урахуванням інтересів громадської спільноти та самої громадської організації. Саме на другому етапі відбувається вибір і реалізація стратегії, яка дозволить задовольнити запити суспільства відповідно до мети діяльності громадської організації. Як правило, лише перший етап стратегування є повністю публічним із залученням громадської думки та громадського контролю. На другому етапі формуються непублічні стратегії, й громадському контролю підлягають виключно результати їхньої реалізації, які мають відповідати меті створення соці-

ально-корисного блага на користь громадської спільноти. Ефективності перебігу другого етапу стратегування можна досягти за допомогою впровадження способу «теорії змін» як інструменту під час формування внутрішньої стратегії функціонування і розвитку громадської організації.

У табл. 3 наданий приклад виявлення (шляхом опитування) актуальних соціальних потреб громадської спільноти, необмеженої територіально, у певний період часу з метою виявлення можливих і необхідних суспільству нових напрямів діяльності громадської організації, що працює у сфері просвітництва. Опитування проходило за допомогою анкетування через мережу «Інтернет» від імені Громадської організації «Платформа розвитку «СМР»». Респондентам було запропоновано відповісти на запитання: «У чому полягає соціальна потреба просвітницького характеру, яку відчуваєте ви (ваша сім'я, громадська спільнота, до якої ви належите) у поточний період часу? За можливістю, обґрунтуйте ступінь важливості цієї потреби».

Таблиця 3

Виявлення соціальної потреби громадської спільноти
у поточний період часу як бази для встановлення
нових напрямів розвитку діяльності ГО

Актуальні соціальні потреби громадської спільноти у поточний період часу	Участь ГО у задоволенні потреби				
	Участь ГО у період до 24.02.2022	Участь ГО активована після 24.02.2022	Участь ГО може бути активована у короткій термін	Участь ГО може бути активована у перспективі	Активізація участі є недовірчою через значну відмінність у виді діяльності ГО
1) Опанування навичок з кризового управління та планування в мінливих умовах	+	+			
2) Допомога людям, чий права були порушені та невідновлені через втрату робочих місць або зміни умов праці внаслідок агресії РФ			+		
3) Організація цілеспрямованої роботи на підвищення стресостійкості та емоціональної рівноваги у громадян у повоєнний час		+			

4) Посилення соціальної роботи, спрямованої на слабозахищені групи населення		+			
5) Допомога в адаптації та реалізації власних ініціатив ВПО у нових громадах		+			
6) Допомога у реалізації можливостей розвитку та самовираження представників гендерних груп		+			
7) Пошук можливостей для підтримки людей на тимчасово окупованих територіях					+
8) Налагодження роботи з особливими категоріями людей (осіб з інвалідністю, ВПО, які тривалий час перебували в окупації на території України та території країни окупанта, в зоні ведення бойових дій та ін.)				+	
9) Отримання юридичних консультацій щодо діяльності в умовах війни					+
10) Налагодження гуманітарного напрямку в роботі на території громади		+			
11) Підвищення рівня проукраїнської ідеології у суспільстві в різних його прошарках (діти та молодь, працездатні особи, населення непідконтрольних територій, особи пенсійного віку та ін.);				+	
12) Допомога талановитим дітям і молоді у реалізації їх талантів на користь покращення іміджу України на Європейському та світовому просторах.					+
13) Пошук можливостей для активних громадян щодо реалізації ініціатив (проєктів), допомога перетворення тематичних об'єднань громадян у дієві групи		+			
14) Допомога у пошуку можливостей для залучення ресурсів і фінансування соціальних, гуманітарних та бізнес-ініціатив (проєктів)		+			
15) Допомога у налагодженні закордонного партнерства та збереження присутності в інфопросторі західних країн				+	
16) Посилення розвитку екологічного напрямку з елементами енергозаощадження в роботі					+

Слід наголосити, що перелік соціальних потреб, які представлені у табл. 3, не є сталим і може змінюватися постійно під впливом різних чинників. У зв'язку з цим таке відстеження необхідно здійснювати на постійній основі для виявлення актуальності цих пунктів стосовно соціальних потреб суспільства та їх змінюваності. Дієвим інструментом ефективного залучення респондентів до опитування й підвищення його якості є зростання їхньої упевненості у реальності отримання певних соціальних благ, що відбулося після виявлення їх певних соціальних потреб.

Узагальнені дані опитування про актуальні соціальні потреби громадської спільноти були доповнені висновками персоналу ГО «Платформа розвитку «СМР»» про періоди і форми їхньої участі у задоволенні таких потреб: 1) участь ГО у період до 24.02.2022 р.; 2) участь ГО, яка активована після 24.02.2022 р.; 3) участь ГО, яка може бути активована у короткий термін за допомогою наявного потенціалу організації; 4) участь ГО, яка може бути активована у перспективі (тривалому періоді) після проведення пошуку необхідного потенціалу; 5) активізація участі є недоречною через значну відмінність у виді діяльності ГО. Результати висновків представлені у табл. 3.

«Теорія змін» як інструмент реалізації другого етапу стратегування розвитку громадської організації для захисту прав окремих осіб і певних груп суспільства передбачає формування спеціальної стратегії у межах основної діяльності, яка полягає у задоволенні певної соціально-корисної потреби громадян. Грунтуючись на узгодженні інтересів громадських акторів (гравців) та інтересів самої громадської організації, стратегія її розвитку має насамперед формувати чітке розуміння та бачення шляхів змін у публічному секторі, які можуть бути реалізовані конкретно громадською організацією та будуть сформовані як напрями її розвитку.

Етапи формування, прийняття й реалізації стратегії розвитку громадської організації можуть бути інтегровані в етапи у межах «теорії змін». З огляду на складність самого процесу формування, прийняття й реалізації стратегії розвитку громадської організації необхідно правильно організувати включення етапів «теорії змін» у цей процес з дотриманням певної методології та способу. На рис. 2 представлена інтеграція етапів двох процесів.

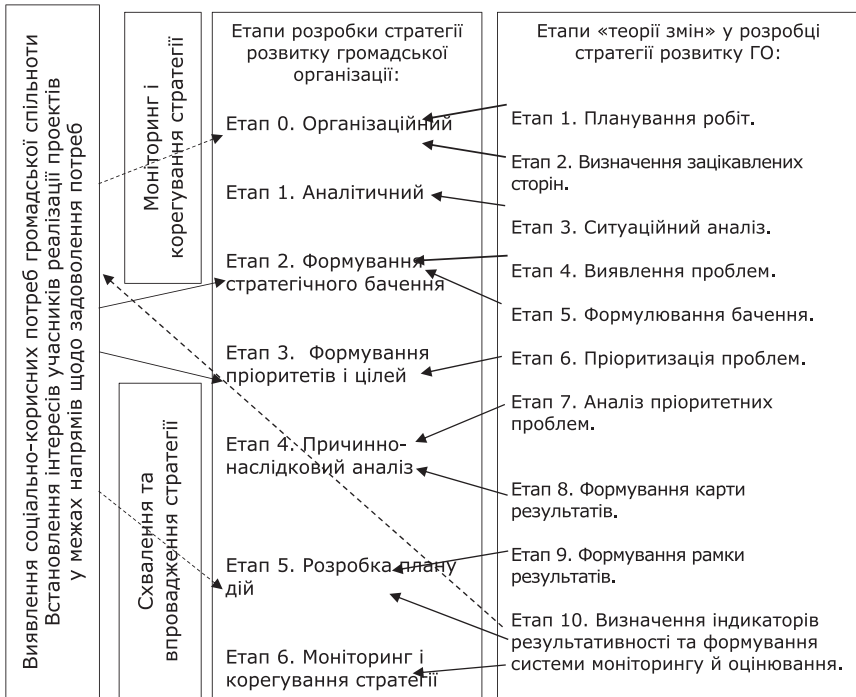

Рис. 2. Пропонована процедура включення етапів «теорії змін» до процесу формування, прийняття й реалізації стратегії розвитку громадської організації

Після виявлення соціально значущих проблем громадської спільноти задля правильного встановлення того, на що потрібно спрямувати зусилля громадської організації у сфері захисту прав людини, відбувається формулювання стратегічного бачення напрямів і шляхів їхнього вирішення, яке є вагомим елементом стратегічного планування розвитку громадської організації. Маючи у розробці декілька попередньо визначених соціально значущих проблем, актив громадської організації має розпочати процес їхньої пріоритетизації, що надалі впливатиме на правильність і обґрунтованість формулювання стратегічних цілей та оперативних завдань з розв'язання кожної проблеми.

Зацікавленим учасникам вирішення пріоритетних соціальних проблем слід провести причинно-наслідкову оцінку кожної з них за допомогою «дерева проблем» [8, с. 34]. Усі проблемні питання, зазначені у «дереві проблем», їхні причини і наслідки надалі переформулюються у конкретний результат («карту результатів» [8, с. 37]) з довгостроко-

вими позитивними наслідками. Після формування «карти результатів» за кожною з пріоритетних соціальних проблем громадська організація має розробити загальну таблицю результатів за стратегічним або програмним документом в цілому [8, с. 41]. Цей процес передбачає визначення не лише очікуваних результатів, але й показників та індикаторів їх вимірювання, вихідних даних, очікуваних результатів, ризиків і припущень. Надалі для представлення результатів реалізації стратегії розв'язання соціальних проблем та захисту порушених прав людини пропонується створювати «карту результатів», яка відображає взаємозв'язок між запланованими у стратегії діями громадської організації спільно із залученими партнерами (зокрема органами влади, місцевим бізнесом, ЗМІ тощо) та прогнозованими результатами. Кожна «карта результатів» є унікальною з огляду на особливості функціонування певної громадської організації та соціально-економічні та інші потреби конкретної громадської спільноти, де вона працює.

З метою формування стратегічного напрямку розвитку ГО «Платформа розвитку «СМР» була виявлена соціально-значуща проблема у сфері порушення прав людини у бізнесі через воєнну агресію з боку РФ, яка знаходиться у полі діяльності цієї громадської організації та може бути швидко активована. Така проблема полягає в обмеженій кількості просвітницьких програм з допомоги персоналу підприємств, права яких були порушені й невідновлені через втрату робочого місця або зміну умов праці внаслідок переміщення (релокації), окупації або знищення підприємств у період воєнного стану. У сформованій «карті результатів» були виділені напрями можливих змін та їхні результати (табл. 4).

Таблиця 4

Виявлення змін та їхніх результатів, які знаходяться у полі діяльності ГО «Платформа розвитку «СМР»

Які зміни необхідно провести?	Як виглядатиме змінена ситуація?
Провести потужну інформаційну компанію щодо активізації напрямку просвітницької діяльності у сфері захисту прав людини у бізнесі, порушених через воєнну агресію з боку РФ.	Дозволить виявити реальні факти порушення прав людини через втрату робочих місць та зміни умов праці внаслідок релокації, окупації або знищення підприємств, а також їхній обсяг та масштаби.
Встановити й підтримувати зв'язки з потенційними роботодавцями: місцевими та релокованими господарськими структурами різних форм власності.	Дозволить сформувати базу потенційних роботодавців та налагодити прямі контакти між ними та особами, які бажають змінити роботу або умови праці.

Налагодити співпрацю з місцевими органами виконавчої влади.	Допоможе адаптуватися до запитів нової громади переміщеним особам, які втратили роботу або бажають змінити умови праці та знайти нові робочі місця у громаді.
Налагодити співпрацю з громадськими організаціями просвітницького типу юридичного та іншого спрямування, з міжнародними та вітчизняними організаціями, які займаються питаннями прав людей.	Забезпечить зростання обізнаності громадян про свої права у сфері бізнесу; дозволить сформувати інформаційну базу про місця, куди можна звернутися для отримання кваліфікованої допомоги у разі порушення їхніх прав.
Налагодити співпрацю з місцевими та переміщеними центрами зайнятості.	Дозволить отримати доступ до інформаційної бази про вакансії робочих місць та можливості перекваліфікації людей, які втратили роботу, через центри зайнятості.
Налагодити співпрацю з інститутами (центрами) післядипломної освіти та ін. навчальними закладами.	Дозволить організувати навчання з перекваліфікації громадян, які втратили роботу або бажають змінити умови праці; сформувати інформаційну базу про навчальні заклади.
Віднайти фінансування на розвиток громадської організації шляхом реалізації просвітницьких програм за напрямом «захист прав людини у сфері бізнесу».	Сприятиме активізації напряму розвитку громадської організації шляхом збільшення кількості програм допомоги для громадян, права яких були порушено у сфері господарювання, та формуванню потужної інформаційної бази.

Висновок. Громадська організація є значущим інструментом і необхідним елементом публічного управління на демократичних засадах у межах «третього сектору» суспільства. Для успіху в роботі члени громадської організації мають володіти знаннями про належну організацію своєї роботи, стратегічними можливостями інституційного, організаційного, правового й суспільного характеру, які можуть бути залучені для сприяння захисту прав і задоволення потреб людей, зокрема й у сфері бізнесу. Стабільність, довготривалість функціонування й ефективність діяльності громадських організацій забезпечується шляхом якісного стратегування їх діяльності, дієвим інструментом реалізації якого може стати застосування «теорії змін». Саме вона дозволяє побачити чіткий опис взаємозв'язків між діями громадської організації та очікуваними результатами; пояснити причини використання певних підходів та те, яким чином вони сприятимуть отриманню результатів, які очікує громадська організація та суспільство; встановити взаємозв'язок між причиною (дією) громадської організації та очікува-

ним ефектом; одночасно контролювати процес і результат досягнення правозахисних або інших суспільно важливих цілей. Водночас корисно створювати «карту результатів», яка відобразатиме взаємозв'язок між запланованими у стратегії діями та прогнозованими результатами. Цінність такої «карти результатів» полягає в її є унікальності, адже вона відображає конкретні потреби громадської спільноти, її окремих соціальних груп та осіб, особливості функціонування громадської організації та її взаємодію з оточуючими акторами, до яких належать органи влади, бізнес-середовище, благодійні, донорські організації та фонди, інші громадські організації, ЗМІ тощо.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у 2-х т.: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
2. Волкова Д.Є. Ознаки громадських організацій в Україні як підстави для виокремлення їх організаційно-правових форм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Юриспруденція. 2019. №37, С. 28–30.
3. Гарасимів Т. Правовий статус громадських організацій України: євроінтеграційний процес стандартизації. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19948/garasimiv.pdf> (дата звернення: 10.10.2023)
4. Дацюк С. Стратегування. URL: http://www.uis.kiev.ua/~_xyz/6_strategation.htm (дата звернення: 21.09.2023)
5. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1378. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1378-2004-%EF> (дата звернення: 21.09.2023).
6. Додіна Є.Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. Одеса, 2002. 21 с.
7. Забарна Е.М., Щьокіна Є.Ю. Стратегування як інструмент соціально-економічного розвитку регіону. *Modeling of the Regional Economy*. 2016. 1(27), С. 215-225.
8. Нижник О.М. Застосування теорії змін у стратегічному плануванні в об'єднаних територіальних громадах: практичний посібник. К.: Упорядниця, 2020. 90 с.
9. Кухарська Н.А. Стратегування соціально-економічного розвитку регіону як новий підхід до розробки та реалізації стратегій регіонального розвитку. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. *Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації*. Вип. 2014. №3 (107), С. 22-28.

10. Менджул М.В. Цивільно-правовий статус громадських організацій: монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2010. 200 с.
11. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Указ Президента України від 26.02.2016 №68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/68/2016> (дата звернення: 7.10.2023).
12. Половчення А.Б. Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань у сфері освіти в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 16 с.
13. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 22.09.2023).
14. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 22.09.2023).
15. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24.03.2012 № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/212/2012> (дата звернення: 25.09.2023).
16. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1035-2007-%D1%80> (дата звернення: 25.09.2023).
17. Проект Закону України «Про громадські організації». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF2LN00A?an=3> (дата звернення: 7.10.2023).
18. Руцинська Т.П. Господарсько-правовий статус громадських організацій: дисертація ... канд. економ. наук. Вінниця, 2016. 214 с.
19. Сайт «Платформа розвитку «СМР»». URL: https://smr.sd.ua/?page_id=67
20. Токар М.Ю. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів: ЛПІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
21. Чернявська Б.В. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70) №1, с. 155 – 161.

Максим БОБРОВСЬКИЙ,

здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту економіки, управління, права та інформаційних технологій, Полтавський державний аграрний університет

ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ПРАВА ЛЮДИНИ

Вступ. У сучасному культурно-соціально-економічному вимірі розвитку українського суспільства все більшої ваги набуває людиноцентристський підхід, як протипага радянській ідеологемі, що розглядала людину як безправний та малозначущий елемент системи («маленький гвинтик»). Один із аспектів цього підходу знаходить своє втілення у взаємодії бізнесу та громадянського суспільства.

Питання вивчення соціально-культурних взаємодій українського бізнесу та громадянського суспільства опосередковано знайшли своє втілення у працях В. Безгіна [1], Л.М. Березіної [2], О.А. Галича, О.С. Демидкіна [5], М.П. Войнаренка, О.І. Гончар [4], О.М. Помаза [2, 6, 7, 8] та ін. Незважаючи на суттєвий вклад згаданих та інших дослідників, питання оцінки впливу господарювання на права людини ще не знайшли належного висвітлення у окремих наукових дослідженнях і фаховій літературі.

Мета дослідження полягає у визначенні основних елементів взаємодії українського бізнесу та громадянського суспільства, їх ролі в концепції людиноцентризму через призму оцінки їх впливу на права людини.

Виклад основного матеріалу. Передовий досвід провідних світових держав у сфері демократизації суспільних відносин шляхом формування громадянського суспільства отримав значний розвиток в Україні, де громадянське суспільство в умовах демократичної трансформації стає важливим суб'єктом управлінського процесу та генератором підвищення ефективності державного управління завдяки якісно новому рівню самоорганізації [6].

Оцінка впливу бізнесу на права людини є важливою практикою, яка передбачає оцінку наслідків бізнес-діяльності для окремих людей та громади, приділяючи водночас значну увагу дотриманню міжнародних вимог і конституційних норм щодо додержання прав людини. У контексті взаємодії українського бізнесу та громадянського суспільства впровадження таких практик передбачає кілька ключових компонентів (рис. 1).

Рис. 1. Ключові компоненти взаємодії українського бізнесу та громадянського суспільства в контексті впливу на права людини

Джерело: опрацьовано на основі [1, 3, 6, 8].

Надамо загальну характеристику змістовного наповнення цих компонентів. Перший фундаментальний компонент «Розробка законодавства та політики» передбачає розробку та прийняття відповідних законів і політичних рішень, які зобов'язуватимуть бізнес поважати права людини. Це зумовлює необхідність приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, таких як Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини (UNGPs) [9], норм права ЄС, правил ОЕСР та ін.

Наступний компонент «Інформування та освіта» репрезентується проведенням інформаційних кампаній та навчальних програм як для бізнесу, так і для організацій громадянського суспільства (далі ОГС) щодо важливості оцінки впливу на права людини в бізнес-діяльності. Однією зі складових таких кампаній є проведення семінарів і тренінгів для бізнесу та ОГС з метою підвищення обізнаності щодо стандартів прав людини та важливості їх впровадження у бізнес-діяльність.

Складова дій «Співпраця з зацікавленими сторонами» передбачає створення багатосторонньої робочої групи або платформи за участю уповноважених представників урядових установ, бізнесу, ОГС та інших зацікавлених сторін для розробки механізму оцінки впливу на права людини та моніторингу його функціонування.

У межах впровадження компоненту «Оцінка впливу на права людини» бізнесу рекомендується самостійно здійснювати оцінку впливу своєї діяльності на права людини, як це передбачено UNGPs. Ці оцінки повинні бути ретельними і комплексними у рамках процедур належної обачності щодо прав людини та охоплювати ділові відносини в усіх ланцюгах постачання. За необхідності, для забезпечення всебічної оцінки, можлива співпраця із зовнішніми експертами, у тому числі уповноваженими представниками громад і науковцями.

Діяльність у межах компоненту «Прозора звітність» передбачає заохочення компаній розкривати у щорічних звітах або спеціальних нефінансових звітах про дотримання прав людини результати застосування процедури належної обачності та здійснених ними оцінок впливу на певні права людини, а також інформацію про заходи, вжиті ними для пом'якшення їх негативного впливу. Це може втілюватися у формі регулярних звітів, які детально описують кроки, здійснені для попередження та вирішення проблем з дотриманням компаніями прав людини. Передбачається заохочення бізнесу бути прозорим і щодо своїх практик дотримання прав людини, як позитивних, так і негативних. Одним із можливих інструментів впливу суспільства та працівників на бізнес можуть бути ефективні корпоративні механізми розгляду скарг, які дозволять постраждалим особам та громадам відстоювати свої права. Ці механізми мають бути доступними, передбачуваними, справедливими та прозорими.

У рамках виміру «Правова підтримка» необхідно, аби бізнес та органи влади забезпечили доступ постраждалих осіб та громад до юридичної підтримки та консультацій в разі порушення бізнесом їхніх прав.

Компонент «Моніторинг з боку громадянського суспільства» передбачає вирішальну роль громадянського суспільства у моніторингу доброчесності будь-якої бізнес-діяльності, зокрема через заохочення ОГС до активної участі в оцінці впливу на права людини, процедурах належної обачності та адвокації серед бізнес-середовища і ОГС відповідальної ділової практики.

Завдання зі «Стимулювання бізнесу та ОГС до ефективної участі в оцінці дотримання прав людини» має передбачати, зокрема, забезпе-

чення навчання та ресурси, які допоможуть усім стейкхолдерам (залученим сторонам) зрозуміти зміст цього процесу, а також розробку та впровадження стимулів для бізнесу, який об'єктивно поважає права людини, та міри відповідальності й покарання для того бізнесу, який систематично їх порушує.

Діяльність у межах забезпечення «Державної підтримки та регулювання» передбачає заходи державного рівня з інформаційного просування та консультування щодо відповідального ведення бізнесу та розроблення інструктивних, нормативно-правових та законодавчих актів, які зобов'язують бізнес поважати права людини, встановлюють механізми державного нагляду за дотриманням прав людини та заохочення підприємств і компаній, які демонструють зразкові практики дотримання прав людини, заохочуючи інших наслідувати їхній приклад.

Компонент щодо «Дотримання міжнародних стандартів» передбачає заходи з укорінення переконань у бізнес-середовищі, що бізнес має дотримуватися міжнародних стандартів з прав людини та UNGPs, у т.ч. з огляду на репутаційні та матеріальні переваги, які він отримуватиме внаслідок впровадження практики відповідального ведення бізнесу.

У контексті «Взаємодії з міжнародними організаціями» передбачається, що бізнес-середовище й ОГС активно співпрацюватимуть з тими міжнародними організаціями та органами, які є лідерами у просуванні поваги прав людини у сфері бізнесу, можуть надати рекомендації, сприяти обміну досвідом і знаннями та забезпечити експертну і технічну підтримку у проведенні оцінки дотримання бізнесом прав людини.

Робота з «Налагодження партнерських взаємовідносин між бізнесом, неурядовими організаціями та інститутами громадянського суспільства» може реалізовуватися у формі спеціально створених незалежних міжсекторальних платформ для обміну найкращими практиками, ресурсами та знаннями, розроблення рекомендацій для органів влади та бізнесу й бізнес-асоціацій, створення каналів зворотного зв'язку, за допомогою яких окремі особи та громади можуть надавати інформацію про наявні недоліки у системі дотримання та захисту прав людини у сфері бізнесу, про ефективність заходів, вжитих бізнесом для вирішення проблем у випадку порушень прав людини.

Висновки. Впровадження практики оцінки впливу бізнесу на права людини – це важлива необхідність і безперервний процес, який вимагає значущої співпраці зацікавлених сторін, їх відданості справі та постійного вдосконалення. Він спрямований на створення відповідального та

етичного бізнес-середовища, яке поважає права людини та підтримує дії всіх зацікавлених сторін у цьому напрямі. Це вимагає спільних зусиль уряду, установ омбудсманів, бізнес-спільноти та інститутів громадянського суспільства, профспілок, правозахисних і профільних ОГС включно. Постійний соціальний діалог і партнерська взаємодія, просвітницька робота та колективні дії мають важливе значення для забезпечення того, щоб український бізнес поважав і захищав права людини у своїй діяльності. Пропоновані заходи, відображені у наведених компонентах цілої структури, мають послужити формуванню екосистеми справедливого та стійкого суспільства в Україні. Стратегічні державні документи – Національна стратегія у сфері прав людини, Національна економічна стратегія на період до 2030 року, Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки створили для цього основні політико-правові засади.

З початком повномасштабної війни в Україні суттєво збільшилася кількість волонтерських організацій, що активно допомагають як фронту, так і цивільним громадянам, які постраждали через війну, були змушені змінити місце проживання. Неспровокована збройна агресія Російської Федерації проти нашої держави, що містить усі елементи геноциду, порушила права українців на свободу та особисту недоторканність, на безпечне для життя і здоров'я середовище, на працю, охорону здоров'я та медичну допомогу, і, головне, право на життя. В умовах, що склалися, суттєву підтримку державі та громадянам надають вітчизняний бізнес і громадянське суспільство. У найважчі моменти вони діяли разом і самостійно, аби допомогти людям, чиї права було порушено. Бізнес і громади в нових умовах переформатовуються, пристосовуються до різноманітних поточних змін і набувають нового досвіду. У результаті це призведе до якісних і позитивних змін у характері та змісті взаємодії українського бізнесу та громадянського суспільства, зокрема і в царині поваги прав людини та захисту прав і законних інтересів громадян України.

Список використаних джерел

1. Безгін В. (2022). Як війна змінить регіональну політику в Україні: децентралізація, громади, податки, економіка. Agropolit.com. URL: <https://agropolit.com/blog/503-yak-viyna-zminit-regionalnu-politiku-v-ukrayini-detsentralizatsiya-gromadi-podatki-ekonomika>

2. Березіна Л.М., Помаз О.М. (2022). Соціально-культурні чинники формування сучасної соціально-економічної системи України. *Агросвіт*. 2022. № 1. С. 13–19. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.13
3. Взаємодія влади та громадянського суспільства: які виклики в умовах війни? *Громадський простір*. Громада і влада. Громадянське суспільство. Україна. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vzajemodiya-vlady-ta-hromadyanskoho-suspilstva-yaki-vyklyky-v-umovah-vijny>
4. Войнаренко М., Гончар О. (2018). Трансформація соціально-економічних систем за умов інтеграційних перетворень. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17, № 2. С. 225–243.
5. Галич О.А. Демидкін О.С. (2023) Особливості ресурсного забезпечення механізму взаємодії місцевої влади з громадськістю. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4 (35), 2022. С. 28-33.
6. Помаз О.М. Проблеми та перспективи в управлінні відносинами соціально-економічної системи «Влада-бізнес-громади» в сучасних реаліях. Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю, 27 жовтня 2022 р. Полтава: ПДАУ, 2022. С. 30-31.
7. Pomaz O., Pomaz Ju., Shulzchenko I. 2021. Business-incubators as an element of the social-economic system “Authority-Business-Community” in the context of economic security of Ukraine. Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects. Issue 2: [collective monograph] / in edition I. Markina. Prague. Nemoros s.r.o. 2021. Czech Republic. P. 357-365.
8. The main aspects of the interaction between government, business, and society through the prism of the decentralization reform / O. Kravchuk, V. Zvonar, M. Shashyna, O. Pomaz // AD ALTA: Journal of interdisciplinary research. 2021. Vol. 11, Issue 2, Special Issue XXII. P. 155-160.
9. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту», схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України: збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

Олександра НОСАЧ,
здобувачка вищої освіти Юридичного факультету,
Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗАПРОВАДЖЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ ДЛЯ БІЗНЕСУ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Вступ. У сучасному контексті розвитку глобальної економіки й міжнародних відносин, наявність зарубіжних компаній на території України має надзвичайно важливе значення для перебудови та повоєнного відновлення економіки після подій, пов'язаних із збройною агресією Російської Федерації проти нашої держави. Залучення іноземних інвестицій та фахового досвіду набуває роль каталізатора відродження національної економіки після воєнних подій. Для відновлення та розвитку різних секторів національної економіки повоєнної України важливе входження міжнародних корпорацій, які володіють необхідними ресурсами, капіталом та технологічними знаннями. У той же час, цей процес повинен супроводжуватися не лише позитивними економічними результатами, але й ефективним контролем за реалізацією відповідних антикорупційних норм і стандартів та програм.

Україна, будучи активним учасником глобальних економічних та політичних процесів, привертає увагу іноземних корпорацій, що діють на світовому рівні. Зарубіжні корпорації мають зобов'язання дотримуватись жорстких міжнародних антикорупційних норм і стандартів. Інтернаціональний характер цих норм створює основу для побудови прозорого та ефективного бізнес-середовища, сприяючи зниженню ризику корупційних практик, що можуть завдати шкоди як компаніям, так і загальному економічному клімату держави та правам людини. Все це обґрунтовує актуальність та нагальну потребу запровадження ефективних антикорупційних програм з боку міжнародних компаній, які оперують на українському ринку. Згідно з індексом сприйняття корупції, що був визначений *Transparency International*¹, Україна у 2022 році посідала 116-те місце² зі 180 країн світу [1]. Станом на 2023 рік, як мінімум, вісім міжнародних корпорацій було визнано винними в ко-

1 *Transparency International* – неурядова міжнародна організація боротьби з корупцією та дослідження рівня корупції по всьому світу.

2 На рівні із такими державами як: Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни (на один бал вище у Боснії та Герцеговині, Гамбії, Індонезії, Малаві, Непалі, Сьєрра-Леоне.

рупційних порушеннях в Україні або стали об'єктом процесів розслідувань з боку правоохоронних органів США.

Метою цього дослідження є аналіз та оцінка можливостей підвищення ефективності антикорупційних програм та запровадження практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективної реалізації антикорупційних комплаєнс-програм для міжнародних компаній, які здійснюють господарську діяльність в Україні.

Проблема корупції та антикорупційна політика України неодноразово були предметом наукових досліджень, зокрема, таких науковців, як І. Беззуб, К. Березюк, С. Братков, В. Гладкий, Д. Заброда, В. Заросило, Ю. Івашук, Т. Кобелева, Т. Кустова, О. Лемешко, М. Луценко, О. Маркєєва, М. Мельник, О. Новіков, В. Оболенцев, О. Редько, В. Романовський, І. Сервецький, О. Скочиляс-Павлов, Н. Сметаніна, Д. Соларьова, В. Соловйов, Н. Хавронюк та інші. У науковій літературі визначено основні підходи антикорупційного комплаєнсу в Україні, відповідні зміни в законодавстві, суб'єктний склад тих юридичних осіб, які мають обов'язково прийняти спеціальні антикорупційні програми (Д.В. Соларьова [2, с. 684].); досліджено поняття «комплаєнс-безпека» та його застосування на практиці господарюючими суб'єктами, підходи ефективного вибору організаційних форм комплаєнсу на промислових підприємствах (Т.О. Кобелева [3, с. 10]); розглянуто досвід впровадження комплаєнс-функції вітчизняним та іноземними підприємствами (К. М. Березюк [4, с. 43]).

Виклад основного матеріалу. Термін «комплаєнс» (*compliance* – походить від англійського дієслова «*to comply*» виконувати, відповідати певним вимогам, стандартам) означає відповідність будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам або нормам [5, с. 1641]. Відповідність законам, правилам і стандартам у сфері комплаєнсу, зазвичай, стосується таких питань, як дотримання належних стандартів поведінки на ринку, управління конфліктами інтересів, справедливе ставлення тощо. Підприємство, яке не дотримується певних вимог і не відповідає зазначеним стандартам, ставить під ризик здійснення своєї господарської діяльності, свою ділову репутацію і порушує права людини. Отже, такі ризики необхідно об'єктивно оцінити та розробити й застосувати відповідні заходи для їх мінімізації³.

Функція «комплаєнс» знаходить своє застосування в різних сферах, таких як: антимонопольне регулювання; протидія корпоративному шахрайству та корупції; захист персональних даних; корпоративні відносини; захист прав споживачів; трудові відносини; дотримання еко-

3 У сфері бізнесу такий вид діяльності відомий як «управління ризиками».

логічних стандартів і екологічних прав; виконання технічних стандартів; дотримання вимог щодо санкцій; інші аспекти діяльності [6, с. 12].

Впровадження корпоративної програми комплаєнсу⁴ має на меті забезпечити дотримання законів і принципів, спрямованих на запобігання корупції та забезпечення етичної поведінки в бізнес-середовищі, й передбачає низку різнопланових узгоджених заходів та підходів (методи⁵, етичні стандарти⁶, технічні рішення, стратегії). У свою чергу, така програма-комплаєнс вимагає від суб'єктів господарювання чіткого та глибокого розуміння антикорупційних законів та їх відповідного застосування, а це може бути досягнуто завдяки активній співпраці між різними відділами компанії, органами вищого керівництва, співробітниками компанії.

Чинне вітчизняне законодавство регламентує питання протидії корупції у сфері бізнесу Законом України «Про запобігання корупції» [7], яким вперше визначено обов'язок компаній та їх власників вживати заходів для запобігання корупції, а у певних ситуаціях – запроваджувати антикорупційні програми. Так, питання встановлення детальних вимог щодо комплаєнс-програм для певних типів підприємств, підконтрольних державі, призначення «комплаєнс-спеціаліста» регламентовано ст. ст. 62, 63 Закону України «Про запобігання корупції». Цей підхід може вважатися радикальним, оскільки більшість інших країн включають у своє законодавство рекомендаційні норми щодо цього питання. Тим не менш, з огляду на поширення корупційних проявів у вітчизняному бізнесі, такі вимоги національного законодавства виглядають належним чином обґрунтованими. Крім того, варто згадати Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції України, зокрема від 13.07.2017 № 317 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції»[8], яке є вкрай важливим для врегулювання відносин у цій сфері.

Поняття «комплаєнс» розкривається в ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [9] та означає регламентований

-
- 4 У контексті цього дослідження «комплаєнс» розглядається як принцип дотримання відповідності, зокрема, контролю за дотриманням компаніями антикорупційних законів, що застосовуються до їх діяльності.
 - 5 Методи можуть охоплювати навчання співробітників антикорупційним нормам, створення механізмів звітності про можливі порушення, розробку процедур внутрішнього контролю тощо.
 - 6 Етичні стандарти визначають відповідальність, прозорість та інші цінності, на яких повинна базуватися діяльність компанії.

внутрішніми документами професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, безперервний процес, спрямований на забезпечення та покращення:

а) опису всіх внутрішніх процесів, пов'язаних з провадженням професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках або діяльності, пов'язаної з ринками капіталу та організованими товарними ринками;

б) відповідності внутрішніх документів, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси, вимогам законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки, стандартів, правил, інших внутрішніх документів саморегульованої організації, членом якої є професійний учасник, правил організованого ринку, учасником якого є такий професійний учасник або на якому його цінні папери допущені до торгів, а також відповідність бізнес-плану (бізнес-стратегії), ухваленого наглядовою радою або іншим органом, відповідальним за здійснення нагляду професійного учасника;

в) виконання працівниками професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, правил та процедур, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси.

Важливо зазначити, що норми антикорупційного законодавства мають екстериторіальний характер. У зв'язку з цим багато країн надають юридичну силу заходам протидії корупції як на своїй території, так і за її межами та розповсюджують її дію на різних суб'єктів (громадян України, громадян інших держав, юридичних осіб-резидентів та нерезидентів). Саме тому в розробці правового підходу щодо запобігання корупції у сфері бізнесу важливо враховувати взаємодію трьох ключових складових: 1) міжнародних договорів і нормативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією; 2) законодавства інших країн, що може стосуватися діяльності українських компаній; 3) внутрішніх антикорупційних норм і стандартів законодавства України.

Серед міжнародних нормативних актів, окремо слід виділити Конвенцію Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» [10], в якій було регламентовано та визначено питання підкупу посадових осіб іноземних держав як кри-

мінального злочину; відповідальність юридичних осіб; види санкцій; юрисдикції, правозастосування тощо. Саме ця Конвенція згодом стала основою для важливішого документа – Конвенції ООН проти корупції⁷ [11], якою вперше зобов'язано країн-учасниць встановити в національному законодавстві кримінальну відповідальність за такі дії, як: підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; зловживання впливом (тиск, обіцянка надати перевагу тощо); зловживання службовим становищем. Ефективну роль у встановленні міжнародних стандартів антикорупційного комплаєнсу у сфері бізнесу відіграє Міжнародний стандарт ISO 37001 [12], яким встановлено єдині критерії його визначення.

Окрему увагу слід приділити таким нормативно-правовим актам, як FCPA (*Foreign Corrupt Practices Act*) – Закон США про запобігання корупції за кордоном [13] та УКВА (*UK Bribery Act*) – Британський Закон «Про протидію корупції» [14], які вплинули на розвиток як національного законодавства, так і міжнародного законодавства у сфері запобігання корупції.

Так, FCPA (Закон США про запобігання корупції за кордоном), введений в дію в 1977 році, мав на меті запобігання та утримання від виплати хабарів іноземним урядовцям; встановлення більшої прозорості у фінансовій звітності; створення конкурентного середовища для компаній, які здійснюють діяльність за кордоном. Відповідно до FCPA, корупційними визнається багато порушень, зокрема, у сфері фінансової звітності, які розглядаються як такі, що створюють умови для безпосередньо хабарництва, слугують інструментарієм таких дій, допомагають приховати корупційні злочини. Кожна американська компанія (державна чи приватна), яка провадить діяльність за межами США, має створити та впровадити програми відповідності (комплаєнсу)⁸ нормам FCPA. Така програма має очевидну важливість для навчання співробітників їхнім обов'язкам, захищає компанію від потенційних витрат, додаткових зобов'язань і репутаційних втрат, пов'язаних із порушеннями федерального закону, який тягне за собою кримінальну відповідальність. Окрім того, FCPA передбачає розробку та

7 Ця Конвенція підписана 31.10.2003 та ратифікована Україною відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» (Закон № 251-V від 18.10.2006).

8 Така програма відповідності (комплаєнсу) нормам FCPA означає єдиний документований корпоративний план, призначений для зниження ймовірності того, що компанія братиме участь у порушеннях антикорупційних положень FCPA, та задля виявлення таких порушень й притягнення до відповідальності.

запровадження превентивних заходів впливу та відповідності програми комплаєнсу з трьома основними компонентами – корпоративна політика, процедури контролю та моніторинг – все це допомагає зменшити ризики хабарництва для міжнародних компаній.

У свою чергу, інший нормативно-правовий акт – *UKBA* (Британський Закон «Про протидію корупції»), який набув чинності 01.07.2011, порівняно із *FCPA*, містить більш суворі положення щодо запобігання хабарництву та інших корупційних схем; встановлює ширше трактування порушень у цій сфері; передбачає відповідальність не тільки за виплату хабарів урядовцям, але й за комерційний підкуп; має екстериторіальний характер і застосовується до компаній, котрі ведуть свій бізнес у Великобританії. Подібна програма, котра відповідає специфіці *UKBA*, працюватиме для тих, хто зобов'язався дотримуватися британських законів [15].

Як було зазначено вище, більшість нормативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, мають екстериторіальну сферу дії, що означає їх застосування не лише на території держави, що їх прийняла. У цьому контексті варто дослідити практику використання цих законів протягом останніх років. Наприклад, *Teva Pharmaceutical Industries Ltd* сплатила понад 283 мільйони доларів для врегулювання звинувачень згідно із *FCPA*⁹ (подібні обвинувачення були також пред'явлені компанії в Мексиці [16]).

Іншим прикладом може слугувати справа проти *Archer-Daniels-Midland* (ADM). У грудні 2013 року Комісія з цінних паперів і фондових бірж США висунула обвинувачення проти ADM (світового виробника харчових продуктів) у недостатній ефективності своєї програми комплаєнс та порушенні Закону про зовнішні корупційні практики (*FCPA*). Внаслідок чого стосовно ADM було нараховано штрафи на суму \$53,8 мільйона¹⁰ [17].

9 Міністерство юстиції США оголосило, що гігант фармацевтичної індустрії, ізраїльська компанія *TEVA Pharmaceutical*, найбільший у світі виробник лікарських препаратів, погодилася припинити кримінальні обвинувачення і сплатити понад \$283 мільйони у зв'язку зі схемами, включаючи підкуп посадових осіб в Україні та Мексиці. Крім того, компанія погодилася виплатити ще \$236 мільйонів відповідно до позасудової угоди з Американською комісією з цінних паперів і фондових ринків. Протягом 2001-2011 рр. компанія регулярно давала хабарі українському посадовцеві, а також надавала можливості подорожей та інші цінності на суму близько \$ 200 тисяч. За ці заохочення чиновник використовував своє посадове становище та вплив в українському уряді для сприяння реєстрації фармацевтичних продуктів компанії *TEVA*. Важливо зазначити, що особи, їх посади і приналежність до департаменту МОЗ залишаються анонімними.

10 За звинуваченням, підтвердженням розслідуванням Комісії, дочірні підприємства *ADM – ACTI GmbH* в Німеччині та *ACTI Ukraine* в Україні, здійснювали неправомірні виплати на загальну суму в \$21 мільйон з метою сприяння поверненню податку на додану вартість українським посадовцям. Зазначені платежі були приховані шляхом їх внесення до бухгалтерського обліку як страхові премії та інші бізнес-витрати. Крім того, розслідування встановило, що антикорупційна система комплаєнсу у компанії *ADM* була недостатньою та недосконалою, а дії дочірніх підприємств *ADM* в іноземних юрисдикціях спричинили незаконне збагачення на суму \$33 мільйони.

Враховуючи вищезазначене, важливо зазначити, що ефективне дотримання антикорупційного законодавства, зокрема ФСРА, УКВА, вимагає від компаній ретельного аналізу ризиків, пов'язаних з їхньою діяльністю в різних юрисдикціях, що допомагає розробити та впровадити ефективні програми комплаєнсу, які спрямовані на запобігання порушенням антикорупційних норм і забезпечення відповідності вимогам законодавства.

Як слушно зазначають Н.В. Сметаніна та Д.І. Попова, комплаєнс відіграє важливу роль для сучасного бізнесу, зокрема, у діяльності компаній, які працюють на міжнародному ринку; базується на положеннях міжнародного законодавства; виступає додатковою гарантією зниження корупційних ризиків; повинен підтримуватися державою шляхом впровадження державних заохочень для бізнесу [18, с. 267].

На сьогодні впровадження ефективних комплаєнс-програм й етичних програм в українських компаніях є найкращою можливістю запобігання корупції у приватній сфері й усунення відповідних проблем, а також захисту законних прав та інтересів бізнесу, прав працівників компаній та суспільства. В Україні комплаєнс-контроль застосовується в основному юридичними особами, які належать до представників, так званого «великого бізнесу» (наприклад, група ДТЕК є однією з найбільших енергетичних компаній в Україні, з 2010 року має спеціальний підрозділ (службу комплаєнсу) та розроблену програму комплаєнсу, яка спрямована на дотримання правових та етичних стандартів в її діяльності¹¹ [19].

Крім того, показовим прикладом може слугувати ПАТ ВФ «Україна» (Vodafone) (далі ПАТ), яке затвердило Політику «Дотримання антикорупційного законодавства»¹² [20] та Кодекс поведінки¹³, який є обов'язковим для виконання всіма співробітниками ПАТ незалежно від займа-

11 Така програма може включати в себе: 1) внутрішню політику та процедури (розробка і впровадження внутрішніх правил і процедур, які забезпечують дотримання законодавства та етичних норм у всіх аспектах діяльності компанії); 2) Кодекс поведінки (встановлює стандарти етики та професійної поведінки для співробітників); 3) співпраця з регуляторами (забезпечення відповідності з обов'язковими вимогами регуляторів у сфері енергетики та інших галузях); 4) навчання та освіта (проведення тренінгів і навчань для співробітників щодо важливості дотримання стандартів комплаєнсу та способів ідентифікації і запобігання корупції та ін.); 5) звітність та моніторинг (регулярна оцінка та моніторинг дотримання компанією встановлених стандартів, а також звітність про результати цього моніторингу); 6) превентивні заходи запобігання корупції.

12 Ключовими принципами програми «Дотримання антикорупційного законодавства»: неприйняття корупції у будь-яких формах і проявах; дотримання застосовуваного антикорупційного законодавства; пріоритетність превентивних заходів; системність, інтегрованість антикорупційних заходів та їх відповідність рівню ризику; належна обачність; персональна відповідальність; послідовність та загальність застосування політики.

13 Кодекс поведінки містить: норми внутрішньо корпоративної поведінки, правила взаємодії співробітників ПАТ з клієнтами, діловими партнерами, державними органами та зовнішніми аудиторіями.

ної посади, а також для будь-якої третьої сторони, що діє від імені або в інтересах ПАТ, за умови підписання відповідного зобов'язання. Також програми комплаєнс застосовуються й у діяльності державних підприємств (наприклад, ДП НАЕК «Енергоатом» [21], ГК «Нафтогаз» [22]).

Судова практика України у справах, пов'язаних з комплаєнсом, постійно розвивається і адаптується до змін у законодавстві та міжнародних стандартів етики й боротьби з корупцією. Це стосується як цивільних, адміністративних, так і кримінальних справ, де питання комплаєнсу можуть виникати в контексті порушень антикорупційного та податкового законодавства, правил конкуренції, та в інших сферах. Наприклад, Рішенням Вищого антикорупційного суду був задовільнений адміністративний позов Міністерства юстиції України до ТОВ «Авангард-Віларті» та ТОВ «Інвестиційний союз «Либідь» про застосування санкції, передбаченої п. 11 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції», відповідно до якої видами санкцій є: заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів і повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України [23] та стягнуто в дохід держави 100% статутного капіталу ТОВ «Авангард-Віларті» та 66,65 % статутного капіталу ТОВ «Інвестиційний союз «Либідь» [24].

Висновки. Узагальнюючи, законодавство України у сфері комплаєнс слід констатувати зростаючий обсяг нормативних актів і вимог, спрямованих на забезпечення ефективних антикорупційних програм та додержання етичних стандартів у діяльності господарюючих суб'єктів. Відповідно до міжнародних стандартів і національних законів, компанії повинні враховувати екстериторіальні аспекти антикорупційного законодавства, а також особливості правового регулювання в країнах, де вони ведуть свою господарську діяльність.

З огляду на практичні приклади компаній, в яких існують та виконуються програми комплаєнс, та практику міжнародних розслідувань за порушення антикорупційного законодавства, де фінансова відповідальність досягає неймовірних розмірів, виокремлені такі можливості підвищення ефективності комплаєнс-програм в Україні: 1) навчання (освіта та навчання щодо корупційних ризиків, навичок етичної поведінки як важлива складова підготовки висококваліфікованих співробітників); 2) внутрішній контроль (вдосконалення компаніями системи внутрішнього контролю, включаючи моніторинг та аудит, для виявлення можливих порушень і зловживань); 3) партнерство з урядом (співпраця з урядовими органами

та органами правопорядку щодо виявлення та припинення корупційних дій); 4) взаємодія з громадськістю (забезпечення відкритості та комунікації з громадськістю щодо заходів боротьби із корупцією); 5) аудит і звітність (регулярний аудит програми боротьби з корупцією та публікація звітів про її результативність); 6) розробка кодексів корпоративної етики, обов'язкових для всіх співробітників.

Запровадження та дотримання антикорупційних стандартів і норм як важливих компонентів при реалізації зовнішньої економічної діяльності іноземних корпорацій на території України буде сприяти побудові прозорого та стійкого бізнес-середовища, зниженню ризику корупційних практик, що спричиняють порушення прав людини, репутаційні та матеріально-фінансові втрати, покращенню загального економічного клімату в країні.

Практична застосовність ефективних комплаєнс-програм, безперечно, призведе до досягнення економічного позитивного ефекту компанії в цілому, особливо актуалізуватиметься у післявоєнний період, підвищить рівень захисту всіх учасників комплаєнс-програм, знизить рівень корупції у нашій державі, слугуватиме стимулом для зростання надходження іноземних інвестицій та відповідному ефективному захисту прав та законних інтересів бізнес-структур, кожної людини, суспільства та держави.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Transparency International URL: https://cpi.tiukraine.org/static/download/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB_2022_ukr_final.pdf (дата звернення: 01.09.2023 р.).
2. Соларьова Д.В. Антикорупційний комплаєнс у діяльності юридичних осіб приватного права як один з механізмів запобігання корупції. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С.684-687.
3. Кобєлева Т.О. Комплаєнс-безпека промислового підприємства: теорія та методи: монографія. Харків: ООО «Планета-принт». 2020. 354 с.
4. Березюк К.М. (2021). Реалізація комплаєнс-політики НАЕК «Енергоатом» як основа розвитку соціальної відповідальності атомної енергетики. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 42-50.
5. Oxford English Dictionary. 2010. Vol. 17. 1641 p. URL: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=compliance> (дата звернення: 01.09.2023 р.).

6. Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс: посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. 2018. 177 с. URL:<https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.
8. Рішення Національного Агентства з питань запобігання корупції № 317 від 13.07.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0317884-17/sp:dark?dark=0#Text> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
10. Конвенція Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» від 21.11.1997 URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecdantibriberyconvention.htm> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
11. Конвенція ООН проти корупції від 18.10.2006: Закону України № 251-V *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 50. Ст.496).
12. Стандарт ISO 37001. Текст Стандарту відсутній у відкритому вільному доступі, придбати його можливо через сайт URL: ISO –<https://www.iso.org/standard/65034.html> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
13. Закон про запобігання корупції за кордоном FCPA (Foreign Corrupt Practices Act) від 19.12.1977. URL: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-resource-guide> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
14. Закон Британії «Про протидію корупції» (UK Bribery Act) від 01.07.2011 URL: <https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance> (дата звернення: 01.09.2023 р.).
15. Офіційний інформаційний сайт Об'єднаного Королівства Великої Британії. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance> (дата звернення 28.08.2023 р.).
16. Офіційний сайт уряду США URL: <https://www.justice.gov/opa/pr/teva-pharmaceutical-industries-ltd-agrees-pay-more-283-million-resolve-foreign-corrup>- (дата звернення: 28.08.2023 р.).
17. Остаточне рішення США проти Archer-Daniels-Midland Company та ін. URL: <https://www.justice.gov/usdoj-media/atr/media/1160551/dl?inline>- (дата звернення: 28.08.2023 р.).

18. Сметаніна Н.В., Попова Д.І. Значення впровадження комплаєнс-програм для зростання прозорості українського бізнесу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 266-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2018_3_61 (дата звернення: 01.09.2023 р.).
19. Офіційний сайт ПАТ «ДТЕК» URL: https://dtek.com/ru/investors_and_partners/ethics_and_compliance (дата звернення: 28.08.2023 р.).
20. Офіційний сайт ПАТ «Водафон» URL: <https://www.vodafone.ua/ru/company/partneram/compliance> (дата звернення 28.08.2023 р.).
21. Офіційний сайт ДП НАЕК «Енергоатом» URL: http://www.energoatom.com.ua/ua/komplaens-17/corporate_rules-167- (дата звернення: 28.08.2023 р.).
22. Офіційний сайт ГК «Нафтогаз» URL: <https://gas.ua/uk/compliance> (дата звернення: 28.08.2023 р.).
23. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2018.
24. Рішення Вищого антикорупційного суду від 20 березня 2023 року у справі № 991/1914/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500> (дата звернення: 28.08.2023 р.).

**РОЗДІЛ 2.
НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВЧЕНИХ ТА ЕКСПЕРТІВ-ПРАКТИКІВ**

Богдан ВЕСЕЛОВСЬКИЙ,
керівник Експертної групи з євроінтеграції та координації
політик Директорату стратегічного планування та європейської
інтеграції Міністерства юстиції України, доктор філософії
(міжнародне право), доцент кафедри порівняльного і європейського
права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕМОВИН ПРО ЧЛЕНСТВО УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Європейська Рада 14 грудня 2023 року ухвалила формальне рішення про початок перемовини про членство України в ЄС [1]. З цього моменту наступає інша, якісно нова віха історії наших відносин з європейською стороною. Крім політичної складової перемовин як загального процесу, існує також технічна складова, або підготовка та узгодження переговорної рамки та проведення процедури офіційного скринінгу національного законодавства країни-кандидата на його відповідність *acquis* ЄС – правовій системі Європейського Союзу. Важливо, що весь *acquis* ЄС поділений на 35 розділів, які водночас вважаються переговорними розділами. До часу вступу кожна країна-кандидат зобов'язана опрацювати всі складові *acquis* ЄС і бути здатною ефективно їх впроваджувати. Якщо країна-кандидат ЄС вважає, що з вагомих причин їй знадобиться довший період часу для узгодження законодавства в певному розділі, вона може вимагати під час переговорів щодо цього розділу запровадження так званих перехідних періодів.

Переговори щодо Глави 23 – Судова влада та основоположні права (надалі Глава 23) є критично важливими у процесі вступу до ЄС, оскільки в ньому розглядаються основні принципи, які формують основу Європейського Союзу. Успішне впровадження реформ у цій сфері демонструє відданість країни-кандидата демократичному врядуванню, верховенству права та захисту основоположних прав, що є важливим для повноправного членства в ЄС.

Основоположні права вважаються фундаментальними для цивілізації та верховенства права. Їх реалізація має бути гарантованою та безперешкодною. Ця сфера в межах Глави 23 містить низку конвенцій, протоколів, хартій і декларацій, які країна-кандидат на вступ до ЄС має запровадити до своєї правової системи, забезпечуючи також їх ефективне виконання. Особливу увагу приділено темам боротьби з дискримінацією, забезпеченню права на справедливий суд і права на судовий розгляд упродовж розумного строку та права на захист персональних даних. Окремим питанням є забезпечення країною-кандидатом прав громадян ЄС. До них належать право голосувати та бути обраним до Європейського парламенту, право голосувати та бути обраним на місцевих виборах, право на вільне поселення в межах ЄС та дипломатичний й консульський захист. Більшість актів *acquis* ЄС у цій сфері – це рішення та директиви, які переважно набувають чинності для країни-кандидата в день її вступу до ЄС. Тому держава-кандидат має демонструвати європейській стороні готовність до їх імплементації та виконання (наприклад, внесення відповідних змін до законодавства, створення належної інфраструктури).

Наразі Україна готується до проведення цих двох технічних процесів, які будуть йти паралельно і передуватимуть політичним рішенням, а саме – до початку вже безпосередніх перемовин у розрізі кожної з переговорних глав.

Основні завдання, які будуть стояти перед Україною в рамках підфери «Основоположні права» Глави 23, будуть сформовані за результатами офіційного скринінгу. Скринінг – це формальна та технічна операція, яка виконується Європейською Комісією з метою підготовки переговорів про членство, і є аналітичною презентацією законодавства ЄС та ситуації в країні-кандидаті щодо нього. Якщо характеризувати конкретніше про скринінг законодавства, то як процес він має на меті, з одного боку, ознайомити країну-кандидата з правовою базою Європейського Союзу і таким чином підготувати її до переговорів. З іншого боку, метою скринінгу є надання Єврокомісії та державам-членам можливості оцінити ступінь готовності країн-кандидатів, бути поінформованими про їхні майбутні плани та отримати попередні вказівки щодо питань, які будуть найбільш актуальними на переговорах.

З лютого до вересня 2023 року Україна провела свій так званий «селф-скринінг» національного законодавства, Уряд прийняв постанову № 189 «Про затвердження Порядку проведення первинної оцін-

ки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» [2].

За результатами проведення селф-скринінгу, було встановлено необхідність імплементувати в українське законодавство акти ЄС щодо виборчих прав, а також необхідність запровадити абсолютно нову концепцію правового регулювання статусу іноземців та осіб без громадянства, пов'язану з належністю особи до громадянства ЄС [3]. Також було встановлено, що Глава 23 не містить широкої палітри актів права ЄС, що регулювали б сферу основоположних прав. Як правило, це установчий договір, Хартія основоположних прав ЄС, Європейська конвенція з прав людини, а також низка стандартів та практики застосування цих положень.

Вивченні практики ЄС щодо перемовин з іншими державами-кандидатами, дозволяє виділити для України головні особливості перемовин щодо підсфери «Основоположні права» Глави 23. Зокрема, проаналізувавши звіти про результати скринінгу в Главі 23 Сербії, Чорногорії та нещодавній звіт Північної Македонії, можна простежити, що головна увага ЄС фокусується на таких правах як: право на життя та людську гідність; протидія катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність видів поводження та покарання; право на повагу до приватного і сімейного життя; захист персональних даних; свобода совісті; свобода вираження поглядів та поширення інформації; свобода об'єднань; протидія дискримінації, расизму, ксенофобії, мові ворожнечі; гендерна рівність; права дітей; права ЛГБТ+ спільноти; права осіб з інвалідністю; право власності; право на справедливий суд; права національних меншин [4]. У розрізі кожного з цих прав, країна-кандидат звітує ЄС щодо того, як це право гарантується нормативно, і як воно виконується чи фактично захищається на практиці.

Також для кращого розуміння майбутніх основних завдань у цій сфері, необхідно враховувати й рекомендації Європейської Комісії, які щорічно встановлюються нею в рамках Звіту з питань розширення для країн-кандидатів (*Enlargement Report*). Україна в 2023 році була вперше включена до цього звіту і надалі до часу вступу до ЄС буде щорічно проходити процедуру звітування щодо прогресу у виконанні цих рекомендацій. Такі рекомендації не є офіційними індикаторами, які будуть виставлені в процесі перемовин в кожній з переговорних глав і не можуть замінити їх, однак вони є серйозним сигналом ЄС щодо фокусування уваги країни-кандидата саме на цій чи іншій сфері.

Зокрема, в підсфері «Основоположні права», Європейська Комісія встановила такі рекомендації для України: ухвалити законодавство, спрямоване на впровадження та виконання положень Стамбульської конвенції; завершити перегляд чинного законодавства щодо прав осіб, які належать до національних меншин, зокрема у сфері освіти, засобів масової інформації та використання державної мови, а також закону про національні меншини, відповідно до рекомендацій Висновку Венеційської комісії від 10 червня 2023 р. та її подальшого висновку від 6 жовтня 2023 р.; запровадити щорічне публічне звітування перед Парламентом про роботу Генеральної прокуратури та Державного бюро розслідувань щодо розслідування катувань та захисту жертв; організувати перевірку ефективності роботи національного превентивного механізму; забезпечити застосування законодавства про права осіб з інвалідністю; увідповіднити відновлену та реконструйовану інфраструктуру зі стандартами безбар'єрного середовища; розробити дорожню карту для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіаландшафту[5].

Наразі урядом України готується офіційний план заходів з виконання цих рекомендацій, в рамках якого будуть встановлені конкретні заходи, терміни та виконавці серед органів державної влади, на яких буде покладено забезпечення реалізації цих рекомендацій. Надалі буде сформовано звіт, на підставі якого Європейська Комісія буде вже в цьому 2024 році робити оновлення власного Звіту про розширення і формувати нові рекомендації для України, забезпечуючи водночас поступовий (*step-by-step*) процес приведення українського законодавства до стандартів ЄС.

Отже, очікуючи проведення офіційних процедур початку перемовин щодо підготовки до вступу до ЄС, ми вже можемо спрогнозувати певні моменти, які європейська сторона буде очікувати від нашої держави в цій підсфері *acquis* ЄС. Окремо необхідно зазначити, що розв'язання великої кількості проблем стосовно гарантування та реалізації прав людини не буде вимагатись в один момент, водночас буде враховуватись поточна ситуація в країні-кандидаті, з урахуванням її можливостей та актуальних соціокультурних обставин. Україна матиме всі можливості якісно підготуватись до цього процесу, навіть в умовах широкомасштабної воєнної агресії РФ, залучивши необхідну підтримку європейських партнерів, а також широких верств суспільства, проводячи постійний діалог та якісну комунікацію з усіма зацікавленими сторонами.

Список використаних джерел

1. European Council meeting (14 and 15 December 2023) – Conclusions. Brussels, 15 December 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/68967/europeanCouncilConclusions-14-15-12-2023-en.pdf>
2. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС): постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>
3. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55GOEEI/zvit-UA.pdf?fbclid=IwAR3EvYJkYHtwcQY8XPQotdC6uaJMjURtcXp8ksm4z5SOI1nMddLH--Z5K1s>
4. Screening report North Macedonia. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/202307/MK%20Cluster_1%20Draft%20screening%20report_external%20version.pdf
5. Ukraine 2023 Report. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/202311/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

Світлана ГРЕЧАНА,

*кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

<https://orcid.org/0000-0002-4669-3258>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДБУДОВИ ТЕРИТОРІЙ ВІДНОВЛЕННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Кожен день збройна агресія Росії проти України продовжує свій руйнівний поступ, відбираючи життя та знищуючи майно і бізнес, несучи шкоду майже за всіма складовим життєдіяльності людини, включаючи її права та свободи. Росія не тільки порушила норми міжнародного права (принципи незастосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, загальної поваги і захисту прав людини), але й заглибила Україну у вир насильства, дискримінації, тортур та інших форм порушення прав людини, нівелювавши загалом безпеку життя як таку [1].

В умовах війни захистити права людини доволі складно, але неодмінно потрібно відстояти свій цивілізаційний вибір, здобувши перемогу. Вже сьогодні необхідно усвідомити невідворотність демократичних реформ в Україні та їх втілення в процесах її відбудови. Тому для прийняття рішень ефективної, справедливої та стійкої відбудови в основу планів з відновлення мають бути покладені пріоритети, передбачені Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини [2].

Керівну роль у цих процесах повинна відігравати держава. Її законодавча та виконавча гілки влади мають швидко та чітко взаємодіяти, регламентуючи нормативно-правову та методичну базу, організовуючи хід планування та координуючи дії всіх стейкхолдерів, чого поки не спостерігається [3, с. 110]. Натомість органи місцевого самоврядування разом з активними представниками громадянського суспільства, особливо його правничої частини, вже чинять величезний вплив на процеси відновлення, хоча й за іншим функціоналом. Їх практична діяльність з реалізації планів відновлення вже дозволила багатьом мешканцям повернутися у свої домівки, а бізнесу – відновити свою роботу. Вплив же їх планувальної, адвокаційної та моніторингової ролей помітили навіть закордонні експерти. Отже, для успіху людиноцентричних реформ має відбутися

подальше розширення прав і можливостей громадян та громад, а відтак й збільшення децентралізації [4, с. 85] та партисипації.

Докладний аналіз поточних прав і можливостей громад щодо участі у формуванні планів відновлення дає розуміння проблеми, що актуалізує виклик результативності та ефективності відбудови. З одного боку, громади та громадяни можуть залучатись до процесів планування загальнонаціонального рівня, а на місцевому рівні – це основний обов'язок органів місцевого самоврядування. З іншого, чинна нормативно-правова та методична база щодо планування та здійснення відбудови містить безліч протиріч і прогалин, які фактично позбавляють громаду права «самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України», бо ставлять їх у повну залежність від дій центральної влади.

Для пошуку шляхів нівелювання цього виклику було проведено дослідження, мета якого – визначення взаємозв'язку між ефективністю відбудови громад, що віднесені до територій відновлення, та порушеннями прав людини, в першу чергу, соціально-економічних, в процесі планування відбудови та під час оцінювання її результатів.

Міжнародне право містить зобов'язання влади забезпечувати право людей на належний рівень життя, щоб кожен користувався правами, необхідними для гідного життя, включно з правами на належне харчування, здоров'я та благополуччя, водопостачання та санітарію, а також житло [5, с. 8]. У процесі децентралізації, більшість з них перемістилась зі сфери відповідальності держави до місцевої влади. І хоча система місцевого самоврядування вже продемонструвала високу спроможність та стійкість, з наслідками повномасштабної агресії громади самостійно не впораються. Війною Україні нанесено \$415,9 млрд. прямих і непрямих збитків [6], 27768 цивільних осіб загинуло або поранено [7]. Це тільки цифри, а всі наслідки війни доведеться долати десятиліттями, хоча відновлення України вже почалось.

Органи місцевого самоврядування працюють над відбудовою громад, що постраждали від збройної агресії та визнані територіями відновлення, в умовах неосяжності руйнувань і збитків. Коло проблем є настільки великим, що влада на місцях має докласти максимум зусиль і застосувати всі навички, щоби забезпечити хоча б мінімальні умови та рівень життя мешканців. Важкою є оцінка збитків та завданої шкоди, а також визначення пріоритетів відбудови, оскільки фаховий потенціал частково втрачено, а орієнтація на дотримання прав людини потребує неабияких знань та умінь. Складним є залучення достатнього обсягу

доходів до місцевого бюджету та формування планів відбудови, їх фінансування з альтернативних джерел, бо грантові та донорські кошти не безмежні, а їх залучення потребує фаху та досвіду.

На цьому тлі найбільшої комплікації додає відсутність інформації. Це стосується як пояснення спірних питань нормативно-правової чи методичної бази в цій сфері, відсутності прозорих відомостей щодо фінансування проєктів відновлення, так і офіційної статистики й поінформованості громад про відновлення та його можливості. Через це у громад відсутнє повне розуміння того, що та як треба робити. А це відчутно гальмує роботу чи унеможлиблює її.

Склалась така ситуація, коли громади не можуть повноцінно та якісно спланувати процеси відновлення, бо обмежені в доступі до аналітичних даних, які часто є розпорошеними чи отримані за різними підходами (наприклад, оцінка збитків). Так само, є проблеми з інформаційним наповненням методичного контенту щодо розробки проєктів і програм. Активне громадянське суспільство не може здійснювати моніторинг реалізації процесів відновлення, оскільки також обмежене у праві доступу до публічної інформації. Також не здійснюється оцінка ефективності відбудови територій відновлення, як того вимагає чинне законодавство.

Систематизація нормативно-правової бази, наукової та фахової літератури, практичного досвіду щодо викликів і перспектив доступу до інформації, що обмежує контроль за реалізацією соціально-економічних прав мешканців територій відновлення, показала таке:

- держава на сьогодні не може відновити доступ до публічної інформації у довоєнному вигляді, хоча в законодавстві немає жодних особливих норм обмеження такого доступу в умовах воєнного стану [8]. Основною причиною є відсутність більшої її частини – офіційної статистики, що сталась через втрату окремих сегментів та збій процедур збору й обробки через війну;
- доступ до окремої «закритої» публічної інформації для громад та громадян можливий через здійснення запитів до відповідних органів влади, хоча доволі поширеною є практика необґрунтованої відмови у наданні відповідей за такими запитами;
- адаптуючись до воєнних викликів, основна оцінка перебігу відбудови та стану громад перемістилась в площину аналізу місцевих бюджетів, інформація про які не може бути закритою. Але за наявності відкритого доступу до дашборду «Бюджети територіальних громад України» [9] терміни його наповнення інформацією унеможлиблюють здійснення

поточних оцінок (наприклад, дані за II та III кв. 2023 р. були додані до дашборду лише в листопаді);

- через відсутність офіційного джерела прозорої інформації про хід відбудови громадянське суспільство не може виконувати адвокаційну чи моніторингову функції щодо ефективності дій влади, як центральної, так і місцевої, що віддаляє відновлення соціально-економічних прав мешканців, особливо на територіях відновлення. Це також збільшує корупційні ризики та формує пасивність учасників відновлення, що несе певні загрози демократії.

Суспільство давно намагається розірвати це замкнуте коло. Однак сьогодні йому самостійних спроб вибудувати комунікації з владою недостатньо. Хоча окремі кроки увінчалися успіхом. Наприклад, у співпраці розроблено та запущено дашборд «Індекс податкоспроможності громад» [10], представлено концепцію нової інформаційної системи щодо оцінювання спроможності територіальних громад [11], що має містити в постійному відкритому доступі окремі соціально-економічні показники громад.

Отже, обмеження прав на доступ до публічної інформації під час війни, хоча і є виправданим, але спричиняє додаткове порушення реалізації соціально-економічних прав мешканців, у першу чергу, мешканців територій відновлення. Невиконання оцінювання ефективності відбудови чи їх підміна оцінкою результативності унеможливорює застосування людиноцентричного підходу. Потреби людей, які мають бути первинними, не враховуються чи враховуються дуже обмежено, оскільки моніторингова функція громадянського суспільства заблокована через обмеження права його доступу до інформації.

Терміновим кроком щодо вирішення означеної проблеми є затвердження методичних рекомендації щодо оцінювання ефективності розбудови територій відновлення. Їх проектну основу розробили співробітники Луганської філії ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України» та провели практичну апробацію для територій відновлення Донецької та Харківської областей. Вони пропонуються для регіонального використання органами влади для кращого розуміння трендів повоєнного відновлення, спроможності таких територій до ефективного відновлення та реалізації соціально-економічних прав мешканців. Так само ці методичні рекомендації можуть стати основою для планування відбудови чи верифікації вже розроблених планів у довгостроковій перспективі, здійснення яких наразі обмежене через нормативну неврегульованість і відсутність офіційних статистичних даних.

Список використаних джерел

1. Права людини, бізнес і війна: проблеми та шляхи їх подолання. ПРООН Україна. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/prava-lyudyny-biznes-i-viyna-problemy-ta-shlyakhy-yikh-podolannya>
2. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту», схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України: збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
3. Гречана С.І. Ефективне відновлення територій, що постраждали від збройної агресії Росії: виклики для ключових стейкхолдерів. Гальчинські читання: зб. матер. міжнар. наук. конф. (м. Київ, 2 листоп. 2023 р.). Упоряд. А.Л. Дешко; за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2023. С.109-111.
4. Хаустова М.Г. Напрямки та ризики для відновлення України в контексті європейської інтеграції у період відновлення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №3. С. 83-86. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.15>
5. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни: звіт про оцінку потреб. Рада Європи. 2022. 64 с. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>
6. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок воєнної агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. Київська школа економіки. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf.
7. Україна: втрати серед цивільних осіб станом на 8 жовтня 2023 р. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://11l.ink/8L442>
8. Обмеження доступу до публічної інформації під час війни: про що говорить судова практика? Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dostupu-sudova-praktyka/>
9. Бюджети територіальних громад України. Дашборд. ULEAD. URL: https://public.tableau.com/app/profile/ulead/viz/_16360623127390/sheet0
10. Індекс податкоспроможності. Дашборд. URL: <https://www.arcgis.com/apps/dashboards/e0c20d364bef4ab9b7c944e9e27e88c5>
11. Оцінювання фінансової спроможності територіальних громад: оновлені підходи. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17551>

Олег ЗАЙЧУК,

*академік Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

Юрій ЗАЙЧУК,

*кандидат юридичних наук, стипендіат
Міжнародної організації праці, експерт Офісу аналітики
та консультацій з питань сталого розвитку*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ 75-РІЧЧЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Загальна декларація прав людини (далі Декларація)[1] стала одним із найбільш важливих і успішних міжнародних актів в історії ООН. З правової точки зору, Декларація, як і будь-який акт чи документ, затверджений Генеральною Асамблеєю ООН, не є юридично обов'язковим для виконання, має декларативний характер. Але ухвалення Декларації стало початком утворення системи міжнародного права (далі МП) з прав людини, що включає Міжнародний биль про права людини (1966 р.), Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1969 р.), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенцію ООН про права дитини (1990 р.), Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1985 р.) та інші юридично обов'язкові для держав-ратифікантів акти МП. Зауважимо, що договори ООН не мають обов'язкової юридичної сили для держав-членів ООН до часу ратифікації ними цих актів на національному рівні.

Розглядаючи питання про значення та взаємозв'язок понять «бізнес» і «права людини», передусім зазначимо, що під «бізнесом» ми розуміємо сукупність економічних акторів та їхню діяльність у межах ринкової економіки у демократичній країні. Вважаємо, що з багатьох причин не варто розглядати у як «бізнес» діяльність економічних акторів авторитарних країн. Адже в авторитарних країнах, включаючи РФ, КНР, Іран і Північну Корею, діяльність економічних акторів, насамперед здійснюється для підтримки існування цих режимів і вже після, за умови досягнення цієї головної мети, – для задоволення потреб населення, яке фактично є «під-

даними» цих режимів. І отже, для того, щоби розглянути взаємозв'язок між «правами людини» і діяльністю економічних акторів у авторитарних країнах, необхідно проводити спеціальний аналіз того, що в таких країнах вкладається в зміст поняття «права людини» і яким чином авторитарний режим використовує акти МП з питань прав людини та економічної діяльності на своїй території для цілей свого режиму. До того ж, у цьому контексті постає і таке питання: чи варто взагалі розглядати участь невірільних і недемократичних країн в актах МП з прав людини? Адже коли в країні державними органами не гарантується здійснення демократичних свобод і прав мешканців, коли ці мешканці є фактично не громадянами, а «підданими» або власністю режиму, можна зробити висновок про те, що у такого населення немає прав у принципі, а є тільки, з точки зору влади, обмежені можливості забезпечення потреб власного майна.

Економічні актори, які в сукупності ведуть бізнес на свій ризик, насамперед, для отримання прибутку, не є суб'єктами МП (за винятком поодиноких випадків в окремих країнах). Тобто МП з прав людини не поширюється на бізнес безпосередньо. Водночас у демократичних країнах реалізація принципу верховенства права передбачає, що всі фізичні та юридичні особи повинні виконувати вимоги національного права на території країни. Отже, з точки зору права, дотримання МП з прав людини всіма суб'єктами суспільних відносин головним чином залежить від його імплементації в національне законодавство та від ефективності функціонування національного судочинства.

У демократичних країнах, бізнес не є відокремленою частиною суспільства, а є його складовою. Теоретично бізнес має, перш за все, забезпечувати успішність економіки країни. Утім все ж застосування терміна «забезпечення» не є правильним по відношенню до бізнесу у демократіях з ринковою економікою. Бізнес існує як складова успішного суспільства, до його завдань не належить забезпечення економіки чи захисту прав людини.

Економіка країни є складною системою, успішність або неуспішність функціонування якої залежить від багатьох факторів, включаючи історію, культуру, традиції, розмір країни, її географічне розташування, природні та людські ресурси, стан міжнародних відносин із іншими країнами та ін. Наша українська держава на час написання цієї статті перебуває у стані війни з культурно, економічно і політично відмінною від неї авторитарною країною, яка колись на доволі тривалий історичний період окупувала її територію і тепер знову хоче знищити її незалежність та захопити. Найголовнішим пріоритетом українського суспільства в цілому і бізнесу як його

складової частини на теперішній час є перемога у війні з цим агресивним сусідом. Однією з головних причин цієї війни є історична відмінність українського народу, його історії і культури від історії і культури населення нинішньої Російської Федерації, яку слід розглядати як сукупність історично окупованих територій та їх населення.

У сучасній науковій літературі є значний сегмент досліджень, присвячених проблематиці соціальної відповідальності бізнесу і сталому розвитку. Ці дослідження розглядають і вивчають різні суспільно-політичні та економічні явища і пов'язану з ними поведінку бізнесу, зокрема «Environmental and Social Responsibility» (ESR) [2], «Environmental, Social, Governance» (ESG) принципи [3], «Environmental and Social Framework» (ESF) [4] тощо. Всі ці явища і концепції, з одного боку, відображають певний тиск на бізнес з боку суспільства і зацікавлених політичних акторів, але з іншого – те, що щодо них досі не досягнуто консенсусу на високому політичному рівні у демократичних державах, аби надати їм статусу обов'язкових до виконання юридичних норм. Сподіваємося, що у близькому майбутньому ці принципи, правила та підходи до ведення бізнесу стануть частиною загального МП, але на сьогодні економічні актори повинні обов'язково виконувати лише ті норми у сфері прав людини, які є вимогами чинного законодавства, та за їх дискрецією брати на себе додаткові зобов'язання, що зумовлені новітніми тенденціями та ринковими інтересами.

Водночас зазначимо, що 21 жовтня 2023 року набули чинності Європейські стандарти звітності зі сталого розвитку (ESRS) [5]. Ними передбачено, що спочатку ці стандарти мають застосовуватись тільки великими компаніями, але з часом планується їх поширення на всі компанії. Втім ще до часу набрання чинності цими Стандартами Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляйєн виступила з ініціативою щодо скорочення вимог звітування щодо малих і середніх підприємств на 25%. Прихильники поширення обов'язкового звітування з соціальних стандартів на всі компанії вважають, що таке звітування допоможе виконанню багатьох міжнародних актів, включаючи Паризьку кліматичну угоду. Втім, по-перше, Паризька угода [6] діє лише для її держав-учасниць і, по-друге, компанії не є суб'єктами документів і актів різної правової природи, які розробляються під егідою ООН. Бізнес зобов'язаний виконувати вимоги національного законодавства держави його походження та не порушувати законодавство держав, де він працює. Коли бізнес за своїм рішенням виконує відповідні норми «м'якого права» щодо ESR, ESG, ін., він так само може прийняти рішення щодо свого звітування про їх виконання.

Україна є демократичною країною на шляху до вступу до Євро-союзу, Організації економічного співробітництва та розвитку і НАТО. Український бізнес, як складова суспільства, виконував і буде й надалі виконувати норми МП з прав людини, впроваджені в національне законодавство. Зараз відбувається процес підготовки нашої країни до вступу до ЄС, що передбачає також імплементацію політики, законодавства і практики Євросоюзу у сфері прав людини. Одночасно з цими позитивними тенденціями виникає питання підвищення ефективності української економіки під час війни і після її закінчення.

На наш погляд, імплементація Україною міжнародних актів з прав людини є одним з першочергових завдань. Зазначимо, що Україна вже приєдналася до багатьох договорів МП з прав людини, й перспектива її вступу до ЄС і НАТО передбачає їх імплементацію на високому рівні, що є недосяжним для більшості держав-членів ООН, включаючи значну частину постійних членів Ради Безпеки ООН. Отже, Україна вже зараз належить до невеликого числа держав-членів ООН, які постійно підвищують рівень імплементації МП з прав людини.

Якщо абстрагуватись від юридичних аспектів взаємодії між правами людини і бізнесом, виникає не менш складний і важливий аспект забезпечення прав людини з економічної точки зору. Про належний захист і реалізацію прав людини в окремій державі неможливо говорити, якщо ця держава не має ефективної конкурентоспроможної економіки. Очевидно, важко обговорювати питання забезпечення прав людини в країнах, які не можуть забезпечити надійне функціонування електромереж, побудову складних каналізаційних об'єктів, ремонт і будівництво доріг, ін. На щастя, Україна є розвинутою країною з доволі доброю інфраструктурою, яку буде модернізовано у ході повоєнного відновлення.

Зауважимо, що зусилля та ініціативи ООН і різних міжнародних організацій щодо прискорення економічного розвитку слабозрозвинутих країн не призвели до значних проривів у цьому напрямі. Після закінчення економічного сповільнення під час епідемії Covid-19, економічне зростання не відновилося навіть у КНР. Як здається, після десятиліть впровадження різних ініціатив питання досягнення економічного зростання в різних країнах залишається недостатньо вивченим феноменом. Наприклад, доводиться спостерігати, що на території Африки немає жодної економічно успішної країни, а в Південно-Африканській Республіці, яка була найбільш економічно розвинутою країною в цьому регіоні, відбувається поступова незупинна деградація економіки та інфраструктури.

На наш погляд, актуальним для України (і не тільки України) прикладом для вивчення досвіду є країни з високим рівнем розвитку економіки і захисту прав людини, які стали такими впродовж останніх десятиріч і які продовжують швидко розвиватись, – Республіка Польща, Республіка Корея (Південна Корея), Ізраїль та інші. Наприклад, варто вивчити досвід Ізраїлю. Ця невелика за розміром і населенням та небагата природними ресурсами країна, що постійно знаходиться в стані війни з авторитарними і бідними, але численними за населенням, сусідами, стала однією з найбільш інноваційних і успішних економік сучасності з одним із найбільш високих рівнів життя і забезпечення реалізації прав людини для своїх громадян на рівні, що є недосяжним для більшості країн світу, за винятком ЄС, країн Великої Сімки (G7) та дуже невеликої кількості країн Азії (Сінгапур, Тайвань, Південна Корея). Країна Ізраїль з населенням 9 мільйонів мешканців є третьою у світі за кількістю технологічних компаній, зареєстрованих на біржі Насдак (NASDAQ), після США і КНР. Ізраїль є дуже молодою країною, що була заснована у 1948 році й змогла успішно розвиватись на фоні постійної агресії з боку країн-сусідів, що культурно, релігійно, економічно та політично відмінні від неї. Населення Ізраїлю приїхало до цієї країни з усього світу, але абсолютною більшістю були мігранти з Європи, які привезли з собою досвід, освіту і відкритість для світових економік. В історії Ізраїлю був етап економічної стагнації, високої інфляції і повільного економічного зростання. Втім Ізраїль зміг подолати ці негативні явища шляхом впровадження економічних реформ, які зробили його однією з найбільш привабливих для нових компаній країн світу. Ізраїль вкладає приблизно 4,6% свого ВВП у науково-прикладні дослідження, що є найбільшим у світі відсотком ВВП витрат на дослідження. Другою країною з точки зору витрат ВВП на дослідження є Південна Корея – 4,2%. В Ізраїлі базуються тисячі іноваційних компаній і дослідницьких центрів таких компаній як «Інтел», що займається не тільки виготовленням, але й проектуванням нових мікропроцесорів. Підтримка ООН або ж її відсутність, очевидно, має невеликий або навіть непомітний вплив на розвиток Ізраїлю, єдиною демократичної та економічно успішної країни на Близькому Сході.

Що треба зробити Україні, щоб просунути на шляху до перемоги над культурно і економічно відсталим, але численним ворогом і перетворитись на економічно успішну країну з високим рівнем життя та захисту прав людини? Це питання є дуже складним, і його вивчення виходить за межі цього дослідження. Проте варто навести деякі факти, які роблять Україну подібною до Ізраїлю або Південної Кореї. Обидві названі країни перебувають в постійному цивілізаційному конфлікті

з більш численними сусідами. РФ не є федерацією з фактичної точки зору, а її зміфізована історія має мало спільного з історією християнських країн Європи. Територія сучасної України до її окупації з боку середньовічної Московії входила до Польсько-Литовської держави з початку XII-XIII ст.ст. Й, на щастя, українське (русинське) населення, яке мешкало на цій території, починаючи з приблизно V-VI ст. н.е., не втратило своєї етнічної відмінності від населення Московії. Сучасна Україна є нащадком традицій Польсько-Литовської держави, яка була найбільш вільною і демократичною країною Середньовічної Європи, і боротьба українського народу проти нащадків Золотої Орди з абсолютно іншою культурою та історією є підтвердженням цієї тези.

Тому першим кроком на шляху трансформації України є повернення до традицій українського європейського минулого з одночасним очищенням від авторитарно-московських традицій. Другим кроком у процесі трансформації України має стати її перетворення з пострадянської країни з елементами бюрократичного тоталітаризму на сучасну європейську країну з ефективним адміністративним регулюванням, низьким рівнем корупції і високим рівнем захисту прав власності, що зробить Україну привабливою для будь-яких інвесторів і створить умови для накопичення капіталу всередині країни. Третім кроком має стати розвиток інноваційного й ефективного військово-промислового комплексу подібного до ВПК Ізраїлю або Південної Кореї для ефектної боротьби з численно переважаючим, але технологічно відсталим сусідом, який ввозить контрабандою електронні компоненти з розвинутих країн Заходу для створення власної зброї. Четвертим прогресивним кроком має стати використання технологій і досвіду, отриманого за рахунок розвитку ВПК для перетворення України на технологічний хаб для іноваційних компаній, які зможуть пропонувати іноваційну продукцію з високою доданою вартістю на світовий ринок.

Напад історичної автократії РФ на європейську країну з метою її захоплення для створення нової колонії став переломним для історії України. Стало зрозуміло, що механізм забезпечення миру на базі ООН є занадто слабким, а сама ООН не здатна забезпечити міжнародку безпеку і захистити своїх членів від агресії з боку авторитарних сусідів, забезпечити повноцінний захист прав людини. Альтернативою ООН є структури на кшталт НАТО, які побудовані на принципі колективної безпеки. Але на практиці, навіть для членів НАТО, цей захист не є повністю автоматичним і у будь-якому випадку сама країна має бути достатньо підготовленою для свого захисту. Це, з одного боку, передбачає витрати на утворення власного

ВПК і збройних сил, але, з іншого боку, є дуже ефективним стимулом для створення власної бази для поствоєнного економічного розвитку, чим, у свій час, скористався і нині користується Ізраїль.

Наголосимо, що Україна має декілька важливих переваг у порівнянні з Ізраїлем, Республікою Корея або Сінгапуром, а саме: велика територія, велике населення, значні природні ресурси і традиція розробки і виготовлення технологічно складної зброї, ін. Незалежно від майбутнього вступу до ЄС, Україна має право на використання ринкових і неринкових механізмів для розбудови свого власного ВПК, навіть якщо це створюватиме суттєву конкуренцію для економік держав-членів Євросоюзу. Теоретично такі ж можливості є й у інших держав-членів ЄС, але на практиці у них немає достатніх стимулів і політичної волі для прискореного розвитку власного ВПК і збройних сил.

Варто також більш детально вивчити досвід економічних і законодавчих реформ Ізраїлю, Південної Кореї, Сінгапуру та інших успішних країн сучасності, які змогли швидко з історичної точки зору, перетворитись з відсталих країн з високим рівнем інфляції і стагнуючою економікою у високоєфективні технологічно ровинуті соціально орієнтовані економіки.

Наприклад, окрім загально-економічних реформ, Ізраїль запровадив спеціальне законодавство, яке має на меті створення сприятливих умов для розвитку інноваційних фірм, включаючи спеціальний закон про сприяння інноваційній індустрії, який передбачає спеціальні норми, що спрощують інвестування і розвиток інноваційних фірм. На нашу думку, українському законодавцю варто розробити подібне законодавство як інтегральну частину загально-економічних реформ.

На завершення варто висловити нашу глибоку стурбованість дуже низкою ефективністю ООН, а саме, Ради Безпеки ООН у виконанні головної функції цієї Організації, а саме – підтримання надійного миру, який є головним чинником забезпечення та захисту прав людини в усіх сферах суспільних відносин, у сфері бізнесу включно. Важко уявити, як може ефективно працювати загальне МП з прав людини, якщо ООН не здатна припинити війну проти України, розпочату РФ, яка після самозахоплення місця СРСР у Раді Безпеки ООН заблокувала роботу цього єдиного органу ООН з правом прийняття юридично обов'язкових для держав-членів рішень, у той час коли згідно з п.1 ст. 23 Статуту ООН [7], постійним членом Ради Безпеки досі залишається саме СРСР.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Becker W.S. Social and Environmental Responsibility, Sustainability, and Human Resource Practices. SSRN Electronic Journal, February 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/234947941_Social_and_Environmental_Responsibility_Sustainability_and_Human_Resource_Practices
3. What is ESG – a guide for businesses. British Business Bank. URL: <https://www.british-business-bank.co.uk/finance-hub/business-guidance/sustainability/what-is-esg-a-guide-for-smaller-businesses/>
4. Environmental and Social Framework. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework#:~:text=The%20ESF%20supports%20green%2C%20resilient,and%20safety%2C%20and%20stakeholder%20engagement>
5. Sustainability at a Glance European Sustainability Reporting Standards (ESRS) based on the European Commission Delegated Act – 31 July 2023. URL: <https://www.bdo.ua/getmedia/00f28032-df2b-443c-a9c0-65f7b1df80cc/Sustainability-At-a-Glance-ESRS-2023-07-31-Delegated-Act.pdf>
6. Паризька угода, 12 грудня 2015 р., ратифіковано Законом України № 1469-VIII від 14.07.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text
7. Статут Організації Об'єднаних Націй. Сан-Франциско, 26.06.1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

Богдан ПШЕНІЧНИЙ,
державний експерт Експертної групи з прав людини
Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції
Міністерства юстиції України

ПОЛОЖЕННЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ І ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ. СТАН ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини [1] (далі Керівні принципи ООН) є міжнародним документом, що складається з 31 принципу, метою яких є впровадження на рівні держав ефективних нормативно-правових рамок для забезпечення поваги до прав людини у сфері ділової діяльності.

Водночас Резолюцією 26/22 Ради ООН з прав людини від 14.07.2014 р. [2] наголошено на важливості захисту прав людини у контексті діяльності транснаціональних корпорацій та інших бізнес-підприємств, а також належному забезпеченні доступу до правосуддя для жертв порушень прав людини, які пов'язано із діловою діяльністю. Цією Резолюцією Рада ООН з прав людини закликала держави-члени до розробки Національних планів дій з імплементації Керівних принципів ООН (далі НПД) для ефективного впровадження цих Керівних принципів.

Незабаром необхідність розробки НПД була також підтверджена Комітетом міністрів Ради Європи, зокрема у Рекомендації СМ/Res(2016)3 про права людини та бізнес від 02.03.2016 р. [3]. Відповідно до цієї Рекомендації, під час створення НПД передбачено проведення Національного оцінювання базових показників (далі НОБП), яке має стати підготовчим етапом до розробки НПД. Перше НОБП в Україні було здійснене у 2019 році. Проте результати цього оцінювання не були впроваджені на національному рівні.

У контексті вищезазначеного важливо зауважити, що у 2022 році Програмою розвитку ООН було опубліковано дослідження «Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні» [4]. Дослідження спрямоване на вивчення поточних тенден-

цій, потреб громадян України, різних соціальних груп включно, а також обов'язків нашої держави у сфері ділової активності та прав людини. У ньому представлено і провідні міжнародні практики, які доводять можливість впровадження в Україні стандартів у сфері бізнесу та прав людини з урахуванням національної специфіки.

Виходячи з проблем, окреслених у НОПД та зазначеному дослідженні Програми розвитку ООН, а також з урахуванням актуальної ситуації в Україні, пов'язаної зі збройною агресією Російської Федерації (далі РФ) та з метою подальшого впровадження в Україні Керівних принципів ООН, вбачається необхідним здійснити такі кроки:

- 1) розроблення НПД, адаптованого до реалій сьогодення;
- 2) проведення заходів з імплементації Керівних принципів ООН, які зокрема, мають передбачати розробку так званої «Дорожньої карти»;
- 3) забезпечення нормативно-правового врегулювання таких проблемних питань:
 - упровадження процедур належної обачності («*due diligence*») щодо прав людини, пов'язаних зі здійсненням ділової діяльності, у тому числі в зонах конфлікту, з урахуванням рекомендацій, наведених у відповідному Посібнику ПРООН та Робочої групи ООН з питань бізнесу та прав людини [5];
 - упровадження на рівні суб'єктів господарювання системи моніторингу (на кшталт селф-скринінгу) щодо дотримання ними Керівних принципів ООН, державної політики та законодавства у сфері трудових відносин з подальшим публічним звітуванням про його результати;
 - удосконалення та розвиток механізмів досудового вирішення спорів щодо захисту прав людини, порушених у зв'язку з діловою діяльністю;
- 4) здійснення подальшого моніторингу впровадження та додержання Керівних принципів ООН на рівні держави з широким залученням стейкхолдерів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Також важливо зазначити, що, відповідно до Керівних принципів ООН, передбачається впровадження комплексних заходів, спрямованих на захист прав людини у «зонах конфлікту», про що, зокрема, наголошується в дослідженні Р. Девіс «Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини та зони, уражені конфліктом: державні зобов'язання та відповідальність бізнесу», опублікованому в Огляді Міжнародного Червоного Хреста [6]. У представленому матеріалі за-

значається роль Керівних принципів ООН в усуненні та недопущенні завдання шкоди правам людини у ході ведення ділової діяльності навіть в умовах збройного конфлікту.

Враховуючи воєнні дії РФ проти України, а також необхідність залучення іноземних інвестицій для відновлення підприємств і компаній, що провадили свою діяльність на тимчасово окупованих територіях, з метою захисту прав громадян, які працюватимуть на таких підприємствах у зонах тимчасової кризи, імплементація Керівних принципів ООН в поточне національне законодавство є логічним і перспективним кроком, що підтверджуватиме євроінтеграційний курс України.

Відповідно до вищезазначеного, можна впевнено стверджувати, що впровадження в Україні Керівних принципів ООН є не лише можливим, але й необхідним кроком для забезпечення інвестиційно-привабливого правового устрою, який буде ґрунтуватися на повазі до прав людини в усіх сферах життя.

Список використаних джерел

1. The UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, endorsed by the United Nations Human Rights Council in the resolution 17/4 of 16 June 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf
2. Human rights and transnational corporations and other business enterprises. Human Rights Council Resolution 26/22 of 15 July 2014 (A/HRC/RES/26/22). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/083/82/PDF/G1408382.pdf?OpenElement>
3. Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member states on human rights and business, adopted on 2 March 2016. URL: <https://rm.coe.int/human-rights-and-business-recommendation-cm-rec-2016-3-of-the-committee/16806f2032>
4. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні. ПРООН. Київ, 2022. 324 с. URL: <https://cutt.ly/h30X2LI>
5. Heightened Human Rights Due Diligence for Business in Conflict-Affected Contexts: A Guide. UNDP, 2023. URL: <https://www.undp.org/publications/heightened-human-rights-due-diligence-business-conflict-affected-contexts-guide>
6. Davis R. The UN Guiding Principles on Business and Human Rights and conflict-affected areas: state obligations and business responsibilities. IRRIC Volume 94 Number 887, Autumn 2012. Pp. 961-979. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-887-davis.pdf>

Алевтина САНЧЕНКО,

керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, провідний науковий співробітник, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», національний консультант Проекту Ради Європи «Посилення соціального захисту в Україні», кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

<https://orcid.org/0000-0002-9001-7564>

ПРО СОЦІАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ТА МЕТОДИ ОЦІНКИ ЙОГО ВПЛИВУ НА ПРАВА ЛЮДИНИ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стисло характеризуючи генезис явища соціальної відповідальності бізнесу, зазначимо, що питання про таку складову діяльності бізнесу набуло рис пріоритетності в його відносинах із суспільством, передусім у країнах із розвинутою економікою, внаслідок економічних процесів глобалізації, лібералізації та приватизації періоду другої половини 20-го та перших десятиліть 21-го сторіч. Адже індустріальний розвиток із інтенсивним використанням людських і природних ресурсів, що належать суспільству, – надра, вода, земля – спричинив значне погіршення стану навколишнього середовища та якості життя людей у цілому. З цих причин громадянське суспільство окремих країн і міжнародні громадські рухи, уряди та засоби масової інформації стали наполегливо зауважувати на явищах несприятливого впливу бізнесу на права людини і довкілля. Вони почали вимагати від компаній відповідей на різноманітні запитання, що опинилися на перетині їх бізнес-інтересів (основним із яких є отримання прибутку), прав людини, інтересів і потреб суспільства, почали звертатися до компаній щодо надання звітів про соціальні наслідки їхніх дій. Під впливом важелів ринкової конкуренції формувалася практика взаємодії бізнесу із зацікавленими сторонами – представниками суспільства (*Corporate Community Relations*), відбувалися відступ від концепції стратегічної філантропії бізнесу та перехід до застосування більш широкого формату взаємодії, коли відносини з громадськістю було вплетено в щоденну діяльність всіх операційних підрозділів компаній [1], коли став

все більш відчутно проявляться зв'язок між конкурентними перевагами та корпоративною соціальною відповідальністю [2].

Ці процеси та зусилля з формування норм і правил для врегулювання відносин між бізнесом, людиною, інститутами громадянського суспільства та державою, яка зобов'язана захищати людину від порушень її прав з боку третіх осіб, бізнесу включно, знайшли відображення в численних міжнародних ініціативах і документах. Їх невичерпний перелік у певному хронологічному порядку включає Європейську соціальну хартію (1961 р.) та Європейську соціальну хартію (переглянута) (1996 р.), Декларацію ОЕСР щодо принципів міжнародного інвестування і діяльності транснаціональних компаній (1976 р.) та Керівні принципи ОЕСР щодо транснаціональних компаній: Рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті (1976 р., оновлено 2023 р.), Тристоронню декларацію МОП про принципи, що стосуються багатонаціональних підприємств і соціальної політики (1977 р., оновлена 2017 р.), Глобальний договір ООН (2000 р., ініціатива бізнес-середовища), Рамкову програму ООН «Захист, повага та засоби захисту прав» (2008 р.), Стандарт ISO 26000 «Настанова по соціальній відповідальності» (2010 р.), Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (2011 р.), оновлену Стратегію ЄС щодо корпоративної соціальної відповідальності на 2011-2014 рр. (2011 р.), Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року (2015 р.), Рекомендацію СМ/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес (2016 р.), акти *acquis* ЄС – Директива 2013/34/ЄС (2013 р.) та Директива 2014/95/EU про розкриття нефінансової інформації та інформації про різноманітність певними великими підприємствами і групами (2014 р.), Регламент 2020/852 про створення основи для сприяння сталим інвестиціям (2020 р.), Регламент 2017/821 стосовно зобов'язань щодо належної обачності для імпортерів «конфліктних мінералів» (олово, вольфрам, тантал і золото), Директива 2022/2464 про корпоративну звітність щодо сталості (2022 р.), проєкт Директиви про належну обачність у сфері корпоративної стійкості (2023 р.), ін.

Імплементация їх положень у національну політику, законодавство та практичну діяльність бізнесу, органів влади та інститутів громадянського суспільства України є актуальним і невідкладним завданням з огляду на комплекс причин. Серед них слід назвати такі: 1) все більш очевидне – особливо на тлі війни РФ проти України та надзвичайних потреб громадян і ЗСУ – зростання потенціалу суспільства відповідним чином позиціонуватись, відстоювати свої інтереси у відносинах із бізнесом та органами влади та співпрацювати з ними; 2) зацікавленість вітчизняного

бізнесу у зміцненні свого репутаційного капіталу та нарощування конкурентоспроможності в процесі інтеграції до європейського та світового ринку та з огляду на потреби залучення зарубіжних інвестиційних ресурсів (спочатку у зв'язку зі вступом України до СОТ, реалізацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а тепер – із перспективою вступу до ЄС та ОЕСР), а також усвідомлення вітчизняним бізнесом своєї відповідальної ролі як інтегральної складової інститутів суспільства, яке всіма можливими способами виборює свободу та незалежність своєї держави у війні з РФ; 3) конституційні зобов'язання держави Україна перед своїм народом як єдиним джерелом влади гарантувати забезпечення реалізації прав людини (зокрема, соціальних, економічних, екологічних) як демократичної, соціальної та правової [3]; 4) міжнародні зобов'язання держави Україна як члена ООН, Ради Європи, СОТ та ін. й кандидата на вступ до ЄС та ОЕСР забезпечувати впровадження й реалізацію світових демократичних цінностей, найвищою з яких є людина та її права, як це встановлено Загальною декларацією прав людини (1948 р.) й затверджено всіма відповідними правовими актами загального та регіонального європейського міжнародного права.

Сучасне поняття корпоративної соціальної відповідальності, що сформульовано, зокрема, у підрозділі 3.1. вищеназваної оновленої Стратегії ЄС щодо корпоративної соціальної відповідальності на 2011-2014 рр., включає її визначення як «відповідальності підприємств за їх вплив на суспільство» та роз'яснення, що «дотримання чинного законодавства і колективних договорів між соціальними партнерами, є необхідною умовою реалізації цієї відповідальності. Для повноцінної реалізації своєї корпоративної соціальної відповідальності, підприємства повинні здійснювати інтегрування соціальних, екологічних, етичних питань, питань прав людини і прав споживачів у свої бізнес-операції та основну корпоративну стратегію, що має відбуватись у тісній співпраці зі своїми зацікавленими сторонами з метою:

- максимізації створення спільної цінності для їхніх власників/акціонерів і для своїх інших зацікавлених сторін та суспільства в цілому;
- виявлення, запобігання та пом'якшення їх можливого несприятливого впливу» [4].

Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи ООН, UNGPs) у межах їх концептуальної основи «Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини» встановлюють тринадцять принципів, серед яких основоположні принципи та прин-

ципи діяльності. П'ять із принципів діяльності бізнесу стосуються його належної обачності щодо прав людини (*human rights due diligence*), яка відображає зміст другої частини вищенаведеної мети діяльності бізнесу з реалізації його корпоративної соціальної відповідальності. Зокрема, Принцип 17 передбачає, що «з метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків негативного впливу на права людини і подання звітності про те, як бізнес-структури усувають його, їм слід проявляти належну обачність щодо прав людини. Цей процес повинен включати оцінювання фактичного і потенційного впливу на права людини, врахування висновків про результати такого оцінювання та вжиття заходів на їх основі, відстеження відповідних змін і поширення інформації про те, яким чином усувається виявлений вплив» [5, 6].

Підкреслимо, що саме концепція належної обачності щодо прав людини стала ключовою у процесі трансформації дискреційних «*soft-law*» положень про соціальну відповідальність бізнесу, які містяться в більшості з наведених у цій статті міжнародних документів, у юридично обов'язкові норми, які вже впроваджено в низку законів європейських держав (Велика Британія, Норвегія, Франція, Нідерланди, Німеччина, ін.) [7] та актів *acquis* ЄС [8].

Зважаючи на суспільну значущість нового правового інституту належної обачності бізнесу щодо прав людини Генеральна Асамблея ООН підтримує обов'язковість його застосування в особливих ситуаціях, коли наявний найбільший ризик грубих порушень прав людини – під час воєн та інших конфліктів і у постконфліктні періоди. Бізнес, органи влади та інститути громадянського суспільства України повинні взяти на озброєння матеріали Доповіді «Бізнес, права людини та вражені конфліктом регіони: на шляху до активізації дій» (2020 р.) [9], підготовленої Робочою групою ООН з питань бізнесу та прав людини, де викладено та роз'яснено практичні заходи та кроки, які державам і бізнесу слід вживати для запобігання та припинення пов'язаних з бізнес-діяльністю порушень прав людини у конфліктних і постконфліктних ситуаціях, приділяючи особливу увагу підвищенню рівня належної обачності щодо прав людини (*heightened human rights due diligence*) та розширенню доступу постраждалих осіб до засобів правового захисту. Посібник «Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом» (2022 р.) [10] та Звіт «Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні: дослідження контексту» (2023 р.) [11] є ще більш релевантними для поточного українського контексту відносин між біз-

несом та особою (як найманим працівником, споживачем, мешканцем громади, де працює бізнес, ін.), суспільством у цілому та органами влади, які уповноважені забезпечувати реалізацію гарантій прав людини.

З урахуванням кардинальної зміни обставин функціонування нашої держави та її суспільних інститутів в умовах війни, фінансово-економічної кризи, реформ у зв'язку з кандидатством на вступ до ЄС та ОЕСР, прагнення вступу до НАТО, на наш погляд, необхідно суттєво переглянути національні стратегічні й програмні документи, пов'язані з реалізацією бізнесом відповідальності у сфері прав людини, що забезпечить перспективу ефективної діяльності бізнесу, держави і суспільства у повоєнний період відновлення. Такими документами, зокрема, є Основні принципи (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019 р.), Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери (2020 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року та План заходів з її виконання (2021 р.), оновлена Національна стратегія у сфері прав людини з § 13 щодо забезпечення права на працю та соціальний захист, § 15 щодо забезпечення екологічних прав людини та § 16 щодо забезпечення дотримання суб'єктами господарювання прав людини та План дій з її реалізації (2021 р.), Національна економічна стратегія на період до 2030 року (2021 р.), Стратегія людського розвитку (2021 р.), Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (2021 р.), Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (2021 р.) та ін. Хоча всі разом вони формують певну політико-правову основу для ведення соціально відповідального бізнесу, вони вже не враховують специфіки поточного становища України, в багатьох із них фокус на питаннях прав людини у сфері бізнесу не позиціонується виразно і належним чином та не імплементується так, як це передбачено UNGPs та іншими міжнародними документами і зобов'язаннями України. Ці акти мають змістовні недоліки, їх положення у досліджуваній сфері недостатньо узгоджені одне з одним, їх реалізацію не забезпечено достатньою фінансовою підтримкою, вони не створюють цілісної основи для обґрунтованих, цілеспрямованих і послідовних політичних, законодавчих і практичних рішень та дій усіх суб'єктів суспільних відносин як зацікавлених сторін – органів державної і місцевої влади, бізнесу, громадянського суспільства, наукового середовища [12].

До того ж, слабким місцем їх реалізації є нестача знань про методи оцінювання несприятливого впливу діяльності бізнесу на права людини у різних сферах як одного з інструментів процедури належної обач-

ності бізнесу щодо прав людини, умінь і навичок їх застосування. Між тим, чіткість політичного бачення, правового регулювання та практики суспільних відносин у контексті відповідальності бізнесу щодо дотримання прав людини є одним із індикаторів цивілізованості економічних відносин у сучасному світі, критерієм прийняття рішень міжнародними фінансовими інституціями (Світовим банком, Міжнародною фінансовою корпорацією, ін.) щодо інвестування в економіку держав, однією з вимог країн з розвинутою економікою та ЄС до їх держав-партнерів у торговельно-економічних відносинах, а також і безумовною вимогою ЄС до держав-кандидатів на вступ до нього. Дотримання прав людини є наскрізним критерієм висновків про виконання вимог щодо вступу до ЄС за 35-ма розділами *acquis*, структурованими в 6 кластерів переговорного процесу (Кластер 1: Основи (*Fundamentals*); Кластер 2: Внутрішній ринок; Кластер 3: Конкурентоспроможність та інклюзивне зростання; Кластер 4: Зелений порядок денний і стійке сполучення; Кластер 5: Ресурси, сільське господарство та згуртованість; Кластер 6: Зовнішні відносини) [13]. Як відомо, внаслідок Рішення Європейської Ради від 14 грудня 2023 р. [14] переговорний процес між ЄС та Україною має бути розпочато вже в 2024 році. Отже, українські суб'єкти суспільних відносин, передусім органи влади та бізнес, постали перед завданнями грандіозних масштабів у зв'язку з необхідністю набуття готовності інтегруватися до політико-правового та економічного простору ЄС, що нині об'єднує 27 європейських держав.

Методології виявлення впливу бізнесу на права людини є інструментарієм дій з імплементації відповідних міжнародно-правових норм і правил. Слід зауважити, що різними акторами суспільних відносин у світі застосовуються різні інструменти оцінки впливу бізнес-діяльності на окремі права людини або групи прав: Оцінка впливу на права людини (*Human Rights Impact Assessment*), Оцінка ризиків для довкілля (*Environmental Risk Assessment* (ERA)), комплексна Оцінка впливу на довкілля, соціальну сферу та здоров'я людини (*Environmental, Social, and Health Impact Assessment* (ESHIA)) та ін. Наприклад, принципи та методика виконання оцінки ERA ухвалені майже всіма світовими державами. Директива Ради ЄС 85/337/ЕЕС «Оцінка впливу деяких державних і приватних проєктів господарської діяльності на довкілля» [15] з 1985 р. встановлює її обов'язковість для отримання бізнесом дозволу на діяльність, що потенційно може спричинити негативні екологічні наслідки. Керівництва Міжнародної фінансової корпорації: Стандарти діяльності щодо забезпечення екологічної та соціальної стійкості (2012 р., оновлені в 2021 р.) передбачають, що її клієнти (отримувачі інвестицій у бізнес-проєкти) мають використовувати методи та інструменти оцінки,

які відповідають передовій міжнародній галузевій практиці. Ці методи включають: а) повномасштабну оцінку екологічних і соціальних впливів; б) обмежену екологічну та/або соціальну оцінку або оцінку, сфокусовану на певних екологічних та/або соціальних аспектах; в) пряме застосування екологічних вимог при виборі майданчика, визначенні допустимих норм забруднення навколишнього середовища, критеріїв проєктування чи будівельних норм; г) у відповідних випадках, цільові екологічні та соціальні дослідження, такі як оцінка впливу на здоров'я людей або дослідження операційних ризиків/небезпечних факторів для певних видів діяльності; г) належна екологічна і соціальна експертиза та аудит [16].

Однією з комплексних методологій оцінювання впливу бізнесу на права людини найманих працівників, споживачів та мешканців громад, де працює бізнес, є Корпоративний показник дотримання прав людини (*Corporate Human Rights Benchmark* (CHRB)) [17]. Застосування цієї методології, яка включає 80 показників, дозволяє зробити глибокий аналіз діяльності компаній у секторах підвищеного ризику порушення прав людини з метою вивчення їх політики, операційних процесів і практики дотримання ними прав людини, фактів і способів їх реагування на серйозні звинувачення щодо порушення ними прав людини. Такими секторами є автомобілебудування, легка промисловість, видобування, виробництво харчової та сільськогосподарської продукції, інформаційно-комунікаційні технології. Водночас на її основі розроблено і більш зручний, спрощений інструмент – підгрупу методології з 13-ти показників – Основні індикатори UNGPs (*Core UNGP Indicators*, Індикатори) [18]. Вони можуть застосовуватись урядами й всіма зацікавленими організаціями для загального оцінювання бізнес-діяльності в будь-якій галузі та стосуються трьох ключових сфер Керівних принципів ООН, зазначених у Принципі № 15: 1) прийняття компанією зобов'язань дотримуватись прав людини, що відображено в її корпоративній політиці; 2) здійснення процедури належної обачності щодо прав людини; 3) забезпечення доступу до засобів захисту прав.

Надаючи стислий опис їх змісту, наведемо, передусім, назви тем оцінювання та огляд індикаторів:

- Тема А: Управління ризиками у сфері прав людини та політичні зобов'язання. Індикатори: А.1.1. Зобов'язання поважати права людини; А.1.2. Зобов'язання поважати права людини найманих працівників: Декларація МОП про фундаментальні принципи та права у сфері праці; А.1.4. Зобов'язання щодо відновлення прав.
- Тема В: Впровадження поваги та належної обачності щодо прав людини. Індикатори: В.1.1. Відповідальність і ресурси для

повсякденних функцій компанії щодо дотримання прав людини; В.2.1. Визначення ризиків і наслідків для прав людини; В.2.2. Оцінка ризиків і наслідків для прав людини; В.2.3. Узагальнення оцінки ризиків й оцінки впливу на права людини та вжиття заходів щодо них; В.2.4. Відстеження ефективності заходів з реагування на ризики та вплив на права людини; В.2.5. Комунікація (оприлюднення інформації) про вплив на права людини.

- Тема С: Засоби захисту прав і механізми розгляду скарг. Індикатори: С.1. Механізм(и) подачі та розгляду скарг для найманих працівників компанії; С.2. Механізм(и) подачі та розгляду скарг для «зовнішніх» осіб і спільнот (напр.: споживачів, мешканців громад, де працює підприємство, ін.); С.7. Усунення несприятливих впливів бізнес-діяльності компанії на права людини.

Під час оцінювання дотримання компанією прав людини за допомогою Індикаторів слід використовувати лише загальнодоступну інформацію з вебсайту компаній, їх офіційну фінансову та нефінансову звітність чи інші публічні документи, а також заяви, пов'язані з їх зобов'язаннями у межах корпоративних політик. Це можуть бути кодекси поведінки, тематичні політики, декларації про цінності компанії, рекомендації, відповіді на найбільш поширені запитання, річні звіти про корпоративну соціальну відповідальність, про сталий розвиток або про права людини, якщо вони доступні, чи звіти з інших питань, які містять інформацію, застосовну до методики оцінювання Корпоративного показника дотримання прав людини. Інформація, за можливим винятком щодо політик, має бути актуальною в часовому вимірі – не старішою за три роки від початку процесу оцінювання. Оцінювання за кожним індикатором відбувається в балах від 0 до 2. Відповідно, за темою А максимальна сума балів – 6 (25%), за темою В – 12 балів (50 %), за темою С – 6 балів (25%).

Метою горизонтальної взаємодії бізнесу, органів влади та інститутів громадянського суспільства в процесі й результаті оцінювання впливу бізнесу на права людини є взаємодопомога у забезпеченні реалізації Цілей сталого розвитку на засадах людиноцентризму та імплементації принципу «нікого не залишити осторонь», проголошеного Порядком денним ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року[19]. Будь-яка з вищезазначених методик спрямована на сприяння позитивним соціальним перетворенням у світі, що зосереджуються на правах людини, гідній праці та етичному, соціально відповідальному веденні бізнесу, який, завдяки своєму потенціалу, здатний бути каталізатором і учасником творення майбутнього, що буде працювати для всіх.

Принагідно підкреслимо, що Україні, яка нині у війні проти російського агресора відстоює свою європейську ідентичність і незалежність, зокрема й шляхом політико-правових зусиль щодо вступу до ЄС, необхідно орієнтуватись на пріоритети діяльності Європейської Комісії [20], серед яких соціально спрямовані «Європейська зелена угода»; «Просування нашого європейського способу життя», що базований на верховенстві права та основних цінностях ЄС; «Економіка, яка працює для людей», що передбачає впровадження Європейської основи соціальних прав, яка є політикою поєднання соціальної та ринкової рис у сучасній економіці та спрямована на створення справедливого та більш інклюзивного ЄС [21].

На завершення зауважимо, що органічність та актуальність розгляду питань впровадження соціальної відповідальності бізнесу, консолідації зусиль бізнесу, уряду і суспільства під час війни та для повоєнного відновлення нещодавно підтверджено в ході міжнародної конференції з питань бізнесу та прав людини «Відновлення України на засадах відповідального ведення бізнесу: цінності й стандарти», яку проведено з нагоди 75-річчя прийняття Загальної декларації з прав людини Міністерством економіки України за участю ПРООН, ЄС та ОЕСР [22].

Список використаних джерел

1. Altman, B. W. Corporate Community Relations in the 1990th: A Study in Transformation. Dissertation Abstract. Business and Society, Vol. 37 No.2, June 1998, pp. 221-227. Sage Publications, Inc. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/000765039803700205>
2. Porter M.E and Kramer M.R. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. Harvard Business Review, December 2006. URL: <https://hbr.org/2006/12/strategy-and-society-the-link-between-competitive-advantage-and-corporate-social-responsibility>
3. Конституція України: Основний Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 25.10.2011 COM(2011) 681 final. P. 6. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:EN:PDF>
5. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Імплементация Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав», схвалено Резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. (A/HRC/47/39). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

6. Ліз Ш. Навчальний посібник з належної обачності щодо прав людини. ПРООН. Бізнес та права людини в Азії. 2021. 75 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/navchalnyu-posibnyk-z-nalezhnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny>
7. Санченко А.Є. Засади і підходи до формування правової моделі сталого розвитку в Європейському Союзі. Правова модель сталого розвитку України: монографія під заг. ред. чл.-кор. НАН України В.А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», 2021. С. 64-66. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/148/Pravova_model_mono_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Митник О., Нагаївська Д., Санченко А., Саприкіна М., Токунова А., Уварова О., Федорович І. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні / рец. Н. Сондербай. ПРООН. Київ. 2022. 348 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/business-and-human-rights-ukraine-accelerating-sustainable-and-equitable-development-through-implementation-un-guiding>:
9. Business, human rights and conflict-affected regions: towards heightened action. Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. UN General Assembly Seventy-fifth session. 21 July 2020 (A/75/212). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/190/21/PDF/N2019021.pdf?OpenElement>
10. Пашуд Дж., Мілатович С. Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом: Посібник. Програма розвитку ООН, 2022. 61 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/B%2BHR_hHRDD_revised_ENG-UKR-2-web.pdf
11. Уварова О., Саприкіна М. Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні: дослідження контексту. Звіт. Програма розвитку ООН, 2023. 80 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/undp-ua-zvit_vidpovidalna_povedinka_biznesu_v_chasy_viyuny_v_ukraini_ukr.pdf
12. Санченко А.Є. Звіт щодо поточного стану імплементації розділу про бізнес та права людини Національної стратегії України у сфері прав людини, інтеграції Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні документи з прав людини, відновлення та розбудови миру. Програма розвитку ООН, 2023. 102 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zvit-shchodo-potochnoho-stanu-implenetsiyi-rozdilu-pro-biznes-ta-prava-lyudyny-natsionalnoyi-stratehiyi-ukrayiny-u-sferi-prav>
13. EU accession process step by step. Clusters of negotiating chapters. European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/eu_accession_process_clusters%20%28oct%202022%29.pdf

14. European Council meeting (14 and 15 December 2023) – Conclusions. Brussels, 15 December 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/68967/europeanCouncilConclusions-14-15-12-2023-en.pdf>
15. Council Directive 85/337/EEC of 27 June 1985 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment, OJ L 175, 5.7.1985, p. 40–48. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31985L0337>
16. Керівництва Міжнародної фінансової корпорації: Стандарти діяльності щодо забезпечення екологічної та соціальної стійкості (2012 р., оновлені в 2021 р). URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2010/2012-ifc-performance-standards-guidance-note-ru.pdf>
17. The Methodology for the 2022–2023 Corporate Human Rights Benchmark. 30 September 2021. URL: <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/research/the-methodology-for-the-2022-corporate-human-rights-benchmark/>
18. Corporate Human Rights Benchmark. Core UNGP Indicators for companies in all sectors. September 2021. URL: https://assets.worldbenchmarkingalliance.org/app/uploads/2022/05/CHRB-Methodology_COREUNGP_2021_FINAL.pdf
19. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/1 від 25.09.2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року» (A/RES/70/1). URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1
20. The European Commission's priorities. Political guidelines of the Commission 2019–2024. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024_en
21. European Pillar of Social Rights - Building a fairer and more inclusive European Union. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en>
22. Відповідальне ведення бізнесу в часи війни: як уряд, бізнес та громадський сектор можуть сприяти стійкому відновленню економіки України. 27 грудня 2023 р. ПРООН в Україні. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/vidpovidalne-vedennya-biznesu-v-chasy-viyny-yak-uryad-biznes-ta-hromadskyi-sektor-mozhut-spryyaty-stiykomu-vidnovlennyyu>

Олександр ТРЕГУБ,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова НАН України», м. Київ*

<https://orcid.org/0000-0003-0660-5783>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вступ. Ще в Хартії економічних прав та обов'язків держав, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН в 1974 р., повага до прав людини та основоположних свобод була визнана одним із принципів побудови міжнародних економічних відносин [1]. Проголошена в Конституції України соціальна спрямованість економіки означає й соціальну спрямованість зовнішньоекономічної політики. Україна прагне перетворити забезпечення прав і свобод людини на свій головний обов'язок, який уже сьогодні має виконуватися у нових реаліях цифрової епохи.

З одного боку, активне впровадження моделі цифрової економіки, використання цифрових інструментів для посилення ринкової інтеграції з Європейським Союзом (далі ЄС) та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з іншими країнами потребує паралельного оновлення концепції прав людини під впливом цифрової трансформації. З іншого боку, цифрову трансформацію добре відомих прав людини та появу нового покоління цифрових прав не варто розглядати з позиції «рафінованого» людиноцентризму, який є відірваним від економічних потреб і таких тенденцій, як лібералізація зовнішньої торгівлі, інтенсифікація транскордонного передавання даних та ін.

У юридичній науці найбільш дослідженим і розробленим є понятійний, класифікаційний та еволюційний зрізи проблематики становлення й розвитку цифрових прав (О. Братасюк, Н. Верлос, Н. Ментух, Т. Міхайліна, Y. Shany та ін.). Окремі публікації присвячені захисту цифрових прав (А. Гачкевич, Ю. Разметаєва, В. Хомин та ін.), їх обмеженням (О. Тихомиров), праволюдному змісту цифрової стратегії ЄС (О. Биков, Н. Бочарова) та іншим взаємопов'язаним питанням. Однак проблеми забезпечення цифрових прав людини у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі ЗЕД) розкриваються в літературі лише частково, зокрема в аспекті передавання персональних даних у міжнародній торгівлі (S. Yakovleva).

Метою цього дослідження є аналіз проблем забезпечення цифрових прав людини в контексті ЗЕД з обґрунтуванням можливих кроків щодо їх розв'язання.

Виклад змісту дослідження. Категорія «цифрові права» з'явилася в юридичній науці відносно нещодавно. У літературних джерелах можна зустріти різні підходи до розуміння цифрових прав, їхньої класифікації та визначення місця в системі фундаментальних та інших прав людини. Якщо спробувати узагальнити наявні наукові погляди, то зрештою вимальовується широке та вузьке розуміння цифрових прав. У широкому сенсі цифровими стають всі права, здійснення та захист яких пов'язані з використанням цифрових інструментів. У вузькому розумінні цифровими є права, що з'являються в цифрову епоху та претендують на офіційне визнання, зокрема шляхом їх конституціоналізації [2, с. 19; 3, с. 130]. До них відносять фундаментальне право на доступ до інтернету, право на самовизначення (ідентифікацію) в інтернеті, право на забуття (право на стирання даних), право на захист персональних даних та ін. [3, с. 130; 4, с. 59; 5, с. 465–467].

Попри те, що процес оновлення системи прав людини на міжнародному, європейському та національному рівнях під впливом цифровізації по суті тільки розпочався, окремі цифрові права вже сьогодні мають велике значення для міжнародних торговельних відносин. Найбільш показовим прикладом є право на захист персональних даних, яке закріплено в Хартії Європейського Союзу про основоположні права. Профільним законодавством ЄС, а саме Регламентом 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з обробленням персональних даних і про вільний рух таких даних, який скасував Директиву 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), визнається той факт, що наслідком стрімкого розвитку технологій і глобалізації є нові труднощі для захисту персональних даних. Водночас технології мають сприяти вільному руху персональних даних у межах ЄС та їх передаванню до третіх країн і міжнародних організацій, якщо забезпечується високий рівень захисту цих даних [6]. Подібним чином Конвенція Ради Європи від 28.01.1981 № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованим обробленням персональних даних» (із змінами, внесеними Протоколом СЕТС № 223) має на меті вільний потік інформації незалежно від державних кордонів із одночасним наданням гарантій належного захисту осіб щодо оброблення персональних даних [7]. Під час реалізації положень Регламенту 2016/679 та відповідної Конвенції виникає чимало гострих питань, від яких залежить розв'язання протиріч між цілями забезпечення прав людини та вільного розвитку торгівлі. Як зазначає

S. Yakovleva, оцінка лібералізації передавання даних з позиції суворого дотримання основних прав людини починається з питання «чи повинно передавання дозволятися і за яких умов», тоді як у торговельному праві питання є протилежним, а саме «чи повинно передавання обмежуватися» [8]. Однак, незважаючи на всі складнощі, сам курс на інтеграцію цифрових та інших прав людини в систему принципів міжнародної торгівлі є вірним і цілком природним.

Про значний прогрес у визнанні та інституціоналізації цифрових прав людини на європейському рівні свідчить Європейська декларація цифрових прав та принципів цифрового десятиліття, яка була проголошена спільно Європейським Парламентом, Радою ЄС та Єврокомісією в грудні 2022 р. Ця Декларація містить політичні зобов'язання ЄС щодо безпечної та сталої цифрової трансформації, у центрі якої мають знаходитись люди. Серед цих зобов'язань є нові й унікальні для цифрової економіки [9, с. 39]. Наприклад, мова йде про використання алгоритмів та систем штучного інтелекту на недискримінаційних засадах і без втручання у вибір людей, а також чесні та справедливі умови праці (забезпечення права кожного на відключення та гарантії балансу між роботою й особистим життям у цифровому середовищі, захист від незаконного та необґрунтованого стеження, прозоре використання штучного інтелекту на робочому місці на основі ризик-орієнтованого підходу та інші умови) [10]. Хоча ціннісним «стрижнем» Європейської декларації цифрових прав та принципів цифрового десятиліття є антропоцентризм, економічні чинники відіграють вирішальну роль для досягнення її головних цілей. У зв'язку з цим у Декларації наголошується, що цифрова трансформація відкриває значні можливості для економічного зростання, чесної конкуренції, впровадження інновацій та розвитку малого і середнього бізнесу [10]. Як відомо, саме економічними показниками визначається спроможність країни підвищувати якість життя населення та гарантувати повноту реалізації прав і свобод людини. Країни зі слабкою економікою не здатні ефективно виконувати такі функції за браком ресурсів і стабільності.

У міжнародних договорах та інших документах у сфері цифрової економіки і ЗЕД забезпечення цифрових прав людини вже є не центром тяжіння, а предметом окремої уваги, від якого значною мірою залежить реалізація основних (економічних) цілей. На користь цієї думки свідчить нещодавно підписана Угода про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії. Зазначена Угода спрямована на усунення заборон і обмежень для транскордонної передачі інформації електронними засобами під час здійснення цифро-

вої торгівлі, але зобов'язує сторони визнавати високі стандарти захисту персональних даних, прийняти для їх впровадження необхідну правову базу з урахуванням принципів та настанов відповідних міжнародних органів [11]. Можна стверджувати, що подібні угоди також є інструментом підтвердження та просування цифрових прав людини, але з акцентом на цілі та пріоритети зовнішньоекономічних відносин у цифрову епоху. Мета Угоди про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством, зокрема, полягає в отриманні економічних вигід та можливостей, що надають відкриті цифрові ринки, уникненні непотрібних бар'єрів у використанні та розвитку цифрових торгових систем [11].

Незважаючи на вельми активну позицію Уряду щодо цифровізації різних сфер суспільного життя, поточний рівень офіційного визнання та законодавчого закріплення цифрових прав в Україні залишається доволі низьким. Найбільш інституціоналізованим є право на захист персональних даних. У 2010 р. було прийнято Закон України № 2297-VI «Про захист персональних даних», який на сьогодні вже не є ефективним регулятором відносин у сфері оброблення відповідних даних. Для імплементації нового покоління європейських стандартів захисту персональних даних у національне законодавство було розроблено проєкт Закону України від 25.10.2022 № 8153 «Про захист персональних даних».

Про рівень державного сприйняття концепції цифрових прав в Україні окремо свідчить Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. Ризики, пов'язані з цифровим середовищем, згадуються у Стратегії лише щодо забезпечення прав дитини і права на приватність [12]. Розділ указаної Стратегії, присвячений дотриманню прав людини в процесі ведення господарської діяльності, більше віддзеркалює попередній (доцифровий), аніж актуальний (цифровий) період ЗЕД та господарювання загалом. І це не дивно, адже в загальній частині Національної стратегії у сфері прав людини вплив цифрової трансформації на відповідну сферу не зачіпається навіть побіжно.

Незважаючи на це, необхідність правового опосередкування системи цифрових прав людини не викликає сумнівів, на що вказує досвід зарубіжних країн. Так, Н. Верлос виділяє два шляхи нормативно-правового закріплення цифрових прав на національному рівні, а саме конституціоналізація нових цифрових прав та цифровізація конституційних прав, включаючи тлумачення конституційних норм та їх конкретизацію в профільному законодавстві [3, с. 130]. Аналіз конституційного виміру існування цифрових прав не є метою цього дослідження, тому свідомо обмежимося лише законодавством у сфері ЗЕД.

У ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зафіксовано шість національних принципів, якими повинні керуватися суб'єкти господарювання України та інших країн, здійснюючи ЗЕД, а саме: принципи суверенітету народу України; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; юридичної рівності й недискримінації; верховенства закону; захисту інтересів суб'єктів ЗЕД; еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу під час ввезення та вивезення товарів [13]. В умовах рецепції Україною європейських цінностей збалансованого людиноцентризму та водночас інтенсивної розбудови цифрової економіки національні принципи ЗЕД доцільно доповнити сьомим принципом поваги до прав людини з конкретизацією його змісту щодо забезпечення цифрових прав, які зачіпаються під час здійснення ЗЕД. Ефективність таких змін буде максимальною в разі повної цифровізації законодавства України у сфері ЗЕД, зважаючи на тенденції розвитку і застосування цифрових інструментів.

Висновок. Отже, від виконання міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав людини залежить не лише утвердження України як соціальної і правової держави, але й перспективи розвитку зовнішньої торгівлі та інтеграції до світових ринків.

Процес формування та інституціоналізації цифрових прав людини як в межах, так і за межами ЄС має прискорити проголошення Європейської декларації цифрових прав та принципів цифрового десятиліття, яка враховує роль цифровізованої економіки в забезпеченні таких прав. Особливим інструментом підтвердження та просування цифрових прав можуть бути міжнародні угоди про цифрову економіку/торгівлю, що підтверджує Угода про цифрову торгівлю між Україною та Сполученим Королівством.

Одним із законотворчих кроків для цифровізації ЗЕД може бути розширення національних принципів зазначеної діяльності шляхом закріплення принципу поваги до прав людини з конкретизацією його змісту щодо забезпечення цифрових прав у ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Список використаних джерел

1. Charter of Economic Rights and Duties of States. URL: https://www.aaas.org/sites/default/files/SRHRL/PDF/IHRDArticle15/Charter_of_Economic_Rights_and_Duties_of_States_Eng.pdf

2. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23. <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2>
3. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21>
4. Братасюк О.Б., Ментух Н.Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12>
5. Shany Y. Digital Rights and the Outer Limits of International Human Rights Law. *German Law Journal*. 2023. № 24. P. 461–472. <https://doi.org/10.1017/glj.2023.35>
6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
7. Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data (Convention 108 +). URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/LIBE/DV/2018/09-10/Convention_108_EN.pdf
8. Yakovleva S. Personal Data Transfers in International Trade and EU Law: A Tale of Two ‘Necessities’. *The Journal of World Investment & Trade*. 2020. № 21 (6). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3936747
9. Бочарова Н.В., Биков О.М. Праволюдний зміст сучасної цифрової стратегії Європейського Союзу. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2022. № 1 (4). С. 34–42. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-3>
10. European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade. URL: <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/redirection/document/94370>
11. Digital Trade Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Ukraine. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/646356fc94f6df00cf5eaf4/CS_Ukraine_2.2023_UK_Ukraine_Digital_Trade_Agreement.pdf
12. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
13. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

Наталія ШАКУРО,

*Надзвичайний і Повноважний Посланник,
радник Постійного представництва України при Організації
Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО),
залучений експерт Центру перспективних досліджень
і співробітництва з прав людини в сфері економіки
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВИПАДКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Дотримання трудових прав та якості умов праці є значним викликом під час війни та воєнного стану. Війни, збройні конфлікти, катастрофи, стихійні лиха тощо, які призводять до довготривалої надзвичайної ситуації, зумовлюють перегляд правил регулювання трудових відносин та умов праці, результатом якого може стати, серед іншого, й обмеження трудових прав. З початку повномасштабної війни Російської Федерації (далі РФ) проти України наша держава була змушена змінювати правові та інституційні рамки у сфері праці й трудових відносин відповідно до викликів, які створила російська воєнна агресія.

24 лютого 2022 року в Україні був введений правовий режим воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією РФ проти нашої суверенної держави. Перебування держави у стані війни, діяльність працівників в умовах загрози ведення бойових дій, тимчасова окупація РФ окремих територій, виїзд за межі України значної частини населення, порушення нормального порядку функціонування трудових відносин та системи роботи інститутів держави зумовило прийняття Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Його метою є встановлення трудових відносин між роботодавцями та працівниками, зокрема, щодо укладення та розірвання трудових договорів, зміни істотних умов праці, переведення на іншу роботу, надання відпусток, максимальної тривалості роботи протягом тижня та періоду відпочинку, оплати праці та ін. на період воєнного стану [1].

У листопаді 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» [2]. Ним вно-

сяться зміни до Кодексу законів про працю України та законів України «Про відпустки», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про державну службу». Відповідно до цього спеціального Закону загальний максимальний термін надання працівнику відпустки без збереження заробітної плати за сімейними обставинами та з інших причин збільшується з 15 до 30 календарних днів на рік. Закон також передбачає право працівників, у разі призову на військову службу, отримати грошову компенсацію за всі невикористані дні щорічної відпустки, у разі звільнення з військової служби у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням демобілізації вони зможуть піти у відпустку тривалістю до 60 календарних днів, які увійдуть до страхового стажу. У період дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, до виконання робіт на виробництві товарів оборонного призначення або до виконання мобілізаційного завдання (замовлення).

Таким чином, в умовах війни суттєво змінюються організація й регулювання трудових відносин для адаптування економіки, підприємницької діяльності, роботи підприємств тощо до потреб держави в обороні, відновленні зруйнованої інфраструктури, підтримці належного функціонування важливих сфер життєдіяльності держави тощо.

Важливо зазначити, що організація трудових відносин в умовах надзвичайних ситуацій, таких як війни, конфлікти, катастрофи тощо знаходяться у сфері уваги міжнародних організацій, які розробляють і розвивають відповідні міжнародні стандарти, що, в першу чергу, стосуються забезпечення трудових прав.

У цьому контексті міжнародними організаціями у сфері трудових прав і трудових відносин, передусім Міжнародною організацією праці (далі МОП), просуваються принципи соціальної справедливості й гідної праці як ключові фактори для тривалого миру та стабільності. Починаючи з 1919 року – часу свого заснування – МОП створювала, розвивала і просувала міжнародні стандарти у сфері трудових відносин, у тому числі пов'язані з такими викликами як війни, конфлікти, тероризм та насильство, виступаючи на підтримку соціальної справедливості у сфері праці.

Однак і через понад сто років після заснування МОП ці виклики не подолані, і світ сьогодні став ще складнішим. До численних криз, конфліктів і насильства додалися умови, створені пандемією COVID-19, змінами клімату, що призводить до нестабільності та збільшення частоти та інтенсивності кризових ситуацій[3].

У 2017 році МОП прийняла міжнародний трудовий стандарт, щоб допомогти своїм партнерам у вирішенні проблем у сфері праці в умовах кризи. Рекомендація № 205 щодо зайнятості та гідної праці заради миру та стійкості [4] визнає, що нове тисячоліття принесло унікальні обставини та нові виклики, багато з яких сприяють нестабільним ситуаціям або каталізують їх. Це знаковий інструмент для вирішення ситуацій на перехресті гуманітарної допомоги, розбудови миру, реагування на катастрофи та розвитку. Гуманітарна криза, що виникла внаслідок конфлікту чи катастрофи, може стати відправною точкою для започаткування МОП активної співпраці з відповідною країною на ранній стадії, щоб сформувати і закласти стійкі підходи для забезпечення належного рівня організації трудових відносин у надзвичайних умовах. З точки зору сфери праці, основними питаннями у таких ситуаціях мають бути оцінка впливу нестабільності на ринки праці та управління, а також аналіз основних причин нестабільності. Такі підходи допомагають оцінити потреби участі МОП з метою допомоги учасникам ринку праці запобігти несприятливим потрясінням та пом'якшити їхній вплив на працевлаштування та гідну працю, сприяти відновленню зусиль і скористатися можливостями для скорочення ризиків.

У результаті надзвичайних ситуацій корпоративний сектор стикається з новими та незнайомими ризиками. Сьогодні бізнес більше усвідомлює свою відповідальність за дотримання прав людини, ніж будь-коли раніше. Багато компаній і підприємств у світі прийняли корпоративну політику, яка відповідає таким ініціативам як Глобальний договір ООН і Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини і намагаються забезпечувати дотримання прав людини у своїй діяльності. І хоча компанії та підприємства почали вдосконалювати свою обізнаність із відповідними законами, міжнародними правилами і стандартами, потреба у застосуванні нових підходів до роботи в зонах збройних конфліктів змушують компанії та підприємства нарощувати знання міжнародного права про права людини. Однак це не завжди означає, що вони провадять свою діяльність у спосіб, який відповідає міжнародному гуманітарному праву, головним чином, через брак знань у цій сфері. Цей брак знань є проблематичним і має наслідки для

ведення бізнесу в регіонах, які переживають збройні конфлікти або знаходяться під їх загрозою [5].

МОП має свою особливу роль і потенціал для допомоги державам у врегулюванні трудових відносин та умов праці у ситуаціях нестабільності, конфліктів і катастроф, зокрема, у взаємозв'язку між гуманітарним розвитком і миром. Організація вводить ключові поняття та визначення, що характеризують ситуації такого роду, надаючи практичні інструкції та керівництво, плани впровадження міждисциплінарних підходів до відновлення, створення та захисту можливості гідної роботи в цих умовах.

Але не тільки конвенції та механізми МОП є джерелом міжнародних стандартів у сфері реалізації трудових прав в умовах надзвичайних ситуацій. Понад чотири десятиліття тому уряди провідних економік – членів Організації економічного співробітництва та розвитку (далі ОЕСР) – визначили Керівні принципи та Рекомендації великим компаніям щодо відповідального ведення бізнесу, які встановлюють правила економічних відносин, які передбачають необхідність поважати міжнародне гуманітарне право як частину своєї корпоративної поваги до прав людини в більш загальному плані [6].

Важливе місце у системі міжнародних стандартів щодо дотримання прав людини, у тому числі для контексту трудових відносин під час збройних конфліктів, посідають Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини [7]. Вони визначають основні параметри підтримки дотримання бізнесом прав людини в районах, постраждалих від конфлікту. Зокрема, передбачено, що, оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується в районах, охоплених конфліктом, держави повинні сприяти тому, щоб підприємства, які працюють у таких умовах, не були залучені до таких порушень. Такі цілі забезпечуються шляхом:

- взаємодії на якомога більш ранньому етапі з бізнес-структурами, щоб допомогти їм виявити ризики їх діяльності та ділових відносин, пов'язаних з дотриманням ними прав людини запобігти їм та пом'якшити;
- надання належної допомоги бізнес-структурам у проведенні оцінки та усунення підвищених ризиків зловживань у сфері прав людини, приділяючи особливу увагу ґендерному та сексуальному насильству;
- відмови в доступі до державної підтримки та послуг для бізнес-структур, які є причетними до грубих порушень прав люди-

ни і не співпрацюють з органами влади для вирішення проблемної ситуації;

- забезпечення того, щоб поточна політика цих держав, їх законодавство, нормативні акти та примусові заходи були ефективними для усунення ризиків причетності бізнесу до грубих порушень прав людини.

На регіональному європейському рівні одним із найбільш відомих міжнародно-правових документів, які регулюють питання дотримання прав людини у трудовій сфері, є Європейська соціальна хартія (переглянута) (далі ЄСХ(п), Хартія) [8]. ЄСХ(п) гарантує широкий спектр трудових прав і є свого роду головним міжнародним договором у сфері соціальних і економічних прав у Європі. Що стосується умов надзвичайного стану, Стаття F Хартії передбачає можливість відступу від зобов'язань під час війни або надзвичайного стану в її державі-учасниці. У цій статті зазначається, що під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, що загрожує життю нації, будь-яка держава-учасниця може вжити заходів, які відступають від її зобов'язань за цією Хартією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища, якщо такі заходи не суперечать її іншим зобов'язанням за міжнародним правом.

Також передбачено, що будь-яка держава-учасниця, яка скористається цим правом відступу від своїх зобов'язань, у розумні строки повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і про причини їхнього вжиття. Вона також має поінформувати Генерального секретаря про те, коли такі заходи були припинені та з якого часу положення Хартії, які вона прийняла, знову повністю виконуються. Втім зазначені відступи ніколи не застосовувалися державами-учасницями ЄСХ(п), що свідчить про те, що європейські держави все ж намагаються уникати серйозного обмеження трудових та інших соціальних й економічних прав людини навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Стаття F Хартії передбачає, що ефективно втілення в життя прав і принципів, зазначених у ЄСХ(п), та їхнє ефективне здійснення не підлягають жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі. Обмеження, які дозволяються згідно з цією Хартією щодо зазначених у ній прав і зобов'язань, застосовуються тільки з метою, з якою вони передбачені.

Отже, застосування міжнародних стандартів у сфері трудових відносин у період збройних конфліктів може зазнати певних обмежень, які є необхідними для захисту національної безпеки. Водночас питання дотримання державою прав людини у сфері трудових відносин залишається актуальним і під час надзвичайних ситуацій і має бути забезпечене у максимально можливий у таких ситуаціях спосіб.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань: Закон України від 22.11.2023 р. № 3494-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3494-20#Text>
3. International Labor Organization. Employment and decent work in the Humanitarian-Development Peace Nexus, 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/instructionalmaterial/wcms_141275.pdf.
4. International Labor Organization. Recommendation - Employment and Decent Work for Peace and Resilience Recommendation, 2017 (No. 205). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R205
5. RMIT University. Australian Red Cross. Doing Responsible Business in Armed Conflict Risks, Rights and Responsibilities What every Australian business needs to know about international humanitarian law. URL: <https://www.redcross.org.au/globalassets/cms-assets/documents/ihl--no-ihl/doing-responsible-business-in-armed-conflict-final-publication-web.pdf>
6. OECD. Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct, 2018. URL: <https://web-archiver.oecd.org/2018-11-27/485071-OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>
7. United Nations Human Rights Highs Commissioner Office. Guiding Principles on Business and Human Rights, 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf
8. Європейська соціальна хартія (переглянута), Страсбург, 3 травня 1996 р., ратифіковано Україною із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

Олена ШОМПОЛ,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
екологічного права Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

<https://orcid.org/0000-0001-6620-5293>

ПРАВА ЛЮДИНИ І БІЗНЕС: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ

У сьогоднішніх умовах воєнного стану, який введений в Україні з 24 лютого 2022 року після повномасштабного воєнного вторгнення країни-агресорки, особливої важливості набувають проблеми не тільки забезпечення національної безпеки та суверенної цілісності нашої держави, але й забезпечення і захист соціальних, економічних та екологічних прав громадян України, у тому числі, права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Сучасні тенденції міжнародно-правового регулювання та співробітництва держав з питань забезпечення прав людини та бізнесу, які об'єктивовані в Керівних принципах ООН з питань бізнесу й прав людини (2011 р.) [1], рекомендаціях щодо їх імплементації, правових актах Ради Європи, ЄС, законодавстві багатьох країн світу дозволяють констатувати, що сьогодні суттєво змінюється векторність у загальній концепції прав людини, що проявляється у тому, що як носій обов'язків щодо забезпечення прав людини розглядається не тільки держава, але і бізнес.

В еколого-правовій доктрині питання забезпечення екологічних прав людини бізнесом представляються крізь призму механізму правового забезпечення, реалізації та захисту екологічних прав людини (В.І. Андрейцев, Н.Р. Малишева, А.П. Гетьман та ін.); крізь призму приватно-правового партнерства з екологічних питань (М.В. Краснова); крізь призму регулювання природокористування та здійснення екологічно-небезпечної діяльності (А.С. Євстігнєєв).

Говорячи про належне забезпечення екологічних прав людини бізнесом, насамперед, на нашу думку, можна акцентувати думки на тому, що ключовим у цьому питанні є сумлінне та беззаперечне виконання суб'єктами господарювання їх позитивних екологічних обов'язків. Підставою виникнення такого позитивного обов'язку є низка юридичних фактів, щодо набуття, наприклад, права власності на природні ресур-

си, права на спеціальне природокористування, право здійснювати різноманітні види еколого-небезпечної діяльності тощо. Суб'єкт господарювання, набуваючи еколого-правової правосуб'єктності в порядку, визначеному екологічним законодавством, є носієм безпосередніх прав та обов'язків у сфері природокористування, здійснення екологічно небезпечної діяльності. І якщо набуті суб'єктом господарювання права (юридичні можливості в галузі екології) орієнтовані на забезпечення приватного інтересу, то набуті обов'язки, навпаки, спрямовані на забезпечення публічного інтересу, який безпосередньо орієнтований на забезпечення екологічних прав людини та конституційного права кожної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

У питаннях виконання позитивних екологічних обов'язків суб'єктами господарювання принципово важливу роль відіграє контролююча діяльність держави та громадскості. Відповідно до п. г) ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є гарантією забезпечення екологічних прав громадян [2].

Сьогодні питання здійснення державного екологічного контролю в умовах воєнного стану врегульовується нормами постанови Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року №303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [3]. Відповідно до зазначеної постанови припиняється проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період дії воєнного стану. Проте у випадку загроз, що негативно впливають на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, на період воєнного стану дозволяється здійснення заходів позапланового державного нагляду на основі рішень спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади, в цьому випадку Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі Міндовкілля). І хоча Міндовкілля надає такі дозволи у разі потреби, проте на наш погляд, є необхідність повернення планових заходів державного контролю, зокрема на територіях, де не велися бойові дії.

У випадку з проведенням громадського екологічного контролю, на нашу думку, цей правовий інститут і процедура потребують докорінної зміни. Сьогодні громадський екологічний контроль мають право здійснювати тільки громадські інспектори. Проте громадські інспектори мають право перевіряти суб'єктів господарювання на предмет

дотримання екологічного законодавства тільки за направленням державного інспектора. Тому вважаємо, що така правова модель громадського екологічного контролю є по суті не громадським контролем, але делегуванням функцій держави громадським інспекторам.

Одними з поточних проблем і завдань у сфері забезпечення дотримання бізнесом екологічних прав людини в сьгоднішніх українських реаліях та у відбудовний період є підготовка кваліфікованих фахівців, зокрема, фахівців у галузі екологічного права, які набули комплексні компетентності не тільки щодо правового консалтингу економічних видів діяльності, але і щодо забезпечення екологічної безпеки та забезпечення екологічних прав громадян як з боку держави, так і в діяльності суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності.

Варто зазначити, що в Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка до навчального плану запроваджено дисципліну вільного вибору здобувачів освіти освітнього рівня бакалавр права: «Забезпечення екологічних прав людини бізнесом» [4].

Основною метою цього курсу є формування у студентів системних знань та практичних навичок, компетентностей щодо міжнародних і національних стандартів забезпечення й захисту екологічних прав людини від порушень з боку бізнесу; системних знань та розуміння впливу бізнесу на екологічні права людини, та засоби, які впливають на належне виконання обов'язків суб'єктами бізнесу щодо поваги прав людини; підходи до вирішення питання відповідальності бізнесу за порушення екологічних прав людини, в тому числі, в умовах правового режиму воєнного стану.

Серед пріоритетних питань, які розглядаються в цьому навчальному курсі є правові засади використання найкращих корпоративних практик дотримання прав людини; імплементація принципів ESG; принципи формування корпоративної екологічної політики щодо дотримання екологічних прав людини та форми її впровадження; існуючі практики та процедури забезпечення екологічних прав людини в процесі реалізації різних видів та форм державно-приватного партнерства; правові засади та принципи формування системи екологічного управління (екоменеджменту) як інструменту соціальної відповідальності бізнес-суб'єктів; обов'язки бізнес-суб'єктів в процесі оцінки впливу на довкілля, дозвільних процедур у сфері природокористування та здійснення екологічно небезпечної діяльності; процедури облі-

ку природних ресурсів, доступу до екологічної інформації; критерії та практики «зеленого офісу», екологічного інвестування; особливості здійснення екологічного контролю; ефективні засоби захисту порушених екологічних прав людини тощо.

Доцільно зауважити, що такий навчальний курс має важливе практичне значення та спрямованість, оскільки здобувачі освіти отримують міжгалузеві компетентності, які дозволяють їм вирішувати складні комплексні задачі, насамперед, у правозастосовній діяльності. Проте, на нашу думку, в масштабах України цього замало. Є пореба популяризувати еколого-правовий напрям підготовки фахівців-юристів, що стане запорукою подолання проблем порушення екологічних прав громадян України не тільки з боку країни-агресорки (зокрема в частині підготовки матеріалів до міжнародних судових і компенсаційних органів щодо відшкодування екологічної шкоди довіллю України країною-агресоркою), але і з боку бізнес-суб'єктів.

Крім того, зазначене вище дозволить забезпечити процес адаптації екологічного законодавства України до законодавства ЄС на належному професійному рівні.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад Катерина Буряковська, Юлія Разметаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіпський. За заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с. URL: <https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/kerivni-principi-oon.pdf>
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
3. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 р. № 303 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
4. Опис дисципліни вільного вибору студентів 3 курсу навчання денної форми навчання ОС «Бакалавр» «Забезпечення екологічних прав людини бізнесом». Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://law.knu.ua/ua/vilnyu-vybir-dystsyplin>

**РОЗДІЛ 3.
ОБРАНІ КОНКУРСНІ РОБОТИ МОЛОДИХ
УЧЕНИХ ТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Ольга РОССИЛЬНА,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

<https://orcid.org/0000-0002-1648-6063>

ЗМІНА ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Вступ. В умовах воєнних дій та викликів побудови післявоєнної стратегії відновлення різних сфер життєдіяльності суспільства виникає необхідність створення нових концепцій, підходів та парадигм. Незмінним та недоторканим залишається дотримання фундаментальних прав та свобод людини. Право на здоров'я (догляд за здоров'ям/охорону здоров'я) є базовим правом людини, що закріплене у низці міжнародно-правових актів: статті 25 Загальної декларації прав людини; статті 11 Європейської соціальної хартії; статті 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; статті 24 Конвенції про права дитини та ін. Як слушно зазначає І.С. Демченко, більша конкретизація прав людини у сфері охорони здоров'я міститься у т. зв. нормах «м'якого права» [1, с. 154].

Обов'язком держави є забезпечення умов для найбільш ефективної реалізації права людини на охорону здоров'я. Мова йде не лише про механізм фінансування процесу лікування громадян за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджетів, а й також про регулярне оновлення підходів до побудови системи охорони здоров'я, її оптимізації. Обґрунтованою є позиція В.М. Пашкова, який стверджує, що для того, щоб право на здоров'я стало реальністю для усіх людей, вони повинні мати доступ до високоякісних медичних послуг. Для цього законодавство кожної країни повинно обирати нормативно-правові способи забезпечення такого права з обов'язковим забезпеченням відповідальності його виконавців [2, с. 44].

Мета дослідження. Наукова робота присвячена вивченню проблем реалізації права людини на охорону здоров'я та дослідженню оптимальної моделі державної політики у сфері охорони здоров'я з урахуванням сучасних принципів 5Р медицини. У зазначеному контексті дослідження також спрямоване на поглиблення наявних розробок у

сфері правового забезпечення персоналізованої медицини в Україні та перспективи її впровадження.

Виклад змісту дослідження. З метою належного здійснення державного управління у сфері охорони здоров'я варто дослідити підхід до формування державної політики в процесі нормативно-правового врегулювання. Під час формування державної політики у сфері охорони здоров'я важливо віднайти максимально ефективний спосіб реалізації права людини на охорону здоров'я з урахуванням балансу між інтересами громадян, наявними механізмами фінансування, спроможністю системи державного управління та економічними показниками країни. Іншими словами, завдання полягає в тому, щоб досягнути найвищих показників якості життя (в контексті охорони здоров'я) населення, застосовуючи найбільш економічно ефективні механізми, підходи та інструменти.

Досить непросто реформувати будь-яку сферу суспільного життя, а надто таку соціально чутливу як охорона здоров'я. Проте воєнний та поствоєнний періоди значної невизначеності відкривають насправді нові можливості та навіть спонукають до виваженого ризику – ризику застосування інноваційних підходів до системи охорони здоров'я. Адже справжній рівень дієвості та виправданості відповідних інновацій можливо оцінити, лише надавши змогу таким інноваціям проявити себе в процесі масштабного застосування. Безумовно, це не виключає попередню науково-технічну їх оцінку, експериментальні дослідження та фінансово-економічні розрахунки.

Маючи можливість умовно «обнулитися», варто зважати на найкращі світові практики та напрацювання, зокрема і у сфері охорони здоров'я. До прикладу, найбільш обговорюваним та дієвим підходом на сьогодні є 5P-медицина [3; 4; 5], елементами якої є: 1. Personalized (персоналізована медицина): специфічна для кожного пацієнта в діагностиці, терапії та моніторингу; 2. Predictive (предиктивна медицина): аналізує та розраховує ризик виникнення та розвитку хвороби у людини; 3. Preventive (превентивна медицина): допомагає приймати рішення, які запобігають виникненню захворювань; 4. Participatory (партисипативна медицина – мотивування участі пацієнта): намагається поставити пацієнта в центр системи охорони здоров'я, навчаючи та надаючи відповідні інструменти, щоб пацієнт міг взяти на себе відповідальність за своє здоров'я; 5. Precision (точна медицина): прагне створити алгоритм, спроможний передбачити певні проблеми зі здоров'ям з найвищим рівнем точності та достовірності.

Окремої уваги заслуговує персоналізована медицина [6]. Складно погодитися з тезою О.О. Терзі про те, що «персоніфікована медицина є складовою профілактичної медицини» [7, с. 52], оскільки персоналізована медицина – це частина (поруч з іншими елементами 5P-медицини) інноваційного, науково виправданого підходу до системи охорони здоров'я, метою якого є підбір індивідуалізованих та об'єктивно обумовлених методів та способів лікування і профілактики. Задля кристалізації понятійно-методологічних основ, а також з метою ідеологічної трансформації системи охорони здоров'я для неї постане низка викликів, серед яких:

- визначення критеріїв для цілей законодавчого розмежування таких категорій: «профілактика», «превентивна медицина», «персоналізована медицина», «управління здоров'ям» тощо;
- розробка якісно нових комунікаційних стратегій для різних соціальних груп з обґрунтуванням необхідності першочергової орієнтації на здоров'я (замість хвороби) та посиленні його захисних можливостей;
- зміна та вдосконалення парадигми вищої медичної (та суміжної) освіти. Це пов'язано з тим, що персоналізована, превентивна, профілактична, предиктивна медицина потребує не лише лікарів загальної практики, а й спеціалістів якісно нової кваліфікації [8, с. 152].

Помилковим є твердження про закладення дискримінаційних принципів у персоналізованій медицині [7, с. 49], адже виняткову особливість такого підходу намагаються перетворити на негативний аспект. Безумовно, дискримінація заборонена на усіх рівнях як міжнародного, так і вітчизняного законодавства. Проте у випадку з персоналізованою медициною саме дослідження певних генетичних та інших відмінностей одних людей від інших дає змогу отримати безпосередньо той індивідуалізований підхід до лікування та профілактики. Відомим є той факт, що персоналізована медицина – це не про економію чи здешевлення, а про якість та ефективність превенції, лікування та реабілітації. Тому лише у віддаленій перспективі можливо брати до уваги факт скорочення фінансування, що буде пов'язане з раннім виявленням певних захворювань та їх ефективним лікуванням на початкових стадіях.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зауважує [9, с. 288], що персоналізована медицина здатна змінити спосіб надання медичної допомоги, характер відносин між лікарями та паці-

ентами, збільшити тривалість та якість життя, а також стати передумовою для впровадження нових бізнес-моделей у сфері біотехнологій, що будуть засновані на більш тісних зв'язках між наданням медичних послуг та розробкою методів лікування. ОЕСР звертає увагу, що нові бізнес-моделі для використання переваг технологій персоналізованої медицини можуть бути більш доступними та реальними для впровадження в країнах з приватними системами охорони здоров'я, але більшість країн-членів ОЕСР мають системи охорони здоров'я, що фінансуються державою.

Окрім того, одним з найбільш складних елементів впровадження персоналізованої медицини в медичну практику України є нормативно-правове врегулювання відповідних правовідносин. Проблема полягає в тому, що медична практика є тією сферою господарської діяльності, ступінь нормативного регулювання якої є досить високим. Це виправдано та пов'язано зі значним ступенем ризику для найбільшої цінності у житті кожної людини – її здоров'я.

З урахуванням попередніх досліджень та висновків, запровадження будь-яких новацій у сфері охорони здоров'я, зокрема розробка правової моделі персоналізованої медицини, повинно розглядатися з точки зору доцільності та ефективності, але першочерговим має залишатися медико-біологічна оцінка результатів впливу на пацієнта з урахуванням його/її індивідуальних реакцій та/або особливостей [10, с. 39].

Висновок. Час воєнної невизначеності варто використати для формування стратегії післявоєнної відбудови України, пріоритетом якої стануть фундаментальні права людини, зокрема у сфері охорони здоров'я. Сучасні дослідження у галузях медицини та біотехнологій відкривають шлях до найбільш ефективного способу реалізації прав людини на охорону здоров'я через створення передумов для доступу до високоякісних медичних послуг, зокрема за допомогою дотримання принципів персоналізованої медицини. Створення належних умов для розвитку персоналізованої медицини в Україні неможливо вирішити прийняттям одного умовного закону про персоналізовану медицину. Підґрунтям для нормативно-правових змін має бути аналіз усіх можливих елементів від діагностично-клінічних до соціально-економічних, адже це стосується невід'ємних прав людини на життя та здоров'я [10, с. 39]. Це є комплексним питанням, яке можливо зрушити з місця шляхом:

- удосконалення системи медичного страхування;

- затвердження протоколів, які дозволяють діяти лікареві в межах персоналізованого підходу, за умови проведення необхідних діагностичних досліджень;
- включення науково доведених діагностичних методів до переліку Класифікатора лабораторних досліджень та показників;
- прогнозованості та передбачуваності медичного законодавства України;
- створення сприятливого інвестиційного клімату задля розвитку нових бізнес-моделей у сфері біотехнологій;
- врегулювання правовідносин, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в системі охорони здоров'я;
- створення умов для комерціалізації новітніх медичних технологій, зокрема тих, які мають індивідуалізований характер, що ускладнює їх масове застосування та збільшує вартість інвестицій.

Таким чином, доцільно розглядати право людини на охорону здоров'я в контексті економіки охорони здоров'я. Тривалий час охорона здоров'я залишалась в системі виключно соціальної сфери, проте прийшов час відформувати її задля належного застосування як потужного елементу економічної складової держави. Виклики, які породжує виснажлива, затяжна війна, можна подолати лише за участі кожного, у тому числі, за допомогою активного та інноваційного медичного та біотехнологічного бізнесу.

Список використаних джерел

1. Демченко І.С. М'яке право в регламентації прав людини у сфері охорони здоров'я. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 152-157.
2. Пашков В.М. Право на здоров'я за умов перехідного правосуддя: яскравість і бідність української цивілістики. *Медичне право*. 2(32). 2023. С. 40-46.
3. Pires I. M., Denysyuk H. V., Villasana M. V., Sá J., Lameski P., Chorbev I., Zdravevski E., Trajkovik V., Morgado J. F., Garcia N. M. Mobile 5P-Medicine Approach for Cardiovascular Patients. *Sensors*. 2021, 21, 6986. URL: <https://doi.org/10.3390/s21216986> (дата звернення: 15.10.2023).
4. Cohen B.-F. 5P Medicine – A revolution for age-related diseases. 20.07.2022. URL: <https://starkage.com/en/5p-medicine-a-revolution-for-age-related-diseases/> (дата звернення: 15.10.2023).

5. Diaz-Roncero A. What is 5P Medicine and how can Big Data help make it a reality? URL: <https://perseivarium.com/blog/what-is-5p-medicine-and-how-can-big-data-help-make-it-a-reality/> (дата звернення: 15.10.2023).
6. Bezdieniezhnykh N.O., Reznikova V.V., Rossylina O.V. Scientific-practical and legal problems of implementation of the personalized medicine. *Experimental Oncology*. 2017. No 39. P. 1-5. PMID: 28967634.
7. Терзі О.О. Перспективні напрями правового регулювання у сфері охорони здоров'я: через призму персоніфікованої медицини / О.О. Терзі. *Організаційно-правові та соціально-економічні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні: колективна монографія*. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2021. С. 45–54.
8. Чехун В. Ф., Россильна О. В. Сучасні драйвери медицини майбутнього в Україні: соціально-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №2. С. 142–159. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-142.
9. The Bioeconomy to 2030. Designing a policy agenda. OECD publishing. 2009. 326 p. URL: <http://www.sourceoecd.org/generaleconomics/9789264038530> (дата звернення: 15.10.2023).
10. Россильна О.В. Щодо економічної доцільності впровадження правової моделі персоналізованої медицини в Україні. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій, 2022. С. 37–39. URL: <https://reicst.com.ua/asp/article/view/399> (дата звернення: 15.10.2023).

Аліна ГУТНИК,

*доктор філософії у галузі права,
старший оперуповноважений сектору кримінальної
поліції Калуського РВП Головного управління
Національної поліції в Івано-Франківській області*

<https://orcid.org/0000-0002-5447-7256>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Вступ. Захист персональних даних у кримінальному провадженні є важливим елементом забезпечення права людини на повагу до приватного життя, яке закріплене у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], ст. 32 Конституції України [2]. Персональні дані учасників кримінального провадження можуть бути використані для забезпечення повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Водночас, на жаль, вони можуть бути піддані незаконному збиранню, поширенню або зловживанню.

Закон України «Про захист персональних даних» (далі Закон) не містить ані розділу, ані статті щодо особливостей обробки персональних даних під час досудового розслідування чи судового розгляду [3]. Міжнародне право, зокрема Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС про захист фізичних осіб щодо обробки їх персональних даних компетентними органами в цілях попередження, розслідування, виявлення та переслідування кримінальних правопорушень чи виконання кримінальних покарань, а також вільної передачі таких даних № 2016/680 від 27.04.2016 р. (далі Директива №2016/680) [4] досі не знайшла свого відображення в українському законодавстві. Проте для цього уже зроблено перші кроки. Зокрема, у Національній стратегії у сфері прав людини виділено стратегічний напрям – забезпечення права на приватність, реалізація якого передбачає увідповіднення законодавства України у з міжнародними зобов'язаннями України та стандартами ООН, Ради Європи, ЄС [3]. Обов'язок України адаптувати національне законодавство до положень Директиви №2016/680 передбачений також Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атом-

ної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5]. На сьогодні в Україні розроблено проект нового Закону України «Про захист персональних даних» [6], який має на меті імплементувати положення Директиви №2016/680 та Регламенту Європейського Парламенту і Ради ЄС про фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних 2016/679 від 27.04.2016 р. (далі GDPR) [7]. Втім цей законопроект досі розглядається Парламентом, такий Закон в Україні не прийнято.

Відсутність нормативно-правового регулювання сфери захисту персональних даних у кримінальному провадженні не дає можливості належним чином забезпечити право людини на приватність. Так, кожне відомство ухвалює власний Порядок дій щодо збору та обробки персональних даних, який не завжди відповідає загальним вимогам Закону. Це призводить до оприлюднення надмірної кількості персональних даних як підозрюваних, так і потерпілих, свідків злочинів (у т.ч. чутливі дані). Також через оприлюднення такої інформації може бути завдано шкоди діловій репутації фізичних осіб-підприємців чи юридичних осіб-суб'єктів господарювання. Тому дослідження цієї проблематики, покращення організаційного забезпечення та пошук шляхів удосконалення інструментів захисту персональних даних у кримінальному провадженні є актуальним.

Захист персональних даних особи був предметом досліджень багатьох науковців. Більшість авторів здійснювали свої наукові пошуки у галузі адміністративного, інформаційного та міжнародного права, серед них: О. Баранов, М. Бем, В. Брижко, І. Городиський, Т. Гуржій, О. Дяковський, К. Мельник, А. Пазюк, А. Петрицький, В. Пилипчук, А. Радянська, М. Різак, О. Родіоненко, Г. Саттон, М. Швець та інші. Дослідженням захисту персональних даних у кримінальному праві займалися О. Горпинюк, Ю. Дем'яненко, І. Король, О. Мозговий, у цивільному – Ю. Белова, О. Дмитренко, у трудовому – О. Середа, А. Чернобай, у конституційному – А. Кардаш, у соціальній сфері – М. Бем, І. Городиський, у сфері державного управління – Т. Обуховська. До теми захисту персональних даних у кримінальному провадженні звертались І. Гловюк, Р. Климкевич, О. Кравчук, В. Тertiшник, А. Ткачик, Ж. Удовенко та інші. Дослідники звертають увагу на захист персональних даних вразливих категорій осіб, здійснюють аналіз відповідності міжнародного та національного нормативно-правового забезпечення захисту персональних даних, досліджують гарантії забезпечення права на приватність тощо. На необхідності захисту персональних даних потерпілих у своїх дослідженнях наголошують членкині та спеціалістки Аналітичного центру «ЮрФЕМ», зокрема І. Гловюк, Д. Росохата. Натомість досліджень

щодо захисту персональних даних підозрюваних практично немає, але підозрювані у скоєнні злочину теж потребують належного правового захисту. Незалежно від того, чи буде особа визнана винною, чи ні – кожен має право на приватність.

Проблемі розголошення персональних даних підозрюваних ми приділили увагу в наших попередніх дослідженнях [9; 10; 11], де вперше зазначено про виявлену проблему, запропоновані способи контролю за дотриманням Закону. Однак мета цих досліджень спрямовувалась на вирішення проблем кримінального провадження, й тим часом наказ Генерального прокурора України, яким було затверджено Порядок публікації повідомлень про підозру [12] втратив чинність у зв'язку із прийняттям нового.

Мета цієї наукової роботи полягає в аналізі правового регулювання та практичних аспектів захисту персональних даних підозрюваного у кримінальному провадженні в Україні, виявленні проблем, що виникають у цій сфері та розробці пропозицій щодо їх вирішення з урахування міжнародних стандартів.

Виклад змісту дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК) передбачає можливість вручення повідомлень і документів особі, яка виїхала чи перебуває на тимчасово окупованій території чи території країни-агресора. Таке вручення полягає у публікації відповідного документа у газеті «Урядовий кур'єр» та на вебсайті Офісу Генерального прокурора (далі ОГП) (ч. 8 ст. 135 КПК, ч. 1 ст. 297-5 КПК) [13]. Алгоритм дій прокурора, який здійснює таке опублікування, регламентований у Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті ОГП повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування (далі Порядок) [14].

Як показує огляд вебсайту ОГП, на якому публікуються ці документи, нерідко оприлюднюється надмірна кількість відомостей про підозрюваного. Наприклад, національність, місце народження, сімейний стан, судимість, місце роботи, реєстраційний номер облікової картки платника податків, наявність статусу особи, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження [10, с. 352], дані паспорта громадянина України та паспорта для виїзду за кордон [9, с. 260] тощо.

Деякі повідомлення про підозру оголошено і підприємцям, керівникам фірм, які залишились на тимчасово окупованих територіях України та продовжують здійснювати там свою діяльність. Переважно такі дії кваліфікують як колабораційну діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України) (далі КК) або пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) [15]. Частина з цих осіб дійсно почала допомагати окупаційній владі, однак серед них є й ті, хто під впливом погроз чи необхідності виживання перереєстровують свій бізнес. У змісті таких повідомлень про підозру можуть бути зазначені дані інших підприємств та осіб, які раніше співпрацювали з підозрюваним чи його фірмою: назва фірми, код Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, повні дані керівників, мобільні телефони та інші контактні дані тощо. Попри те, що оприлюднення цієї інформації уже становить порушення права людини на захист персональних даних, можливі й інші негативні наслідки: 1) зіпсування ділової репутації інших підприємців чи фірм, які за інших обставин мали ділові відносини з підозрюваним, адже така інформація може бути швидко оприлюднена у медіа під «іншим кутом»; 2) використання цієї інформації з метою помсти шляхом, наприклад, надсилання спам-листів, повідомлень на електронну пошту, у соціальні медіа (у т.ч. з погрозами) керівникам компаній чи підприємцям тощо.

Цим порушенням права людини на захист персональних даних слід запобігати відповідно до норм міжнародного та європейського права.

Значимо, що GDPR (не застосовується у кримінальному провадженні) та Директива №2016/680 містять єдині принципи роботи із персональними даними: 1) законність, справедливість і прозорість; 2) обмеження мети; 3) мінімізація даних; 4) точність; 5) обмеження терміну зберігання; 6) цілісність і конфіденційність; 7) підзвітність [8; 4]. Ці принципи також відображені у ст. 6 Закону, яка встановлює загальні вимоги до обробки персональних даних [3]. Аналізуючи КПК, Порядок та повідомлення про підозру, які опубліковані на вебсайті ОГП, з погляду їх відповідності принципам обробки персональних даних можна виділити порушення таких засад:

1. Мінімізації даних (ненадмірності). Повідомлення про підозру повинно містити анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), якій повідомляється про підозру (п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК) [13]. З урахуванням принципу верховенства права, який визначає, що державні органи та їх посадові особи здійснюють свої права за принципом «дозволено

лише те, що прямо визначено законом», прокурор не повинен зазначати більше даних, ніж зазначено у відповідній нормі КПК, а тим більше оприлюднювати ці дані на вебсайті ОГП.

2. Принцип обмеження строку. У Порядку не встановлено строк, після завершення якого відповідне повідомлення про підозру буде видалено з вебсайту ОГП. Це повідомлення про підозру буде доступним для перегляду і після закінчення строків давності. У рішенні Європейського суду з прав людини «*C. і Марпер проти Сполученого Королівства*» Суд зазначив, що всеосяжне і нерозбірливе зберігання персональних даних, яке не було обмежене в часі, і наявність у виправданих осіб лише обмежених можливостей подати запит на видалення даних становило непропорційне втручання у право заявників на повагу до приватного життя. Суд вирішив, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16].

3. Принцип точності. Цей принцип передбачає можливість видалення чи виправлення персональних даних. Проте в Україні немає Порядку дій прокурора у випадку, якщо повідомлення про підозру з персональними даними, які мають бути прихованими, уже опубліковано. Це ускладнюється тим, що момент публікації повідомлення про підозру є важливим для досудового розслідування, адже з цього дня обчислюється строк, до якого досудове розслідування повинне бути закінчене. Якщо дата публікації повідомлення про підозру на сайті зміниться, це матиме негативні наслідки для кримінального провадження.

Однак чи можемо ми вимагати внесення змін до персональних даних? Адже ці дані переважно є достовірними, а необхідним є приховування окремих даних. Це зумовлює ще одну проблему – у Законі немає належної правової регламентації підстав для знеособлення даних особи, хоча ця операція відноситься до різновиду обробки даних. Такі порушення виникають внаслідок того, що більшість підозрюваних проживають на тимчасово окупованій території чи в Російській Федерації (далі РФ) та не знають про наявність кримінального провадження щодо них. Тим більше, їм невідомо про оприлюднення їх персональних даних та про інструменти захисту їхнього порушеного права. Відповідно, вони не звертаються до ОГП, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі Уповноважений) або до суду для відновлення своїх порушених прав людини. Але у таких справах залучається адвокат. Теоретично, у разі виявлення такого порушення адвокат міг би звернутися до ОГП для приховування персональних даних особи.

Однак 1) адвокат не зобов'язаний перевіряти повідомлення про підозру на вебсайті, адже йому вручають цей документ у паперовій формі; 2) на вебсайті ОГП відсутній будь-який пошук; 3) адвокат має обмежені повноваження відповідно до договору-доручення із Центру безоплатної правової допомоги.

Звернення інших осіб із цього приводу до ОГП не підпадає під дію Закону, оскільки вони не є суб'єктом персональних даних. Однак зазначимо, що практиці відомий випадок видалення персональної інформації про потерпілу від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Так, експертки Аналітичного центру «ЮрФем» звертались до ОГП з проханням ініціювати видалення усієї інформації про потерпілу в повідомленні про підозру російському військовому та запобігти публікуванню таких відомостей про потерпілу [17]. Після цього випадку згодом було прийнято Порядок, де вже передбачено відповідну норму про знеособлення інформації щодо потерпілого та свідка злочину (п. 4 Розділу III) [14]. Однак аналогічної норми щодо знеособлення персональних даних підозрюваного немає. Залишається незрозумілою така позиція ОГП, адже попередній порядок (який втратив чинність) [12] передбачав обов'язкове знеособлення даних підозрюваного, надавав чіткий перелік даних, які можуть бути висвітлені, вимагав перевірки повідомлення про підозру з точки зору додержання вимог Закону щодо знеособлення персональних даних особи.

З приводу виявлених у попередніх дослідженнях порушень права людини щодо захисту персональних даних ми звертались до ОГП. Так, 27.02.2023 р. було надіслано електронне звернення про порушення вимог Закону під час публікації повідомлень про підозру на вебсайті ОГП та додано список відповідних повідомлень про підозру. Це звернення згодом було скеровано до Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської обласних прокуратур, прокурорами яких були допущені порушення. У результаті, з двох прокуратур відповіді не отримано, з інших отримано формальні відповіді. Наступний аналіз стану дотримання права підозрюваних на захист персональних даних свідчить, що після отримання зазначених відповідей, спостерігається збільшення випадків знеособлення персональних даних як в анкетній частині, так і у змісті процесуальних документів. Проте і надалі трапляються випадки, коли вимоги щодо захисту персональних даних не виконуються [10, с. 352; 11, с. 273-274].

Враховуючи вищевикладене, можна надати наступні рекомендації та пропозиції щодо вирішення вивченої проблеми. На наш погляд, необхідно:

1. Внести зміни до Закону України «Про захист персональних даних», у якому відобразити норми GDPR та Директиви №2016/680. Також варто додати окремий розділ, який регламентуватиме порядок обробки персональних даних у кримінальному провадженні, підстави та порядок знеособлення даних. Альтернативним варіантом може бути прийняття проєкту нового Закону України «Про захист персональних даних».

2. З урахуванням принципів роботи із персональними даними слід внести зміни до Порядку. Зокрема, передбачити обов'язкове знеособлення персональних даних підозрюваного, якщо оприлюднено даних більше, ніж зазначено у п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК; зазначити граничний строк зберігання повідомлень про підозру на вебсайті ОГП, який не перевищує строку давності кримінального правопорушення; встановити порядок внесення змін до повідомлень про підозру за запитом суб'єкта персональних даних, вимогою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або за рішенням суду. Доцільно також висвітлити права підозрюваного щодо захисту його персональних даних на вебсайті ОГП.

3. Посилити роль адвокатури та громадських організацій у захисті прав суб'єктів персональних даних: надати адвокатам можливість представляти інтереси своїх клієнтів у справах про порушення захисту персональних даних згідно з договором-доручення, а також сприяти створенню спеціалізованих громадських організацій, які б займалися моніторингом, навчанням та захистом прав суб'єктів персональних даних, зокрема підозрюваних.

4. Проводити систематичне навчання осіб, які збирають та обробляють персональні дані у кримінальному провадженні. Варто розробити навчальний онлайн курс «Захист персональних даних у кримінальному провадженні». Він повинен містити розгорнуту теоретичну частину із основ національного законодавства та міжнародного права, практику Європейського суду з прав людини. Одним із модулів курсу варто передбачити порядок публікування повісток та повідомлень про підозру на вебсайті ОГП. На спеціальному відеоуроці слід детально розглянути питання про те, які персональні дані повинні бути прихованими, та надати рекомендації як знеособити дані учасників (наприклад, до чи після скану-

вання документа, назви програм, які можна використати для сканування з телефону чи планшета тощо). Такий навчальний курс можна розробити спільно із Тренінговим центром прокурорів України та передбачити вимогу отримання сертифіката для прокурорів, що підтверджуватиме набуття ними відповідних знань.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 04.11.1950 р.), ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2023).
3. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 23.10.2023).
4. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016L0680> (дата звернення: 23.10.2023).
5. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 23.10.2023).
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р.: станом на 25 жовт. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 23.10.2023).
7. Про захист персональних даних: проєкт Закону України від 25.10.2022 р. № 8153. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707> (дата звернення: 23.10.2023).
8. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних): Регламент Європ. Союзу від 27.04.2016 р. № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 23.10.2023).

9. Гутник А.В. Повідомлення про підозру у вчиненні ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму: аналіз дотримання вимог ст. 277 КПК. *Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph* ; ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 250–273. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-11>
10. Гутник А.В. Порушення Закону України «Про захист персональних даних» на вебсайті Офісу Генерального прокурора. «Наукова весна» 2023: матеріали XIII Міжнародної науково-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Дніпро, 1–3 бер. 2023 р.). Дніпро: НТУ «ДП», 2023. С. 351–352.
11. Гутник А., Коць Є. Проблемні аспекти вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 271–279. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-271-279>
12. Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик окремої категорії осіб та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування: Наказ Офісу Ген. прокурора від 07.06.2021 р. № 187 (*втратив чинність*). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187905-21#Text> (дата звернення: 24.10.2023).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20230824#n1408> (дата звернення: 23.10.2023).
14. Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик, повідомлень про підозру та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.05.2023 р. № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141905-23#Text> (дата звернення: 23.10.2023).
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.10.2023).
16. Справа «*S. and Marper v. The United Kingdom*»: Рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2008 р.; заяви № № 30562/04 і 30566/04, 4 грудня 2008 р. URL: <https://privacy.khpg.org/1604922587> (дата звернення: 23.10.2023).
17. Завдяки зверненню експерток Аналітичного центру ЮрФем з повідомлення про підозру російському військовослужбовцю на сайті Офісу Генерального прокурора видалено персональні дані потерпілої. *Jurfem*. URL: <https://jurfem.com.ua/zvernennya-konfidentsiyist/> (дата звернення: 24.10.2023).

Євгенія КОЗИР,*здобувачка вищої освіти Факультету міжнародної торгівлі та права,
Державний торговельно-економічний університет*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. У контексті державної політики України, пов'язаної із забезпеченням прав і свобод людини, відповідно до закріплених у Загальній декларації прав людини (далі ЗДПЛ, Декларація) [1] принципів, визначено низку викликів, які перешкоджають ефективній матеріалізації прав у соціально-політичній дійсності. Реалізація цієї державної політики, спрямованої на гарантування фундаментальних аспектів людської гідності, зазнає складнощів, які потребують ретельного аналізу та критичної оцінки, враховуючи такі аспекти як нормативна послідовність, оперативна спроможність відповідальних установ і доцільність механізмів реалізації.

Ця проблема не тільки становить внутрішній етичний і моральний виклик, але також представлена як важлива сфера дослідження для політичних, соціальних і правових наук. Глибоке розуміння факторів, які впливають на успішну реалізацію політики, спрямованої на захист економічних та соціальних прав, вимагає дослідження на перетині політичної теорії, державного управління та соціальної дійсності. Крім того, ефективно вирішення цих проблем має значні практичні наслідки, оскільки воно безпосередньо впливає на формулювання більш ефективної державної політики та конфігурацію правових рамок, які ефективно сприяють справедливості та соціально-економічному прогресу, роблячи відчутний внесок у просування до більш справедливого і свідомого суспільства.

Дотримання положень ЗДПЛ є основоположним питанням для гарантування поваги та захисту основних прав усіх людей. ЗДПЛ встановлює універсальні принципи, які мають визнаватися та поважатися в усьому світі. Л.Р. Наливайко та К.В. Степаненко вважають, що Декларація становить філософський фундамент для всесвітнього розуміння цінності прав людини, має обов'язковий характер у сфері прав людини за міжнародним правом і віддзеркалює загальну угоду між країнами та народами щодо прав кожної особи. [2, с. 52]. Більше того, І.С. Загоруй зазначає, що прийняття

ЗДПЛ відкинуло концепцію ієрархічного упорядкування прав, розглядаючи їх як рівноправні, без поділу на більш або менш важливі, або залежності одних від інших. Усі визнані Декларацією права та свободи людини розглядаються як неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані. Це основне значення Загальної декларації прав людини виявляється передусім у формуванні стандартів соціально-економічних прав, оскільки вплив цього унікального документа на законодавство різних країн неможливо надто високо оцінити [3, с. 187].

Однак, незважаючи на це, ЗДПЛ, як і будь-який правовий документ, має свої недоліки: вона має характер міжнародних стандартів і її положення не мають примусової юридичної сили; вона робить більший акцент на політичні та цивільні права, але менша увага приділяється економічним, соціальним та культурним правам. Це може призводити до нерівностей у розумінні та захисті всіх аспектів людської гідності.

Головною метою дослідження є оцінка ступеня відповідності державної політики принципам ЗДПЛ в соціально-економічному контексті, визначення факторів, які спричиняють недотримання цих принципів, аналіз соціальних та економічних наслідків недотримання прав людини в соціально-економічній сфері, розгляд стратегій для дотримання принципів ЗДПЛ.

Виклад змісту дослідження. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, є визначним досягненням в історії міжнародного права. Універсальний характер робить її важливим документом, який встановлює невід'ємні права всіх людей незалежно від їхнього походження, статі, релігії чи будь-якого іншого стану. У цьому контексті ЗДПЛ не лише проголошує громадянські та політичні права, але також визнає економічні та соціальні права як фундаментальні основи людської гідності.

Дуже важливо зрозуміти генезис ЗДПЛ, щоб усвідомити її значення. Потреба у такому міжнародному документі виникла у відповідь на жорстокості Другої світової війни та відображає рішучість міжнародної спільноти не допустити повторення подібних жахів. У цьому сенсі Декларація стала вираженням спільних універсальних цінностей, які лежать в основі всіх культур і цивілізацій. Визнання соціальних та економічних прав як прав людини є суттєвою трансформацією у сприйнятті свободи та рівності. Вони не обмежуються відсутністю втручання держави, але вимагають її позитивних дій, щоб забезпечити кожній людині гідний рівень життя: важливо враховувати взаємозв'язок між

соціальними й економічними правами та такими правами як право на життя та свободу. Ці основоположні права створюють умови для ефективного розвитку суспільства та реалізації інших аспектів особистості, адже мир є критично важливою передумовою для успішної реалізації соціальних та економічних прав. Конфлікти та війни створюють перешкоди для економічного зростання, обмежують доступ до освіти та охорони здоров'я, порушуючи тим самим можливість гідного життя.

У преамбулі ЗДПЛ зазначено, що держави-члени ООН зобов'язані поважати, захищати та виконувати права людини для всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією.

Зобов'язання *«поважати»* означає, що держава повинна утримуватися від порушення прав людини. Це означає, що закони та судова практика не повинні порушувати права, визнані в ЗДПЛ. Повага до свободи вираження поглядів передбачає, що держава повинна уникати невинуватого цензури та дозволяти вільне вираження думок.

Проте ці зобов'язання не завжди дотримуються. На початку 21-го століття глобальне співтовариство вважало, що втілення принципів Декларації є незворотним, і вже створено міжнародно-правові механізми для їх захисту. Рада Безпеки ООН також вважалася органом, який може запобігти порушенню цих принципів. Але у 2014 році Російська Федерація (далі РФ), яка захопила місце постійного члену Ради Безпеки ООН, здійснила анексію Автономної Республіки Крим та вчинила воєнну агресію, протиправно захопивши частину території України. Крім того, на українських територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією РФ, масово порушуються норми Декларації, що є грубим порушенням принципів і норм міжнародного права. Свідченням тому є, наприклад, катастрофічне руйнування дамби Каховської ГЕС і подальше затоплення населених пунктів, що спричинило величезні страждання цивільного населення та порушило права цивільного населення на достатній рівень життя, включаючи їжу, житло, воду, здоров'я, безпечне та чисте довкілля [4, с. 34].

Зобов'язання *«захищати»* означає, що держава несе відповідальність за запобігання порушенням прав людини третіми сторонами, фізичними та юридичними особами чи недержавними організаціями. Наприклад, держава повинна вживати заходів для запобігання дискримінації в приватній сфері та захисту осіб від насильства чи зловживань з боку суб'єктів господарювання та інших осіб.

Зобов'язання *«виконувати»* означає, що держава має прийняти позитивні заходи для забезпечення ефективної реалізації прав, визнаних

у ЗДПЛ. Це включає прийняття законів, впровадження та реалізацію політики і розподіл ресурсів для забезпечення доступу кожної особи до своїх основних прав людини. Прикладом є право на освіту, зазначене у ст. 26 ЗДПЛ, де держава повинна забезпечити кожному доступ до якісної освіти без дискримінації. Але і цей принцип не виконується повною мірою всіма державами світу. Наприклад, в Афганістані навіть у 21-му столітті існує заборона навчання жінкам після повторного приходу до влади Талібану в 2021 році [5]. Важливо зазначити, що ці зобов'язання держави не є самостійними, а скоріше взаємопов'язаними та взаємозалежними. Щоб виконати свій обов'язок, держава повинна усунути не лише прямі порушення прав, але й неналежні структурні умови, які можуть перешкоджати повній реалізації цих прав.

Зосереджуючись на соціальних правах, вкрай важливо зрозуміти, як держава бере на себе відповідальність за забезпечення їх повної реалізації. Право на гідну працю та справедливі умови праці є ключовим прикладом. Держава повинна гарантувати, що трудове законодавство захищає права працівників, включаючи право на справедливу заробітну плату, розумну тривалість робочого дня і безпечні умови праці. Яскравим прикладом порушення цих прав є Китай. Протягом багатьох років там фіксуються систематичні порушення прав людини у сфері праці, що викликає серйозне занепокоєння міжнародної спільноти та правозахисних організацій. Однією з головних проблем є недостатнє визнання та захист прав працівників, особливо тих, які працюють в секторах виробництва та будівництва. Причиною є високий рівень експлуатації робочої сили, зокрема, тривалі робочі години, низька оплата праці та ненадійні умови безпеки на робочому місці, що ставить під сумнів ефективність захисту їхніх інтересів. [6].

Ефективна реалізація соціальних прав, зокрема доступу до базових послуг і сприяння рівним можливостям, успішно забезпечувалась різними країнами шляхом встановлення важливих напрямів захисту та просування цих основних прав. Надихаючим прикладом є зосередженість Швеції на розбудові сильної соціальної держави [7]. Ця країна пріоритетизує соціальну рівність, надаючи своїм громадянам універсальні якісні послуги в сферах охорони здоров'я та освіти. Інвестиції в програми соціального забезпечення виявилися необхідними для зменшення соціально-економічних розривів і забезпечення належного рівня життя для всіх.

Міжнародна співпраця у сфері соціальних прав є надзвичайно важливою. Співпраця між країнами, яку також підтримують міжнародні організації (наприклад, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)

[8]), дозволяє обмінюватися знаннями та передовим досвідом. Сприяння рівному доступу до охорони здоров'я, освіти та інших основних послуг стає більш ефективним, якщо розглядати його на глобальному рівні. Глобалізація та взаємозв'язок економік також підкреслили необхідність вирішення соціальних проблем через міжнародне співробітництво. Такі проблеми як вимушене переміщення та міграція часто вимагають скоординованої відповіді між країнами для забезпечення захисту та благополуччя постраждалих людей.

Відповідно до ст. 22-24 ЗДПЛ у сфері економічних прав держава має гарантувати соціальне забезпечення та участь у культурному житті. Це передбачає створення середовища, сприятливого для економічного та культурного розвитку, заохочення інвестицій, інновацій та творчості.

Свобода управління економікою також є критичним аспектом. Держави повинні впроваджувати політику, яка забезпечує баланс між економічною свободою та необхідністю уникати експлуатації. Сталий розвиток є центральною метою в цьому контексті, де держава повинна працювати над тим, щоб економічний прогрес не завдавав непоправної шкоди правам людини та навколишньому середовищу. Незважаючи на те, що ЗДПЛ безпосередньо не стосується екологічних питань, деякі її принципи, такі як право на життя, свободу та безпеку, опосередковано пов'язані з безпечним навколишнім середовищем. У ширшому контексті зв'язок між правами людини та екологією висвітлюється в тій мірі, в якій погіршення навколишнього середовища може негативно вплинути на якість життя та права людей, особливо тих, хто перебуває у вразливому становищі, наприклад:

- вплив на здоров'я людини: забруднення повітря та води, а також вплив токсичних хімікатів можуть мати серйозні наслідки для здоров'я людини;
- переміщення та міграція: екологічні катастрофи та зміна клімату можуть спричинити масове переміщення населення, породжуючи гуманітарні кризи [9];
- дефіцит природних ресурсів: недотримання екологічних норм може призвести до надмірної експлуатації природних ресурсів, що впливає на громади, існування яких залежать від цих ресурсів;
- зміна клімату: надмірні викиди парникових газів сприяють зміні клімату, впливаючи на погодні умови та породжуючи екстремальні явища, які загрожують життю та правам людини.

Незважаючи на ці зобов'язання, ефективна реалізація соціальних та економічних прав стикається з різними проблемами, які потребу-

ють уваги та дій з боку держав. Однією з ключових проблем є стійка економічна нерівність, яка негативно впливає на справедливий доступ до можливостей працевлаштування, освіти та медичних послуг. Відсутність гідної зайнятості та справедливих умов праці є ще одним суттєвим бар'єром, який перешкоджає повній реалізації соціальних прав, впливаючи на певні групи суспільства та увіковічуючи покоління бідності. Крім того, гендерна дискримінація та відчуження маргінальних груп підривають справедливість у здійсненні цих прав. Уразливі верстви населення, такі як етнічні меншини та особи з інвалідністю, часто стикаються з системними перешкодами, які обмежують їхню повну участь у житті суспільства та доступ до економічних ресурсів.

Глобалізація та взаємозв'язок економік також створюють проблеми, оскільки держави повинні збалансувати прагнення до економічного розвитку із захистом прав людини. Екологічні проблеми та тиск на природні ресурси додають додатковий рівень складності, вимагаючи інноваційних стратегій для забезпечення сталого розвитку.

Щоб подолати ці виклики, держави та міжнародні організації можуть запроваджувати комплексну політику та стратегії, які сприятимуть рівності та інклюзії [10]. Сприяння розмаїттю та інклюзії на всіх рівнях суспільства допоможе зменшити існуючі розриви та забезпечити всім людям рівні можливості. Наприклад, в Україні уже введена в дію Національна стратегія у сфері прав людини [11], яка має на меті забезпечення пріоритету прав і свобод людини як визначального фактору у формуванні та реалізації державної політики, виконанні повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також у проведенні господарської діяльності.

Важливо підкреслити важливість міжнародної співпраці та обміну передовим досвідом, щоб усунути глибинні причини економічної та соціальної нерівності. Ефективна реалізація Цілей сталого розвитку (ЦСР) [12] може стати основою для спрямування національних і міжнародних дій щодо досягнення справедливого та сталого розвитку.

Висновок. Зобов'язання держав, що визнали ЗДПЛ, охоплюють широкий спектр від поваги і захисту населення до активної реалізації соціальних та економічних прав. Важливо, щоб держави визнавали цю відповідальність не лише як юридичний обов'язок, але й як етичне зобов'язання будувати більш справедливі та стійкі умови життя людей. Ефективне виконання цих зобов'язань значною мірою сприятиме реалізації основоположних принципів, закріплених у Загальній декларації прав людини.

Також не варто забувати, що основні права, такі як право на життя та свободу, становлять основу для стабільного функціонування суспільства, яке може ефективно гарантувати реалізацію інших прав та свобод людини. Забезпечення безпеки та захист основних прав і свобод є передумовою для здійснення будь-яких соціально-економічних реформ.

Отже, хоча ЗДПЛ залишається фундаментальною основою у сфері захисту прав людини, політичні та соціально-економічні трансформації у світі та поточні виклики і перешкоди породили дискусії щодо необхідності реформ чинної системи захисту прав людини та розробленню нових міжнародних ініціатив для більш ефективного попередження порушень прав людини й розв'язання поточних проблем у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини прийнята і проголошена резолюцією 217 A (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник / Л.Р. Наливайко, К.В. Степаненко. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1012321/mod_resource/content/1/%D0%9C%D0%9F%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87.%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_.pdf
3. Загоруй І.С. Про значення Загальної декларації прав людини в процесі формування стандартів соціально-економічних прав. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* Вип.1 (2018). С. 182-189. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vlduvs_2018_1_23.pdf
4. REPORT ON THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN UKRAINE 1 February to 31 July 2023. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>
5. BBC: «Afghanistan: Taliban ban women from universities amid condemnation» URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-64045497>
6. Yu, Jiaoyang, and Stavroula Leka. «Where is the limit for overtime? Impacts of overtime on employees' mental health and potential solutions: a qualitative study in China.» *Frontiers in Psychology* 13 (2022). URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2022.976723/full>

7. Мудролюбова Н.О. Соціальна держава: шляхи її формування та механізми реалізації на прикладі Королівства Швеції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національний педагогічний університет імені М.П Драгоманова, Київ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019 р. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/15121>
8. WHO «Country Cooperation Strategy». URL: <https://www.emro.who.int/about-who/country-cooperation-strategy/>
9. UNHCR «Climate change and disaster displacement». URL: <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/environment-disasters-and-climate-change/climate-change-and>
10. EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/131181.pdf
11. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n17>
12. Що таке цілі сталого розвитку? URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>

Діана ЯРОВА,
здобувачка вищої освіти
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЇ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗДІЙСНЕННІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Актуальність теми. Світове визнання людини найвищою соціальною цінністю сприяє перебудові усіх сфер суспільного життя на засадах поваги до кожної особистості. Різноманітні соціологічні дослідження засвідчують тенденцію розповсюдження прав людини по всіх континентах, демонструючи певну динаміку зростання (хоча й не лінійну) реального функціонування прав людини по всьому світу [1]. З огляду на те, що Україна взяла стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, вкрай важливо приділити особливу увагу правам людини, адже вони на рівні з демократією та верховенством права складають тріаду європейських цінностей, на яких засновано Європейський Союз [2]. Зважаючи на те, що соціально-економічні права визначають якість життя кожної конкретної особи та суспільства в цілому, необхідним є закріплення реальних механізмів їх забезпечення.

Для України ж, як для держави, що впродовж тривалого часу стикається із страшними викликами (анексією Автономної Республіки Крим, окупацією східних територій, пандемією, а з 2022 року – повномасштабним військовим вторгненням Російської Федерації), питання реального забезпечення прав людини, у тому числі й соціально-економічних, як одного з основних ідеалів, за які бореться український народ, постає з новою гостротою. Остаточно на вибір теми вплинув ще й той факт, що за даними Олени Колобродової, Представниці Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі Уповноважений), за 2022-ий рік Офіс Омбудсмана отримав майже 15 тисяч звернень у сфері порушення соціально-економічних прав, що становить 35 відсотків від усіх звернень за рік [3].

За таких умов важливо дослідити роль Уповноваженого в охороні прав та свобод людини, адже на зазначену правову інституцію на конституційному рівні покладається обов'язок здійснювати парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина [4]. Крім того, цей політико-правовий інститут діє в багатьох розвинутих зарубіжних державах та багаторічним досвідом функціонування підтвердив свою спроможність бути дієвим регулятором суспільних відносин. Розкриття ж обраної проблематики буде сприяти поглибленню розуміння прав людини та ролі Уповноваженого в їх забезпеченні, а аналіз зарубіжного досвіду допоможе визначити прогалини в національному законодавстві та можливості запровадити найкращі взірці світової практики як у діяльність цієї важливої інституції, так і в правове регулювання. Відтак обрана проблематика має не лише теоретичне та практичне значення, а й переконливу актуальність.

Варто зазначити, що інститут Уповноваженого впродовж тривалого часу становить предмет досліджень значного числа науковців, серед яких: Ю.С. Шемшученко, Г.О. Мурашин, Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, М.В. Цвік тощо. Однак окреслена проблематика є настільки багатогранною, що й досі привертає увагу науковців.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз ролі інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у здійсненні парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав людини. Для досягнення поставленої мети виокремлено такі *завдання*: 1) з'ясувати правову природу інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 2) визначити сутність соціально-економічних прав; 3) розглянути діяльність Уповноваженого у сфері соціально-економічних прав; 4) проаналізувати міжнародний досвід функціонування інституту Уповноваженого з прав людини; 5) надати рекомендації щодо розвитку інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Розкриття обраної проблематики потребує в першу чергу глибокого з'ясування сутності основних категорій, що складають предмет аналізу. Для розуміння правової природи інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини розглянемо, передусім, який зміст вкладається в категорію «уповноважений» у науково-довідковій літературі, адже саме в таких джерелах містяться загальні визначення, які формують основу для буквального тлумачення поняття в межах різних галузей знань. Так, відповідно до Академічного тлумачного словника української мови під категорією «уповноважений» мають на увазі довірену особу, яка діє за

наданими їй повноваженнями [5]. Варто зазначити, що в законодавстві України відсутнє легальне визначення посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, однак зі змісту спеціальних нормативно-правових актів можемо визначити сутність та правову природу зазначеної інституції. Так, проаналізувавши Конституцію України та Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», пропонуємо розглядати вищезгадану інституцію як одноосібний політично нейтральний державний орган у формі посадової особи, що призначається Верховною Радою України та на постійній основі здійснює контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які він отримує за власною ініціативою та зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників або народних депутатів України.

Таким чином, природа досліджуваного явища має конституційний характер та відображає нормативне закріплення одного із важливих засобів гарантування прав та інтересів людини як вищої соціальної цінності. Сутність цієї інституції полягає у посадовому характері, статусній природі, політичній нейтральності, професійності, наявності контрольних функцій щодо дотримання конституційних прав і свобод людини.

Визначившись із сутністю інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розкриємо зміст поняття «соціально-економічні права» та розмежуємо, які конституційні права належать до цієї групи. Варто зазначити, що в межах дослідження ми не будемо розглядати словосполучення «соціальні та економічні права» та «соціально-економічні права» як синонімічні, адже прикметник «соціально-економічний» (англ. *socioeconomic*) означає те, що пов'язане або включає поєднання соціальних та економічних факторів [6]. Відповідно, у цій науковій роботі ми будемо акцентувати увагу виключно на тих правах, які мають одночасно і соціальний, і економічний зміст. Проаналізувавши Основний закон України до них ми можемо віднести: право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на приватну власність; право на соціальний захист (ст.46); право на житло (ст.47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст.48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49).

Зазначені права, відповідно до преамбули Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, впливають з людської гідності та є основою для формування людини вільної від страху та

нужди [7]. Основна проблематика дослідження цієї категорії прав полягає в тому, що впродовж тривалого часу як у національній, так і в зарубіжній юридичній думці вони розглядалися як другорядні по відношенню до особистих та політичних. У такої позиції є певне нормативне пояснення: відповідно до частини 1 статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, держави повинні вжити *в максимальних межах наявних ресурсів заходів* для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав [7]. Таке положення неодноразово тлумачилося як обмеженість захисту соціально-економічних прав безпосередньо державно-правовими засобами [8, с. 36]. У межах нашого дослідження ми не можемо погодитись з окресленою думкою, адже, згідно зі статтею 8 Основного закону України, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [4], а відповідно, соціально-економічні права підлягають до забезпечення державою.

Зазначимо, що, відповідно до частини 1 статті 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Уповноважений має право призначати своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України [9]. Основним завданням такого делегування, відповідно до Положення «Про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» є представництво Уповноваженого у відповідній сфері або регіоні з метою здійснення парламентського контролю [10]. Варто сказати, що соціально-економічні права формують окрему сферу в діяльності Уповноваженого, тому для їх забезпечення було створено посаду Представника Уповноваженого з дотримання соціальних та економічних прав (далі Представник). Крім того, наприкінці жовтня 2022 року за пропозицією Представника було створено Експертну раду з соціальних та економічних прав задля забезпечення фахової експертно-консультаційної підтримки діяльності Представника [11]. Зазначене свідчить про те, що соціально-економічні права є пріоритетним напрямком в діяльності Уповноваженого.

Для того, щоб визначити роль досліджуваної інституції в забезпеченні соціально-економічних прав та свобод людини та громадянина варто з'ясувати, як на практиці працює зазначений інститут та наскільки він є дієвим. Розглянемо декілька прикладів. Відповідно до Щорічної доповіді Уповноваженого за 2022 рік у сфері соціального забезпечення, за моніторингом Уповноваженого було встановлено проблемні

питання у сфері пенсійного забезпечення, що виявлялось у припиненні виплати пенсії по інвалідності та в разі втрати годувальника особам з інвалідністю у випадку закінчення термінів встановлення інвалідності та відсутності висновку МСЕК про підтвердження інвалідності на наступний період [13], однак після надання рекомендацій Уповноваженого зазначене право було поновлено. Крім того, було встановлено, що за січень–вересень 2022 року ФСС недоотримано надходжень коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. З метою поновлення прав застрахованих осіб Уповноваженим надавались рекомендації Мінсоцполітики, Правлінню ФСС [13]. Наведені приклади засвідчують правомірність твердження, що здійснення Уповноваженим парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав більшою мірою полягає в усуненні виявлених порушень у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб. До того ж, Уповноважений для захисту прав та свобод людини та громадянина має право звертатись до Конституційного Суду України щодо вирішення питання відповідності Основному закону іншого нормативно-правового акта або офіційного тлумачення Конституції України. Зазначимо, що згідно з даними, що поширені на офіційному вебсайті Уповноваженого [14] такий механізм був неодноразово застосований для забезпечення соціально-економічних прав, зокрема в питаннях пенсійного забезпечення [15] та єдиного соціального внеску [16]. Згідно зі статтею 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» такими актами реагування Уповноваженого є конституційне подання та подання.

Важливо сказати, що, хоча інститут омбудсмана функціонує в більшості європейських держав, механізми його закріплення та повноваження, якими наділяється зазначена інституція, суттєво відрізняються в деяких країнах. Розглянемо декілька прикладів. Так, у Королівстві Швеція, найпершої держави, що запровадила в конституційну практику посаду омбудсмана, зазначена інституція у випадках виявлення порушень прав людини наділена правом пред'являти обвинувачення державним та муніципальним органам, а також ставити питання про відповідальність суддів у випадку їх зловживання своїми правами і порушувати перед Верховним судом справи про обвинувачення в здійсненні злочинів суддями Верховного і Верховного адміністративного судів [18]. У Великобританії, відповідно до Закону «Про парламентсько-

го комісара з адміністративних питань», омбудсман наділений статусом, рівнозначним судді вищого суду [19, с. 15]. У Франції Посередник (омбудсман) наділений правом законодавчої ініціативи [19, с. 17]. На нашу думку, віднесення Уповноваженого до суб'єктів законодавчої ініціативи в Україні створило б дієвий механізм діяльності омбудсмана. Відповідно до пункту 3¹ статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Уповноважений має право вносити в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина [9]. Однак, згідно з Конституцією України, він не належить до суб'єктів законодавчої ініціативи, передбачених статтею 93 Основного Закону [4]. Ми вважаємо, що для підвищення дієвості інституту Уповноваженого та можливості його невідкладного реагування на колізійність норм, пов'язаних з правами людини, варто наділити Уповноваженого правом законодавчої ініціативи.

Відповідно до зазначеного, *надамо рекомендації* щодо вдосконалення діяльності інституції омбудсмана. Так, ми вважаємо за необхідне:

- 1) закріпити на законодавчому рівні обов'язковість актів реагування Уповноваженого та юридичні наслідки у разі їх недотримання;
- 2) з метою швидшого реагування на суспільні потреби внести Уповноваженого до суб'єктів, наділених правом законодавчої ініціативи;
- 3) запровадити посаду Представника з прав військовослужбовців, до повноважень якого має входити забезпечення їх соціально-економічних прав;
- 4) поширення інформації про інституцію Уповноваженого та її діяльність серед населення;
- 5) проведення просвітницьких заходів з метою роз'яснення пересічному громадянину процедуру звернення до Уповноваженого.

Висновки. У науковій роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення наукового завдання, яке полягало в комплексному теоретико-правовому аналізі ролі інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у здійсненні парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав людини.

1. У дослідженні було з'ясовано правову природу інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, яка розкривається через посадовий характер, статусну природу, політичну ней-

тральність, професійність, наявність контрольних функцій щодо дотримання конституційних прав і свобод людини. Крім того, у роботі було сформульоване авторське визначення зазначеної інституції.

2. У дослідженні було визначено сутність соціально-економічних прав, що полягала в їх взаємозв'язку з людською гідністю та можливістю бути вільним, у тому числі й від страху, також була доведена необхідність державного забезпечення соціально-економічних прав.

3. У науковій роботі було розглянуто діяльність Уповноваженого у сфері соціально-економічних прав. Так, на основі аналізу нормативно-правових актів та практики омбудсмана було встановлено дієвість його актів реагування в соціально-економічній сфері.

4. У дослідженні було проаналізовано міжнародний досвід функціонування інституту Уповноваженого з прав людини. На основі юридичної практики Швеції, Великобританії та Франції було виокремлено різні механізми закріплення інституту омбудсмана та обсягу його повноважень.

5. На основі проведеного аналізу було надано рекомендації щодо розвитку інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Таким чином, роль Уповноваженого у здійсненні парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав людини полягає в охороні законних прав і свобод людини і громадянина в соціально-економічній сфері, поєднанні інтересів державної влади та громадянського суспільства, а також легітимації державної влади, органи якої під впливом зазначеної інституції стають більш чуйними до потреб та запитів членів суспільства.

Список використаних джерел

1. Human rights, 2022. Our World I Data. URL: Human rights, 2022 (ourworldindata.org)
2. Міжнародна конференція: «Конституція України та тріада європейських цінностей: погляд у світлі євроінтеграції» 28.06.2023. URL: Міжнародна конференція: «Конституція України та тріада європейських цінностей: погляд у світлі євроінтеграції» 28.06.2023 | Конституційний Суд України (ccu.gov.ua).

3. Зустріч Представника Уповноваженого з соціальних та економічних прав з представниками Департаменту з питань соціальних прав Ради Європи 30.01.2023. URL: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Зустріч Представника Уповноваженого з соціальних та економічних прав з представниками Департаменту з питань соціальних прав Ради Європи (ombudsman.gov.ua).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
5. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: УПОВНОВАЖЕНИЙ – Академічний тлумачний словник української мови (sum.in.ua).
6. Merriam-Webster. Dictionary. URL: Socioeconomic Definition & Meaning – Merriam-Webster
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII від 19.10.73.
8. Веприцький Р.С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. *Форум права*. 2008, № 2. С. 32-37.
9. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1998, № 20.
10. Про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Положення, затверджене наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 20 жовтня 2022 року № 84.15/22.
11. Про Експертну раду при Представнику Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав: Положення, затверджено наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 31.10.2022 року № 22.15/22
12. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2004, с. 36.
13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини – Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ombudsman.gov.ua).
14. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: Конституційні подання омбудсмана. URL: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Конституційні подання Омбудсмана (ombudsman.gov.ua).

15. Конституційне подання про визнання таких, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положень статті 90, підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» ... від 7 червня 2001 року № 2493-III.
16. Конституційне подання про визнання таких, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положень пункту 2 частини першої статті 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI.
17. Медвідь Л.П. Зміст та характеристика парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина, в тому числі військовослужбовців. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 175-179.
18. The Riksdag Act. URL: Inledning 1. (refworld.org)
19. Марцеляк О.В. Статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: навч. посібн. Харків, 1998. 84 с.

Igor ПУСТОВІТ

здобувач вищої освіти Факультету права,
гуманітарних і соціальних наук,
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. У 1996 р. було прийнято Конституцію незалежної України, яка замінила Конституцію УРСР 1978 р. Конституція незалежної України є за своєю суттю демократичною, тому відповідає таким міжнародним стандартам захисту прав людини, як-от: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, культурні й соціальні права 1966 р. Відповідно, ст. 3 Основного закону проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю. Водночас права людини виступають тим детермінуючим критерієм, який визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплюється принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини визначається головним обов'язком держави. Проте, щоб положення цієї статті не були суто декларативними, ст. 101 Конституції України передбачено парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який має здійснювати Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [1].

Якщо у мирні часи основними напрямками діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі Уповноважений) були перевірка стану додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, зокрема й тими, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і виконання судових рішень, і перевірка стану додержання прав громадян, які відбувають покарання, то з 24 лютого 2022 р., після російської збройної агресії проти України, такий напрям діяльності Уповноваженого як захист соціально-економічних прав громадян набув особливого значення, оскільки ця категорія прав громадян є найуразливішою під час війни.

Питання про роль Уповноваженого у сфері захисту соціально-економічних прав громадян під час дії правового режиму воєнного стану в Україні є недостатньо дослідженим, оскільки воно виникло тільки з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Проте варто зазначити, що такі питання як-от: статус Уповноваженого та мета його діяльності, участь у судових процесах, а також захист Уповноваженим особистих немайнових трудових прав працівників були розглянуті у працях Лагутіної І.В., Майданик О.О., Марцеляка О.В., Тимошевської І.П. Отже, актуальність цієї теми значно зростає в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Метою наукової роботи є дослідження ролі Уповноваженого у сфері захисту соціально-економічних прав громадян в умовах воєнного стану та дослідження напрямів удосконалення інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Конституції України передбачено право кожного на звернення по захист своїх прав до Уповноваженого, про що йдеться у ч. 3 ст. 55 [1].

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», який був прийнятий 23 грудня 1997 року, детальніше розкриває мету парламентського контролю та правовий статус Уповноваженого [2]. Відповідно до ст. 3 цього Закону, визначено мету парламентського контролю, який має здійснювати Уповноважений на постійній основі, а саме додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України й у межах її юрисдикції. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має бути спрямована на реалізацію прогресивних ідей у сфері забезпечення прав людини і громадянина, а також встановлення конструктивних і ділових відносин громадян з органами державної влади. Стаття 4 цього Закону розкриває правовий статус Уповноваженого, який визначається Конституцією України, цим й іншими законами України. Він здійснює свою діяльність незалежно від інших посадових осіб і державних органів. Стаття 5 цього Закону передбачає низку вимог до кандидатів на посаду Уповноваженого та їх призначення. Зокрема, у порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції», за письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка, а також до призначення на зазначену посаду кандидати подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

Щоб зрозуміти роль Уповноваженого у сфері захисту соціально-економічних прав громадян під час дії правового режиму воєнного стану, варто з'ясувати, що розуміється під основоположними правами і свободами людини та які права належать до соціально-економічних. У навчальному посібнику з теорії держави та права за авторством Топлевського Р.Б. та Федіної Н.В. наведено таке визначення основоположних прав і свобод людини: «Основоположні права і свободи людини – правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретно-історичних умовах, а отже, закріплені як міжнародні стандарти, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні й рівні для всіх людей». Під економічними правами та свободами автори розуміють можливості (свободи) людини та громадянина володіти, користуватися, розпоряджатися предметами споживання й основними чинниками господарської діяльності: власністю (право на власність) і своєю робочою силою (право вибору роду занять), а отже, використовувати її самостійно чи за трудовим договором (право на працю), а також виявляти підприємливість й ініціативу в реалізації своїх здібностей, відповідно, придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ (свобода підприємництва). До соціальних прав і свобод, на думку авторів, належать можливості (свободи) людини та громадянина бути соціально захищеним державою: право на отримання належної зарплати (стипендії); право на гідний рівень життя; право на соціальне забезпечення у разі хвороби, каліцтва, втрати годувальника; право на захист материнства та дитинства; право на соціальне страхування; право на охорону здоров'я та медичну допомогу; право на відпочинок; право на екологічно чисте довкілля (безпечне для здоров'я та життя) та ін. [3, с. 109–113].

Соціально-економічні права, як й інші основоположні права та свободи людини, знайшли своє відображення та закріплення у розділі II Конституції нашої держави. Якщо ми проаналізуємо Закон України «Про національну безпеку України», то побачимо, що визначення національної безпеки України має розумітися як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [4]. Логічно, що у цьому Законі зазначено, що до фундаментальних національних інтересів належать: необхідність зростання рівня та якості життя населення й інтеграція України у європейський політичний, економічний, безпековий правовий простір, якому притаманна повага до соціальних й економічних прав, наявність механізмів

їхнього забезпечення. Отже, нівелювання загроз реалізації соціальних й економічних прав людини є грубою помилкою, особливо під час дії правового режиму воєнного стану, оскільки, як показує історичний досвід, невіршення проблем пов'язаних із реалізацією соціально-економічних прав може призвести до поразки держави у війні, прикладом цього слугує Німеччина у період Першої світової війни [5].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець у своїй Щорічній доповіді за 2022 рік зазначив, що в умовах російської збройної агресії проти України значно підвищились ризики порушення трудових прав громадян, як-от: масштабні втрати робочих місць і фізична руйнація підприємств, де ведуться чи велись активні бойові дії, розрив економічних зв'язків, вимушена міграція населення, зростання рівня безробіття та заборгованості по виплаті заробітної плати [6, с. 104–105]. Існують масові порушення прав громадян на доступ до медичної допомоги у цих регіонах, мільйони осіб залишилися без власного житла. Особливо зазначимо також про руйнування агресором закладів освіти. Екологічні наслідки повномасштабного вторгнення РФ в Україну на сьогодні характеризують як катастрофічні. Отже, органи державної влади й органи місцевого самоврядування мають оперативну й ефективно реагувати на цей, далеко не вичерпний, перелік загроз і викликів із метою забезпечення громадян соціальною й економічною підтримкою. Водночас держава має повною мірою виконувати ті зобов'язання, які мала до введення у дію правового режиму воєнного стану, та максимально не допускати обмеження наявних прав громадян, незважаючи на сучасні виклики. Уповноважений активно допомагає відповідним органам у цій роботі, вносячи необхідні рекомендації з метою недопущення порушень і додержання соціальних й економічних прав людини та громадянина.

Роль інституції Уповноваженого є вкрай важливою під час дії правового режиму воєнного стану, особливо у сфері захисту соціально-економічних прав громадян. Щоб переконатися у цьому та зрозуміти, наскільки ефективно працює цей інститут під час воєнного стану, з'ясуємо це на прикладі поновлення права на соціальний захист і поновлення права на працю. Протягом 2022 року до Секретаріату Уповноваженого надійшло 9190 звернень, якими повідомлено про 9767 порушень прав громадян на соціальний захист, за якими відкрито 31 провадження Уповноваженого. Якщо зробити порівняння із 2021 роком, то у 2021 році таких звернень було лише 6375. Тому можна зробити висновок, що під час війни соціально-економічні права людини стають більш вразливими. Уповноважений у своїй Щорічній

доповіді за 2022 р. зазначав, що надходило багато звернень громадян із питань порушення їхніх прав у сфері пенсійного забезпечення відповідно до ухвалених на їхню користь рішень суду та навів конкретний приклад ефективного виконання покладених на нього обов'язків: «До Уповноваженого звернувся мешканець Вінниці щодо непризначення йому ГУ ПФУ в м. Києві належної з листопада 2021 року пенсії за віком відповідно до статті 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» на підставі рішення Вінницького окружного адміністративного суду, ухваленого у квітні 2022 року. За результатами виконання рекомендацій Уповноваженого, ГУ ПФУ в м. Києві поновлено право заявника, призначена пенсія за період з листопада 2021 року по листопад 2022 року нарахована та виплачена у листопаді 2022 року». Що стосується порушень права на працю, то протягом 2022 року до Секретаріату Уповноваженого надійшло 1136 таких звернень, зокрема щодо порушення права на працю від державних службовців, тому у своїй доповіді Уповноважений наводить такий приклад успішного поновлення права на працю: «У березні 2022 р. до Уповноваженого надійшли звернення від 7 працівників Луганського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки щодо звільнення їх під час початку повномасштабної агресії із займаних посад державної служби, за якими відкрито провадження Уповноваженого. Під час здійснення провадження встановлено, що під час звільнення не було виконано вимог щодо: письмового повідомлення державного службовця не пізніш як за 30 календарних днів до зміни істотних умов; можливості подання державними службовцями керівнику державної служби заяви про звільнення або заяви про переведення на іншу запропоновану йому посаду. За реагування Уповноваженого було скасовано наказ щодо звільнення заявників. Право державних службовців на працю було поновлено» [6, с. 114–118; 7, с. 226].

Отже, ґрунтуючись на зазначених прикладах, можна зробити висновок, що роль інституції Уповноваженого у сфері захисту соціально-економічних прав громадян є надзвичайно великою, особливо під час війни, коли ці права є вкрай вразливими. Незважаючи на всі складнощі, які викликані повномасштабним вторгненням РФ в Україну, Уповноважений продовжує виконувати покладені на нього обов'язки та робить це достатньо ефективно. Варто також зазначити, що у нашому чинному законодавстві є недоліки, які заважають Уповноваженому здійснювати свою роботу більш ефективно. Майданник О.О. ще у 2010 р. зазначала, що акти реагування Уповноваженого, якими, згідно із Законом, є конституційне подання та подання Уповноваженого, мають переважно рекомендаційний харак-

тер. Якщо проаналізувати українське законодавство, то з'ясується, що у ньому не передбачено жодних організаційних і юридичних наслідків, які мають наставати у результаті діяльності Уповноваженого для органів і посадових осіб, які припустилися порушень прав людини [8, с. 14]. На думку Марцеляка О.В., законодавче закріплення юридичної відповідальності за невиконання рішень Уповноваженого забезпечить швидкий і невідкладний розгляд рішень Уповноваженого та сприятиме підвищенню ефективності його роботи, користуючись досвідом таких країн, як Франція, Іспанія, Великобританія, Австралія, де передбачена кримінальна відповідальність за ігнорування, обструкцію діяльності омбудсмена [9, с. 34]. Цілком погоджуємося з цими міркуваннями, оскільки якщо проаналізувати Кримінальний кодекс України (далі КК України), то з'ясується, що ним передбачено відповідальність лише за посягання на життя Уповноваженого (ст. 112 КК України) та за погрозу чи насильство щодо Уповноваженого (ст. 346 КК України), але не передбачено відповідальності за невиконання рішень Уповноваженого, що є суттєвим недоліком [10].

Ще одним недоліком можна вважати відсутність в Уповноваженого права законодавчої ініціативи. Якщо внести зміни до ст. 93 Конституції України, аби надати Уповноваженому право законодавчої ініціативи, то це вможливить більш ефективне запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина та сприятиме увідповідненню законодавства України про права та свободи людини та громадянина з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі, що є особливо важливим після завершення війни. Частина друга ст. 157 Конституції України передбачає, що Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану, тому внесення змін у ст. 93 Конституції України можливе тільки після завершення війни та закінчення дії правового режиму воєнного стану.

Висновки та практичні рекомендації. Інституція Уповноваженого виникла з моменту прийняття Конституції України у 1996 р., а почала функціонувати з 23 грудня 1997 року після прийняття Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». За ці 26 років ця інституція проявила себе достатньо ефективно, тому її роль і значення у забезпеченні конституційних прав людини та громадянина є суттєвою, особливо ця роль посилилася після російської збройної агресії проти України, коли права людини та громадянина стали вкрай вразливими. Варто зазначити, що існують певні проблеми, які заважають інституції Уповноваженого здійснювати свою діяльність більш ефективно, а саме: відсутність права законодавчої ініціативи в

Уповноваженого та відсутність кримінальної відповідальності за невиконання його рішень. Вирішення зазначених проблем забезпечить стабільність і якісне функціонування інституції Уповноваженого, що сприятиме руху України до Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
3. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: Навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 268 с.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 13.10.2023).
5. Устименко В. Соціально-економічні права людини як чинник національної безпеки України. Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (м. Кропивницький, 7 лип. 2023 р.). 2023. С. 297–299.
6. Лубінець Д.В. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf> (дата звернення: 13.10.2023).
7. Денісова Л.Л. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2021 році. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf> (дата звернення: 13.10.2023).
8. Майданик О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. Т. 7, № 118. С. 12–16.
9. Марцеляк О.В. Акти реагування Уповноваженого з прав людини України. *Право і Безпека*. 2002. Т. 4. С. 30–34.
10. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.10.2023).

Дмитро МАХТАЙ,
здобувач вищої освіти Інституту підготовки
юридичних кадрів для Служби безпеки України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА УКРАЇНИ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Сьогодні український народ вкотре в своїй історії відстоює суверенітет та незалежність держави. Шкода, якої завдав нападник нормальному функціонуванню та розвитку держави, її інституціям та населенню, з початком повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року й дотепер, набула нечуваних масштабів. Україна перебуває у надзвичайно складному соціально-економічному становищі: значна частина господарської та економічної інфраструктури зруйнована, виник дефіцит ресурсів, насамперед людських, велика кількість населення опинилася в уразливому стані.

Соціальна напруга та незахищеність окремих верств населення (дітей, пенсіонерів, внутрішньо переміщених осіб, громадян, які перебувають в окупації, підприємців та ін.) вимагає від державних інституцій розроблення нових ефективних стратегій і механізмів та вдосконалення існуючих, спрямованих на гарантування прав людини в усіх сферах їх життя.

Особлива роль у вирішенні цих нагальних питань відводиться Інституту парламентського уповноваженого в правах людини, відомого також як омбудсман (*від швед. Ombudsman – «представник»*). Без цієї інституції практично неможливо уявити сучасну демократичну державу. Інститут омбудсмана відіграє важливу роль у системі забезпечення гарантій прав і свобод громадян у демократичному суспільстві [1, с. 12]. Однією з ключових його особливостей та цінностей є незалежність [2].

Подолавши довгий еволюційний шлях з моменту введення посади «парламентського омбудсмана» Риксдагом у Швеції у 1809 році, інститут омбудсмана став ефективним політично нейтральним органом у державах з різними правовими системами, формами управління та державним устро-

єм. Інститут омбудсмана, що сформувався у різних країнах під впливом різноманітних історичних, політичних, соціокультурних та економічних чинників, та, набувши унікальних особливостей, імплементує ряд принципів, включаючи гуманізм, законність, справедливість, об'єктивність (неупередженість), незалежність, демократизм, доступність, відкритість та гласність, серед інших [3, с. 13, 16; 4].

До кінця ХХ ст. посада омбудсмана була встановлена більшістю національних урядів і деякими міжурядовими організаціями, такими як Європейський Союз. Незважаючи на те, що у різних зарубіжних країнах ця посада має різні найменування (наприклад, «Омбудсман юстиції» у скандинавських країнах, «Парламентський уповноважений у справах адміністрації» у Великобританії, «Уповноважений із прав громадян» в Польщі тощо) [5, с. 88–89], а в Україні – Уповноважений Верховної Ради з прав людини (далі: Уповноважений; Омбудсман України) [6], існує загальний фундаментальний принцип: цій посадовій особі надається право представляти інтереси громадськості, що робить омбудсмана важливим суб'єктом для забезпечення справедливості та захисту прав громадян [2].

Усвідомлення важливості інституту омбудсмана викликало наприкінці ХХ століття наукову дискусію серед зарубіжних вчених щодо необхідності розробки оптимальних державних концептуальних підходів для ефективного розвитку цієї інституції [7; 8; 9 та ін.].

Публікаційна активність українських дослідників у цьому напрямку стала зростати із здобуттям Україною статусу незалежної та суверенної держави [1; 5; 10–13 та ін.]. Особливої уваги заслуговує праця О.В. Марцеляка «Інститут омбудсмана: теорія і практика», яка стала першим ґрунтовним дослідженням проблематики інституту омбудсмана в новітній історії України. У цій роботі автор розкриває правову природу цієї інституції та проводить комплексний аналіз її становлення та розвитку в Україні та світі [3; 4]. Ряд вітчизняних вчених, таких як Л.М. Дубчак, Т.Д. Кадук, О.І. Косілова, А.М. Куліш, І.С. Пирога, Е.В. Кадебська та інші, розкриваючи правові засади інституту омбудсмана, аналізують його існуючі моделі, вивчають особливості функціонування цієї інституції в Україні [1; 2; 11; 5; 12; 14; 15]. Сьогодні з'являються наукові розвідки, у яких автори торкаються актуальних питань, пов'язаних з правами людини в умовах повномасштабної російсько-української війни, наголошують на необхідності продовження реформування інституту омбудсмана в Україні [16; 17].

Отже, здійснений аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових джерел засвідчує, що на сьогодні не існує комплексного аналізу особливостей функціонування інституту Омбудсмана України в контексті виконання парламентського контролю за забезпеченням соціально-економічних прав людини з урахуванням процесів, які тривають в Україні. Усе зазначене й зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану функціонування інституту омбудсмана в Україні та розгляд стратегічних перспектив в контексті виконання парламентського контролю за додержанням соціально-економічних прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут омбудсмана в Україні був запроваджений у 1997 році на основі конституційних положень та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» (прийнятий 23.12.1997 р., набув чинності 15.01.1998 р.) [6; 3, с. 13].

Доктор юридичних наук, професор О.В. Марцеляк визначає такі основні характеристики інституту Уповноваженого:

- це орган державної влади у формі посадової особи;
- він незалежний;
- одноосібний;
- призначається Верховною Радою України;
- український омбудсман – політично нейтральний орган;
- на постійній основі здійснює контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції;
- Уповноважений провадить свою правозахисну діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які він отримує за власною ініціативою та зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників або народних депутатів України;
- він діє неформально на власний розсуд;
- Уповноважений керується у своїй діяльності Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- сила його рішень не має обов'язкового характеру [3, с. 14].

Попри те, що, згідно з юридичною природою інституту омбудсмана, Уповноважений не наділений повноваженнями приймати остаточні рішення у справі, а може лише намагатися переконати той або інший орган державної влади розглянути оскаржене питання [3, с. 14],

а акти звернення, відповідно, мають рекомендаційний характер, все одно вони залишаються важливим чинником впливу на поновлення порушених прав і свобод [11].

Представляючи Україну в міжнародних інституціях як державу, яка опікується правами людей та громадян, Уповноважений має членство у міжнародних об'єднаннях омбудсманів таких, як: Міжнародний інститут Омбудсмана (МІО), Європейський інститут омбудсмана, Міжнародний координаційний комітет національних інституцій з просування та захисту прав людини (МКК) (зі статусом «А»), Європейська мережа омбудсманів з прав дитини (ЕНОС) [18].

Сучасний стан інституту Омбудсмана України свідчить про позитивні результати трансформаційних процесів, які здійснювалися в цій царині протягом 25-ти років. Наприклад, ведеться активна робота щодо вдосконалення нормативно-правової та організаційної основи діяльності Уповноваженого через розробку та затвердження Положень про регіональні представництва [13; 19]. Питання розбудови потужної мережі представників Уповноваженого в регіонах під час воєнного конфлікту набуло особливої актуальності та вимагає негайного вирішення. До прикладу, в травні 2023 року в місті Полтава було відкрито регіональне представництво Уповноваженого. Полтавщина стала першим регіоном, де створено сучасний осередок, що відповідає всім вимогам та додатково має дитячий простір [20].

Сьогодні інститут Омбудсмана України має чітку розгалужену структуру [21] (Додаток 1).

Здійснення парламентського контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина – одне з важливих повноважень Уповноваженого; предметом контролю є діяльність усіх органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, посадових та службових осіб (ст. 22 Закону) [6; 22]. Важлива функція Уповноваженого – розгляд звернень про порушення прав людини, що надходять на його адресу, а також власний контроль (моніторинг) за дотриманням та захистом прав і свобод людини та громадянина в Україні (ст. 13) [6].

Важливим завданням Уповноваженого в рамках виконання ним парламентського контролю є сприяння підвищенню рівня правової поінформованості населення України (п. 7 ст. 3 Закону) [6]. Ця функція свідчить про необхідність зміни правової свідомості та культури суспільства в цілому та окремих його членів з метою забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

лізації нової системи цінностей, яка базується на принципах демократії, верховенства права та поваги до прав людини [11]. Слід наголосити на досягнутому прогресі в цьому питанні: щорічна доповідь Уповноваженого про стан додержання та захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні за 2022 рік стала першою, яка була представлена на голосування в українському парламенті з 2011 року [20].

У Доповіді відображено результати моніторингової роботи Офісу Омбудсмена за підзвітний рік. Її зміст – інформативний, об'єктивний, доступний; відображає прозорість функціонування інституту Омбудсмена й основні механізми в здійсненні парламентського контролю за додержанням прав людини та громадянина, зокрема соціально-економічних. Додержання соціальних та економічних прав сьогодні є одним з 9-стрижневих напрямів роботи інституту Уповноваженого в умовах повномасштабної російсько-української війни. Відповідальність за цю сферу покладено на представника Уповноваженого з соціальних та економічних прав, який виконує свої посадові обов'язки у співпраці з Департаментом моніторингу додержання соціальних та економічних прав.

Функціонування всіх суб'єктів, що несуть відповідальність за здійснення парламентського контролю за дотриманням соціально-економічних прав людини, відбувається в умовах сучасних викликів, зокрема: збільшення кількості звернень; відсутності доступу до окупованих територій України, а саме неможливості моніторингу; необхідності збільшення штату Департаменту у зв'язку зі значним обсягом повноважень; проблеми допомоги українцям у Росії через відсутність країни-покровителя та консульської служби; збільшення кількості підтверджених повідомлень про порушення прав людини; призупинення в умовах воєнного стану підвищення державних соціальних стандартів (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата); збільшення чисельності безробітних та скорочення кількості вакантних робочих місць; збільшення кількості соціально вразливого населення, яке потребує державної соціальної підтримки; реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та надання житлових субсидій; неможливості здійснення контролюючими органами заходів державного контролю у суб'єктів господарювання внаслідок запровадження мораторію на проведення перевірок [21].

Протягом 2022 року до Уповноваженого надійшло 42 485 звернень, серед яких майже третина (32,7%) стосуються додержання соціальних та економічних прав. Серед категорій порушеного права суттєву част-

ку становлять соціальні та економічні права (19,8% та 7,8% відповідно). У контексті порушеного економічного права найбільша кількість звернень стосується права споживачів на якісну і безпечну продукцію та послуги та трудового права – 33,4% та 29,5% відповідно; права на житло – 10,6%, права на землю – 8,4%, права на підприємницьку діяльність – 1,1% тощо. Порушень соціальних прав майже у 4 рази менше, ніж економічних, з них: 87,8% – прав на соціальний захист, 6,5% – на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, 4,4% – на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (харчування, одяг, житло), 1,3% – право на освіту [21].

Структурні підрозділи Секретаріату Уповноваженого за звітний 2022 рік опрацювали 3784 проекти нормативно-правових актів, з яких переважну більшість (1135) складають документи у сфері забезпечення соціально-економічних прав громадян, включно права на освіту, медицину, культурні, екологічні права, а також захист трудових прав і прав [21].

Висновки, практичні рекомендації та пропозиції. Сучасні виклики, спричинені наслідками повномасштабної збройної агресії проти України та тимчасовою окупацією частини її території, вимагають пріоритетного розгляду питань, пов'язаних з підвищенням ефективності парламентського контролю за додержанням прав і свобод людей та громадян в Україні та її межами. З цією метою та для належної організації діяльності Секретаріату Уповноваженого була розроблена Стратегія діяльності національної інституції з прав людини на період до 2027 року, яка базується на низці основних принципів: чітко визначеного і якнайширшого мандату; автономності; достатнього фінансування; плюралізму; наявності повноважень розглядати будь-яке питання з прав людини [23, с. 3–4].

Показники комплексного аналізу поточного стану дотримання прав людини в Україні, з урахуванням сучасних викликів під час російсько-української війни, а також результати внутрішньої оцінки сильних та слабких сторін інституту омбудсмана, його можливостей та потенційних загроз (викликів), отриманих завдяки використанню SWOT-аналізу, дозволили інституту Омбудсмана України визначити стратегічні цілі та завдання своєї діяльності на період до 2027 року [23, с. 3–4]. Стратегічні цілі є наскрізними та мають впливати на виконання всього тематичного мандату Омбудсмана України, а їх реалізація планується в рамках пріоритетних тематичних напрямів роботи (Додаток 2).

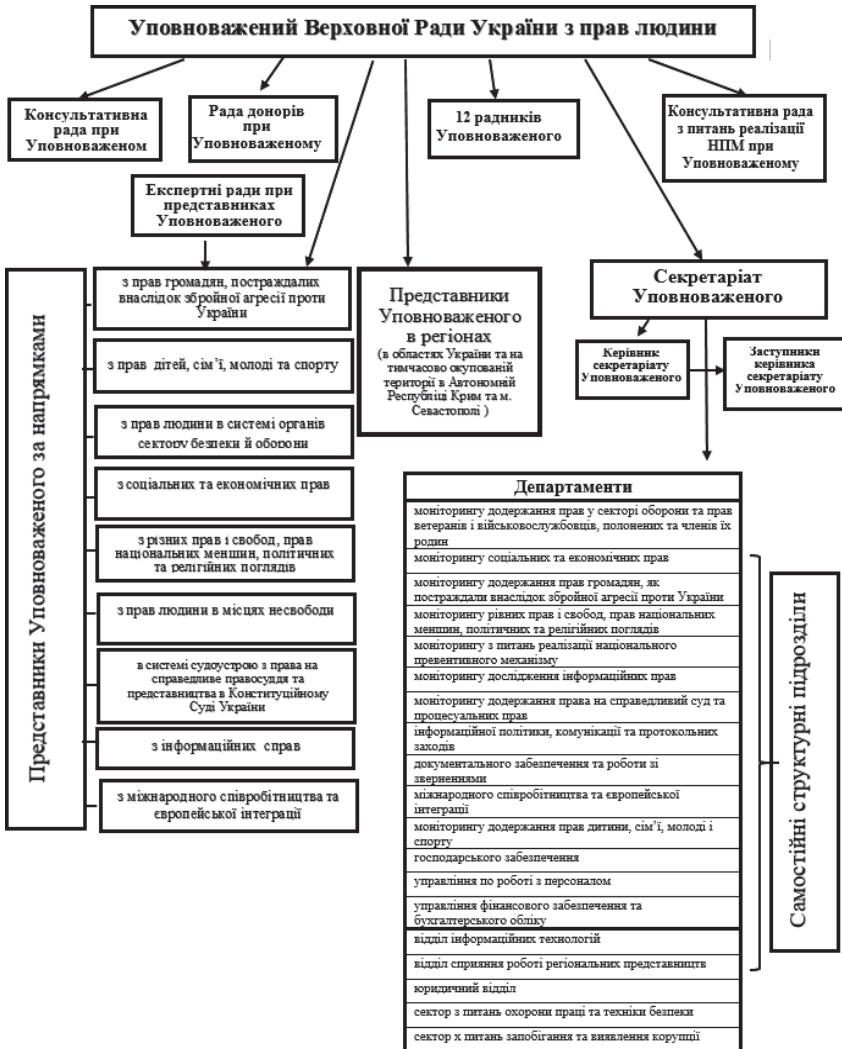
Отже, здійснений аналіз наукових джерел, законодавчих та нормативних актів дозволяє зробити висновок, що трансформаційні проце-

си інституту Омбудсмана України на сьогоднішній день не припиняються. Навпаки, з урахуванням складної політичної, соціокультурної та економічної ситуації в Україні, вони відрізняються позитивним динамічним розвитком. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, визначивши пріоритетні напрями своєї діяльності в умовах повномасштабної російської агресії, активно використовує всі доступні правові важелі для ефективного здійснення парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини, у тому числі соціально-економічних, розглядає усебічні механізми, спрямовані на створення обґрунтованого стратегічного підходу до подальшого розвитку та вдосконалення правових засад цієї інституції в Україні.

Додатки

Додаток 1

Структура Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Джерело: власна розробка, сформована за даними [21].

Стратегічні цілі та пріоритетні тематичні напрями роботи в діяльності інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на період до 2027 р.

Пріоритетні тематичні напрями роботи		Стратегічні цілі
1	Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України.	<p>Офіс Омбудсмана України – сильна та незалежна інституція.</p> <p>а) посилення гарантій незалежності;</p> <p>б) посилення інституційної спроможності.</p> <p>Підвищено ефективність комунікаційної та правопросвітницької роботи на національному рівні.</p> <p>Офіс Омбудсмана України – доступна та інклюзивна інституція для кожного та кожної.</p> <p>Омбудсман України ефективно впливає на міжнародний правозахисний порядок денний.</p> <p>Омбудсман України реалізує мандат для захисту прав громадян України, які постраждали від наслідків збройної агресії РФ проти України.</p> <p>Національне законодавство у сфері прав людини та адміністративна практика відповідають міжнародним та європейським стандартам у сфері прав людини, а також вимогам набуття членства України в ЄС.</p>
2	Права дитини.	
3	Права людини в секторі оборони та прав ветеранів і військовослужбовців, полонених та членів їх родини.	
4	Міжнародне співробітництво.	
5	Дотримання соціальних та економічних прав.	
6	Моніторинг додержання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів.	
7	Реалізація національного превентивного механізму.	
8	Право на справедливий судовий розгляд та на процесуальні права.	
9	Додержання інформаційних прав.	

Джерело: сформоване за даними [23].

Список використаних джерел:

1. Майданник О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. №7 (118). С. 12–16.
2. Тимошевська І. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник судового процесу. *Цивільне право і процес*. 2020. №4. С. 54–59. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.09>
3. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д. юрид. н.: 12.00.02. Одеса. 2004. 36 с.
4. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Харків: Видавництво НУВС. 2004. 450 с.
5. Кадук Т.Д. Роль омбудсмана в механізмі реалізації парламентського контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія Право. Вип. 28. Том 1. С. 86–91.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 14.10.2023)
7. Dziurda M., Gołąb A., & Zembrzuski T. (2021) European Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms: Impact on Polish Law Development. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 1 (9). Pp. 23-60. Available: <https://DOI: 10.33327/AJEE-18-4.1-a000045>
8. Fariborz Nozari (1990) The Swedish Institution of Justice Ombudsman. *International Journal of Legal Information*. Vol. 18. Issue 1. Spring 1990. Pp. 1-16. Available: <https://doi.org/10.1017/S0731126500025993>
9. Howard Elcock (1990) Working for Socialist Legality: The Polish Commissioner for Citizen's. *Public Policy and Administration*. Vol. 5. No3. Pp. 37-47. Available: <https://doi.org/10.1177/095207679000050030>
10. Банах С.В. Функції омбудсманів у сучасному світі: монографія. Тернопіль: ТНЕУ. 2016. 197 с.
11. Дубчак Л.М. Становлення інституту омбудсмена як організаційно-правового механізму захисту прав людини та громадянина. *Державно-управлінські студії*. 2018. № 4 (6).
12. Косілова О.І. Інститут омбудсмена в механізмі правового захисту прав і свобод особи – світовий досвід та Україна. *Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: міжнародна юридична наук.-практ. Інтернет-конференція* (08.10.2013). URL: <http://surl.li/meryj>

13. Лазарева Л.О. Реформування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія «Управління». 2014. Вип. 2. С. 231–240.
14. Куліш А.М. Світові моделі діяльності омбудсмена. *Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства*: матеріали наук.-теорет. конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту (25 травня 2013 р.) Суми: СумДУ, 2013. С. 41–43. URL: <http://surl.li/mexrxq>
15. Пирога І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Юридичні науки. 2023. Випуск 1 (64). С. 19–25. URL: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3>
16. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 323–326. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/74>
17. Батанов О.В. Інститут омбудсмена у механізмі забезпечення прав людини у сфері національної безпеки і оборони в Україні. *Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України*: матер. XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 року). Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2023. С. 21–26.
18. Членство омбудсмена в міжнародних об'єднаннях омбудсменів. URL: <http://surl.li/mecsqd> (дата звернення 14.10.2023)
19. Про затвердження Положення про регіональні представництва: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 20.10.2022 р. № 87.15/22 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS37613> (дата звернення: 14.10.2023)
20. «Омбудсман: рік на варті прав людини»: у Полтавській політехніці презентували щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2023-07-04 URL: <http://surl.li/meqbj> (дата звернення: 14.10.2023)
21. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>
22. Конституція України від 28.06.1996, із змінами, внесеними згідно із Законом № 742-VII від 21.02.2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
23. Про затвердження Стратегії діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на період до 2027 року: Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 01.09.2023 р. № 97.15/23 URL: <http://surl.li/meqbzb> (дата звернення: 14.10.2023).

Юлія КОЗЬМІНА,*здобувачка вищої освіти Факультету прокуратури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЇ ОМБУДСМАНА У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Вступ. На сьогодні, в умовах збройної агресії РФ проти України, особливого значення набуває питання забезпечення та захисту прав і свобод людини. Зростання кількості випадків порушення національного та міжнародного законодавства у цій сфері створюють реальну загрозу стабільності та можливості подальшого існування ефективного механізму захисту прав і свобод. Однією з найбільш вразливих сфер, яка зазнала негативного впливу під час воєнного стану, є освіта.

Право на освіту є фундаментальним, воно є ключовим чинником розвитку кожної людини. Статтею 26 Загальної декларації прав людини [5] і Статтею 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права гарантується право на освіту. У цих міжнародно-правових актах визначені умови для реалізації цього права, включаючи обов'язкову і безоплатну початкову та загальну освіту для всіх, доступ до середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Умови збройного конфлікту стали каталізатором знищення існуючих стандартів освітнього процесу, створивши непереборні виклики для існуючої системи освіти та для суспільства в цілому. Ця теза стосується як дітей, які втратили можливість отримувати якісну початкову, середню та професійну освіту через обмеження у контексті забезпечення безпеки, так і дорослих, які прагнуть отримувати вищу освіту та підвищувати кваліфікацію, проте не мають доступу до неї через погіршення економічної ситуації, необхідності захищати нашу країну та інші причини. Обмеження права на освіту має не тільки значні негативні наслідки для розвитку особистості, але й для економічного розвитку нашої країни в цілому, адже освіта є підґрунтям для функціонування конкурентоспроможного бізнесу, який у свою чергу є рушійною силою посилення економічного потенціалу. Бізнес потребує кваліфікованих фахівців, які зможуть впроваджувати новачії, сприяти стійкості в умовах збройного конфлікту, підтримувати розвиток України.

Умови, у яких опинилася наша країна, серед іншого, обумовили потребу скоординувати зусилля публічної влади на забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. У цьому контексті особливу роль відіграє Упов-

новажений Верховної Ради України з прав людини (далі Уповноважений). Ця інституція виступає незалежним посередником між громадянами й органами державної влади у контексті забезпечення контролю за додержанням прав людини.

Згідно зі статтею 101 Конституції України, «парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини» [4]. Цей інститут відомий конституційному законодавству більшості демократичних країн, зокрема європейських. Україна, навіть перебуваючи в умовах збройного конфлікту, продовжує імплементувати європейські стандарти у національне законодавство, ставлячи собі за мету прискорення євроінтеграційних темпів та отримання статусу члена Європейського Союзу. З огляду на це, порівняльно-правовий аналіз ролі омбудсмена в європейських країнах є актуальним та значущим. З огляду на обмежений обсяг цього дослідження, були обрані такі держави як Норвегія та Швеція, які входять до першої п'ятірки країн у рейтингу демократії. Також своєчасним є аналіз повноважень Уповноваженого, зокрема, щодо забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність цієї теми підкреслюється особливою увагою науковців у контексті досліджень ролі Уповноваженого у забезпеченні права на освіту. Зокрема, Мельничук О. наголошує на тому, що Уповноважений наділений здебільшого теоретичними правами й обов'язками, а отже, й не має практичних можливостей для ефективного втілення своїх функцій у цій сфері; акцентує увагу на важливості розширення повноважень Уповноваженого, які сприятимуть поліпшенню захисту прав людини, зокрема права на освіту, в Україні. Отже, порівняльно-правовий аналіз діяльності Уповноваженого, зокрема, у сфері права на освіту в умовах воєнного стану в Україні, є критичним у контексті сучасних соціокультурних викликів та євроінтеграційних стратегій країни [10, с.8].

Порівняльно-правове дослідження вважаємо за доцільне проводити за такими критеріями:

- 1) повноваження відповідно до чинного законодавства: цей критерій передбачає аналіз обсягу конкретних повноважень у сфері захисту права на освіту; оцінку спроможності інституту омбудсмена впливати на законодавчий процес, а також оцінку незалежності цієї інституції;
- 2) адаптація до змін: цей критерій передбачає аналіз готовності та здатності омбудсмена пристосовуватися до змін у суспільстві, і в той же час забезпечити всебічну реалізацію покладених функцій з метою збере-

ження ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина, навіть у період воєнного стану.

Аналіз першого з наведених критеріїв в досліджуваних державах представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Повноваження відповідно до чинного законодавства

Критерій	Україна	Норвегія	Швеція
Нормативно-правовий акт	ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [6]	Lov om Stortingets ombudsmann for forvaltningen (sivilombudsmann-sloven) [3]	Lag [1986:765] med instruktion för Riksdagens ombudsmän – “JO-instruktionen” [1, 2]
Обсяг повноважень у сфері захисту права на освіту	<p>1. Невідкладний прийом усіма державними та недержавними інституціями, у тому числі Міністерством освіти і науки України.</p> <p>2. Проведення перевірок дотримання права на освіту, а саме доступу до освіти, якості освіти, дотримання прав дітей у навчальних закладах, а також інші аспекти освітньої системи.</p> <p>3. Здійснення постійного моніторингу стану дотримання та захисту прав і свобод людини.</p> <p>4. Внесення обов'язкових до розгляду подань із викладенням рекомендацій щодо усунення правопорушень, зокрема, права на освіту.</p>	<p>1. Проведення перевірок усієї документації органів державної влади та місцевого самоврядування, яка якимось чином може обмежити права людини.</p> <p>2. Здійснення контролю за дотриманням прав та свобод людини.</p> <p>3. Публікація щорічних звітів, надання рекомендацій щодо ліквідації виявлених порушень.</p> <p>4. Проведення незалежних розслідувань, скарг та справ, включаючи доступ до важливих документів і інформації, що стосується конкретної справи.</p>	<p>1. Омбудсман приймає скарги та звернення від дітей та учнів, пов'язані з порушеннями їхніх прав в освітніх закладах. Може проводити розслідування порушень прав дітей та учнів у сфері освіти.</p> <p>2. Публікує щорічні звіти та надає рекомендації для органів влади та освітніх установ.</p> <p>3. Омбудсман може брати активну участь у судових розглядах, де захищаються права дітей та учнів, та представляти їхні інтереси в суді. Він може надавати свідчення та аргументи на користь належного захисту прав дітей та учнів.</p>

<p>Спроможність впливати на законодавчий процес</p>	<p>Уповноважений кожен рік надає щорічні та спеціальні доповіді, які включають рекомендації щодо вдосконалення законів та політик, пов'язаних з правами людини. Ці рекомендації можуть бути спрямовані на внесення змін у чинні закони або на створення нових. Проте вони мають рекомендаційний характер.</p>	<p>Можливості омбудсмена Норвегії впливати на законодавчий процес обмежуються лише дорадчою функцією, яка полягає у наданні рекомендацій та консультацій парламентським комітетам і органам влади щодо законодавчих питань, які стосуються прав громадян і дотримання законів. Хоча його рекомендації не є обов'язковими, вони можуть враховуватися законодавцем.</p>	<p>Омбудсман має право і можливість активно брати участь в розробці законопроектів, пов'язаних з освітою. Він може розробляти альтернативні версії законопроектів, спрямованих на захист прав дітей здобувачів освіти. Також має повноваження надавати рекомендації парламенту, включаючи комітети, відповідальні за освітню політику.</p>
<p>Незалежність інституції (функціональна та фінансова)</p>	<p>Уповноважений є менш незалежним порівняно із шведським колегою: 1. Уповноважений призначається на 5 років. Його повноваження не можуть бути достроково припинені у зв'язку зі зміною влади. Цей привілей підкреслює незалежність інституції від влади та її відокремленість. 2. Фінансування українського омбудсмена здійснюється з Державного бюджету, теоретично абсолютно незалежно відбувається розподіл коштів, проте на практиці були випадки невідповідності. 3. Займає нейтральну позицію у контексті вирішення проблемних питань, проте на практиці бувають випадки політичного тиску.</p>	<p>Омбудсман Норвегії займає у даному випадку більш середню позицію порівняно з Україною та Швецією: 1. Посада обіймається строком на 5 років з правом переобрання повторно. Варто зазначити, що процес призначення омбудсмена здійснюється парламентом Норвегії (Стортинг), який відокремлює цю посаду від політичного впливу. 2. Фінансування з Державного бюджету 3. Абсолютно незалежний у контексті прийняття рішень.</p>	<p>Омбудсман Швеції має значну незалежність: 1. Призначається строком на 5 років і не може бути звільнений з посади ані урядом, ані парламентом. 2. Фінансове забезпечення здійснюється з Державного бюджету, проте уряд не може здійснювати контроль чи нагляд за цим. 3. Займає максимально нейтральну позицію у вирішенні питань щодо захисту прав людини та громадянина.</p>

Проаналізувавши обсяг повноважень омбудсманів України, Норвегії та Швеції, слід зазначити, що Швеція є прикладом ефективного інституту омбудсмана, який має не тільки значні повноваження у контексті контролю та наглядової функції за додержанням права на освіту, але й активно впливає на законодавчий процес, маючи відповідні інструменти захисту та впливу. Досвід Швеції показує реальну спроможність омбудсмана захищати права й свободи. Ця особа не тільки унеможлиблює будь-які спроби законодавців порушувати права людини, але й сприяє розбудові дійсно демократичного суспільства, де людина є найвищою соціальною цінністю. Крім того, ефективність цього інституту в Швеції посилюється тим, що цю посаду обіймає не одна людина, а чотири. Враховуючи досвід Швеції, український законодавець може розглянути можливість розширення повноважень Уповноваженого в аспекті залучення як до законодавчого процесу, так і до нормотворчості інших органів державної влади. Відповідним кроком стане доповнення ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [5] такими пунктами:

...має право:

«15. брати участь у розробці законопроектів, що стосуються прав людини;

16. надавати рекомендації, висновки щодо розробки проектів законів та інших нормативно-правових актів щодо забезпечення дотримання прав людини».

Перспектива розширення повноважень Уповноваженого потребує врахувати питання підвищення фінансування. На сьогодні більша частина державного бюджету йде на забезпечення обороноздатності України, а отже, й постає питання, як одночасно оптимізувати видатки на Уповноваженого і підвищити його спроможність забезпечувати право на освіту.

Вбачається, що вирішенню цього питання сприятиме розробка мобільного додатку «Електронний омбудсман у питаннях освіти». Ця новація сприятиме більшій відкритості, прозорості та доступності. По-друге, мобільний додаток може значно полегшити взаємодію громадянина з Уповноваженим та покращити здатність останнього реагувати на освітні питання. Це також може зменшити витрати на розгляд скарг і забезпечити більш ефективне використання ресурсів. З таким додатком будь-який пересічний громадянин, який зазнав порушення власних прав чи є свідком порушення прав на освіту третіх осіб зможе подати скаргу через додаток з допомогою відеоінструкцій й цілодобової чат-підтримки. Громадяни одразу можуть

долучати до своїх звернень доказовий матеріал, такий як фотографії, відео, документи тощо. Привілеєм такої ідеї полягає в тому, що одразу можна буде спостерігати, на якому етапі розгляду скарга та як Уповноважений ліквідує причини порушень права на освіту. Також можна запровадити систему опитувань, що створить для громадян відкритий простір для публічних обговорень проблемних питань, а отже, й стане каталізатором підвищення уваги до освіти. Крім того, цей додаток стане мережевим інтерфейсом для співпраці Уповноваженого з іншими установами.

Також важливого значення набуває питання адаптації інституції омбудсман до змін, які відбуваються у світі та у конкретній країні. Україна, як приклад мужності та незламності, вже другий рік потерпає від збройного вторгнення РФ, яка не тільки протиправно анексує українські землі, але й вбиває українських громадян, порушуючи тим самим основоположне невідчужуване право на життя. Крім цього, стає на заваді реалізації та захисту інших прав, одним із яких є право на освіту – підґрунтя для майбутнього нашої країни. З 24 лютого 2022 року вектор діяльності всіх органів державної влади змінився, скоординувавши всі сили на забезпечення прав і свобод громадян. У цей момент роль Уповноваженого не тільки змінилася, але й значно посилювалася. Проте з початку повномасштабного вторгнення повноваження омбудсмана ніяк законодавчо не розширилися, як і до введення воєнного стану ця посадова особа уповноважена розглядати звернення громадян та надавати рекомендації різним гілкам влади (якщо наголосити на основних повноваженнях). Проте чи не є виправданим крок щодо розширення конкретних повноважень омбудсмана у контексті впливу на органи державної влади задля забезпечення всебічної реалізації права на освіту? Отже, відкритим є питання аналізу проблеми збереження ефективності механізму захисту прав людини у період збройного конфлікту.

В умовах збройної агресії проти України Уповноважений має обмежений перелік повноважень, які дозволяють бути не тільки теоретичною гарантією, але й практичною силою у забезпеченні захисту прав та свобод громадян, зокрема, на освіту. У Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році [9] Уповноважений наголосив на таких важливих питаннях у контексті забезпечення права на освіту як:

1. Забезпечення безпеки закладів освіти: Уповноважений наголосив на необхідності вжиття заходів щодо забезпечення безпеки учнів та персоналу закладів освіти, особливо в умовах тероризму та конфліктних загроз.

2. Надання якісної освіти дітям-переміщеним особам: Уповноважений зазначив важливість забезпечення доступу до якісної освіти дітям, які тимчасово перебувають за кордоном через воєнний конфлікт чи інші обставини.

3. Освітні програми та дистанційне навчання: Уповноважений висловив обурення щодо якості освітніх програм, зокрема щодо дистанційного навчання, та закликав забезпечити якісну освіту для всіх категорій учнів, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами.

4. Підтримка дітей з особливими потребами: Уповноважений зазначив, що дітям з особливими потребами необхідно надавати освітню підтримку, щоб вони отримували якісну освіту.

Проаналізувавши щорічні й спеціальні доповіді Уповноваженого за період 2019–2021 (тобто у звичайний період), можна зробити висновок, що в основному фокус захисту права на освіту омбудсмана обмежується вимогою припинити скорочення освітніх закладів, забезпечити можливість учням загальних середніх шкіл та дітям, які потребують соціальної допомоги і реабілітації, користуватися підручниками, навчальними посібниками, методичними порадами. Основними завданнями також є ліквідація заборгованості у виплаті стипендій та грошового забезпечення для студентів і курсантів тощо.

Цікавою для дослідження є думка Уповноваженого щодо проекту Закону України № 9672 «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»» [7], який передбачає неможливість для чоловіків після 30 років отримувати другу (та більше) вищу освіту як реакція на збільшення кількості випадків вступу до ЗВО чоловіків призовного віку. Аргумент ініціаторів законопроекту полягав у необхідності припинення зловживання правом на освіту з боку військовозобов'язаних призовного віку.

Реакція парламентського Комітету з питань інтеграції України до ЄС була очікуваною: це нововведення було сприйнято як порушення рівності жінок та чоловіків, як прояв дискримінації та обмеження прав, які не можуть бути обмежені у період воєнного чи надзвичайного стану (адже право на освіту відсутнє у переліку прав, які зазначені у ст. 64 Конституції України). Проте Уповноважений, у разі наділення відповідними повноваженнями впливати на законодавчий процес, одразу б міг накласти таке собі «вето» на цей законопроект через пряме порушення Основного закону нашої держави й міжнародних стандартів. У своїй Щорічній доповіді за 2023 рік він може внести рекомендації щодо цих змін у законодавстві,

проте, на жаль, це не буде слугувати певним зобов'язанням законодавця дотримуватися таких рекомендацій. Окрім того, маючи активну суспільну підтримку, Уповноважений міг би провести кампанію для підвищення обізнаності громадськості щодо законопроекту та його можливого впливу на освіту та права громадян.

Ще одним аргументом необхідності перегляду компетенції Уповноваженого є той факт, що в Резолюції ПАРЕ 1755 (2010) «Функціонування демократичних інститутів в Україні», ухваленої у Страсбурзі 04.10.2010 р. [8,10] теж рекомендується посилити роль омбудсману як правозахисної інституції.

Не менш важливим є посилення співпраці Уповноваженого з учнівськими та студентськими організаціями. Ця співпраця допоможе отримати доступ до важливої інформації від студентів та учнів, ефективніше задовольнити їхні потреби та прагнення. Поєднуючи ці заходи, можна створити більш демократичний та відкритий механізм захисту прав людини, зокрема, права на освіту в Україні, таким чином сприяючи виконанню рекомендацій резолюції ПАРЕ та покращенню відносин між омбудсманом, громадськістю та студентськими організаціями.

Висновки. Сьогодні питання освіти є не тільки чинником соціального розвитку, але й важливою складовою демократичного суспільства. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має потенціал стати більш ефективним інструментом захисту права на освіту та забезпечення дотримання стандартів прав людини. Проте для ефективного виконання покладеної на нього функції Уповноважений має отримати більше повноважень та посилити зв'язки з громадськістю та міжнародними організаціями. Розширення повноважень Уповноваженого, зокрема можливості брати участь у підготовці законопроектів та надавати законодавчі консультації, може сприяти дотриманню права на освіту. Також важливо зробити Уповноваженого більш доступним та відкритим для громадян, щоб забезпечити легший доступ до захисту освітніх прав. Ідея щодо створення мобільного додатку «Електронний омбудсман з питань освіти» може допомогти омбудсману працювати ефективніше та зменшити витрати на розгляд скарг.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вдосконалення інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його активна роль у захисті права на освіту може сприяти становленню справедливого, демократичного та освіченого суспільства, де кожен має можливість отримати якісну освіту та зробити внесок у розвиток економіки держави.

Список використаних джерел

1. Justitieombudsmännens ämbetsberättelse: Redogörelse 2022/23:JO1. URL: <https://data.riksdagen.se/fil/2356E145-54F2-4389-A626-A899D315C31C>
2. The Act with Instruction for the Parliamentary Ombudsmen (2023:499); Swedish Code of Statutes: 2023:499. Issued 29 June 2023. URL: <https://www.jo.se/en/about-jo/legal-basis/instructions/>
3. Lov om Stortingets ombudsmann for forvaltningen (sivilombudsmannsloven). URL: <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1962-06-22-8>
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>
7. Проект Закону про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» № 9672 від 04.09.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42664>
8. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>
10. Інститут омбудсмана в механізмі захисту права на освіту. *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 194 (2). С. 7–10. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/v7/2012/02_2012.pdf#page=7

Марина ПРОЦЕНКО,

здобувачка вищої освіти Факультету економіки, менеджменту та права, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМПАНІЙ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Вступ. Соціальна стабільність суспільства – це один із основних параметрів успішного розвитку країни, який є результатом взаємодії суб'єктів господарювання, держави та її мешканців. Сучасне суспільство стикається з багатьма викликами, такими як бідність, безробіття, екологічні проблеми і вразливість деяких груп населення. Держава має обмежені можливості для їх повного вирішення на фоні проблем, пов'язаних з війною РФ проти України та викликаними нею економічними труднощами. За таких умов соціальна відповідальність бізнесу і розвиток соціального підприємництва можуть відігравати ключову роль у покращенні життя громадян України. Спільні зусилля компаній та інших суб'єктів господарювання й громадянського суспільства можуть допомогти створити справедливу та більш інклюзивну економіку, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та отримати належний соціальний захист. Наразі українське суспільство проходить через значні випробування воєнного часу. Тому спостерігається розвиток кризових явищ у соціальній, економічній та політичній сферах. Однак слід зауважити, що в усьому світі діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, сприяє їх працевлаштуванню та адаптації в суспільстві. Саме тому соціальне підприємництво є необхідною ланкою для відновлення та економічного розвитку України у воєнний та повоєнний період.

Мета дослідження – дослідити та вивчити практики соціальної відповідальності компаній та соціального підприємництва, які вже існують в Україні, сприяти їхньому розвитку та мотивувати більшу кількість молоді розпочинати соціальні проекти. Ми переконані, що через активний внесок у розвиток соціального підприємництва можна створити позитивні зміни в суспільстві та посилити соціальний захист в Україні. Соціальне підприємництво – це можливість працевлаштування та соціалізації вразливих груп населення України, а особливо ветеранів війни з інвалідністю.

Виклад змісту дослідження. Соціальна відповідальність компаній та соціальне підприємництво є двома різними концепціями, але вони обидві спрямовані на створення позитивного впливу на суспільство та підтримку соціального захисту громадян. Порівняння цих концепцій відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльні характеристики соціальної відповідальності компаній та соціального підприємництва

Аспекти	Соціальна відповідальність	Соціальне підприємництво
Суть	Соціальна відповідальність відноситься до зобов'язань та дій компаній щодо виконання ними етичних та соціальних стандартів у своїй діяльності. Це включає в себе добровільні ініціативи компаній, спрямовані на поліпшення умов праці, захист довкілля, пожертви на благодійність тощо [1, с.9-10]	Соціальне підприємництво – це форма підприємництва, яка об'єднує соціальні та комерційні цілі [2]. Соціальні підприємства зазвичай створюються для вирішення конкретних соціальних або екологічних проблем, а прибуток використовується для підтримки цих цілей.
Ціль	Основною метою є покращення репутації компанії, зниження негативного впливу її діяльності на людину, суспільство і довкілля, а також відповідь на очікування споживачів та громадськості.	Головною метою соціального підприємництва є розв'язання конкретних соціальних або екологічних проблем, інтеграція вразливих груп у суспільство та створення позитивного соціального впливу.
Фінансування	Витрати на ініціативи з соціальної відповідальності зазвичай фінансуються з прибутку компанії та можуть бути добровільними.	Соціальні підприємства створюють прибуток через комерційну діяльність, а цей прибуток використовується для фінансування соціальних ініціатив.
Підприємницький підхід	Соціальна відповідальність компанії не обов'язково пов'язана зі специфічним типом бізнесу і може бути реалізована різними компаніями у будь-якому секторі господарювання.	Соціальні підприємства зазвичай мають спеціальну місію, що полягає в розв'язанні конкретних соціальних або екологічних проблем.

Джерело: складено автором на основі [1, 2]

Отже, можемо сказати що обидві концепції мають свої переваги та місце в життєдіяльності сучасного суспільства. Запровадження соціальної відповідальності є важливим кроком для компанії у поліпшенні їхнього соціального впливу, тоді як соціальне підприємництво зазвичай зорієнтоване на вирішення конкретних проблем і може бути більш ефективним способом досягнення певних соціальних цілей як елемент посилення соціального захисту в Україні.

Одним із прикладів соціально відповідальної діяльності в Україні може бути ініціатива «Карітас-Україна». «Карітас-Україна» є громадською організацією, яка активно працює над вирішенням соціальних проблем і допомагає вразливим групам населення [3]. Ось декілька напрямів її діяльності:

1. Допомога біженцям і внутрішньо переміщеним особам: «Карітас-Україна» надає матеріальну та психосоціальну допомогу біженцям та внутрішньо переміщеним особам.
2. Соціальні послуги для вразливих груп: організація надає соціальні послуги вразливим групам населення, зокрема особам з інвалідністю, дітям та молоді, які опинилися в складних життєвих обставинах, та ін.
3. Медична допомога: «Карітас-Україна» проводить програми медичної допомоги для тих, хто має обмежений доступ до медичних послуг.
4. Розвиток громад: організація активно сприяє розвитку громад та соціальним проектам на місцях, спрямованим на поліпшення умов життя місцевого населення.

Організація «Карітас-Україна» демонструє, як можна створювати позитивний соціальний вплив та допомагати тим, хто знаходиться у складних життєвих ситуаціях, сприяючи поліпшенню соціального захисту в країні.

Соціальне підприємництво – це досить новий вид діяльності в Україні. Соціальні підприємства розвинулися з сектору соціальної економіки і всередині нього, який знаходиться між ринком і державою й часто асоціюється з такими поняттями, як «третій сектор» або «некомерційний сектор» – це досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу». Соціальні підприємства найчастіше займаються наданням соціальних послуг. Найголовніше, що вони сприяють ліквідації дискримінації у сфері праці та зайнятості, адже «традиційний» бізнес нерідко ігнорує осіб із інвалідністю, включно з ветеранами з інвалідністю внаслідок війни, жінок у кризових ситуаціях, осіб, що повертаються із місць позбавлення волі, тобто таких осіб, яких відносять до вразливих груп населення. Саме соціальні підприємства можуть забезпечити вико-

нання 8 Цілі сталого розвитку «Гідна праця та економічне зростання» для таких категорій громадян.

Діяльність соціальних підприємств дозволяє зменшити частину витрат із державного бюджету на вирішення проблем соціально незахищених людей. Потрібно пам'ятати, що їх кількість збільшиться у повоєнний період й постануть гострі проблеми їх працевлаштування та соціальної адаптації. Отже, саме тому, на наш погляд, соціальне підприємництво є важливим для економічного розвитку нашої країни. Соціальні підприємства також можуть з'являться і у сфері надання послуг щодо освіти, культури, охорони навколишнього середовища, ін. Водночас необхідно звернути увагу на відсутність законодавства, яке визначає та регулює діяльність соціальних підприємств в Україні, що є негативним явищем з точки зору забезпечення їх розвитку. Проблема становлення та розвитку соціального підприємництва у період відновлення України є актуальною [4].

Аналіз інфографіки Державної служби зайнятості (далі ДСЗ) демонструє, що у нашому суспільстві наразі існує проблема безробіття. У січні-вересні 2023 року послугами ДСЗ скористались 560,4 тисяч осіб, із них 417,9 тисяч осіб зареєстрованих безробітних. За сприяння центрів зайнятості у січні-вересні 2023 року працевлаштовано лише 173,2 тисяч осіб, у тому числі 120,1 тисяч осіб зареєстрованих безробітних. Серед безробітних є й особи з інвалідністю, в тому числі ветерани з інвалідністю внаслідок війни, учасники АТО та внутрішньо переміщені особи (Рис. 1).

Рис. 1. Інфографіка Державної служби зайнятості на 1 січня 2023 року [5]

Очевидно, що сьогодні досить актуальною проблемою в суспільстві є та буде надалі працевлаштування ветеранів з інвалідністю внаслідок війни. Однак можемо навести приклад уже діючого соціального підприємства «Pizza Veterano», що працевлаштовує таких громадян [6, 7]. Власником «Pizza Veterano» є Леонід Остальцев, який заснував не лише цей заклад, але ще й проєкт «ВЕТЕРАНО ГРУП», що об'єднує компанії, власниками яких є ветерани АТО. «Pizza Veterano» – це лише один із прикладів соціального підприємства в Україні, яке створено з метою підтримки ветеранів з інвалідністю внаслідок війни та їхніх родин. Ця ініціатива комбінує бізнес із соціальною місією та надає послуги, що сприяють інтеграції ветеранів у життя суспільства та полегшують їхню реабілітацію. «Pizza Veterano» має соціальну місію надавати робочі місця ветеранам з інвалідністю внаслідок війни, ветеранам АТО та ООС, які можуть мати проблеми зі здоров'ям або труднощі з працевлаштуванням. Працівники «Pizza Veterano» проходять навчання та отримують підтримку для розвитку навичок, необхідних для готування страв та обслуговування клієнтів. Також підприємство створює можливість ветеранам брати участь у соціальному житті, спілкуватися з клієнтами і будувати позитивні відносини з громадою.

Для багатьох ветеранів з інвалідністю внаслідок війни, ветеранів АТО та учасників бойових дій, що повертаються з війни, працевлаштування може бути складним завданням через фізичні та психологічні особливості. Але «Pizza Veterano» надає можливість заробляти і мати фінансову стабільність, всім людям без винятку, а головне – це забезпечує виконання Принципу номер 6 Глобального договору ООН щодо ліквідації дискримінації у сфері праці та зайнятості.

Цей проєкт є яскравим прикладом того, як соціальне підприємництво може сприяти соціальній інтеграції й реабілітації ветеранів та інших уразливих груп населення. Він допомагає ветеранам знайти новий сенс життя та перебороти труднощі після повернення із зони бойових дій, а також є позитивним підходом до вирішення соціальних проблем в Україні разом із державою.

Згідно з інформацією на інтернет-сайті «Соціальне підприємництво в Україні» нині зареєстровано 150 соціальних підприємств, що входять до Каталогу соціальних підприємств України. Серед відомих соціальних підприємств можна назвати пекарню «Горіховий дім», де створені робочі місця для професійної інтеграції цільових груп неприбуткових проєктів (жінки у кризових ситуаціях), здійснюється підтримка Центру по роботі з жінками. Майстерня добрих справ «Емаус Оселя» працевлаштовує і реабілітує безпритульних людей. Громадський ресторан «Urban Space 100»

на кожному фіскальному чеку зазначає, що 80% прибутку буде витрачено на соціальні проекти м. Івано-Франківська.

Починаючи з 24 лютого 2022 року і до теперішнього часу в Україні триває війна. Багато працездатних осіб покинули Україну і перебувають за кордоном. Багато з них потребують психологічної допомоги та матеріальної підтримки. У 2022 році в Європі було створено підприємство з соціальною відповідальністю «Caritas Europa». Воно надає гуманітарну допомогу вразливим групам осіб, які потребують допомоги в щоденному житті, – біженці, мігранти, безпритульні, особи, які постраждали від конфліктів та природних катастроф. Ця допомога включає соціальну підтримку і послуги, як-от: надання харчування, житла, медичної допомоги та психологічної підтримки, консультування та програми для задоволення інших основних потреб. «Caritas Europa» також працює над проектами та програмами для розвитку спільнот та покращення їхнього рівня життя, що стосуються сфери освіти, охорони здоров'я та розвитку сільських громад. Також організація активно сприяє захисту прав людини та соціальної справедливості, особливо стосовно тих осіб, які знаходяться у вразливому стані. Крім того, «Caritas Europa» працює над популяризацією ідеології та практики соціальної відповідальності серед бізнесу, громад та інших зацікавлених сторін. Вона виступає як адвокат і партнер у роботі над розв'язанням глобальних проблем. «Caritas Europa» є прикладом організації, яка сприяє вирішенню соціальних та гуманітарних проблем і демонструє важливість соціальної відповідальності в сучасному світі.

На завершення слід зауважити, що соціальна відповідальність компаній – це їх добровільна справа за їх бажанням та можливостями, а соціальне підприємництво – це поклик душі та реалізація соціальної свідомості громадян у сфері господарювання, які беруть на себе обов'язки з надання соціально значущої допомоги певним категоріям населення у кризових ситуаціях.

Висновок. Підсумовуючи підкреслимо, що соціальна відповідальність та соціальне підприємництво є важливими інструментами для вирішення соціальних проблем і покращення якості життя населення в Україні. Ці підходи розвиваються і нарощують вплив на громадський сектор і бізнес-середовище нашої країни.

Соціальна відповідальність компаній стає важливою складовою бізнес-стратегії, сприяючи створенню позитивного впливу на їх працівників, суспільство та довкілля. Соціальні підприємства, зі свого

боку, розвивають модель бізнесу, де соціальна місія і вплив на суспільство є так само важливими, як і прибуток.

Подальший розвиток соціальної відповідальності бізнесу та соціального підприємництва в Україні вимагає підтримки з боку Уряду, бізнес-спільноти та громадянського суспільства. Це може включати закріплення сприятливих законодавчих норм (у т.ч. у сфері публічних закупівель), надання фінансової підтримки, відповідне спрямування освіти та професійної підготовки, запровадження спільних проєктів бізнесу, інститутів громадянського суспільства та органів влади, підвищення обізнаності громадян.

Завдяки розвитку соціальної відповідальності бізнесу та соціального підприємництва в Україні створюватиметься основа для більшої соціальної справедливості, забезпечення сталого економічного зростання і покращення якості життя населення. Цього можна досягти через популяризацію ідеї та практики соціального підприємництва серед амбітної та свідомої молоді, що готова на зміни та впровадження принципів соціальної відповідальності та соціального підприємництва в нашому суспільстві. Соціальна відповідальність компаній та соціальне підприємництво є важливими інструментами для розбудови кращого майбутнього для України.

Список використаних джерел

1. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 173 с.
2. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем. Соціальне підприємництво в Україні: офіційний сайт. URL: [http:// www. socialbusiness.in.ua](http://www.socialbusiness.in.ua) (дата звернення: 12.10.2023).
3. Карітас в Україні: вебсайт. URL: <https://caritas.ua/> (дата звернення: 12.10.2023).
4. Богацька Н. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. №. 53. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4> (дата звернення: 12.10.2023).
5. Державна служба зайнятості: офіційний вебсайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (дата звернення: 12.10.2023).
6. Ветеранська піца і добрі справи. Як працює Veterano Pizza у Франківську. URL: <https://kufer.media/gajdy/veteranska-pitsa-i-dobri-spravy-yak-pratsyuue-veterano-pizza-u-frankivsku/> (дата звернення: 12.10.2023).
7. Піца «Одуванчик» і «Для Буслаєва». Як працює Veterano Pizza у Вінниці? URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/oduvanchik-idlya-buslaeva-chomu-pitsi-nazivayut-na-chest-biytsiv-i-yak-11637137.html> (дата звернення: 12.10.2023).

Роман ЗАЄЦЬ,*здобувач вищої освіти Факультету міжнародної торгівлі та права,
Державний торговельно-економічний університет*

ВПРОВАДЖЕННЯ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ У ГОСПОДАРЬСКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вступ. Україна як демократична держава, що має за стратегічну мету вступ до Європейського Союзу (далі ЄС), зобов'язана забезпечувати захист прав людини на належному рівні. Суб'єкти господарювання мають значний вплив на права людини, адже саме вони створюють робочі місця та умови праці, сприяють забезпеченню реалізації соціальних стандартів, надають послуги та ін. з метою забезпечення потреб суспільства. Застосування принципу належної обачності суб'єктів господарювання активно обговорюється у міжнародному суспільстві як необхідна складова у забезпеченні прав людини. У зв'язку з вищезазначеним, з'ясування змісту поняття належної обачності, його складових, способів реалізації та застосування допоможе позитивно вплинути на реалізацію вимог щодо захисту прав людини у процесі вступу України до ЄС, налагодити ефективне регулювання господарської діяльності та забезпечити належну відповідальність бізнесу щодо дотримання прав і свобод людини.

Дослідженню проблематики забезпечення прав людини суб'єктами господарювання із застосуванням належної обачності присвячували свої праці такі науковці як О.О. Уварова та К.О. Буряковська [1], Шон Ліз [2] та ін. Однак розкриття суті, змісту та застосування цього процесу як складової реалізації вимог щодо захисту прав людини у процесі вступу України до ЄС, не були предметом таких наукових робіт.

Метою цієї роботи є визначення поняття принципу належної обачності, важливості його впровадження і застосування суб'єктами господарювання, етапи впровадження принципу у національне законодавство, аналіз його міжнародного закріплення у праві ЄС.

Виклад змісту дослідження. Основоположні права людини проголошено Загальною декларацією прав людини (1948 р.), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1973 р.),

Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (1973 р.). Їх положення закріплюють права і свободи кожної людини, зокрема у сфері економіки соціальної сфери, ін. Завдяки розумінню необхідності дотримання прав людини в умовах глобалізму господарств, у розвинутих країнах все більше поширюються ідеї, у центрі уваги яких є людина та її права як найвища соціальна цінність.

Втіленням такої ідеї є розвиток застосування принципу належної обачності щодо прав людини під час здійснення господарської діяльності. Так, суб'єкти господарювання прямо чи опосередковано впливають на права людини, проте часто не лише в позитивному аспекті. У зв'язку з цим дотримання загальних прав людини у такій діяльності є гарантією недопущення їх порушень. Найбільш розповсюдженими порушеннями у сфері бізнесу є дискримінація за расовою, національною ознакою, порушення права на приватність, забруднення навколишнього середовища, неналежні умови праці та ін.

Організація Об'єднаних Націй (далі ООН) з метою регулювання та створення стандартів у сфері бізнесу та прав людини резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. схвалила Керівні принципи з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи ООН) [3]. Положення Керівних принципів ООН встановлюють необхідні стандарти дотримання і захисту прав людини суб'єктами господарювання під час їх діяльності. Разом із тим визначається важливість участі держави та суб'єктів господарювання у процесі захисту прав осіб. Захист прав людини у господарській діяльності складається з трьох основоположних «стовпів»: зобов'язання держави захищати права людини; корпоративної відповідальності бізнесу щодо їх поваги; доступу до захисту прав людини у судовому та позасудовому порядку за допомогою державних інструментів та механізмів усередині підприємств [4]. Процедура належної обачності відноситься до одного із трьох «стовпів»: корпоративної відповідальності бізнесу у сфері дотримання прав людини. Розкриттю поняття належної обачності присвячено окремий підрозділ у другому розділі Принципу 17 Керівних принципів. Належна обачність щодо прав людини – це системний процес, за допомогою якого підприємства визначають, оцінюють, запобігають та звітують про те, яким чином їхня діяльність впливає на права людини. Його зміст полягає у здійсненні аналізу прямого та непрямого впливу на права інших людей під час господарської діяльності та реагуванню в разі їх порушення відповідним чином. З огляду на те, що обов'язок належної обачності у дотриманні прав людини виникає саме під час процесу господарювання, досліджувана процедура охоплює широке коло суспільних відносин:

внутрішньогосподарські між працівниками, господарсько-виробничі у процесі створення благ, організаційно-господарські під час збуту товарів, надання послуг кінцевим споживачам. Кожному підприємству, незалежно від його організаційно-правового виду та розміру, рекомендовано дотримуватися положень Керівних принципів ООН. Керівні принципи є різновидом «м'якого права» і не є юридично обов'язковими до виконання у господарській діяльності. Однак судова практика все частіше звертає на них увагу під час розгляду справ щодо забезпечення прав людини та належної обачності у діяльності підприємств.

Показовою є судова справа громадської організації «Друзі Землі» проти компанії Royal Dutch Shell у Нідерландах від 05.04.2019 р. щодо звинувачення у порушенні екологічних прав людини підприємством, пов'язаних з високим рівнем викиду вуглецю в навколишнє середовище [5]. Рішення суду винесено на користь ГО «Друзі Землі», і суддя наголосив, що Керівні принципи ООН є авторитетними і схваленими на міжнародному рівні інструментом «м'якого права», тому вони можуть бути використані як настанова у разі тлумачення неписаного обов'язку підприємства стосовно дотримання прав людини і належної обачності. Таких справ стає все більше і більше, у зв'язку з чим можливо прослідкувати тенденцію у бік поступового збільшення запиту суспільства щодо прийняття нормативно-правових актів і закріплення належної обачності як обов'язкової складової захисту прав людини. Застосування належної обачності щодо прав людини відіграє роль превентивного інструменту для запобігання порушень прав людини суб'єктами господарювання.

Зазначимо, що складовими процедури належної обачності є: виявлення та оцінка фактичного або потенційного несприятливого впливу на права людини, який суб'єкт господарювання може спричинити або з яким він може бути безпосередньо пов'язаний через його ділові відносини; вжиття відповідних заходів з метою запобігання порушення прав людини суб'єктами господарювання; відстеження ефективності заходів, які вживають суб'єкти господарювання з метою оцінки їх спроможності запобігти порушенням прав людини; аналіз ризиків стосовно порушень прав людини під час господарської діяльності.

Впровадження суб'єктами господарювання складових цього процесу служитиме захисту інтересів підприємств, сприяючи стабільності, підвищенню їх ділової репутації, забезпеченню здорового інвестиційного клімату та загального успіху. Додатково слід зауважити, що застосування належної обачності є ключовим чинником, який може

зробити підприємство більш привабливим для інвесторів. Оскільки саме інвестори часто враховують дотримання прав людини як індикатор надійності суб'єкта господарювання і таким чином прагнуть мінімізувати ризики та забезпечити довгостроковий успіх своїх інвестицій.

Ще одним міжнародним актом, який закріплює норму щодо належної обачності є Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку (далі ОЕСР) для транснаціональних підприємств 1976 р. Наведені в них рекомендації застосовуються до компаній, які надають свої послуги на міжнародному ринку. Так, ОЕСР включає до принципу належної обачності відповідальність підприємств щодо спостереження за дотриманням прав людини в ланцюгах постачання з видобутку корисних копалин у зонах конфліктів з метою недопущення порушення прав людини, зокрема прав дітей, запобіганню та поширенню корупції та фінансуванню тероризму [6, с. 13]. До інших міжнародних актів, які містять рекомендації з приводу відповідального ведення бізнесу, належить Глобальний договір ООН і Трестороння Декларація принципів Міжнародної організації праці про принципи, що стосуються багатонаціональних підприємств і соціальної політики 1977 р.

З метою підвищення рівня дотримання прав людини суб'єктами господарювання бажано дотримуватися певного плану дій з метою повноцінного закріплення процедури належної обачності у сфері корпоративних відносин. Першочергово потрібно розробити політику суб'єкта господарювання стосовно прав людини і включити до неї вимогу щодо застосування належної обачності як пріоритетної складової початку повноцінного функціонування підприємства на ринку товарів і послуг. Оформлення політики компанії здійснюється шляхом прийняття кодексу корпоративної етики або оформлення окремого положення в корпоративній політиці про зобов'язання щодо дотримання основоположних прав людини [7, с. 36]. Така політика повинна мати зв'язок з реальністю, бути затвердженою на вищому рівні, включати відповіді на питання, яким чином у цій компанії дотримуються прав людини. Доступ до цих положень повинен бути відкритим та публічним для сприяння підвищенню прозорості, довіри стейкхолдерів, ефективному вирішенню конфліктів та підтримки соціальної відповідальності, сприяючи сталому розвитку, етичної культури підприємства, дотриманню прав людини.

Одним із прикладів застосування Керівних принципів ООН є діяльність французької компанії *Air Liquide*, що спеціалізується на виробництві промислових газів та інших хімічних речовин. На її офіційному сайті

у відкритому доступі можна знайти «Заяву про політику у сфері прав людини», в якій розкривається роль належної обачності у діяльності цього суб'єкта господарювання. У цій Заяві проголошується обов'язок дотримання підприємством законодавства Франції щодо забезпечення належної обачності, міжнародних стандартів, Керівних принципів ООН та ОЕСР. Також її положення інформують користувачів про наявність механізму зворотного зв'язку *EthiCall* для конфіденційного повідомлення у разі порушення прав людини безпосередньо цієї компанією [8]. Закріплюючи ці правила, підприємство публічно визнає свою відповідальність за дотримання прав людини та виражає рішучість щодо дотримання міжнародних стандартів у сфері бізнесу та прав людини. Такий підхід до забезпечення дотримання прав людини суттєво підвищує репутацію і викликає більшу довіру до суб'єкта господарювання з боку споживачів та інвесторів як до надійного та відповідального партнера.

На наступному етапі процедури належної обачності компаніям необхідно проаналізувати свій прямий та/або непрямий вплив на права людини, створивши внутрішні комісії або органи для нагляду за дотриманням прав людини. Членам таких комісій, органів необхідно мати повноваження розробляти, вносити зміни в політику компанії з дотримання прав людини, кодекси та правила господарської діяльності, здійснювати їх аналіз. Їх завдання полягає також у підготовці звітів позитивного або негативного впливу на права людини, проведенні регулярних опитувань, досліджень за показником дотримання прав та, у разі порушення прав людини, знаходити їх причини з метою недопущення помилок у подальшому.

Для забезпечення дотримання прав людини в компаніях також важливо впроваджувати процедури нагляду та дисциплінарні покарання за порушення прав людини. Суб'єкти господарювання повинні постійно проводити моніторинг діяльності їх ділових партнерів у всьому ланцюжку створення вартості. Цей моніторинг може бути реалізований через аудиторські компанії, перевірки органами нагляду та аналіз звітів про вплив на права людини. Крім того, активна комунікація керівництва з працівниками, інвесторами та споживачами допомагає оцінити ефективність таких заходів.

Впровадження на практиці належної обачності покладається як на суб'єктів господарювання, так і на державу як гаранта виконання законодавства. Держава повинна забезпечувати дотримання законів, усувати нормативно-правові прогалини у законодавстві та заохочувати підприємства затосовувати належну обачність щодо прав людини.

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС закріплюються основні принципи, взаємовідносини, зокрема забезпечення прав людини та основоположних свобод не тільки у частині політичних зобов'язань, але і у господарській діяльності. Для успішного вступу України до ЄС необхідно адаптувати українське законодавство до *acquis* ЄС, здійснюючи постійний нагляд за тенденціями відносин у державах-членах Євросоюзу під час європейської інтеграції. Важливо зазначити, що пропозиції щодо включення належної обачності як обов'язкової складової у систему дотримання прав людини під час здійснення господарської діяльності, опубліковано 23 лютого 2022 року Європейською Комісією. Проект цього законодавчого акту включає в себе вимогу щодо великих підприємств ЄС та інших суб'єктів господарювання, які ведуть значну діяльність в Європейському економічному просторі, оцінювати свій вплив на права людини протягом свого функціонування по всьому ланцюжку створення вартості, а також вживати заходів для запобігання, пом'якшення та усунення виявлених порушень [9]. Запропоновані зміни є однією зі складових Директиви зі сталого корпоративного управління й розповсюджується більшою мірою на великий бізнес, адже саме він у зв'язку зі своєю глобальною мережею послуг створює найбільший ризик порушення прав людини.

Справа офіційного закріплення застосування компаніями належної обачності стосується не тільки загальноєвропейського рівня прийняття рішень, але входить й у компетенцію національних органів влади різних держав. У Франції належна обачність закріплюється Законом «Про обов'язок пильнувати» [10], у Німеччині – Законом «Про ланцюги постачання» [11]. На відміну від цих держав-членів ЄС, в Україні відсутні законодавчі вимоги щодо забезпечення застосування бізнесом належної обачності, що становить прогалину у господарському законодавстві та створює вразливість системи захисту прав людини.

Однак спроби впровадити в Україні загальні положення Керівних принципів ООН все ж таки відбувалися. На першому етапі сприяння їх імплементації передбачалося проведення за участю Міністерства юстиції України національного оцінювання базових показників у сфері бізнесу та прав людини (*National Baseline Assessment*) за методологією Данського інституту з прав людини для виявлення тенденцій щодо розуміння захисту прав людини підприємствами [12]. Опитування проводилось серед 28 компаній, які представляли різні галузі господарювання та 250 працівників. Результати дослідження продемонстрували таке: 38% опитаних заявили, що їх підприємство взагалі не проводить моніторингів або досліджень

щодо того, які аспекти прав людини можуть стосуватися чи бути пов'язаними з їх діяльністю; 44% відсотки заявили про постійне здійснення оцінки впливу послуг і продукції підприємств на права людини [13]. Зважаючи на зазначене опитування, можна підсумувати, що майже половина підприємств та їх працівників не розуміють важливості дотримання прав людини. Варто також зауважити, що Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента від 24.03.2021 р. № 119/2021 визначає, зокрема, стратегічний напрям «Забезпечення дотримання прав людини у процесі ведення господарської діяльності» [14].

Відповідно до Звіту Робочої групи ООН «Бізнес, права людини та вражені конфліктом регіони: на шляху до активізації дій» [15] держава має право вимагати від бізнесу поглибленої належної обачності у разі наявності збройного конфлікту та інших обставин нестабільності, введення законів про впровадження надзвичайних заходів безпеки. Через постійні обстріли цивільної інфраструктури під час війни РФ проти України у певних випадках суб'єкти господарювання нехтують трудовими та соціальними правами своїх працівників та споживачів для збереження своїх прибутків, що є порушенням прав людини і вимоги щодо належної обачності. Отже, в умовах війни права людини стають особливо вразливими. Органам влади Україні необхідно активізувати свою роботу з бізнесом, роз'яснювати важливість застосування процедури посиленої належної обачності, зокрема і користуючись практикою Франції та Німеччини. Встановлення обов'язку суб'єктів господарювання щодо належної обачності дозволить забезпечити дотримання та захист прав людини і запобігання їх порушенням у такі критичні моменти як поточні воєнні дії в Україні.

Висновки. Впровадження належної обачності є однією із гарантій дотримання прав людини суб'єктами господарювання. Її застосування допоможе їм уникнути порушень прав людини, мінімізувати ризики, збільшить до них довіру з боку споживачів та інвесторів. Поряд з цим, законодавче закріплення вимоги щодо належної обачності допоможе Україні забезпечити відповідність законодавства і практики стандартам ЄС у сфері торгівлі та виробництва, підвищити міжнародну ділову репутацію щодо впровадження передових стандартів дотримання прав людини та їх захисту. На наш погляд, варто розпочати з розробки та ухвалення нормативно-правових актів, де слід закріпити обов'язок середніх та великих підприємств усіх видів та організаційно-правових форм застосовувати належну обачність, створити комісії, органи нагляду за можливими та фактичними порушеннями прав людини.

Варто також унормувати здійснення підприємствами незалежного зовнішнього та внутрішнього аудиту щодо дотримання прав людини у визначенні законодавством строки. Під час впровадження таких реформ державі необхідно також використовувати інструмент парламентського контролю за дотриманням бізнесом прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Уварова О., Буряковська К. Бізнес і права людини: навч. посіб. Київ: «ФОРМ-Глоб. О.О.», 2019. 148 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/III_1.pdf. (дата звернення: 11.10.2023).
2. Шон Л. Належна обачність щодо прав людини, ПРООН. Бізнес та права людини в Азії: навч. посіб. 2021. 76 с. URL: <http://surl.li/mquim> (дата звернення: 11.10.2023).
3. Резолюція Ради ООН з прав людини від 16.07.2011 № 17/4. Human rights and transnational corporations and other business enterprises. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/g11/144/71/pdf/g1114471.pdf?token=gRxijdrf3opSplUPv2&fe=true> (дата звернення: 11.10.2023).
4. United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. United Nations Development Programme. URL: <http://surl.li/mffri>. (Date of access: 10.10.2023).
5. Рішення Окружного суду Гааги в Нідерландах від 05.04.2019 № 90046903. URL: <http://surl.li/mfftl>. (дата звернення: 11.10.2023).
6. OECD (2016), OECD Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains: Third Edition, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252479-en>. (date of access: 12.10.2023).
7. Shift, Oxfam and Global Compact Network Netherlands «Doing Business with Respect for Human Rights: A Guidance Tool for Companies». 2016. URL: <https://aim-progress.com/storage/resources/business-respect-human-rights-full.pdf> (date of access: 13.10.2023).
8. Human rights. Air Liquide. A world leader in gases, technologies. Air Liquide. URL: <http://surl.li/mquou> (date of access: 13.10.2023).
9. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937: Proposal of 23.02.2022 № 2022/0051. URL: <http://surl.li/mffsy>. (date of access: 14.10.2023).

10. Relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre: Droit de la République française du 27.03.2017 p. № 2017-399. URL: <http://surl.li/mqugw> (date de la demande: 15.10.2023).
11. Über die unternehmerischen Sorgfaltspflichten in Lieferketten: Gesetz vom 16.07.2023 № 46 URL: <http://surl.li/mffsa>. (Datum der Anmeldung: 16.10.2023).
12. Міністерство юстиції розпочало роботу над імплементацією Керівних принципів ООН у сфері бізнесу та прав людини в Україні. Міністерство юстиції України. URL: <http://surl.li/mffsq>. (дата звернення: 17.10.2023).
13. Бізнес і права людини. Національне оцінювання базових показників. 2019. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/07/10/20190710170840-65.pdf> (дата звернення: 18.10.2023).
14. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <http://surl.li/dxnin> (дата звернення: 18.10.2023).
15. Business, human rights and conflict-affected regions: Seventy-fifth session of General Assembly: Report of the Working Group of 21.07.2020 № A/75/212 (date of access: 19.10.2023).

Ярослав ФЕЧО,
здобувач вищої освіти Юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НЕДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ РОЗГЛЯДУ СКАРГ ЯК ЗАПОРУКА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БІЗНЕСУ: ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Права людини – це одна з найважливіших цінностей сучасного суспільства та запорука його гідного життя та розвитку. Саме тому забезпечення дотримання прав людини стало однією з найважливіших тем у сучасній правовій науці. Однією з актуальних сфер цього напрямку є відносини у межах концепту «бізнес і права людини», що охоплює вплив здійснення господарської діяльності на права людини, їх дотримання суб'єктами господарювання та державне забезпечення дотримання бізнесом прав людини. Одним з ключових питань, що піднімаються в його межах є впровадження недержавних механізмів розгляду скарг, які виступають додатковим способом захистити права людини від порушень з боку суб'єктів господарської діяльності.

Проблема забезпечення діяльності недержавних механізмів розгляду скарг, зокрема, має значення для дотримання Україною покладених на неї міжнародних зобов'язань, підтримки європейського курсу держави та розвитку господарської діяльності за практиками, що запроваджуються найрозвинутішими країнами світу, рівня яких бажано досягти і ми. Крім того, в умовах війни в Україні, для великої кількості населення значно ускладнився доступ до державних судових та позасудових засобів захисту прав, через що необхідність ефективних альтернатив у вигляді недержавних механізмів розгляду скарг ще більше зросла. Таким чином, можна говорити про актуальне значення цієї проблеми на сьогодні.

Проблемам засобів захисту прав в контексті бізнесу і прав людини присвячували свої роботи як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, такі як А.Є. Санченко, В.А. Устименко, А.В. Токунова, О.О. Уварова, S. Zagelmeyer, S. Gibbons, B. Linder та інші. Однак, незважаючи на значну зацікавленість наукового співтовариства цим напрямком, робіт присвячених саме недержавним механізмам розгляду скарг недостатньо, і ця тема потребує подальших досліджень.

Метою цього дослідження є аналіз сучасного розуміння недержавних механізмів розгляду скарг, їх ролі у недопущенні порушень прав людини бізнес-структурами, практики їх застосування у світі та в Україні, а також визначення існуючих проблем їх застосування, вироблення пропозицій щодо подолання цих проблем в Україні.

Виклад змісту дослідження. Ведення підприємницької діяльності є невід'ємною частиною сучасної економіки та сприяє розвитку суспільства, забезпечує населення, що працює на таких підприємствах, засобами існування. Однак часто буває так, що суб'єктами бізнесу порушуються права і свободи людини, тому держави, зобов'язані імперативним міжнародно-правовим принципом загальної поваги і захисту прав людини, повинні вживати заходів щодо недопущення подібних порушень.

З цією метою, Резолюцією Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16 червня 2011 року затверджено Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи ООН), основоположний Принцип 1 яких проголошує: «Держави в межах своєї території та / або юрисдикції повинні забезпечувати захист прав людини від порушень з боку третіх осіб, включаючи бізнес-структури. Це вимагає прийняття необхідних заходів, спрямованих на попередження та розслідування таких порушень, покарання за них і відшкодування завданої шкоди за допомогою ефективних політик, законодавства, нормативного регулювання та судочинства» [1, с. 3].

Зміст цього Принципу визначає характер і всіх інших принципів, визначених у цьому документі. Зокрема, низку Керівних принципів ООН спрямовано на забезпечення можливості подання та розгляду скарг на порушення прав людини і відшкодування завданої такими порушеннями шкоди, тобто визначає механізми розгляду скарг.

Ці принципи містяться в Главі III документу – «Доступ до засобів захисту прав», основоположний Принцип якої під номером 25 зобов'язує держави вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їх територіях та / або в межах їхньої юрисдикції, особи, права яких порушені, отримували доступ до ефективних засобів захисту їх прав [1, с. 29].

Відповідно до Керівних принципів ООН такими засобами є:

- 1) державні судові механізми;
- 2) державні позасудові механізми розгляду скарг;

3) недержавні механізми розгляду скарг.

У межах даного дослідження детальніше розглянемо саме останні.

Як зазначає А.Є. Санченко, ООН сьогодні визначає як пріоритетні такі недержавні механізми розгляду скарг:

- 1) внутрішні механізми розгляду скарг, створені всередині бізнес-структур;
- 2) коопераційні механізми розгляду скарг, що колективно застосовуються зацікавленими сторонами та підприємствами;
- 3) механізми контролю, впроваджені установами фінансування сфери розвитку (міжнародними банками та іншими фінансовими установами), для охорони прав людини під час реалізації підприємствами фінансованих ними проектів [2, с. 24].

Велику увагу Керівні принципи ООН приділяють внутрішнім механізмам розгляду скарг, що функціонують при окремих підприємствах, та що створюються колективно, зацікавленими сторонами. Так, керівний Принцип 29 зобов'язує бізнеси «заснувати в інтересах окремих осіб і спільнот, які можуть зазнати негативного впливу внаслідок господарської діяльності, ефективні механізми розгляду скарг на операційному рівні або брати участь в їх роботі» [1, с. 34].

Коментар до цього Принципу, що міститься в документі, зокрема зазначає, що постраждалі особи повинні мати доступ до цих механізмів на операційному рівні, без необхідності попереднього звернення до будь-яких інших засобів захисту прав. Крім того, вони повинні виконувати дві основні функції:

- виявляти випадки негативного впливу на права людини під час поточної діяльності бізнес-структури, тобто заздалегідь виявляти можливі порушення цих прав та виявляти системні для підприємства проблеми щодо їх дотримання;
- давати можливість швидкого розгляду скарг на порушення прав і відшкодовувати спричинену негативним впливом бізнесу шкоду на ранньому етапі, не допускаючи її збільшення та зростання кількості скарг [1, с. 34].

Ведучи мову про ситуацію в Україні, до недержавних механізмів розгляду скарг, в розумінні Керівних принципів ООН, які реально функціонують в нашій державі на основі чинного законодавства, є професійні спілки, комісії з розгляду трудових спорів на підприємствах та медіатори [3, с. 299].

Традиційні профспілкові організації, що створюються працівниками, тобто зацікавленими сторонами, та співпрацюють з бізнес-структурами (підходять під ознаки кооперативних механізмів розгляду скарг), були одними з перших у світі правозахисних організацій, передбачених ще в Загальній декларації прав людини 1948 року, ч. 4, ст. 23 якої проголошує право кожної людини створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів [4].

В Україні, зокрема, на профспілки, які, відповідно до закону «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» вважаються громадськими організаціями, поширюються положення ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», яким на них покладаються повноваження в протидії дискримінації, взаємодіючи з органами державної влади та місцевого самоврядування [5, с. 63]. Відповідно, профспілки виступають важливим механізмом боротьби з дискримінацією у сфері праці, що є одним з найпоширеніших порушень бізнес-структурами прав людини в Україні, відповідно до дослідження «Бізнес та права людини в Україні» Програми розвитку ООН 2022 року [3, с. 59].

Щодо Комісій з трудових спорів, то відповідно до КЗпП України, на операційному рівні окремого підприємства, його цеху чи іншого аналогічного підрозділу, кількість працівників якого становить не менше 15 людей, є можливість їх створення для врегулювання трудових спорів попередньо зверненню до судових органів держави [6]. Вигідною перевагою комісій з трудових спорів можна вважати відповідність їх вимогам Керівного принципу ООН № 31, що визначає критерії ефективності для цих механізмів, таким як легітимність, адже вони залучають до розгляду спору інших членів трудового колективу та є передбаченими законом; доступність, адже функціонують на рівні окремого підрозділу бізнес-структури; передбачуваність, адже процедура їх роботи чітко визначена законом [1, с. 36].

Щодо медіації, то такий недержавний механізм розгляду скарг лише нещодавно почав діяти в Україні, що пов'язано з набуттям 2021 року чинності закону «Про медіацію» та внесенням змін до КЗпП, що доповнили його статтею 222-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації», відповідно до якої трудовий спір між працівником і роботодавцем може бути врегульовано шляхом медіації. Як переваги медіації виділяють просту і зрозумілу процедуру розгляду, що базується на проведенні переговорів, гнучкість процедури, що дозволяє сторонам на власний розсуд керувати процесом врегулювання спору, рівність прав сторін та конфіденційність процедури медіації, а також,

що важливо в контексті забезпечення прав людини, незалежність та неупередженість медіатора, який не залежить ані від роботодавця, ані від працівника [7, с. 182-184; 8].

Продовжуючи досліджувати недержавні механізми розгляду скарг, необхідно зазначити, що вони не обмежуються лише тими, які запропоновані законодавством. Так, внутрішні механізми розгляду скарг, створені всередині бізнес-компаній, можуть набувати безліч різних видів, назв, мати різний рівень залученості в політику та практику компанії. Бізнес-структури ладні самостійно створювати такі механізми для дотримання прав людини в їх діяльності згідно з Керівними принципами ООН [9, с. 21-23]. Щодо великих компаній в Україні, то ситуація у сфері реалізації засад бізнесу і прав людини та, зокрема, наявності механізмів розгляду скарг доволі змішана. Деякі з них ведуть відкриту політику щодо поваги до прав людини, а на їх вебсайтах можна знайти інформацію, зокрема, і щодо створених ними механізмів розгляду скарг, а інші ж таку інформацію не поширюють [3, с. 319].

Цікавою також є ситуація з механізмами розгляду скарг при міжнародних фінансових інституціях з розвитку. Вони передбачають можливість подання скарг індивідам, групам осіб, юридичним особам чи цілим спільнотам, якщо їх права порушуються внаслідок реалізації проектів, які такі інституції фінансують. Водночас скарги до таких механізмів охоплюють не лише трудові права, а і питання громадського здоров'я та безпеки, придбання землі та вимушеного переселення, корінних народів та збереження культурної спадщини тощо. Прикладами таких механізмів є Інспекційна Панель при Світовому Банку, Офіс радника з дотримання/Омбудсмана при Міжнародній фінансовій корпорації та при Багатосторонній агенції з гарантування інвестицій, Механізм оскарження проектів при Європейському банку реконструкції і розвитку [9, с. 26].

Таким чином, недержавні механізми розгляду скарг надають особам, чії права людини було порушено внаслідок господарської діяльності, широкі можливості їх захисту. Однак ефективність таких механізмів, особливо внутрішніх корпоративних механізмів, часто не є задовільною. За результатами рейтингу Corporate Human Rights Benchmark за 2019 рік двісті найбільших світових компаній отримали в середньому 3,1 бали з 15 за процедури вирішення проблем і подання скарг. За результатами 2020 року, лише у 4% випадків компанії надали задовільні для потерпілих засоби захисту [3, с. 183].

Відповідно до виданої у 2019 р. Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини в межах проекту «Відповідальність та правозастосування» дискусійної статті щодо недержавних механізмів розгляду скарг, вони стикаються, зокрема, з такими проблемами:

- забюрократизованість та складність процедури доступу до механізмів розгляду скарг, що робить звернення до них осіб, що бажають відновити свої права (особливо вразливих категорій населення), без допомоги третіх осіб (юрист-консультів, громадських організацій) дуже важким, якщо не неможливим;
- неспроможність багатьох механізмів розгляду скарг забезпечити ефективний захист прав та інтересів, через їх обмежені повноваження чи компетенцію;
- фрагментований підхід до захисту прав, що створює заплутаний шлях до відшкодування, внаслідок браку скоординованості між належними механізмами розгляду скарг, підприємствами та організаціями, а також належними державними юрисдикційними та неюрисдикційними органами [10, с. 9-10; 2, с. 24].

Ще однією проблемою, що сильно зменшує ефективність механізмів розгляду скарг, є поінформованість населення про наявні можливості їх використання для захисту своїх прав. Для використання таких механізмів зацікавленій особі потрібно знати про їх наявність, як до них звернутися, коли чекати відповіді та на яке відшкодування можна розраховувати [3, с. 184].

Окремо хочеться звернути увагу на те, що діяльність тих же професійних спілок в Україні вже три десятиліття як занепадає. Так, ще дослідження 2010-х років виявили стале зменшення кількості учасників профспілок, їх роздрібнення, втрату довіри до них людей, як до ефективного способу захистити свої права. Ці тенденції підтверджуються і дослідженнями останніх років [11; 12, с. 37]. Позитивом втім є те, що стратегія діяльності Федерації профспілок України на 2021-2026 роки містить положення щодо сприяння застосуванню Керівних принципів ООН у діяльності профспілок в Україні, ставить мету створення та фінансування центрів правової допомоги та консультаційних пунктів в межах правозахисної діяльності профспілкових органів. Однак чітких років втілення стратегії документ не містить [13, с. 16-17].

Висновок. На нашу думку, для подолання окреслених вище проблем застосування недержавних механізмів розгляду скарг необхідна співпраця держави, організацій громадянського суспільства та, зокре-

ма, профспілок, а також бізнес-структур, спрямована на реалізацію низки необхідних кроків.

По-перше, необхідно подолати проблему низького рівня обізнаності населення про можливості захисту прав, які надають недержавні механізми розгляду скарг. Подолання цієї проблеми зможе підвищити частоту використання таких механізмів, а також підвищити довіру до них у суспільстві. Для цього повинна проводитися просвітницька робота на всіх рівнях:

- на рівні держави вона може забезпечуватись впровадженням відповідної інформації в освітні програми, фінансуванням проведення діяльності з висвітлення цих питань громадськими організаціями, цікавою може бути ідея висвітлення такої можливості захисту прав у соціальній рекламі;
- на рівні громадських організацій ефективними можуть стати заходи з порушення у суспільному дискурсі, наприклад через ЗМІ та соціальні мережі, цих проблем. Важливо також, щоб серед учасників таких організацій, зокрема серед членів профспілок, проводились навчання про недержавні механізми розгляду скарг, тренінги з їх використання для відновлення порушених прав людини;
- на рівні бізнес-структур повинні проводитися просвітницькі заходи з прав людини для працівників. Такі заходи повинні забезпечити обізнаність трудового колективу про створені підприємством, кооперативні чи інші доступні механізми розгляду скарг, що можуть розглядати випадки несприятливого впливу на права людини. Важливо, щоб бізнес-структури забезпечували публічний доступ до інформації про такі механізми, та про попередню практику їх застосування.

Пропонуємо також доповнити статтю 69 «Соціальна діяльність підприємства» Господарського кодексу України положеннями, що зобов'язують підприємства проводити серед трудового колективу періодичні (наприклад, двічі на рік) навчальні заходи з попередження порушень прав людини та можливостей їх захисту через внутрішні, якщо такі створено підприємством, та інші доступні недержавні механізми розгляду скарг.

По-друге, необхідно подолати внутрішні проблеми оперативних механізмів розгляду скарг бізнес-структур, окреслені Управлінням Верховного Комісара ООН з прав людини. Зокрема, бізнес структури повинні забезпечувати прозорість процедур розгляду скарг, легкий

доступ зацікавлених осіб до таких механізмів, а також цілісний характер розгляду скарг, що забезпечує якісну ідентифікацію порушень та відшкодування завданої ними шкоди.

Вагому роль для забезпечення дотримання наведених стандартів бізнес-структурами повинні відігравати громадські організації та профспілки. Вони повинні забезпечувати відповідний моніторинг за діяльністю недержавних механізмів розгляду скарг, звертати увагу підприємств на недотримання необхідного рівня прозорості, доступності тощо. Для кращого залучення громадських організацій до досягнення поставлених вище завдань, пропонуємо також внести зміни до законів «Про громадські об'єднання» та «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», доповнивши їх нормами що регулюватимуть проведення такими організаціями моніторингів відповідності недержавних механізмів розгляду скарг стандартам прозорості, доступності, цілісності та результативності. Зокрема, такі норми повинні передбачати право для відповідних організацій на доступ до інформації щодо діяльності цих механізмів, правом формувати висновки щодо їх ефективності та надавати рекомендації спрямовані на її підвищення. Водночас пропонується, щоб проведення періодичних заходів з моніторингу було обов'язковим для первинних профспілкових організацій.

По-третє, важливо сприяти поширенню практики створення та застосування недержавних механізмів розгляду скарг серед бізнес-структур, які цього ще не зробили. Для досягнення цієї мети, держава може запровадити механізм заохочення, наприклад, передбачивши певні податкові пільги для тих підприємств, які забезпечили ефективні механізми розгляду скарг.

На завершення зазначимо, що вищенаведені окремі пропозиції щодо подолання існуючих проблем застосування недержавних механізмів розгляду скарг потребують їх подальшої розробки та конкретизації, і тому можуть стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Імплементация Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага та засоби захисту прав», схвалені Резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. 38 с. URL: <http://surl.li/mnhwk>.

2. Санченко А.Є. Про систему засобів захисту прав у контексті Керівних принципів ООН з питань бізнесу та людини. *Економіка та право*. 2020. № 1. С. 19-27. URL: <http://surl.li/mnifp>.
3. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні: Дослідження. Програма розвитку ООН. 2022. URL: <http://surl.li/mqwzh>.
4. Загальна декларація прав людини. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Мельниченко Т.В. Протидія дискримінації у сфері праці за участю державних та недержавних інституцій в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки* 2015. Т. 2, № 2. С. 61-65. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_2\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_2(2)_14).
6. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1293>.
7. Менів Л.Д. Урегулювання трудових спорів шляхом медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право*. 2022. № 71. С. 181–185. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/31.pdf>.
8. Про медіацію: Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
9. Non-state based non-judicial grievance mechanisms (NSBGM): An exploratory analysis A report prepared for the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. Manchester, 13 July 2018. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/ARP/ManchesterStudy.pdf>
10. Enhancing effectiveness of non-State-based grievance mechanisms in cases of business-related human rights abuse. Discussion Paper of 19 November 2019, prepared and published by the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. URL: <http://surl.li/mqwxm>.
11. Профспілковий рух: проблеми і тенденції. Профспілкові вісті. Спецвипуск: до IV з'їзду ФПУ. 2011. URL: http://www.psv.org.ua/arts/Do_VI_zizdu/view-223.html.
12. Блага А.Б., Кудінська І.М., Сандул Г.О., Щербатюк М.В. Право на свободу об'єднань в професійні спілки як важлива складова захисту прав людини. Київ, 2021. 80 с. URL: <http://surl.li/mnihe>.
13. Стратегія діяльності ФПУ на 2021–2026 роки «Час дій та якісних змін», затверджено Постановою VIII з'їзду ФПУ 25.05.2021 р. URL: <http://surl.li/mqwve>.

*Дар'я СЕРИХ,
здобувачка вищої освіти Факультету управління та бізнесу,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ЗАСАДАХ ESG-ОРІЄНТИРІВ

Вступ. Загострення глобальної конкуренції вимагає постійного огляду та покращення існуючих інструментів управління підприємством і підштовхує до розробки та використання нових механізмів взаємодії між «бізнесом та суспільством».

Традиційні методи досягнення конкурентних переваг вже практично вичерпані й потребують нового інструментарію, який базується на принципах впровадження «ESG-компонентів» (*Environmental, Social, Governance*), які стають дедалі важливішими останніми роками. По-перше, це пов'язано з розширеним розумінням того, як бізнес може вплинути на навколишнє середовище та суспільство, а також з попитом споживачів на продукти та послуги, які розробляються компаніями з урахуванням ESG-факторів. По-друге, ESG-чинники стали невід'ємною частиною інвестування. Великі інвестори й фонди все частіше звертають увагу на ESG-аспекти під час прийняття інвестиційних рішень, оскільки вони можуть вплинути на фінансовий успіх компанії в середньо- та довгостроковій перспективі. По-третє, на рівні держави проводяться активні заходи, пов'язані з ESG-факторами, такі як: екологічне законодавство, вимоги щодо дотримання соціальних стандартів, покращення корпоративного управління тощо.

Все це робить ESG-аспекти не тільки актуальною, але й нагальною частиною підприємницької діяльності, сприяє зміцненню партнерських відносин між бізнесом і суспільством і, як наслідок, забезпечує конкурентоздатність на довгостроковій основі.

На сьогоднішній день в бізнес-середовищі вже існує стабільна група компаній, які впроваджують принципи ESG, дотримуючись міжнародних стандартів і використовуючи інвестиційну привабливість як критерій ефективності й основну перевагу в отриманні фінансування.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження сутності, поглиблення розуміння та аналіз ESG-компонентів, їхньої ролі у формуванні стратегії сталого розвитку підприємництва, що є актуальним та важливим аспектом для сучасного бізнес-середовища.

Виклад змісту дослідження. Доцільність змін в управлінні бізнес-системами на принципах ESG обумовлюється локальними соціально-екологічними чинниками певної країни. Під соціальними й екологічними критеріями мається на увазі робота підприємств на благо навколишнього середовища й суспільства, а управлінський критерій проявляється в дотриманні етичної корпоративної політики [1].

Україна активно розвиває стратегію використання ESG-компонентів на рівні підприємств, і в цьому процесі ключовим елементом є інтеграція корпоративної соціальної відповідальності в управління підприємством. Ця інтеграція охоплює різні аспекти, включаючи економічні, екологічні та соціальні, і вводить нові фактори, які не є виключно економічними, але вже сьогодні відіграють важливу роль. Цей підхід означає, що підприємства беруть на себе більше відповідальності за свої дії та вплив на суспільство і навколишнє середовище. Вони враховують економічні, екологічні і соціальні наслідки своєї діяльності і вживають заходів для забезпечення сталого розвитку. Він також допомагає підприємствам отримувати більшу підтримку від споживачів, інвесторів і суспільства в цілому, оскільки він відображає їхню готовність приймати відповідальність за свої дії і вплив на світ навколо. Він дозволяє підприємствам не лише залишатися конкурентоспроможними в умовах зростаючої глобальної конкуренції, але й активно сприяти сталому розвитку та робити позитивний внесок у суспільство і навколишнє середовище

Сталий розвиток – це не досягнення короточасної гармонії, а ціла низка поступових змін, за яких використання усіх видів ресурсів (природного, людського, фінансового тощо) націлене на задоволення теперішніх потреб суспільства без шкоди для майбутніх поколінь [2, 3]. Сталий розвиток і довгострокова конкурентна стійкість соціально відповідальних підприємств забезпечується якістю управління, обізнаністю вищого керівництва і прийняттям управлінських рішень на основі принципів корпоративної соціальної відповідальності й імплементації цих технологій у стратегічний розвиток підприємств. Активна реалізація перспективних соціальних проєктів, проведення ефективних соціальних заходів забезпечують розбудову держави, сприяють добробуту й підвищенню якості життя населення України [4].

Дійсно, враховуючи той факт, що в Україні увага до ESG-компонентів розвивається не так давно і вітчизняна наука знаходиться в активному розвитку, важливо зазначити значний внесок вітчизняних дослідників у цьому напрямку. Науковці та експерти з України вже активно працюють над вивченням та розвитком ESG-принципів та їх застосуванням на практиці. Ці

дослідники докладають вагомих інтелектуальних та аналітичних зусиль у вивчення питань корпоративної соціальної відповідальності, сталих інвестицій та сталого розвитку. Вони досліджують теоретичні аспекти ESG-концепцій та розробляють методології для їх практичного впровадження на рівні підприємств та галузей економіки в Україні. Цей внесок українських дослідників допомагає підприємствам та організаціям краще розуміти інструменти та можливості, які надають ESG-принципи для покращення своєї діяльності та сприяння сталому розвитку. Крім того, це сприяє підвищенню обізнаності та освіченості в українському бізнес-співтоваристві щодо важливості врахування соціальних, екологічних і корпоративних аспектів у своїй діяльності. Зростаюча роль вітчизняних дослідників та експертів у сфері ESG свідчить про поступовий розвиток і вдосконалення практики корпоративної соціальної відповідальності в Україні та сприяє більш стійкому й відповідальному бізнес-середовищу [5-9].

Підзвітність є важливою передумовою дотримання бізнесом доктрини сталого розвитку, яке неможливе без системи показників ESG, що відображають конкурентоздатність бізнесу та його вплив на довкілля й суспільство. Складність регламентації ESG-звітності полягає в тому, що вона має враховувати глобальні, державні та локальні потреби. Вимоги щодо ESG-показників на рівні держави впливають зі Стратегії сталого розвитку України, а на локальному рівні звітність має задовольняти інформаційні потреби місцевих громад. Ідеологія ESG-звітування та формат ESG-звіту мають бути комбінованими, зокрема містити мінімум уніфікованих показників [10].

Водночас в наукових наробках окремо стоїть питання ESG-стратегії, що висвітлюється у численних звітах та робочих документах ООН, Світового економічного форуму, які сформували власне бачення стандартів ESG, враховуючи особливості економічного, політичного, культурного та соціального середовища. Враховуючи еволюцію корпоративної соціальної відповідальності (ESG) та її інноваційний вплив на бізнес в Україні, можна констатувати, що вивчення та розв'язання проблем взаємодії між бізнесом і суспільством переходять на новий, якісно вищий рівень. Дотримання принципів ESG вже не тільки етичне питання, але і важливий фактор у створенні стійких відносин між бізнесом, владою та суспільством. Зараз це створює можливість для бізнесу отримувати престижність, привертати нових клієнтів, завойовувати довіру представників інвестиційного ринку, займати лідерські позиції у своїй галузі та збільшувати прибутковість у майбутньому.

Необхідність повної інтеграції ESG-компонентів у діяльність підприємств вимагає розширення можливостей для формування конкурентних переваг в умовах сталого розвитку. Тому питання стратегічного розвитку підприємництва на основі поєднання традиційного корпоративного управління з ESG-принципами залишається недостатньо дослідженим. Це є важливою передумовою для забезпечення інвестиційної привабливості та отримання довгострокової конкурентної переваги в сучасному бізнес-середовищі. Особливо важливим є той факт, що малі та середні підприємства, хоча і становлять більшість, можуть потребувати додаткової обізнаності й підтримки в усвідомленні важливості впровадження ESG-підходів у своєму бізнесі.

ESG-компоненти дійсно можуть бути рушійною силою для досягнення стратегічної переваги, а також для сприяння сталому розвитку на рівні як окремих підприємств, так і всього суспільства. Вони дозволяють бізнесу не тільки ставити за мету прибутковість, але й враховувати соціальні та екологічні аспекти, що сприяє покращенню якості життя і довкілля. Застосування ESG-компонентів також сприяє збільшенню довіри споживачів до бренду та створює можливість для бізнесу підкреслити свою відповідальність і внесок у вирішення важливих глобальних проблем. Це може забезпечити конкурентні переваги на ринку та створити позитивний імідж, що є важливим для залучення нових клієнтів та інвесторів. Усе це підкреслює необхідність та важливість розвитку бізнесу на основі ESG-підходів як ключового інструменту для досягнення сталого розвитку та створення благополуччя в суспільстві.

Доцільно також зазначити, що оцінка актуальності ESG-принципів для України в контексті війни, політичної нестабільності та економічних труднощів є дуже важливою і відображає реальну ситуацію в країні. Справді, в умовах таких викликів, як війна та нестабільність, стратегія розвитку підприємництва з урахуванням ESG-орієнтирів може бути ефективним інструментом для стабілізації та відновлення економіки України.

Іноземні інвестиції, які будуть враховувати ESG-орієнтири, можуть стати ключовим джерелом фінансування для відновлення та розвитку країни. Зацікавленість іноземних інвесторів у проектах, які дотримуються екологічних, соціальних та управлінських стандартів, зростатиме. Тому важливо, щоб українські підприємства та підприємці розуміли цю тенденцію і враховували ESG-принципи у своїй діяльності та стратегіях розвитку. ESG-орієнтири можуть сприяти не лише залученню іноземних інвестицій, але і покращенню репутації бізнесу внутрішньо в Україні та за її межами. Вони можуть допомогти вирішу-

вати проблеми, пов'язані з екологією, соціальною відповідальністю та управлінням корпорацією, що є критичними у складних умовах.

Отже, врахування ESG-принципів у стратегіях сталого розвитку важливе для максимізації потенціалу малого та середнього підприємства та сприяє створенню більш стабільного та успішного економічного оточення в Україні. Стратегія, заснована на принципах ESG (*Environmental, Social, Governance*), дійсно є інноваційним інвестиційним підходом, який враховує не лише фінансові аспекти компаній, але й їхню відповідальність за вплив на навколишнє середовище, соціальні аспекти та громадянські права співробітників. Це означає, що при розробці та впровадженні такої стратегії підприємства інтегрують ESG-принципи у своє корпоративне управління і враховують їх у всіх аспектах своєї діяльності. ESG-орієнтована стратегія може допомогти компаніям покращити свою стійкість до ризиків, підвищити конкурентоспроможність та збільшити довіру стейкхолдерів, оскільки вона враховує більше факторів, ніж традиційні підходи до управління.

Цей підхід також допомагає компаніям бути більш відповідальними громадянами та сприяє розвитку сталого бізнесу, який не тільки приносить прибуток, але і сприяє покращенню суспільства та довкілля. Під ESG-інвестуванням варто розуміти інвестування, яке спрямоване на мінімізацію ESG-ризиків, зниження забруднення навколишнього середовища до рівнів, що не шкодять здоров'ю людини і природним екосистемам, а також посилення соціальної відповідальності та поліпшення корпоративного управління [9].

У рамках ESG-орієнтованої стратегії інвестори орієнтуються на три основні критерії:

- Environmental (екологічний) – оцінка компанії за ступенем її впливу на природне середовище, а також наявності її стратегії щодо зменшення негативного екологічного впливу;
- Social (соціальний) – оцінка компанії за її керівництвом соціальними та громадянськими правами співробітників, а також якістю взаємодії з іншими суспільними групами: клієнтами, партнерами, акціонерами;
- Governance (управлінський) – оцінка якості корпоративного управління компанії, етичності бізнес-практик і ступеня відповідальності керівництва.

Цей підхід використовують як інструмент управління ризиками та підвищення стійкості інвестиційного портфеля. Інвестори, які застосо-

вують стратегію ESG, можуть отримати додаткове зростання прибутку, пов'язане зі зростанням ефективності компаній, які можуть запобігати виникненню ризиків на цих трьох рівнях.

До основних орієнтирів стратегії відносять [11]:

- екологічна відповідальність – прагнення до пом'якшення негативного впливу на довкілля та природні ресурси;
- соціальна справедливість та рівність – задоволення потреб усіх членів спільноти, захист прав працівників, встановлення високих норм корпоративної відповідальності;
- управління ризиками та можливостями – як зовнішні, так і внутрішні чинники, які можуть вплинути на стратегію та діяльність компанії;
- інновації – пошук нових рішень, які можуть допомогти звести до мінімуму негативний вплив на навколишнє середовище та суспільство;
- дотримання обумовлених стандартів – дотримання законів і вимог регулювальних органів, а також дотримання угод і домовленостей із партнерами та конкурентами;
- врахування інтересів зацікавлених сторін – щодо екологічних, соціальних та економічних наслідків діяльності компанії та її можливого внеску у вирішення проблем суспільства;
- стійкість та сталість – сталий розвиток упродовж кількох років, з послідовністю виконання стратегії ESG, що справді захищає навколишнє середовище, підтримує соціальну стабільність і сприяє економічному прогресу.

Висновок. Значущість корпоративної соціальної відповідальності (CSR) і ESG-компонентів для забезпечення сталого розвитку для бізнесу й суспільства, а також роль підприємств у впровадженні екологічних та соціальних ініціатив та підтримці спільнот і розвитку територій не підлягає сумніву. Важливість участі підприємств у формуванні етичних і соціальних стандартів у своїй галузі, а також співпраця з місцевими спільнотами та підтримка культурних та спортивних ініціатив допомагає підприємствам підкреслити свою відповідальність та створити позитивний імідж, що сприяє залученню нових клієнтів та інвесторів. Важливо враховувати, що використання ESG-компонентів не тільки створює цінність для стейкхолдерів, але й допомагає управляти ризиками та можливостями, що виникають в сучасному бізнес-середовищі. Цей підхід сприяє не лише стійкому розвитку, але і створює конкурентні переваги, що мають значення в довгостроковій перспективі.

Список використаних джерел

1. Калініченко З. Проблеми адаптивного управління бізнес-системами в умовах впливу дестабілізаційних факторів в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 222–231.
2. Маслак О., Гришко Н., Яковенко Я., Пирогов А., Дубовик О. (2022). Циркулярна економіка в Україні: екологічне, соціальне та корпоративне управління (ESG) як інструмент стійкості соціально-відповідального бізнесу в умовах подолання пандемії COVID-19. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»* (економічні науки). № 3, С. 3–8. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.3.3>
3. Яковенко Я.Ю. Концепція управління стійким розвитком підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*; Економічні науки. № 36. 2019. С. 75–81. doi: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2019-36-13>
4. Власова К.В. Корпоративна соціальна відповідальність – основа інноваційного розвитку підприємств АПК України. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Том 28. № 3. С. 247–251.
5. Райко Д., Маслак О., Маслак М. (2021). Стратегія стійкого розвитку: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»* (економічні науки), №3. 2021. С. 131–134. <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2020.3.131>
6. Матос П. ESG-принципи та відповідальне інституційне інвестування у світі: Критичний огляд досліджень; пер. з англ. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2020. 88 с. (дата звернення 28.05.2023).
7. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. та ін. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. НАН України, Ін-т економіки промисловості. Донецьк. 2012. 534 с.
8. Касич А.О., Яковенко Я.Ю. Сучасні науково-теоретичні підходи до визначення сутності поняття стійкого розвитку. *Економіка та держава*. 2016. №10. С. 14–20.
9. Ткаченко А.М., Колесник Е.О. Інвестування за ESG-принципами як визначальний чинник впливу на конкурентоспроможність металургійних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 4. С. 66–72.
10. Бухгалтерський інтернет-портал. Обов'язковість ESG-звітування в Україні: точка зору. Практика МСФЗ. <https://ibuhgalter.net/material/1265/25459>
11. Кирчата І.М., Шершенюк О.М. Розробка стратегії розвитку підприємництва на засадах ESG-орієнтирів. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. № 30. 2023. Харків: ХНАДУ, 2023. С. 194–203.

Ольга СІНГАЄВСЬКА,

*здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. Протягом багатьох років із початку існування незалежної України поставало питання про необхідність оновлення національного інвестиційного законодавства. Наразі діє низка законів, які врегульовують цей вид діяльності, але обрання Україною напрямку на євроінтеграцію, а також повномасштабне вторгнення РФ в Україну внесли свої корективи в процес розробки економічних планів та стратегій розвитку нашої держави. А отже комплексного оновлення потребує й вітчизняне інвестиційне законодавство.

Норми нині чинних законів подекуди є надто застарілими, інші – мають прогалини, що негативно впливає на економічну діяльність у державі. Запровадження правового режиму воєнного стану не розв'язало проблем, які виникають у процесі здійснення інвестиційної діяльності, ще більші виклики постали перед інвесторами, які також мають дотримуватися та захищати права людини і в умовах війни.

Мета дослідження полягає в такому: 1) виокремити та класифікувати низку Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи ООН), які є актуальними для імплементації в національне інвестиційне законодавство; 2) проаналізувати Рекомендацію СМ/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес з метою визначення основних найважливіших положень, імплементація яких матиме найбільшу ефективність для покращення умов інвестування в Україні; 3) визначити найбільш актуальні проблеми національного інвестиційного законодавства та запропонувати способи їхнього вирішення шляхом внесення змін до цього законодавства з урахуванням Керівних принципів ООН.

Вклад змісту дослідження. Передусім важливо здійснити загальний аналіз Керівних принципів ООН, які необхідно імплементувати в інвестиційне законодавство України. Керівні принципи ООН – це ухвалені Радою ООН з прав людини основоположні положення щодо здійснення

економічної діяльності з дотриманням прав людини, які є одночасно інструментом упровадження Рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби захисту прав» для сфери бізнесу і прав людини [3, с. 20].

Керівні принципи ООН передбачають наявність трьох загальних принципів та трьох тематичних (спеціальних) блоків. У ході аналізу цих норм можна зробити висновок, що під «загальними принципами» маються на увазі умови, за яких подальша реалізація спеціальних принципів є можливою в конкретній країні. Такими умовами є: а) визнання державою зобов'язань щодо поваги, захисту та реалізації прав людини й фундаментальних свобод; б) визнання ролі бізнес-структур як спеціалізованих органів суспільства; в) визнання необхідності забезпечення прав і обов'язків та наявності ефективних засобів правового захисту [1, с. 1].

Тематичні (спеціальні) Керівні принципи поділяють на три групи: (I) ті, що стосуються обов'язку держави захищати права людини, (II) ті, що передбачають корпоративну відповідальність щодо дотримання прав людини та (III) ті, що гарантують доступ до засобів правового захисту.

У результаті аналізу структури та змісту Керівних принципів ООН вважаємо доцільним запропонувати таку класифікацію принципів за критерієм напрямів оновлення інвестиційного законодавства України:

1) принципи, що спрямовані на вдосконалення структури інвестиційного законодавства: прийняття законодавства прямої екстериторіальної дії щодо іноземних інвесторів; періодична оцінка ефективності інвестиційного законодавства та усунення прогалів у ньому; зобов'язування бізнесу вносити до своїх локальних нормативно-правових актів обов'язок щодо поваги прав людини та відповідальності за протилежні дії; закріплення положення про наявність відповідальності інвесторів щодо дотримання прав людини незалежно від їх розміру, сфери та умов інвестування, форми власності та структури; закріплення обов'язку надання звітності про спричинений інвестором вплив на права людини; унормування процедури відшкодування шкоди, завданої будь-якими негативними впливами з боку інвестора на права людини;

2) принципи, що спрямовані на закріплення за державою обов'язків щодо дотримання прав людини та/або захисту іноземних інвесторів: виключна відповідальність держави за порушення міжнародних зобов'язань у сфері прав людини; пропорційність засобів, за допомогою яких інвестори забезпечують виконання своїх зобов'язань у сфері прав людини;

3) принципи, що спрямовані на закріплення за інвесторами обов'язків щодо дотримання та захисту прав людини: врахування рекомендації держави з приводу реалізації механізму належної обачності щодо прав людини та підходів щодо врахування гендерного компоненту; підтримання адекватного внутрішньополітичного простору для реалізації інвесторами їхніх зобов'язань у сфері прав людини; дотримання політики відданості інвестора зобов'язанням у сфері прав людини (фіксування очікуваного ставлення до прав людини з боку співробітників, ознайомлення їх із практичними аспектами дотримання Керівних принципів ООН); втілення на практиці результатів оцінки впливу діяльності інвестора на права людини;

4) принципи, які пов'язані з міжнародним аспектом інвестиційної діяльності: ведення моніторингу діяльності інвесторів в Україні та обмін результатами моніторингу з країнами-партнерами; передбачення міжнародної відповідальності (за допомогою міжнародного арбітражу) за здійснення інвесторами дій, спрямованих на погіршення рівня захисту прав людини в країні інвестування;

5) принципи, які потребують впровадження через особливості воєнного стану: підписання контрактів з інвесторами з метою подальшого виявлення та запобігання пов'язаних із правами людини ризиків; відмови у доступі до державної підтримки та послуг інвесторам, які причетні до грубих порушень прав людини, та відмова співпрацювати з ними; забезпечення ефективності державної інвестиційної політики через оновлення законодавства з метою подолання ризику нехтування бізнесом правами людини;

6) принципи, які потребують впровадження задля належного виконання національних стратегій та планів економічного розвитку держави: здійснення систематичного оцінювання ефективності інвестиційного законодавства; заохочування бізнесу «пропагувати» права людини в межах підприємства; сприяння укладенню договорів, спрямованих на створення нових економічних можливостей для України (двосторонні інвестиційні угоди, контракти щодо інвестиційних проєктів); реалізація на практиці заходів, спрямованих на гарантування чесності та безсторонності судового процесу в Україні та некоруптованості органів, відповідальних за державне регулювання інвестиційної діяльності; дослідження характеру реального та потенційного негативного впливу інвесторів на права людини.

Наступною важливою складовою цього дослідження є аналіз заходів, передбачених Рекомендацією СМ/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес (далі Рекомендація СМ/Rec(2016)3). Отже, Рекомендація СМ/Rec(2016)3 роз'яснює, яким чином можуть бути реалізовані Керівні принципи ООН, але, як і будь-яка рекомендація, надає державам певний обсяг дискреції стосовно визначення способу імплементації того чи іншого принципу [2, с. 8-10]. У результаті дослідження цієї Рекомендації вважаємо, що актуальними способами запровадження Керівних принципів ООН в інвестиційне законодавство України є:

1) узгодження запровадження наявних принципів і стандартів у сфері прав людини на всіх рівнях урядування (наприклад, розроблення підзаконних нормативно-правових актів щодо застосування цих принципів на практиці як на рівні місцевого, так і державного, іноземного та спільного інвестування);

2) недискримінаційність та увага до гендерних аспектів (наприклад, передбачення у інвестиційних законах норм щодо можливості утворення та створення суб'єкта-інвестора на недискримінаційних за будь-якими ознаками підставах);

3) встановлення вимоги, що всі бізнес-структури, у тому числі й ті, які є нерезидентами (у Рекомендації згадуються лише резиденти), повинні дотримуватися вищезазначених принципів, особливо щодо дотримання та забезпечення захисту прав людини протягом своєї діяльності;

4) здійснення перекладу та розповсюдження Керівних принципів ООН, зокрема в окремих секторах чи на підприємствах особливого типу, де існує високий ризик порушення прав людини;

5) розроблення й прийняття Національного плану впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини;

6) проведення аналізу нового національного законодавства з точки зору його впливу на права людини (необхідно провести таку оцінку до і після оновлення інвестиційного законодавства України задля визначення ефективності та суттєвості змін);

7) покладення обов'язку на бізнес проводити юридичну перевірку дотримання прав людини в ході ведення їх діяльності та стосовно всіх видів їхньої роботи;

8) запровадження корпоративної відповідальності за неповагу до прав людини (наприклад, за таке порушення можна передбачити штрафні санкції групового характеру (для кола причетних до порушень осіб) або «відповідальність усіх» та оплата штрафів за рахунок капіталу інвестора);

9) вивчення можливого впливу на права людини у разі укладання та під час дії інвестиційно-торгових угод, а також включення до них положень, спрямованих на виявлення ризиків негативного впливу на права людини;

10) алучення відповідних регуляторних органів з метою дотримання стандартів у сфері прав людини та бізнесу (окрім місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування до цього процесу необхідно залучати омбудсманів, зокрема передбачення на законодавчому рівні співпраці між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Радою бізнес-омбудсмена).

З урахуванням наведеного вище, вважаємо за доцільне запропонувати бачення стосовно найбільш актуальних проблем інвестиційного законодавства України та шляхів їх вирішення через внесення змін до законодавства з урахуванням Керівних принципів ООН.

Основою інвестиційного законодавства України наразі є статті 116, 117, 326, 390 – 400, 401, 404 Господарського кодексу України (далі ГК України), закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про захист іноземних інвестицій на Україні», «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні». Потрібно зазначити, що інвестиційне законодавство України є застарілим, переважну більшість його норм потрібно докорінно змінювати, зокрема з метою: 1) його адаптування до сучасних тенденцій розвитку світової економіки; 2) врахування перспективних інвестиційних напрямів розвитку воєнної та повоєнної економіки України; 3) впровадження Керівних принципів ООН та Рекомендації СМ/Rec(2016)3 безпосередньо або опосередковано в інвестиційне законодавство.

Отже, для сприяння здійсненню інвестиційної діяльності в Україні під час війни та у період повоєнного відновлення, серед найбільш актуальних проблем чинного інвестиційного законодавства України, варіантів їх вирішення з урахуванням вищезазначених Керівних принципів ООН і способів їх впровадження, на наш погляд, можна визначити такі:

1) Захист інвестицій. У першому і другому з названих інвестиційних законів України містяться розділи про захист інвестиційної

діяльності та інвестицій, тобто ними передбачено відповідні гарантії. На нашу думку, необхідно передбачити можливість перегляду двосторонніх угод між Україною й іншими країнами з метою захисту інвестицій, а також встановити додаткові державні гарантії захисту іноземних інвестицій під час здійснення інвестиційних проектів; тобто доповнити законодавчі положення та/або більш детально роз'яснити, що передбачає поняття «стабільність умов провадження господарської діяльності» у чинному законодавстві.

2) Системність іноземного інвестування. Однією з ознак господарської (підприємницької) діяльності є системність, але інвестиційна діяльність, як особливий вид, передбачає строковість і плановість такої діяльності. Водночас законодавство не забороняє інвесторам здійснювати таку діяльність системно, а отже, необхідно встановити обов'язок інвестора реєструватися як суб'єкт господарювання в Україні для здійснення саме системного іноземного інвестування.

3) Відкритий перелік суб'єктів іноземної інвестиційної діяльності. В Україні наразі немає обмежень щодо суб'єктів, які хочуть стати іноземними інвесторами, тобто якщо у світі з'явиться новий вид юридичної особи, то, за умови дотримання всіх необхідних ознак, така особа може стати іноземним інвестором. З одного боку, такий підхід може позитивно впливати на інвестування в різні сфери нашої економіки, проте, з іншого боку, необхідно розробити застереження на рівні підзаконних нормативно-правових актів для встановлення підходів щодо визначення дійсності та законності існування такого нового суб'єкта не тільки в Україні, але й залучаючи відповідні підтверджуючі документи з країни походження інвестора.

4) Поняття «іноземної інвестиції». Законодавство визначає, що інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей. Тобто простежується ототожнення з терміном «цінності», що є дуже широкою і оціночною категорією. По суті, держава не обмежує зміст цього поняття, що, з одного боку, дає можливість залучати максимально різноманітну кількість інвестицій, але з іншого боку, може спричинити низку проблем:

- немає визначеності в тому, як оцінювати «цінність» електронних грошей та криптовалюти (держава не матиме вигоди від інвестування до неї малоцінної криптовалюти, тобто майже невідомих її видів, відмінної від Bitcoin);

- іноземна валюта як «цінність» також не має градації, тобто «цінністю» визнається навіть валюта маловідомої африканської країни, а не тільки валюта економічно розвинених країн;
- цінні папери, що можуть бути «цінністю», також не мають обмежень, тобто вони можуть бути випущені ким завгодно, але немає гарантії, що вони становитимуть цінність для держави.

По суті, в Україну як іноземну інвестицію можна ввести будь-що, в результаті чого навіть зараз, під час дії воєнного стану, в судах України розглядається велика кількість справ, у межах яких митна і податкова служби оскаржують, що певний об'єкт не можна вважати інвестицією, але закон – на стороні інвестора, і такою «цінністю» вважається будь-що.

5) Мета «досягнення соціального ефекту». Цілями іноземного інвестора є отримання прибутку або досягнення соціального ефекту (тобто виконання певних зобов'язань з метою створення користі державі та її економіці). Проблема полягає у такому: якщо не встановити вимогу до іноземних інвесторів щодо ведення їх діяльності не тільки з метою набуття матеріальної користі для себе, але без користі економіці країни, де вони працюють, то іноземне інвестування може перетворитися на діяльність, спрямовану суто на отримання прибутку та викачування ресурсів із такої країни, що аж ніяк не забезпечує баланс між правами інвесторів та інтересами країни та її населення у сфері економіки.

6) Договірне (контрактне) іноземне інвестування. На нашу думку, необхідним є запровадження інституту договірного іноземного інвестування на рівних між державою та інвесторами умовах. Цей інструмент стане основним під час здійснення повоєнної відбудови України, адже за його допомогою можна буде здійснювати ефективне іноземне інвестування в розвиток областей, малих міст та сіл України, особливо тих, що постраждали від воєнних дій. Тобто за таким договором певну частину прибутку/продукції забирає іноземний інвестор, іншу – держава чи місцевий (український) суб'єкт господарювання.

7) Режим інвестиційної діяльності. За чинним законодавством, для іноземних інвесторів встановлюється так званий «національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності». Необхідно запровадити принцип недискримінаційності національного правового режиму стосовно іноземного інвестора, адже з тексту положень спеціальних законів та ГК України можна зробити висновок, що законо-

давець натякає на більшій вигідності становища інвестора, який діє в межах саме національного режиму.

8) Обмеження діяльності іноземних інвесторів. Незважаючи на те, що Світова організація торгівлі засудила норми українського інвестиційного законодавства про обмеження діяльності інвесторів на певних територіях з мотивів національної безпеки, на нашу думку, це обмеження є необхідним та пропорційним, адже однією з підстав, яку часто застосовує у своїй практиці ЄСПЛ, є «обмеження з метою забезпечення громадської безпеки». Тобто таке обмеження не суперечить Керівним принципам ООН, але, навпаки, відповідає цим Принципам, які потребують впровадження з метою дотримання прав людини та з урахуванням особливостей воєнного стану.

Іншими положеннями, що потребують внесення в чинне інвестиційне законодавство України, є такі: закріплення чітких умов для встановлення пільгового режиму для інвестування у регіони України, зокрема тих, які постраждали від окупації; встановлення гарантій та посилення відповідальності за націоналізацію іноземних інвестицій; передбачення можливості стягнення «упущеної вигоди» не тільки іноземними інвесторами, але й українськими, у тому числі й суб'єктами господарювання.

Висновок. Отже, задля підтримання економічного зростання та забезпечення подальшого сталого економічного відновлення держава та бізнес мають належним чином дотримуватися своїх обов'язків та користуватися своїми правами не тільки в межах національного законодавства, але й активно впроваджувати актуальні міжнародні норми та принципи, зокрема й ті, що спрямовані на дотримання прав людини. Інвестиційне законодавство України, з огляду на вищезазначене, потребує комплексного удосконалення не тільки задля полегшення та унормування ведення інвестиційної діяльності в Україні, але й задля підвищення рівня інвестиційної привабливості України та забезпечення належного рівня дотримання і захисту прав людини.

На наш погляд, проведене дослідження має суспільну значущість через низку причин: необхідність розвитку та забезпечення стабільності воєнної та поствоєнної економіки України, зокрема і шляхом залучення іноземних інвестицій; необхідність ознайомлення та спонукання до дотримання основоположних прав і свобод людини, зокрема й у сфері бізнесу; необхідність адаптації національного законодавства до вимог права ЄС задля досягнення мети членства України в ЄС.

Список використаних джерел

1. UN Human Rights Council, 'Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework' (2011) *A/HRC/17/31*. (New York, NY: United Nations, 2011). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinessshr_en.pdf
2. Council of Europe, 'Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to member States on Human Rights and Business' (2016). URL: <https://rm.coe.int/human-rights-and-business-recommendation-cm-rec-2016-3-of-the-committee/16806f2032>
3. Санченко А.Є. Про систему засобів захисту прав у контексті Керівних принципів ООН з питань бізнесу та людини. *Економіка та право*. 2020. №1. С. 19-27.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
5. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
6. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про захист іноземних інвестицій на Україні: Закон України від 10.09.1991 р. № 1540а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12#Text>
8. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 р. № 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>

Михайло ШВЕЦЬ,*аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права,
Одеський державний університет внутрішніх справ*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ «ЗЕЛЕНИХ» ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Якість життя населення та його добробут безпосередньо залежать від стану навколишнього середовища держави. Як показує досвід багатьох країн світу, зосередженість виробництва лише на збільшенні прибутків все частіше призводить до спричинення шкоди навколишньому середовищу, і, як наслідок, обертається великими збитками не лише для виробництва, але й для суспільства загалом. Крім того, стан навколишнього середовища суттєво погіршують природні та техногенні катастрофи, які призводять до зміни клімату і завдають незворотних негативних наслідків екології планети (на кшталт, тенденції глобального потепління та нові кліматичні реалії).

Довкілля України вже більше року страждає від воєнних дій РФ на нашій території. Наша держава зазнала істотних пошкоджень природної екосистеми, забруднено водні джерела та понищено дику природу. В умовах такого скрутного екологічного становища та занепаду економіки, збільшується кількості відходів, які потрапляють у природне середовище, забруднюються ґрунти та водойми, а також здійснюється неконтрольоване використання природних ресурсів без необхідного їх відновлення та менше приділяється уваги дотриманню екологічних принципів.

Світова практика доводить, що покращити сталий розвиток екології та економіки можливо шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій і технологій відтворення природних ресурсів – здійснити екологізацію – розбудову «зеленої» економіки. Перехід до «зеленої» економіки вимагає суттєвих фінансових вкладень державного і приватного секторів. А для розвитку «зеленого» інвестування, як складової державної екологічної політики України, необхідно вирішення багатьох проблем у сфері правового регулювання «зелених» інвестицій, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Достатньо широкого висвітлення в останні роки, паралельно з дослідженнями механізмів реалізації екологічного інвестування, набра-

ли підходи теоретичного характеру до визначення сутності та розвитку «зеленого» інвестування, а також його особливостей. Зокрема, на нашу думку, слід виокремити наукові роботи Н.М. Андрєєва, Л.Г. Мельник, В.В. Соболенко, І.О. Сокольської та ін. Значний внесок у дослідження визначення і класифікації екологічних інвестицій зробили такі вчені як В.В. Благой, С.М. Овчінніков, С.В. Арестов, О.І. Вишницька, М.В. Власов та інші. У свою чергу, А.О. Зінченко та Т.В. Пимоненко приділяють увагу безпосередньо зеленим інвестиціям як об'єкту інвестиційної діяльності у екологічній сфері та передумовам їх розвитку. У рамках цієї роботи було фрагментарно окреслено праці таких дослідників: Н.М. Андрєєва, В.О. Аніщенко, О.І. Вишницька, О.М. Мартинюк, В.С. Тихенко.

Мета і завдання дослідження полягають у вивченні та узагальненні поняття, ознак зеленого інвестування як інституту інвестування та аналізі основних положень у сфері правового регулювання зеленого інвестування, виявленні проблемних питань і визначенні напрямів та перспектив подальшого вдосконалення шляхів розвитку зеленого інвестування України.

Для досягнення мети дослідження поставлені такі завдання: 1) здійснити аналіз доктринальних положень та чинного законодавства, що пов'язані з визначенням поняття та правовим регулюванням зелених інвестицій; 2) встановити шляхи покращення правового регулювання інвестиційного законодавства щодо зеленого інвестування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 16 Конституції України, гарантовано забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу, що входить до обов'язків держави [1]. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» [2], екологічна безпека, зокрема безпека середовища життєдіяльності людини, – один із найвищих пріоритетів держави. Досягнення екологічної безпеки можливе за допомогою інвестиційної діяльності за умов створення в правовому полі належних передумов для здійснення «зелених інвестицій» або, як їх ще називають, «екологічних інвестицій» в Україні.

Для того, щоб зрозуміти суть поняття «зелені інвестиції», перш за все, потрібно розглянути поняття «інвестиції». Основні дефініції цього поняття зустрічаються у різних літературних джерелах та норматив-

но-правових актах. Термін «інвестиції» прийнято ототожнювати з латинським «*investire*», що означає «облачати», «вкладати», або з англійським «*investments*», що означає «капітальні вкладення» [3, с.47].

На законодавчому рівні це визначення закріплено статтею 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII (зі змінами від 23.03.2017 р.), де зазначено, що «інвестиції» – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) та/або досягається соціальний та екологічний ефект [4]. Отже, саме останніми роками інвестиційна діяльність в Україні вже більше орієнтується на дотримання екологічної складової.

Слід зазначити, що законодавче визначення «екологічних (зелених) інвестицій» відсутнє, що зумовило значну кількість наукових досліджень. Зелені інвестиції визначають як підприємницький капітал (матеріальні, інтелектуальні, сировинні ресурси, основні засоби виробництва та технології), який спрямовується у будівництво об'єкта або виробництво товару/послуги/технології, кінцевою метою яких є здійснення позитивного впливу на довкілля (зменшення рівня забруднення) з одночасним відновленням чи підтримкою рівня природного капіталу [5, с.85].

О.М. Мартинюк стверджує, що інвестиціями природоохоронного призначення є інвестиції, спрямовані на отримання екологічного ефекту за двома напрямками: збереження природних ресурсів і збереження навколишнього природного середовища [6, с. 67]. В.С. Тихенко наголошує, що інвестиції в раціональне природокористування – це сукупність законодавчо-правових, організаційно-економічних, техніко-технологічних, інтелектуальних ресурсів, які спрямовані безпосередньо на поліпшення екологічної обстановки або сприяють цьому через інші чинники [7, с. 22]. Водночас Н.М. Андреева визначає, що екологічними інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в народногосподарський обіг, основною метою яких є запобігання, обмеження й усунення деструктивного впливу на навколишнє природне середовище [6, с. 66].

Особливість «екологічних (зелених) інвестицій» полягає у таких їх характеристиках: вони спрямовані на використання, охорону й відтворення умов щодо підтримки і нарощування природно-ресурсного потенціалу, а також забезпечення екологічної безпеки; об'єкт екологічних (зелених) інвестицій має загальний для багатьох споживачів і користувачів характер,

тому завдання не може бути вирішене окремим суб'єктом господарювання, регіоном чи країною самостійно; такі інвестиції повинні здійснюватися з урахуванням властивостей екосистем чи їх окремих компонентів до саморегуляції і самовідновлення [8, с. 177].

Враховуючи відсутність законодавчого визначення поняття «екологічних (зелених) інвестиції», вважаємо за необхідне та пропонуємо доповнити ч. 1 статті 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII, закріпивши таке законодавче їх визначення – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в народногосподарський обіг з метою досягнення екологічного ефекту, а саме: поліпшення, запобігання, обмеження й усунення деструктивного впливу на навколишнє природне середовище та збереження наявних природних ресурсів.

Верховною Радою України прийнято Закон «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» № 1116-IX від 17.12.2020 р. [9]. Цей Закон визначає організаційні, правові та фінансові засади державної підтримки інвестиційних проектів з метою створення сприятливих умов для залучення в Україну значних інвестицій (внутрішніх і зовнішніх), створення нових робочих місць, стимулювання економічного розвитку регіонів та зростання конкурентоспроможності економіки України. Окрім того, слід зауважити, що цей законодавчий акт повністю відповідає Керівним принципам, визначеним Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй «Про зміну клімату» [10].

Так, наприклад, відповідно до абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» № 1116-IX від 17.12.2020 р. [9], оцінка інвестиційного проекту із значними інвестиціями проводиться уповноваженим органом не більше ніж 60 календарних днів з дня отримання документів, передбачених частиною першою статті 7 цього Закону, та включає: аналіз фінансових, соціальних показників та екологічних наслідків реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями. Абзац 8 ч. 2 ст. 8 Закону визначає, що, за результатами оцінки інвестиційного проекту із значними інвестиціями, уповноважений орган готує один із таких висновків: виявлення під час проведення оцінки інвестиційного проекту фінансових, соціальних та/або екологічних ризиків та/або негативних наслідків, до яких може призвести його реалізація [9]. Крім того, згідно з п. 5 ч. 3 ст. 14 Закону, спеціальний інвестиційний договір може бути достроково припинений: у разі заподіяння значної екологічної шкоди чи виникнення техногенних надзвичайних ситуацій з вини інвестора із значними інвестиціями [9].

Однак, за всієї привабливості та перспективності цього Закону, потребують значного розширення визначені сфери діяльності та інвестиційний проект із значними інвестиціями, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, які підпадають під дію ст. 5 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» № 1116-IX від 17.12.2020 р.

Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/76/L.75 від 28.07.2022 р., поряд з іншими правами, людина має право на чисте, здорове та стале довкілля [11]. Забезпечення державою чистого, здорового та сталого довкілля для населення можливе за умов збільшення правових, фінансових, політичних стратегічних зусиль, спрямованих на реалізацію екологічних проектів в різних сферах життя.

Так, цинічне знищення Російською Федерацією об'єктів критичної інфраструктури протягом 2022-2023 рр. погіршило енергетичну незалежність України від інших держав, але водночас звернуло увагу на зовсім нові потреби – можливості для трансформації енергетики України на альтернативні джерела енергії вже зараз. Сьогодні інвестиції в альтернативні джерела енергії – це справжні, дієві інвестиції в майбутнє та енергетичну незалежність, а також це інвестиції в забезпечення права людини на чисте, здорове та стале довкілля.

Наразі в Україні діє Закон «Про альтернативні джерела енергії» № 555-IV від 20.02.2003 р. [12], який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії, їх правовий статус і сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі.

Відповідно до абз. 7 ч. 1 ст. 3 Закону «Про альтернативні джерела енергії», основними засадами державної політики у сфері альтернативних джерел енергії є: залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і підтримка підприємництва у сфері альтернативних джерел енергії, в тому числі шляхом розробки і здійснення загальнодержавних і місцевих програм розвитку альтернативної енергетики [12]. А саме тому вважаємо, що поєднання цього Закону та можливостей Закону «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» може сукупно надати позитивний поштовх розвитку зелених інвестицій в цьому напрямі.

Отже, пропонуємо додати до п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» таке положення: «Інвестиційний проект із значними інвести-

ціями, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, згідно з цим Законом, має відповідати таким вимогам: 1) інвестиційний проект із значними інвестиціями реалізується на території України у сферах переробної промисловості...у сфері альтернативних джерел енергії відповідно до переліку зазначеного в абзаці 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії».

Нині «зелені» – екологічні інвестиції – є світовим трендом, що активно впроваджується й в економіку України. Погоджуємося з думкою О.І.Вишницької, що саме від якості та наявності правового механізму інвестування в екологічні проекти залежать стан соціально-економічного розвитку країни, рівень життя населення, можливість збереження та розвитку природного середовища і біосфери в цілому [13, с. 51].

Висновки. Отже, впровадження «екологічних інвестицій» є великою перспективою для української економіки та безпеки, оскільки сприятиме перешкодженню існуючим на теперішній час кризисним економіко-екологічним явищам. Держава може вирішити проблему сектору «зеленого» інвестування шляхом визначення головних цілей і пріоритетів, які стоять перед Україною на шляху до залучення «зелених інвестицій», створення стабільної нормативно-правової бази та закріплення на законодавчому рівні програми розвитку «зеленого» інвестування.

Аналіз численних нормативно-правових актів, серед яких Закони України: «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII, «Про державну інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 р. № 1116-IX, «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV, свідчить про те, що в Україні ще створюється нормативно-правова база з регламентації сфери зелених інвестицій. На цьому етапі можемо констатувати, що цей процес йде досить хаотично без чіткої стратегії, яка мала б певну кінцеву мету та ефект.

Стартом регламентації сфери зелених інвестицій можна вважати внесення змін в ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 23.03.2017 р. при визначенні інвестицій, адже досягнення екологічного ефекту додано до мети інвестиції. Фактично з цього моменту розпочався відлік зародження «зеленого» або як його ще називають «екологічного інвестування» в Україні.

Потребує вирішення на законодавчому рівні питання відсутності законодавчого визначення поняття «екологічних (зелених) інвестицій». Так, вважаємо за необхідне та пропонуємо в статті 1 Закону Украї-

ни «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII закріпити таке законодавче їх визначення – «усі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в народногосподарський обіг з метою досягнення екологічного ефекту, а саме: поліпшення, запобігання, обмеження й усунення деструктивного впливу на навколишнє природне середовище та збереження наявних природних ресурсів».

Пропонуємо поєднати взаємодію двох Законів України: «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. № 555-IV (визначає, що є альтернативними джерелами енергії, вимоги до них та організаційні питання щодо їх функціонування) та «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 р. № 1116-IX (фактично, готовий механізм, щодо залучення коштів з боку інвесторів та всебічною державною підтримкою від бюрократичної до фінансової), додавши сферу альтернативних джерел енергії до переліку інвестиційних проектів, що охоплюються Законом «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 р. № 1116-IX в редакції: «...у сфері альтернативних джерел енергії, відповідно до переліку зазначеного в абзаці 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії».

Впевнені в тому, що лише в разі відповідних законодавчих змін буде створено дієвий механізм залучення та реалізації зелених інвестицій, що позитивно вплине на довкілля, добробут і захист прав населення та економіку держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.10.2023).
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення: 08.10.2023).
3. Шарп У.Ф. Інвестиции: пер. с англ. / У.Ф. Шарп, Г. Дж. Бэйли. М.: Инфра, 1997. 1042 с.
4. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1560-12> (дата звернення: 08.10.2023).

5. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст / кер. проекту К. Маркевич; наук. конс. В. Сіденко. Київ: Заповіт, 2019. 316 с.
6. Андреева Н.М, Мартинюк О.М. Сучасні аспекти екологізації інноваційної діяльності України в умовах трансформації вітчизняної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 3 (3). С. 65-68.
7. Тихенко В.С., Жулавський А.Ю. Науково-методичний підхід до типологізації екологічних інвестицій. *Вісник Сумського державного університету*. 2014. № 4. С. 21–28.
8. Аніщенко В.О. До питання щодо удосконалення теоретико-методологічних засад екологічного інвестування. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 8 (74). С. 175-183.
9. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1116-20> (дата звернення: 08.10.2023).
10. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (укр/рос): Протокол; ООН від 11.12.1997. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_801 (дата звернення: 08.10.2023).
11. Резолюція A/76/L.75 Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 2022 року. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en> (дата звернення: 08.10.2023)
12. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-15> (дата звернення: 08.10.2023).
13. Вишницька О.І. Екологічні інвестиції: сутність, класифікація, принципи та напрями реалізації. *Вісник Сумського державного університету*. 2013. Вип. 2. С. 51-58.

Катерина ФУТОРЯНСЬКА,
*аспірантка кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РИНКУ ПРАЦІ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Вступ. Світова реальність сьогодення показує, що соціально-трудова інклюзія осіб з інвалідністю досі залишається викликом для держав на шляху розбудови безбар'єрного простору. Загроза глобальному прогресу у забезпеченні прав осіб з інвалідністю, що викликана «каскадом криз», вимагає від держав все більше зусиль для досягнення інклюзії [1].

Незалежна Україна, обравши соціально-правовий вектор розвитку держави, який нероздільно пов'язаний з принципом людиноцентричності, впроваджує політику стосовно осіб з інвалідністю, орієнтуючись на міжнародні стандарти. Оскільки насамперед права осіб з інвалідністю – права людини, основні стандарти містяться у основоположних міжнародних нормативно-правових актах у сфері прав і свобод людини, зобов'язання за якими взяла на себе Україна: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та ін. Крім того, норми, що безпосередньо присвячені правам осіб з інвалідністю, містяться, наприклад, у Європейській соціальній хартії (переглянута), Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Конвенції Міжнародної організації праці №159 про професійну реабілітацію та зайнятість осіб з інвалідністю, тощо. Імплементация Україною міжнародних стандартів, у тому числі вищезазначених, ускладнена низкою факторів, що мають причинно-наслідковий зв'язок з глобальними та суто національними викликами сьогодення.

Повномасштабна російська воєнна агресія проти України та її відповідні наслідки призвели до негативного показника, а саме: стрімке збільшення кількості осіб з інвалідністю за півтора року війни, яке склало за попередніми даними Міністерства соціальної політики України приблизно на 300 000 осіб [2]. Продовження бойових дій, за даними експертів [3], загострюватиме інвалідизацію суспільства як серед комбатантів, так і

серед цивільного населення. Зазначимо, що збільшення кількості осіб з інвалідністю має місце на фоні ситуації, коли поступовий рух України у напрямі гарантування особам з особливими потребами рівного доступу до таких сфер як соціальні послуги, освіта, праця та зайнятість значно погіршився у наслідок пандемії COVID-19 [4, с. 1].

Зростання кількості осіб з інвалідністю, а відповідно, і необхідності збільшення соціальних видатків з державного бюджету в умовах складної економічної ситуації, коли вже звучать заяви посадовців про значний дефіцит державного бюджету 2024 року [5], надає все більшого обґрунтування візії, що правильна інтеграція осіб з інвалідністю у суспільство, у тому числі працездатних осіб на ринок праці, є виграшним рішенням, а не проблематичним питанням. З іншого боку, сфера зайнятості під час війни переживає занепад, що проявляється у зменшенні робочих місць, а відповідно – у зростанні рівня безробіття, скороченні заробітної плати, затримки у виплатах, мобілізації працівників та ін. Більше того, половина підприємств вимушена була закритись, а інша частина знизила свою потужність [6]. Зазначене є негативним фактором для трансформації в інклюзивний ринок праці. Так, поточна ситуація вже призвела до того, що в Україні фіксується зменшення кількості працевлаштованих осіб з інвалідністю [7]. Отже, актуальність для України питання ефективної розбудови інклюзивного ринку праці відповідно до міжнародних стандартів, зокрема з точки зору включення осіб з інвалідністю, є очевидною.

Враховуючи те, що інклюзивний ринок праці є багатограним явищем, дослідження – в українській доктрині – мають місце крізь призму різних наукових дисциплін, але в цілому, робіт у зазначеному напрямі обмаль й зовсім не вистачає міждисциплінарного аналізу. Наприклад, з економічної точки зору питання досліджували такі українські науковці як В.В. Близнюк, М.Я. Зуб, С.О. Міщенко, Л.Г. Капранова, І.В. Терон, з соціально-економічної – Л.М. Ємельяненко, І.О. Цимбалюк, А.Ю. Савчук, з соціологічної – А.В. Барбінова та ін.

У правовій площині інклюзивний ринок праці здебільшого досліджується крізь призму включення конкретних вразливих груп населення та гарантування їх основних прав. Такі українські вчені як А.Л. Федорова, В.Л. Костюк, І.І. Яцкевич, В.М. Кондратенко, В.П. Мельник та ін. аналізували права та інклюзію осіб з інвалідністю у сфері зайнятості з точки зору національного та міжнародного права, розробки національної політики на основі міжнародних стандартів, гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу та ін. Недостатність приділення уваги в українській правовій науці питанням захисту прав

осіб з інвалідністю зазначається самими науковцями [8, с. 202]. Варто зазначити, що порівняно з українською наукою, у зарубіжній доктрині питання включення осіб з інвалідністю у ринок праці є більш дослідженим (R. Toldra, M. Pinilla-Roncancio, M. Fasciglione, D. Hosking, Monika Smusz-Kulesza та ін.), окрім того, на прикладах конкретних компаній та підприємств (I.D. Ebuenyi, A.J. van der Ham, J. Bunders-Aelen та ін.).

Варто також зазначити, що, порівняно із закордонними науковцями, українські вчені лише починають приділяти увагу питанню включення осіб з інвалідністю у ринок праці та розбудови інклюзивного ринку праці зокрема. Однак, враховуючи глобальні та національні виклики, а також стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, штучного інтелекту та робототехніки, що матиме вплив на ринок праці, питання становить значний інтерес як для національної, так і для світової доктрини.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності інклюзивного ринку праці в контексті активного інтегрування осіб з особливими потребами, а також у вивченні міжнародного досвіду, який може допомогти Україні у розбудові інклюзивного ринку праці для осіб з інвалідністю на фоні викликів сьогодення.

Виклад змісту дослідження. У сучасному світі концепція інклюзивного ринку праці поступово просувається як вагома компонента соціальної та правової держави і базується на цінності кожної людини для суспільства та її рівності з самого народження у своїй гідності та правах. Зазначена тенденція зумовлена насамперед орієнтуванням на збалансований людиноцентричний підхід до розбудови держави, що відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам у сфері прав людини. Отже, розбудова інклюзивного ринку праці є вектором формування національної політики у сфері зайнятості на основі людиноцентричного підходу, де кожна людина, незалежно від індивідуальних особливостей, має можливість реалізувати свої права.

Відповідно до трактування Європейської Комісії, ринок праці стає інклюзивним, коли кожна людина працездатного віку, зокрема яка відноситься до вразливої та малозахищеної категорії населення, може бути залученою до якісної та оплачуваної роботи [9]. Варто підкреслити, що Європейська Комісія надає своє тлумачення також з позиції людиноцентричності та змістовно повністю у площині ст. 23 Загальної декларації прав людини, де зазначається, що «кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі

умови праці та на захист від безробіття» [10]. Попри те, що пройшло 75 років з прийняття Загальної декларації прав людини, питання забезпечення безбар'єрного доступу на ринок праці й досі залишається складним. Для того, щоби виробити чіткі та більш ефективні рекомендації, міжнародні організації, досліджують інклюзивний ринок праці зазвичай з погляду тієї чи іншої вразливої групи, яка зазнає ексклюзії (особи з інвалідністю, жінки, мігранти, молодь тощо).

Так, об'єктом дискримінації, а нерідко і множинної, є, зокрема, особи з інвалідністю, які зазнають соціальної стигми, заснованої на дискримінаційних думках і поведінці решти населення, що є величезним бар'єром на шляху їхньої трудової інтеграції [11]. Вчені I.D. Ebuenui, A.J. van der Ham та ін. дійшли висновку, що необізнаність призводить до того, що роботодавці часто сприймають інклюзію осіб з інвалідністю як складне завдання, загрозу для прибутку або суто благодійну діяльність [12], що дозволяє компанії дотриматись вимог щодо корпоративної соціальної відповідальності. Однак, як зазначається у доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я та Світового банку, майже всі види робіт може виконувати людина з інвалідністю, а за умови правильного середовища, більшість людей з інвалідністю можуть бути продуктивними [13, с. 235].

У дослідженні Міжнародної організації праці (надалі МОП) й Організації економічного співробітництва та розвитку, що побудовано на аналізі міжнародного досвіду, зазначається, що до кінця ХХ століття, але в багатьох державах і сьогодні, державна соціальна-трудова політика спрямована на надання доступної соціальної допомоги та пільг у зв'язку з інвалідністю, водночас чинникам, що становлять перешкоду економічній інтеграції осіб з особливими потребами, увага майже або зовсім не приділяється [14, с.5].

Так, рівень інклюзії осіб з інвалідністю на ринок праці нашої держави за статистикою Міністерства соціальної політики України є дуже низьким, і під час повномасштабного вторгнення він лише знижується: на початку 2023 року було офіційно працевлаштовано лише 16% осіб з інвалідністю [15], що свідчить про значні перешкоди для економічної інтеграції. Водночас, наприклад, у Європейському Союзі такий показник сягає 51,3% (найменша кількість працевлаштованих осіб в Ірландії та Греції – 32,6%, найбільший показник в Естонії – 64,9%). Високі показники в європейських країнах, а також основи десятирічної стратегії ЄС «Союз рівності: Стратегія прав осіб з інвалідністю на 2021-2030», показують, що країни-члени Європейського Союзу, статус кандидата на вступ до якого Україна отримала

у червні 2022 року, та набуття повноправного членства в якому визначається Конституцією України як стратегічний курс держави, зміщують державну політику у векторі інклюзії осіб з інвалідністю у сферу зайнятості та збалансовують її відносно двох цілей: з одного боку – гарантування достатнього та стабільного грошового забезпечення тим, хто не має можливості працювати, та їхнім сім'ям, а з іншого – створення належних заохочувальних заходів і підтримки для тих, хто може працювати [14, с.5].

У вересні-жовтні 2023 року українська влада активно почала просувати ідею все більшої економічної інтеграції осіб з інвалідністю. Однак заяви представників Міністерства соціальної політики України щодо «формування спроможності замість залежності» та необхідності «з нуля переформатувати новий суспільний договір про соціальну політику» [16], а також Міністерства охорони здоров'я України про те, що в нашій державі спостерігається «проблема, що ми женемося за інвалідністю, бо вона дає пільги та компенсації, а не повернення людини в економічний стан» [17] призвели до вибуху критики у суспільстві. Негативна реакція може бути пояснена різкістю та незбалансованістю у висвітленні підходу до розбудови державної соціально-трудової політики стосовно осіб з інвалідністю. Якщо опустити критику, збільшення заяв представників держави про економічну інтеграцію свідчить, що інклюзивний ринок праці із залученням усіх працездатних осіб є вкрай необхідним кроком як під час війни, так і повоєнного відновлення.

МОП у низці своїх досліджень [18], що побудовані на аналізі досвіду країн, які входять до «Великої двадцятки», доходить висновку, що для вирішення проблем зайнятості людей з інвалідністю має застосовуватись комплексний підхід, який вимагає залучення та співробітництва усіх сторін трудових відносин – держави, роботодавців, працівників, а отже, ґрунтується на принципі трипартизму та складається з таких напрямів:

- 1) сприяння інтеграції людей з інвалідністю у приватний та державний сектор (сторона попиту), що передбачає: а) інтеграцію у приватний сектор, який фактично є ключовим у працевлаштуванні осіб з інвалідністю; б) зайнятість у державному секторі; в) особи з інвалідністю як підприємці; г) впровадження нових підходів до працевлаштування, наприклад запровадження інституту коучів;
- 2) сторона пропозиції: а) сприяння розвитку навичок з урахуванням потреб людей з інвалідністю та актуального попиту на ринку праці; б) професійна реабілітація для людей, які отримали інвалідність; в) послуги зі сприяння у працевлаштуванні;

- 3) сприятливе середовище: а) подолання стереотипів; б) антидискримінаційне законодавство; в) допомога по інвалідності для підтримки участі осіб на ринку праці; г) доступні технології як фактор розвитку;
- 4) психічне здоров'я як особливий виклик (формування психологічної стійкості та інклюзія осіб з психологічними проблемами);
- 5) фактичні та коректні дані для формування державної політики відповідно до поточних реалій [14, с. 7-18].

Вбачається, що сформований МОП комплексний підхід є важливим для вдосконалення національної політики України щодо розбудови інклюзивного ринку праці для осіб з інвалідністю та безбар'єрного доступу зокрема. Зазначимо, що у 2021 р. було прийнято Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, а також затверджено Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року. Обидва документи лише частково відображають вищезазначений підхід. Так, напрями попиту та пропозиції знайшли більшого відображення порівняно зі створенням сприятливого середовища та ставленням до психічного здоров'я як до особливого виклику.

З науково-практичного погляду, комплексний підхід може бути застосовано як каркас для подальших досліджень, наприклад, щодо проблем і рішень розбудови інклюзивного ринку праці для осіб з інвалідністю в Україні. Зокрема, наразі на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону №5344-д «Про внесення змін до деяких Законів України щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю на працю», покликаний збільшити гарантії працевлаштування людей з інвалідністю. На думку експертів Ради Європи, «прийняття законопроєкту сприятиме виконанню Україною зобов'язань перед Радою Європи та ЄС щодо заборони дискримінації особи, зокрема через стан її здоров'я/непрацездатність» [19]. Цим законопроєктом, серед іншого, передбачено покладення обов'язку працевлаштування на державні та комунальні установи і органи. Водночас, Міністерство фінансів України вже анонсувало масштабне скорочення держслужбовців у 2024 році [20], що вочевидь вплине і на ефективну імплементацію положення про працевлаштування осіб з інвалідністю у державному секторі. Здебільшого, подальший аналіз у зазначеному напрямі крізь призму змін в законодавстві через воєнний стан також становить інтерес. Питання частково підіймалось у Звіті Ради Європи про оцінку потреб «Соціальні права в Україні під час війни» [21].

Зазначимо, що сформований МОП комплексний підхід повністю лежить у площині Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яку Україна ратифікувала у 2009 році, а також Європейської соціальної хартії (переглянутої). Цими документами закріплено принципи, врахування яких є вкрай необхідним для розбудови інклюзивного ринку праці: повага до гідності, особистої самостійності, зокрема свобода робити власний вибір, і незалежності; недискримінація; повне й ефективне залучення та включення до суспільства; повага до особливостей осіб з інвалідністю; рівність можливостей; доступність; рівність чоловіків і жінок; повага до здібностей дітей з інвалідністю, що розвиваються, і повага до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність [22]. Окрім того, комплексний підхід, як і положення зазначених міжнародних договорів, показує, що інклюзивний ринок праці має місце лише за умови забезпечення широкого спектру прав і свобод людини: права на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства, права на освіту, права на найбільший досяжний рівень здоров'я без дискримінації за ознакою інвалідності, права осіб з інвалідністю на достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, політичні права й можливість користуватися ними нарівні та ін. Однак, як показує, наприклад, Висновок Європейського комітету з соціальних прав, що опублікований у березні 2021 року, ситуація в Україні не відповідає, зокрема, ст. 15 Європейської соціальної хартії (переглянутої) «Право осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства» або державою не надано достатньої інформації, щоб Комітет дійшов висновку щодо відповідності [23, с. 35-36]. З початком повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації на територію суверенної України та появою нових викликів, на жаль, ситуація з гарантуванням прав набуває регресивного характеру, що ускладнюватиме розбудову інклюзивного ринку праці для осіб з інвалідністю.

Висновок. В умовах повномасштабної російської воєнної агресії проти України та, як наслідок, складної економічної ситуації, вбачається не лише доцільним, але й вкрай актуальним впровадження інклюзивності на національний ринок праці та можливість зробити його відкритим, зокрема для осіб з інвалідністю, кількість яких зростає стрімко щодня, у тому числі серед військовослужбовців. Заяви державопосадовців свідчать, що Україна не просто рухається у напрямі активізації включення осіб з інвалідністю на ринок праці, але й потребує такого підходу через поточну економічну ситуацію. Однак, як показує міжнародний досвід, важливо, щоб таке впровадження політики інклюзивності відбулось у належний спосіб, який має бути збалансованим шляхом гарантування достатнього та стабільного

грошового забезпечення тим, хто не має можливості працювати, та їхнім сім'ям, водночас створення належних заохочувальних заходів і підтримка для тих осіб з інвалідністю, які можуть працювати. Такої збалансованості можливо досягнути з урахуванням комплексного підходу до розбудови інклюзивного ринку праці, розробленого МОП на основі аналізу передових практик країн «Великої двадцятки». Зазначимо, що у цьому процесі важлива участь усіх сторін трудових відносин – держави, роботодавців та працівників, оскільки саме трипартизм дозволяє досягнути виваженості та справедливості на ринку праці. Водночас головний обов'язок щодо розбудови інклюзивного ринку праці все ж таки має покладатись на державу, яка працюватиме із суспільством та бізнесом задля досягнення безбар'єрного простору в незалежній Україні. Оскільки приватний сектор є фактично ключовим у працевлаштуванні осіб з інвалідністю, то підтримка бізнесу та впровадження політики інклюзивності на основі співпраці та збалансованості позицій сторін трудових відносин є вагомим критерієм, особливо через те, що бізнес-актори також мають низку зобов'язань у сфері прав людини. Їх передбачено Порядком денним ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року, а також встановлено Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини, відповідним законодавством ЄС, нормами і стандартами ОЕСР.

Список використаних джерел

1. United Nations. Progress on disability rights risks going in reverse: Guterres. URL: <https://www.un.org/en/desa/progress-disability-rights-risks-going-reverse-guterres>.
2. СтопКор. В Україні за час війни збільшилась кількість людей з інвалідністю, – Мінсоцполітики. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-ua/news/news-v-ukraini-za-chas-vijni-zbilshilas-kilkist-lyudej-z-invalidnistyu-minsotspolitiki-20-09-2023.html>.
3. Економічна правда. Адаптація робочих місць для людей з інвалідністю. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697696/>.
4. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Інформаційна записка: Вплив пандемії COVID-19 на людей з інвалідністю в Україні. 2020. 34 с. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-11/UKR_Briefing_Note_COVID_PwD_0.pdf.
5. Забуранна Л. У покритті дефіциту бюджету наступного року Україна розраховує на США, ЄС та МВФ. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241664.html.

6. Програма розвитку ООН. Забезпечення сталого відновлення України, впроваджуючи Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. *UNDP*. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/news/ensuring-resilient-recovery-ukraine-through-implementation-un-guiding-principles-business-and-human-rights>.
7. Укрінформ. В Україні скорочується кількість працівників з інвалідністю. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3767712-v-ukraini-skorocuetasakilkist-pracivnikiv-z-invalidnistu.html>.
8. Федорова А.Л. Соціальний вимір інтеграції: політика ЄС щодо людей з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 201–204. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/44.pdf.
9. Inclusive labour markets - Employment, Social Affairs & Inclusion - European Commission. *European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1134&langId=en>.
10. Загальна декларація прав людини (укр): Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
11. Cruz-Morato, M.A., Dueñas-Zambrana, C., García-Mestanza, J. Disability, Human Resources and Behavioral Economics: The Labour Inclusion Case of Ilunion Hotels of the Costa del Sol (Spain). *International journal of environmental research and public health*. 2021. No. 18(15): 7932. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8345439/>.
12. Ikenna D. Ebuenyi, Alida J. van der Ham, Joske F. G. Bunders-Aelen, Barbara J. Regeer. Expectations management; employer perspectives on opportunities for improved employment of persons with mental disabilities in Kenya. *Disability and Rehabilitation*. 2020. No. 12. P. 1687-1696. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/09638288.2018.1534006?scroll=top&needAccess=true>.
13. World Health Organization. World report on disability. Malta: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, 2011. 325 p.
14. International Labour Organization, Organization for Economic Co-operation and Development. Labour market inclusion of people with disabilities. Buenos Aires, 2018. 20 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_646041.pdf.
15. Укрінформ. В Україні офіційно працевлаштовані лише 16% людей з інвалідністю. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3671006-v-ukraini-oficijno-pracevlastovani-lise-16-ludej-z-invalidnistu.html>.

16. Головчак Х. «Виплати потрібно скорочувати»: у Мережі обурені заявою міністерки соцполітики Жолневич. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/viplati-potribno-skorochuvati-u-merezhi-obureni-zayavoyu-ministerki-socpolitiki-zholnevich-2415268.html>.
17. Головне в Україні. МОЗ хоче відмовитися від інвалідності. *Останні новини України та світу*. URL: <https://glavnoe.in.ua/news/moz-hoche-vidmovytsya-vid-invalidnosti>.
18. International Labour Organization. ILO and disability inclusion. Geneva, 2015. 4 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_407645.pdf.
19. Рада Європи. Як покращити ситуацію із працевлаштуванням людей з інвалідністю в Україні – круглий стіл – *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/Як-покращити-ситуацію-зі-працевлаштування-люде>.
20. Економічна правда. У Мінфіні анонсували масштабне скорочення посад держслужбовців та суддів у 2024 році. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/19/705647/>.
21. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. Рада Європи, 2022. 62 с. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>.
22. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
23. Європейський комітет з соціальних прав. Європейська соціальна хартія: Висновки 2020 рік. 2020. 54 с.

Анастасія СЛОБОДЯНІК,
здобувачка вищої освіти Факультету ресторанно-
готельного та туристичного бізнесу,
Державний торговельно-економічний університет

СТАРТАП-ІНІЦІАТИВА ЩОДО СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Вступ. В Україні проживає понад 3,2 мільйона осіб з інвалідністю, серед них 500 тисяч – учасники бойових дій. Для забезпечення їх повноцінного життя потрібні державні програми підтримки та соціального захисту включно із створенням сприятливого середовища для працевлаштування та доступу до якісних послуг соціальної інфраструктури. Використання технологічних інновацій, а також стартап-ініціатив може допомогти в розв'язанні цієї проблеми. Інклюзивні технологічні рішення можуть забезпечити рівний доступ до інформації, можливостей і послуг для всіх людей незалежно від їхніх фізичних чи розумових обмежень, у тому числі їх працевлаштування і рівноцінне функціонування у соціумі.

Мета дослідження полягає у вивченні практики стартап-ініціатив для створення інклюзивних технологічних рішень щодо надання підтримки військовим і цивільним особам з інвалідністю з метою розробки конкретних рекомендацій для ефективного розвитку та просування таких ініціатив.

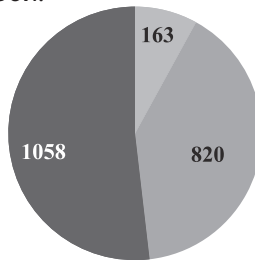
Виклад змісту дослідження. «Я вважаю, що людей з обмеженими можливостями не буває. Обмежені лише можливості технологій», – сказав Стівен Хокінг, відомий британський фізик-теоретик, космолог і письменник, який став відомим своїми дослідженнями в галузі чорних дір, теорії відносності та квантової гравітації. [1].

Аналізуючи проблеми соціуму в Україні, можна виявити наявність проблем спілкування як з цивільними особами з інвалідністю, так і з військовослужбовцями, які отримали інвалідність внаслідок участі в бойових діях. Це пов'язано з відсутністю у багатьох людей особистого досвіду спілкування з цією категорією населення та з недостатньою доступністю інфраструктури суспільства для них.

Військовослужбовці з інвалідністю, які постраждали під час повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації (далі РФ) на територію України, щодня стикаються з рядом проблем, які трапляються на їхньому шляху – відсутність адаптованої міської інфраструктури (пандуси, спеціальні ліфти, підйомники); в ресторанному бізнесі – відсутність меню шрифтом Брайля, сурдоперекладачів; у готельних комплексах – спеціально-призначених під потреби людей з інвалідністю ліжок та меблів, спеціальних систем безпеки та контролю рівня шуму та освітлення тощо. Розвиток в Україні стартап-ініціатив, присвячених вирішенню проблем людей з інвалідністю (у тому числі, осіб, які постраждали від наслідків війни), може сприяти забезпеченню для них сприятливих і комфортних умов життя та їх сприйняття нашим соціумом.

Наразі не надається інформації про точну кількість постраждалих серед військовослужбовців, не повідомляється і про кількість тих із них, хто має певну групу інвалідності. Разом з тим, за даними Міністерства соціальної політики України, загалом з початку вторгнення РФ до України до березня 2023 року інвалідність за групами отримали 2041 захисник [2]:

- 1 група (це найскладніші захворювання та травми, як правило – непрацездатність) – 163 особи;
- 2 група – 820 особи;
- 3 група – 1058 особи.

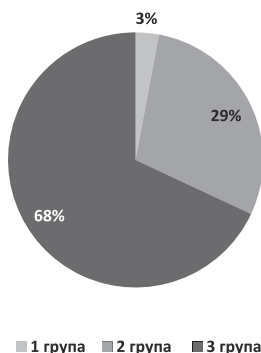

■ 1 група(непрацездатні) ■ 2 група ■ 3 група

Джерело: розроблено автором на основі даних [2].

За перші вісім років війни РФ проти України (з 2014 по 2022 рік) 40 209 учасників бойових дій намагалися оформити інвалідність певної категорії. З них лише 26 744 осіб отримали цей статус:

- особи з інвалідністю 1 категорії – 782 особи;
- особи з інвалідністю 2 категорії – 7763 особи;
- особи з інвалідністю 3 категорії – 18199 осіб.

Джерело: розроблено автором на основі даних [2].

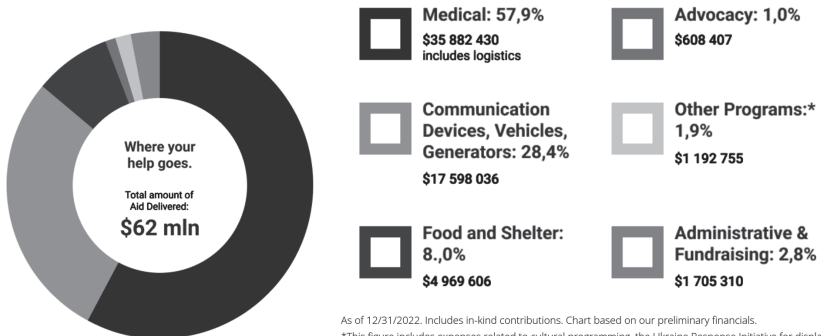
Військова агресія РФ проти України призвела до появи значної кількості військовослужбовців з інвалідністю. За даними Міністерства оборони України у 2022 році частка важкопоранених осіб та осіб з інвалідністю серед військовослужбовців склала 35,5%, що на 21,4% більше, ніж у 2021 році. Найпоширенішими причинами інвалідності воїнів є черепно-мозкові травми (409 осіб у 2022 році) та травми опорно-рухового апарату (368 осіб). Серед них лікарі діагностували поранення кінцівок: у 241 захисника – поранення ніг, у 127 – поранення рук.

Особистий досвід автора цієї роботи став поштовхом для наукової роботи з розробки та впровадження ефективної стартап-ініціативи з метою створення інклюзивних технологічних рішень для підтримки військових з інвалідністю. Цей досвід пов'язаний з історією його друга, військовослужбовця інженерних військ ЗСУ, сапера Владислава Єщенко, який втратив зір внаслідок бойових дій. Саме історія Владислава спонукала автора розпочати вивчення проблематики.

Одним із актуальних напрямів допомоги особам з інвалідністю є функціонування Благодійного фонду «Побачимо перемогу» для цивільних та військових осіб, які мають порушення зору, що займається допомогою людям, які втратили зір під час війни. Ця фізична обмеженість може стати викликом для самостійного життя. Тому працівники цього Благодійного фонду пропонують різноманітні програми, спрямовані на надання медичної допомоги, психологічної підтримки, допомоги у соціальній інтеграції, розвитку технологій, а також соціального обговорення та освіти таких людей.

Збільшення під час війни числа осіб з інвалідністю, які потребують особливих допомоги, сприяло активізації благодійної діяльності в Україні, що здійснюється українськими та міжнародними благодійни-

ми організаціями. Крім того, існує багато волонтерських ініціатив, які також надають допомогу цій категорії осіб. Ці ініціативи часто зосереджуються на конкретних потребах, таких як надання протезів кінцівок чи технічного обладнання, організація різноманітних заходів для підтримки людей з інвалідністю. Такими, наприклад, є благодійні фонди «Життя», «Таблеточка», «Крона», «Український фонд соціального сприяння», «Fight for right», «Razom» тощо.

Джерело: розроблено автором на основі даних [4].

Разом з тим, незважаючи на різноманітні напрями діяльності благодійних фондів для відновлення та забезпечення подальшої життєдіяльності осіб з інвалідністю, які постраждали внаслідок війни, на сьогоднішній день залишається актуальним питання розробки та впровадження адаптивних рішень. Зокрема, у 2023 році на базі Державного торговельно-економічного університету в рамках конкурсу стартапів командою здобувачів вищої освіти¹ була створена ідея стартап-проєкту «EasySign» – мобільного додатку, в який закодована програма зчитування жестової мови і перетворення її на текст і навіпки, тексту на символи. Ця стартап-ініціатива орієнтована на надання можливостей людям з вадами слуху та мовлення спілкуватись з тими, хто не знає мову жестів. Ціннісними перевагами цієї розробки для потенційних користувачів є зручність, простота у використанні, комфортність комунікації та взаємодії з соціумом [5, с.42-47].

На рисунку 4 зображено принцип роботи стартап-проєкту «EasySign».

¹ Автор цієї статті був у складі команди та зробив рівноцінний внесок у розробку стартап-проєкту.

Джерело: розроблено автором.

Проаналізувавши конкурентоспроможність стартап-проєкту, слід зазначити, що для використання мобільного додатку «EasySign» знадобиться тільки наявний мобільний пристрій, що значно полегшує подальше його використання. Для використання такого додатку необхідні спеціальні рукавички, які за допомогою датчиків і спеціального програмного забезпечення для смартфонів активують програму та ускладнюють роботу, завдяки великій прірві між мовами комп'ютерного коду та знаків.

Ключовим партнером у підтримці та реалізації мобільного додатку виступає Українське товариство глухих (далі УТОГ) – всеукраїнська громадська організація людей з вадами слуху. Організація є членом Всесвітньої федерації глухих. Нині обласні й територіальні організації УТОГ об'єднують понад 50 тисяч громадян України з порушеннями слуху та мови.

Сучасні реалії України вказують на глибині проблеми комунікації та взаємодії людей із вадами слуху та мовлення в суспільстві. Кількісно неможливо описати доступність об'єктів інфраструктури чи адаптованість середньої спеціальної або вищої освіти для осіб із вадами слуху. Тобто особливі потреби людей із вадами слуху майже повністю не адаптовано у суспільне життя в Україні.

У межах цієї наукової роботи здійснено вивчення системи, що виконує переклад тексту чи голосу жестовою мовою за допомогою спеціалізованих додатків. У різних країнах на державному рівні впроваджено такі додатки, що здатні виконувати переклад зі звукової мови на знакову із певними обмеженнями. Такі програми доцільно називати вузько направленими, оскільки переклад виконується лише у напрямі жестової мови.

Наприклад, комп'ютерна програма *ProDeaf (WebLibras)*, розроблена в Португалії в 2010 році, читає голос та текст, перекладаючи їх на португальську мову жестів. Основним недоліком цього рішення є те, що воно дозволяє перетворювати слова на жести, проте зворотна операція не передбачена. Водночас недоліком є і людський фактор, яким є, зокрема, недостатня кількість сурдоперекладачів.

Джерело: розроблено автором на основі даних [6].

Рішення проблеми базується на використанні смартфонів, на яких буде встановлений додаток сурдоперекладу, розробка якого буде виконана. Додаток залучає камеру смартфона для зчитування жестів. Далі відбувається обробка зчитаних даних на серверній частині та подальше відображення на дисплеї смартфона результатів перекладу.

У цій схемі, яка відображає пропонуване технологічне рішення проблеми, представлено двох співрозмовників (об'єкта «А» та об'єкта «Б»), у кожного з яких є смартфон зі встановленим додатком:

Процес № 1: Відбувається зчитування інформації, котру потрібно буде перекласти. Якщо здійснюється переклад від об'єкта «А» до об'єкта «Б», то використовуємо камеру смартфона, а якщо навпаки, то мікрофон або текстовий набір на дисплеї смартфона.

Процес № 2: Формування файлу вхідної інформації. Процес необхідний для визначення коректності введених даних.

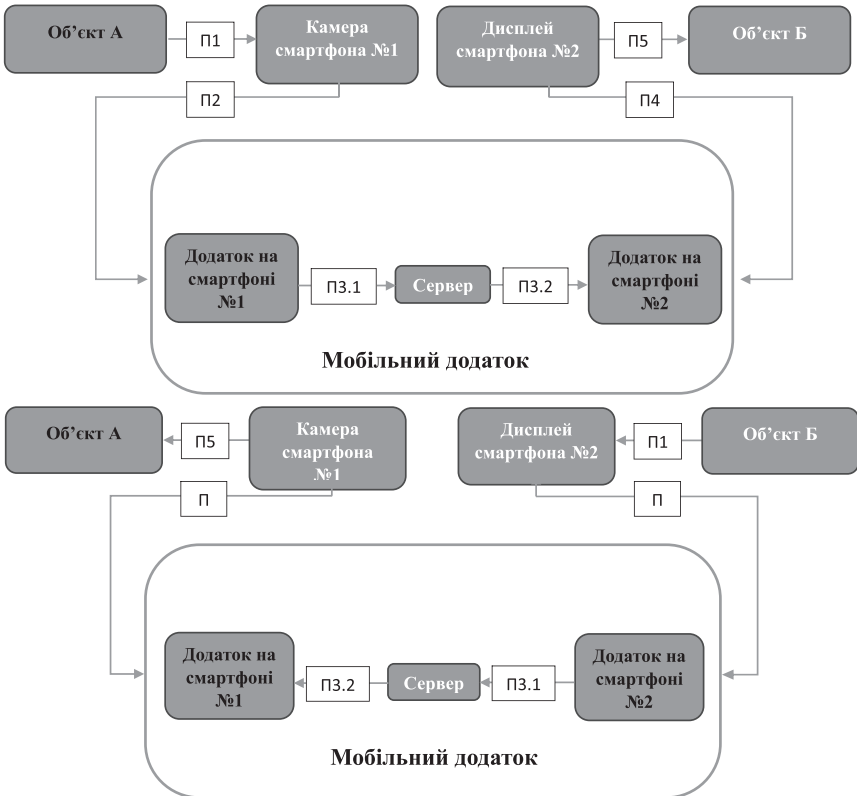
Процес № 3: Сурдопереклад.

Процес № 3.1. Передача інформації із мобільного додатку на сервер для подальшої обробки може відбуватися за допомогою кодування даних. На сервері виконується обробка потокового відео (із відеоряду визначається набір жестів, що відповідає українській дактильній абетці) та передача набору стоп-кадрів на вхід системи сурдоперекладу.

Процес № 3.2. Оброблена інформація відправляється на смартфон другого співрозмовника.

Процес № 4: Виведення перекладеної інформації у додатку.

Процес № 5: Зчитування об'єктом інформації.

Джерело: розроблено автором на основі даних [7, с. 87-91].

Висновок. Стартап-ініціатива для створення інклюзивних технологічних рішень, а саме мобільний додаток «EasySign» є важливим кроком у створенні більш інклюзивного суспільства. Ця і подібні ініціативи мають потенціал зробити значний внесок у поліпшення життя людей з інвалідністю, допомагаючи їм долати фізичні та соціальні бар'єри, які ускладнюють їм повноцінне життя та участь у діяльності суспільстві, зокрема в умовах війни.

Для того, щоб стартап-ініціативи в цілому могли ефективно розвиватися та реалізовувати свій потенціал, важливо враховувати наступні рекомендації, які дозволять стартап-ініціативам розробляти корисні та ефективні інклюзивні технологічні рішення:

- залучати до розробки інклюзивних технологічних рішень представників спільноти людей з інвалідністю;
- проводити дослідження та тестування розроблених технологій з метою оцінки їх ефективності та безпеки;
- співпрацювати з органами державної влади та приватним сектором для забезпечення доступності та поширення розроблених технологій.

Список використаних джерел

1. Stephen Hawking, In His Own Words. URL: <https://www.nytimes.com/2018/03/14/world/europe/stephen-hawking-quotes.html>.
2. 2041 військовослужбовець оформив статус людини з інвалідністю з початку повномасштабного вторгнення, – Мінсоцполітики. Інфографіка. Цензор.нет. URL: <https://censor.net/ua/n3414364>; https://censor.net/ua/news/3414364/2041_viyiskovoslujbovets_oformyv_status_lyudyny_z_invalidnistyu_z_pochatku_povnomashtabnogo_vtorgnennya
3. Владислав Єщенко: Instagram профіль. URL: https://www.instagram.com/_samurai_on_the_way
4. RAZOM is building a prosperous Ukraine. URL: <https://www.razomforukraine.org/>
5. Yaroshenko M.O., Varfolomieiev A.Y., Yaganov P.O. Інерційна система розпізнавання жестів. Мікросистеми, електроніка та акустика. 2019. № 24 (5). С. 42–47.
6. Acessibilidade em libras: uma opção para seu site: сайт. URL: <https://tribox.com.br/blog/acessibilidade-em-libras-uma-opcao-para-seu-site/>
7. Шаповал І.В., Лебедев Д.Ю. Алгоритм роботи пристрою AES шифратора. Проблеми інформатизації та управління. 2016. № 1 (53). С. 87–91.

Ірина СТУДЕНЕЦЬ,

аспірантка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ У КОНЦЕСІЯХ

Вступ. Критично високий рівень руйнувань продовжує характеризувати наслідки російського повномасштабного збройного вторгнення в Україну. Згідно з останніми даними, станом на вересень 2023 року загальна сума збитків, завданих інфраструктурі України, що підтверджена документально, складає більше \$150 мільярдів [1]. Для повоєнної відбудови необхідні значні інвестиції та досвід їх впровадження. Тож співпрацю держави з приватним сектором потрібно вважати не лише доцільною, але й життєво необхідною. Проект Плану відновлення України передбачає удосконалення законодавчого забезпечення реалізації проєктів державно-приватного партнерства (далі ДПП) на регіональному і місцевому рівнях [2, с. 55].

Концесія як модель ДПП є не лише потужним інструментом для залучення інвестицій та досвіду приватного сектора, але й підставою для потенційних змін у статусі працівників. Правовим питанням концесій в Україні присвячено низку наукових доробків (у тому числі у складі праць, що стосуються ДПП). Прикладами актуальних дисертаційних досліджень є роботи Л.М. Гончарука (здійснено комплексний аналіз договору концесії, зокрема сторін та історичного розвитку) та О.І. Вікарчук (досліджено особливості концесії як засобу залучення довгострокових інвестицій) [3]. До нещодавніх досліджень відносяться напрацювання І.П. Лопушинського, В.М. Ємельянова (розглянуто концесійну модель в портовій галузі України), С.Б. Єгоричевої, М.І. Лахижи (висвітлено передумови становлення та сучасний стан ДПП, в тому числі концесій, у посткомуністичних країнах, узагальнено перепони та позитивний досвід) [4] та інші.

Тема концесій під час війни подекуди піднімається юристами-практиками або під час політичних дискусій, проте ними не висвітлюються особливості концесії у пост-конфліктному середовищі. Такі праці (знову ж таки, в більш широкому полі – ДПП) можна знайти в роботах іноземних дослідників – Дж. Делмон (розглянуто особливості ДПП в пост-воєнних

країнах, в тому числі потенційно «вигідні» сфери ДПП), Г. Арая, Дж. Шварц (досліджено статистичні дані ДПП в постконфліктних країнах) [5] та ін.

Однак у публічному доступі не зустрічаються публікації українських чи закордонних вчених та/або практикуючих експертів щодо дотримання прав людини (в тому числі, працівників) в концесіях загалом та під час війни та у повоєнний період зокрема.

Завданням наукової роботи є дослідження правового регулювання дотримання прав працівників у концесії через призму людиноцентричного підходу. До цілей цього дослідження віднесено такі: стислий огляд правового регулювання концесій та стану функціонування концесійних проєктів в Україні загалом та під час війни; узагальнення стратегічного бачення розвитку концесій в Україні; огляд концепції дотримання прав людини у концесії; аналіз правового регулювання та практики дотримання прав працівників у концесіях (враховуючи чинне законодавство та законодавчі ініціативи); рекомендації для розвитку концесійної моделі з антропоцентричним фокусом під час війни та після перемоги України. Об'єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають під час концесійної діяльності, а предметом – дотримання прав працівників у концесії під час війни та у повоєнному середовищі. Методологічною основою дослідження є система загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема діалектичний, порівняльно-правовий та системно-структурний.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Передусім запропонуємо огляд правового регулювання та стану реалізації концесій в Україні та зауважимо, що не можна стверджувати, що концесія є успішним механізмом ДПП в Україні. Згідно з останніми даними, на умовах ДПП укладено 193 договори, з яких реалізується 18 договорів і лише 9 з них – концесійні [6]. Врахуємо, що статистика була досить «песимістичною» ще до повномасштабного військового вторгнення Росії і, враховуючи війну, вона погіршилася – наприклад, «призупинилися» пілотні проєкти в морському порту «Ольвія» та Херсонському морському порту.

Заплановано реалізацію проєктів ДПП за напрямками: охорони здоров'я; у сфері освіти, культури та спорту; у сфері поведінки з твердими побутовими відходами [2, с. 60]. Триває робота над підготовкою концесійних проєктів в Одеському та Ізмаїльському морських портах [7], щодо будівництва підземного паркінгу у Львові (виконуватиме функцію захисної споруди цивільного захисту) [8], доріг, аеропортів тощо.

Пропонується застосовувати концесію як для відбудови найбільших аеропортів, які отримали значні пошкодження («Донецьк», «Луганськ», «Дніпро»), так і регіональних аеропортів, менш розвинених та менш пошкоджених (аеропорти Вінниці та Кривого Рогу) [9, с. 257] та щодо об'єктів культурної спадщини [10, с. 28].

Звертаємо увагу, що реалізація стратегічно запланованих концесійних проєктів може стати якісно новим виміром для економіки та науки держав-членів ООН та інших країн, оскільки історично концесії в поствоєнних конфліктах не були поширеним способом відновлення економіки та інвестицій. Одним із основних винятків у Європі були програми будівництва платних автострад, наприклад, у Німеччині [11, с. 84]. Для України вже розробляються механізми підтримки існуючих і нових концесійних проєктів. Так, для підтримки фінансової безпеки інвесторів запропоновано надавати грантову підтримку протягом етапу будівництва (співфінансування); плату за експлуатаційну готовність із фонду ЄС або трастових фондів інших країн; страхування політичних ризиків [12, с.16].

Концесійна модель ДПП є найбільш законодавчо врегульованою, що є перевагою для цього спеціального режиму господарювання і механізму реалізації інфраструктурних проєктів на засадах «безбар'єрності», підзвітності та добросовісності. Можна стверджувати, що реформування концесійного законодавства є систематичним: 1) попередня реформа почалася у 2017 році та сприяла гармонізації із Директивами ЄС та законодавством про ДПП; 2) наразі на друге читання Парламенту України готується законопроект, покликаний спростити процедуру підготовки та реалізації проєктів ДПП для відбудови об'єктів інфраструктури [13]; окремо готується також і законопроект про концесії у сфері охорони здоров'я.

Тема дотримання прав людини у концесії, як вже зазначалося, на жаль, не висвітлюється в дослідженнях. Якщо брати ширше – ДПП в міжнародному досвіді розглядається як механізм, що сприяє дотриманню прав людини (наприклад, щодо доступу до чистої води в Філіппінах [14, с. 3]) або як те, що призводить до порушень прав людини («...безрозсудне скорочення витрат і отримання прибутків за рахунок прав людини», «в країнах Латинської Америки, Африки та Східної Азії» [15, с. 3]). Огляд ДПП з позиції антропоцентризму є надзвичайно важливим, адже, по суті, суспільно найважливіші права та обов'язки держави переходять до приватного гравця. Це становить значний ризик (до прикладу, для захисту персональних даних, дотримання екологіч-

них норм тощо) і потребує системного підходу, тобто структурування широкого кола учасників ДПП, в тому числі працівників, споживачів послуг та інвесторів.

У цій роботі нами розглядаються права працівників як з боку концесіонера, так і концесієдавця, оскільки вважаємо цю категорію гарантованою та уразливою в концесії, а саму концесію – найзатребуванішою моделлю ДПП в Україні.

Представимо погляд на права працівників у концесіях з позиції концесійного законодавства. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини надають чіткий мандат державам і компаніям посилювати заходи щодо поваги, захисту та реалізації прав людини і основних свобод. Відповідно, основоположним є обов'язок бізнесу поважати права людини, що включає в себе також необхідність проявляти належну обачність щодо можливого негативного впливу бізнес-діяльності на права людини (в тому числі працівників). Чим тіснішим є зв'язок бізнесу та держави, тим більш вагомою стає підстава для проведення державою політики щодо забезпечення дотримання прав людини таким бізнесом [16, с. 13]. Згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці про примусову чи обов'язкову працю № 29, «ніяка концесія... не повинна вести до запровадження будь-якої форми примусової чи обов'язкової праці».

На рівні національних стратегій одним із напрямів у сфері прав людини є забезпечення права на працю та соціальний захист, результати якого передбачають: 1) ефективну реалізацію права працівників на безпечні та здорові умови праці та 2) гарантії на справедливую оплату праці. Показниками досягнення результатів є кількість звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо порушення права на працю та щодо дискримінації у сфері праці; динаміка заборгованості із виплати заробітної плати та соціальних виплат; частка осіб з інвалідністю, що працевлаштовані центрами зайнятості тощо. В економічній площині передбачено вдосконалення концесії (наприклад, гарантії для інвесторів). Але про права працівників не йдеться, хоча і передбачені умови запровадження нової концепції оплати праці, зміна підходів до навчання працівників у різних сферах.

У Таблиці наведений аналіз норм щодо працевлаштування працівників у концесіях (враховуючи ретроспективний аспект та законодавчі ініціативи).

Таблиця 1

	Попереднє законодавство	Закон про концесію	Законопроект №7508
Умови договору концесії	Істотні умови: умови найму, використання праці працівників – громадян України. Укладення трудових договорів. Гарантії у разі припинення концесієдавця (як для змін в організації виробництва і праці).	Можуть включати умови найму та працевлаштування громадян України (певної кількості працівників або інші соціальні зобов'язання, що покладаються на концесіонера). Гарантії у разі припинення концесієдавця (для комунальних підприємств у сферах централізованого тепло-, водопостачання і водовідведення).	Можуть включати: умови найму та працевлаштування громадян України (щодо рівня заробітної плати та соціального забезпечення найманих працівників тощо); врахування прав та інтересів соціально вразливих груп населення, дотримання принципів ґендерної рівності, недискримінації протягом всього життєвого циклу проекту).
Працевлаштування громадян України	Максимальне.	Максимальне.	

Джерело: розроблено автором.

Аналіз доступних у публічному доступі концесійних договорів свідчить, що зазвичай умови щодо працівників є достатньо деталізованими (наприклад, укладення трудових договорів; збереження існуючих робочих місць протягом 2-х років; недопущення утворення заборгованості по заробітній платі) [17].

Для порівняння, законодавство країн ЄС більш комплексно та детально (через відсилання до колективних договорів) регулює права працівників у концесії. Наприклад, в Кодексі щодо публічних контрактів Італії йдеться про поширення положення трудового та соціального права, а також колективних угод; обов'язок виплат суб'єктам соціаль-

ного забезпечення та страхування (стаття 30), включення спеціальних положень, спрямованих на сприяння професійній стабільності найманого персоналу у концесіях з високою інтенсивністю праці; умови визначення вартості робіт (стаття 50) [18].

Висновки і пропозиції. Законодавство у сфері концесій надає загальне регулювання прав працівників у концесіях. До основних проблем дотримання прав працівників у концесіях відносимо: 1) відсутність детального правового регулювання: законодавство не містить орієнтовних рамок щодо кількості працівників-громадян України; відсутні положення щодо гендерної рівності; відсутність процесу врегулювання ситуацій за умови бажання та/або необхідності залучити команду працівників концесіонера (наприклад, якщо концесія у сфері охорони здоров'я вимагає конкретних спеціалістів) та 2) здійснення оцінки доцільності проєкту концесіонером без врахування антропоцентричного підходу.

Тому пропонується в концесійні угоди включати положення щодо строку, на який обмежуються звільнення (з винятками); відсоткової величини працівників – громадян України; допустимі зміни в штатному розписі; умови щодо застосування однакових чи кращих умов, порівняно з тими, які застосовувались до концесії тощо. Такі положення можуть містити орієнтовні виміри, але мати рамкову структуру щодо регулювання прав працівників для конкретного концесійного проєкту.

Пропонується в подальших наукових дослідженнях розглянути дотримання прав людини в різних групах стейкхолдерів та в різних моделях ДПП з позиції антропоцентризму, надати рекомендації щодо необхідних змін у законодавстві України та щодо практики укладання договорів ДПП, в тому числі концесійних договорів.

Список використаних джерел

1. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд – оцінка станом на 1 вересня 2023 року. Дата оновлення: 3.10.2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumaryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturii-ukrayini-cherез-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-standom-na-1-veresnya-2023-roku/>.
2. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури». 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/restorationand-development-of-infrastructure.pdf>.

3. Гончарук Л.М. Договір концесії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. 21 с. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/44/9286.html>. Вікарчук О.І. Концесія у трансформаційній економіці: дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01. Київ, 2006. 194 с.
4. Лопушинський І.П., Ємельянов В.М. Концесія в портовій галузі України як форма державно-приватного партнерства. *Public Administration and Regional Development*. 2021. № 11. С. 232-250. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/download/241/200>. Єгоричева С.Б., Лахижа М.І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с.
5. Delmon J. Making public-private partnerships work for post-conflict countries. URL: <https://blogs.worldbank.org/ppps/post-conflict-PPP>. PPP Transaction AS (CASPP). Handshake: IFC's quarterly journal on public-private partnerships. International Finance Corporation. World Bank Group. 2013. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Handshake_Issue9_WEB.pdf.
6. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки України. Дата оновлення: 26.01.2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppvUkraini&isSpecial=true>
7. Уряд ухвалив рішення, яке підвищить привабливість державно-приватного партнерства для інвесторів. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-pidvyshchyt-pryvablyvist-derzhavno-pryvatnoho-partnerstva-dlia-investoriv>.
8. Завершується підготовка пілотного проекту концесії з будівництва підземного паркінгу на пл. Є. Петрушевича. Львівська міська рада. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/transport/294313-zavershuietsia-pidhotovka-pilotnoho-proiektu-kontsesii-z-budivnytstva-pidzemnoho-parkinhu-na-pl-yepetrushevycha-video>.
9. Відбудова України: Принципи та політика / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. Париж: Centre Economic Policy Research, 2022. 508 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf.
10. Підтримка бізнесу в умовах війни: практичні рекомендації для громад. Львів: Клуб Ділових Людей Україна. 2023. 37 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1225/1_business-support.pdf.
11. Юрченко А.С. Економічне обґрунтування концесій у дорожньому будівництві: дис. ... д-ра філософії: 051. Київ, 2021. 205 с. URL: http://diser.ntu.edu.ua/Dis_Yurchenko.pdf.

12. WAPPP and InfraPPP. 2023. Quarterly PPP deal update report Q4. URL: <https://pppagency.me.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/q-ppp-deal-update-2q-2022.pdf>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму ДПП для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України: Проект Закону від 1 липня 2022 р. (реєстр. № 7508).
14. PPP Framework and Human Rights: Multi-sectoral Analysis of the Joint Venture Model under PPP to Enhance Domestic Private Sector Participation in Solving the Water and Sanitation Crisis in Metro Manila, Philippines. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Water/11.pdf>.
15. The Truth About Public-Private Partnerships. Corporate Accountability. URL: <https://corporateaccountability.org/wp-content/uploads/2016/01/TruthaboutPPPsFINAL.pdf>.
16. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / За заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.
17. Концесійний договір № 2 на об'єкт комунальної власності територіальної громади м. Северодонецька Луганської області, цілісний майновий комплекс – КП «Северодонецьктеплокомуненерго». URL: <https://eimg.pravda.com/files/1/f/1f1c9ee----->.pdf.
18. Italian Public Contract Code (Legislative Decree 50/2016, as modified by legislative decree n. 57/2017). ANAC. URL: [https://www.anticorruzione.it/portal/rest/jcr/repository/collaboration/Digital%20Assets/anacdocs/MenuServizio/English%20section/ITALIAN_PUBLIC_CONTRACT_CODE%2015%20giugno%202018_sito%20\(2\).pdf](https://www.anticorruzione.it/portal/rest/jcr/repository/collaboration/Digital%20Assets/anacdocs/MenuServizio/English%20section/ITALIAN_PUBLIC_CONTRACT_CODE%2015%20giugno%202018_sito%20(2).pdf).

Анна КАЛЬКО,
здобувачка вищої освіти Юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИНИ В ЕРУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Вступ. Цифрові технології – невід’ємний елемент життя сучасної людини, який використовується не лише для покращення комфорту базових побутових потреб людини, але й забезпечує права людини у світові кризові періоди. Так, самий розпал цифровізації, можна сказати, розпочався у період COVID-19, коли інформаційні технології сприяли спроможності забезпечити право людини на освіту та право на працю шляхом застосування дистанційного формату організації освітнього та робочого процесів у різних галузях. Трудові відносини є актуальними в усі часи, оскільки ця сфера дає змогу не лише заробляти, а й соціалізуватися. Так, у нашому дослідженні було визначено, яким чином цифровізація впливає на трудові відносини, зокрема і у воєнні часи в Україні.

Метою дослідження є визначення місця та ролі цифровізації у сфері трудових відносин, позитивних і негативних рис реалізації та захисту прав людини у зв’язку із застосуванням штучного інтелекту у цих відносинах та проаналізувати важливість такого процесу у воєнній та повоєнній Україні.

Виклад змісту дослідження. Штучний інтелект з кожним днем стає все більше запитуваним та невід’ємним аспектом життя громадян. Цифровізація трудових відносин набирає обертів у зв’язку з швидким розвитком інформаційних технологій, самого суспільства та зростанням потреби зробити послуги у різних сферах більш зручними та доступними для всіх. Конкретного визначення поняття «цифровізації» не існує, проте дослідники мають різні підходи до його розуміння. Зокрема, Дж. Грей та Б. Румпе під цифровізацією розуміють використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі й надання нових можливостей для отримання прибутку та створення цінності; це процес переходу до цифрового бізнесу. Таке визначення безпосередньо пов’язане з діяльністю бізнес-середовища. У свою чергу, дослідницька та консалтингова компанія, що спеціалізується на ринках інформацій-

них технологій *Gartner* (із штаб-квартирою Коннектикут, США) визначає цифровізацію як «використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі та надання нових можливостей для отримання доходів і створення вартості, це процес переходу до цифрового бізнесу». Такі визначення значно відрізняються від трактування цифровізації в академічних та наукових колах, оскільки практики фокусуються саме на зміні бізнес-моделей та розрахунках економічного ефекту від цифровізації, але не на соціальних взаємодіях чи трансформаціях. У сучасній енциклопедії інформатики та технологій цифровізація трактується як «інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифровки всього, що можна оцифрувати. Цифровізація означає комп'ютеризацію систем і робочих місць для більшої легкості та доступності» [1, с. 6].

Цифровізація трудових відносин тісно сплітається із психологічними факторами, оскільки відбуваються зміни у реалізації повсякденних обов'язків, реалізації прав людей у зв'язку із реалізацією права на працю зокрема. Під час застосування штучного інтелекту у сфері трудових відносин відбувається певний психологічний вплив, який, зокрема, і підтримує психологічний стан осіб. Так, завдяки можливості дистанційної організації робочого, освітнього процесу та інших сфер, де це було можливо, підтрималася резильєнтність осіб у часи COVID-19 та у воєнний час, коли Російська Федерація здійснила повномасштабне вторгнення на територію України. У той чи інший час людина потребувала підтримки та взаємодії, щоб підтримати моральний стан, продовжувати свою життєдіяльність, попри стрес та небезпеку.

Резильєнтність соціально-трудової сфери – це здатність екосистеми до відновлення після дії стресового чинника, адаптація до нових умов діяльності, покращення характеристик її структурних елементів та взаємодії між суб'єктами соціально-трудових відносин і взаємодії людина – машина. Схожу думку висловлюють Новікова О.Ф. та Азьмук Н.А. Основними показниками діяльності, що визначають резильєнтність екосистеми соціально-трудової сфери є: зростання продуктивності праці, покращення умов праці й соціального захисту та гарантій, інтелектуалізація змісту праці, гуманізація процесу праці, підвищення ефективності соціального діалогу, зниження кваліфікаційного та освітнього розривів на ринку праці, гармонізація взаємодії між працівником та штучним інтелектом тощо. Так, цифровізація виступає чинником посилення резильєнтності соціально-трудової сфери [2, с. 6 -7].

Є підстави вважати, що цифровізація сприятиме скороченню потреб в робочій силі шляхом заміщення людської праці цифровими технологіями. Перш за все, це питання стосується кількості робочої сили, що безпосередньо пов'язано із зовнішньо-переміщеними особами внаслідок збройної агресії Російської Федерації по відношенню до нашої держави: за даними Управління Верховного Комісара у справах біженців ООН кількість зовнішньо переміщених осіб (далі ЗПО) станом на 10 жовтня 2023 р. становила 6 200 400 осіб. Ми не можемо точно визначити у відсотковому співвідношенні, яка кількість громадян України залишиться за кордоном, оскільки порівнюючи навіть кількість ЗПО станом на 1 серпня 2023 року та на 10 жовтня 2023 року, показники їх кількості змінюються, адже станом на 1 серпня 2023 року ЗПО з України у всьому світі було 6 296 900 осіб. Тому постає питання, чи потрібна імплементація глобальної цифровізації у трудових відносинах України? Адже наші громадяни, зважаючи на статистику, повертаються до своїх домівок та сприяють поверненню додому інших осіб після завершення воєнних дій на території України.

Важливим фактом також є й те, що цифрові технології – потужний інструмент реабілітації та повернення до ринку праці військових і цивільних осіб. Цифрові засоби мають значний потенціал у сфері реалізації права на медичну допомогу, зокрема штучний інтелект доцільно використовувати як індивідуальний засіб програмної реабілітації, 3D-друк у сфері охорони здоров'я, спеціальні програмні засоби – для забезпечення дистанційного контролю за станом здоров'я та психологічної підтримки, віртуальна та додана реальність – як засоби набуття навичок у різних життєвих і професійних ситуаціях [2, с. 7].

Позитивними аспектами практичного застосування цифровізації можна назвати і те, що у багатьох сферах економіки сучасні технології дозволяють виконувати трудову функцію поза місцем роботи, не тільки вдома (*home office*), а в будь-якому місці (*mobile office*). У зв'язку із появою можливості дистанційного заробітку 25 червня 2019 року Міністерство соціальної політики України оприлюднило законопроект «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гнучких форм організації праці)». Так, запропоновано у ст. 24 КЗпП уточнити, що дотримання письмової форми є обов'язковим і під час укладання трудового договору про дистанційну роботу. Крім того, планується викласти у новій редакції ст. 60 КЗпП «Гнучкий режим робочого часу», а також доповнити КЗпП новими статтями: 60-1 «Дистанційна (надомна) робота»; 60-2 «Переважне право на виконання роботи із застосу-

ванням гнучкого режиму робочого часу та дистанційної роботи»; 60-3 «Працівники, які самостійно планують свій робочий час» [3].

У червні 2021 р. відбулася відмова від паперових трудових книжок, шляхом ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі». Це полегшує ведення операційної діяльності бізнесу та розширює можливості електронної взаємодії, проте не виключає існування паперової трудової книжки, яка ведеться за бажанням працівника. Так, дані про трудовий стаж можуть вводитися в електронний облік та паперовий [4, с. 46].

А також, ще раніше, з 1 травня 2021 р. в Україні розпочався процес запровадження електронних листків непрацездатності. До 1 жовтня 2021 р. функціонував перехідний період, який був необхідний для пом'якшення адаптації працівників закладів охорони здоров'я, громадян та роботодавців до цього нововведення в соціальній сфері життєдіяльності населення, що ще раз доводить певний психологічний вплив на осіб у зв'язку із запровадженням цифрових технологій. Використання електронних листків непрацездатності тісно пов'язане з Реєстром застрахованих осіб. Якщо в Реєстрі відсутні відомості про особу, електронний листок непрацездатності не сформується. Це створило суттєві складнощі для новоприйнятих працівників та їхніх роботодавців із 1 жовтня 2021 р. До цього часу діяв перехідний період, що дозволяв лікарям видавати листки непрацездатності в паперовій формі. Тепер видача паперового листка непрацездатності дозволена лише за таких умов: 1) продовження та закриття листків непрацездатності, що були видані особам до 1 жовтня 2021 р.; 2) сплив строку, протягом якого лікуючий лікар може внести зміни до медичного висновку про тимчасову непрацездатність; 3) протягом двох місяців із дня народження дитини, зазначеного у свідоцтві про народження дитини, – на підставі цього свідоцтва та рішення суду про усиновлення дитини; 4) виникнення технічних проблем (помилки) щодо передачі даних між Електронним реєстром листків непрацездатності та Реєстром медичних висновків в електронній системі охорони здоров'я, які призводять до неможливості формування електронного листка непрацездатності більше ніж протягом семи днів із дати створення медичного висновку про тимчасову непрацездатність, – до усунення таких проблем (помилки) [5, с. 152].

Війна створює умови, коли необхідне відповідне обставинам правове регулювання трудових відносин. Тому було прийнято Закон Укра-

їни «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 року [6], де частиною 2 статті 7 передбачено, що у період дії воєнного стану сторони трудового договору можуть домовитися про електронну комунікацію, яку обрано за згодою між роботодавцем та працівником. Цим Законом визначено спосіб особливості укладення, призупинення, переведення та зміни істотних умов, розірвання трудового договору з ініціативи працівника і роботодавця та інші норми. Проте в ньому не передбачено конкретного положення про можливість здійснити такі дії в електронному форматі, щоб це стало одним із варіантів вирішення зазначених питань між працівником та роботодавцем.

Водночас слід визнати, що цифровізація трудових відносин може містити і негативні аспекти. Шамілева Л.Л. та Хандій О.О. зазначають, що високі темпи зміни інформаційно-комп'ютерних технологій супроводжуються поляризацією працівників за рівнем опанування цифрових навичок. За цих умов зростають ризики невідповідності якісних освітньо-кваліфікаційних і професійних знань, умінь та навичок працівників вимогам і потребам ринку праці. Так, формуються суттєві диспропорції поміж попитом та пропозицією, що супроводжується зменшенням масштабів зайнятості та технологічним безробіттям. Як наслідок, було визначено соціально-економічні ризики, які виникають у зв'язку із відбором працівників за рівнем їхньої інформаційної обізнаності, критеріями цифрових компетенцій, що впливає на бажання та мотивацію осіб братися до роботи. Отже, науковці виділяють такі ризики:

- ризики втрати роботи;
- ризики втрати основних джерел життєзабезпечення;
- втрати можливості соціального захисту та соціального забезпечення;
- втрати соціального статусу та можливості його підвищення;
- ризики формування психологічної залежності, а в крайніх випадках навіть деградації особистості;
- ризики соціального відторгнення та дезадаптації людини в суспільстві та інше [7, с. 7-8].

Варто зазначити, що ці ризики спричиняють серйозні наслідки, оскільки суспільство перебуває в сильному стресі внаслідок жорстких змін в організації робочого процесу у зв'язку з COVID-19, коли різко застосувалася система *mobile office*. Звісно, ймовірність реалізації таких ризиків у життя залежить від індивідуальних особливостей особи,

проте в загальному необізнаність людини в цифрових компетенціях призводить до втрати мотивації, що тягне за собою не просто психологічні проблеми, а й втрату заробітку, позбавляє нормального рівня життя, який має забезпечуватися державою, відповідно до статті 48 Конституції України.

Ми погоджуємося з думкою Панькової О.В. та Касперовича О.Ю. про те, що в умовах поширення платформної, цифрової, дистанційної зайнятості відбувається атомізація робочого простору, руйнуються безпосередні особисті відносини з колегами, розмиваються трудові колективи. У результаті наслідком таких процесів стає руйнування зв'язків між працівниками, загострення конкуренції, неспроможність до колективної дії, що радикально обмежує можливості використання традиційних механізмів соціального діалогу, оскільки нові категорії працівників виступають як вельми атомізовані, гостро конкурентні [8, с. 84].

Для воєнної та повоєнної України важливо зберегти взаємодію між людьми в робочих та позаробочих відносинах з метою активної боротьби та підняття економічного рівня держави, що потерпає від збройної агресії Російської Федерації, та відбудови зруйнованих населених пунктів. Це питання стосується і організації робочого процесу органів державної влади на деокупованих територіях України після завершення бойових дій. Цифрові трудові відносини, на нашу думку, сприятимуть більш тісній взаємодії між органами державної влади та правоохоронними органами, які функціонують на цих територіях з метою налагодження процесу надання відповідних якісних послуг громадянам України.

Висновок. У сучасній воєнній Україні цифровізація трудових відносин є актуальним питанням, яке актуалізувалося з часу COVID-19 та розвивається в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію нашої держави. Таке регулювання трудових відносин сприяло їх розвитку, а не застою, що теоритично могло б відбуватися, якби не було можливості дистанційного виконання трудових обов'язків, надання електронних послуг державними органами, надання освітніх послуг закладами освіти.

Як і будь-яке явище, цифровізація трудових відносин має позитивні та негативні риси. Узагальнюючи викладене вище, до негативних рис можна віднести такі:

- втрата мотивації до виконання трудових обов'язків працівниками, у зв'язку із низьким рівнем їх цифрової обізнаності;

- низький рівень колективної роботи та дій, що породжує вищий рівень конкуренції між особами;
- негативний психологічний тиск на особу, у зв'язку із відсутністю соціалізації.

Серед позитивних аспектів цифровізації трудових відносин можна виділити такі:

- можливість ефективного виконання трудових обов'язків у зручному місці та у зручний час;
- розвиток цифрових технологій, що розвантажує систему державних органів у наданні послуг громадянам;
- полегшення ведення операційної діяльності бізнесу;
- створення перспективи для дистанційної співпраці між органами державної влади на деокупованих територіях України з метою забезпечення надання відповідних послуг громадянам;
- попередній аспект тягне за собою і можливість для більш простого розвитку бізнесу на деокупованих територіях, що сприятиме розвитку економіки в таких громадах.

Зважаючи на обумовленість в Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» можливості електронної комунікації між роботодавцем та працівником, вважаємо за необхідне внести в законодавство, зокрема, положення про можливість подачі заяви про призупинення трудового договору в електронному форматі, наприклад, через електронну пошту або надіславши скан-копію через відповідні додатки для комунікації. Особливості, пов'язані із трудовим договором та трудовими відносинами між роботодавцем і працівником, чітко не передбачають електронної комунікації, що створює перешкоди для врегулювання таких відносин в умовах воєнного стану.

У новому цифровому світі варто легалізувати електронні трудові договори, які закріплюватимуться електронним підписом роботодавця та працівника. Такий формат договору зробить його зручним та доступним для обох сторін у будь-який час.

Ми переконані, що процес цифровізації трудових відносин відіграватиме значну роль у повоєнному відновленні України, а тому вважаємо, що необхідно розробити механізми і цифрові інструменти, які сприятимуть розвитку бізнесу на деокупованих територіях, відбудові зруйнованих міст, що обумовлюватиме створення робочих місць для жителів відповідних громад; надання послуг громадянам електро-

ним способом завдяки співпраці з відповідними органами, які матимуть змогу ефективно працювати в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Руденко М.В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. *Економічний форум*. 2021. № 4. С. 3–13.
2. Новікова О.Ф., Азьмук Н.А. Цифровізація – чинник посилення резильєнтності соціально-трудової сфери та повоєнного відновлення України. *Економіка та суспільство*. Випуск №53. 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-27>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> (дата звернення – 15.10.2023 р.)
4. Рудакова С., Щетініна Л., Данилевич Н., Варшава Д. Цифровізація відносин у сфері зайнятості: світовий досвід та його імплементація в Україні. *Галицький економічний вісник*. Випуск №6 (73). 2021. С. 43 – 54.
5. Скочиляс-Павлів О.В., Веренцова Д.О. Практичні аспекти цифровізації трудових відносин в Україні. *Київський часопис права*. Випуск №4. 2021. С. 149 – 153. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.21>.
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення – 16.10.2023 р.)
7. Шамілева Л.Л. Ризики в трудовій сфері за умови цифровізації економіки. *Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації: тенденції та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 12 вересня 2019 р.): у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч. 1. С. 7 - 8.*
8. Панькова О.В., Касперович О.Ю. Соціальний діалог і трудова сфера України в умовах воєнного стану, євроінтеграції, цифровізації: проблеми та перспективи для повоєнного відновлення. *Економіка промисловості*. Випуск № 2 (102). 2023. С. 78-104.

Дар'я ЗАГРЕБЕЛЬНА,
*аспірантка кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИВАТНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ КОМПАНІЯМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Останнім часом приватні військові компанії (далі ПВК) як специфічні суб'єкти господарювання набирають особливої популярності, про що свідчить їх щорічний дохід, який складає понад 400 мільярдів доларів [1]. Багатонаціональні компанії, іноземні інвестори укладають договори з ПВК для того, щоб останні надавали послуги у сфері охорони, а збільшення кількості збройних конфліктів призводить до того, що держави все частіше залучають ПВК для участі у воєнних діях [2; 3]. Такий стрімкий, часом стихійний, розвиток специфічного виду діяльності, що безпосередньо пов'язаний з підготовкою та залученням військових, а також використанням вогнепальної зброї і бойової техніки, а тому є діяльністю з підвищеною небезпекою, викликає низку питань, серед яких чи не найпершим є проблема дотримання прав людини такими організаціями.

Приватні військові компанії є об'єктом численної кількості досліджень. Питанню регулювання діяльності ПВК у різних державах присвячені роботи Дж. Берга та С. Хауелла [4], М. Баттона та П. Стірнштедта [5], Б. Джонатана [6]. У дослідженнях О. Іващенко та Д. Бондар [7], С. Кириченко [8], Г. Кохан [9], Ю. Семенюк [10], С. Юрко [11] діяльність ПВК розглядається в контексті збройного конфлікту. Попри різноманіття досліджень, що стосуються ПВК, у науковому дискурсі приділено недостатньо уваги питанню дотримання прав людини приватними військовими компаніями.

Метою дослідження є надання рекомендацій щодо регулювання діяльності приватних військових компаній задля покращення рівня дотримання прав людини.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання: 1) визначити основні положення, які стосуються дотримання прав людини ПВК на міжнародному рівні; 2) проаналізувати національне за-

конодавство держав з найбільшою кількістю офіційно зареєстрованих ПВК на предмет наявності зобов'язань ПВК у сфері прав людини; 3) на основі світового досвіду та особливостей діяльності ПВК сформулювати рекомендації для українського законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На міжнародному рівні регулювання діяльності ПВК здійснюється двома документами: Міжнародним кодексом поведінки приватних постачальників послуг з охорони та безпеки (далі Кодекс) [12] та Документом «Монтрьо» [13]. Варто зауважити, що останній документ має більш обмежену сферу застосування (лише під час збройних конфліктів). Ці документи мають окремі положення, які стосуються дотримання прав людини. Так, Кодекс передбачає зобов'язання для ПВК: поважати права людини, навчати правам людини членів ПВК, ефективно усувати наслідки порушення прав людини та забороняє участь членів ПВК у воєнних злочинах, тортурах, торгівлі людьми тощо. Документом «Монтрьо» зобов'язання у сфері прав людини передбачаються, здебільшого, для держав у процесі укладення контрактів з ПВК: як держав-контрагентів, держав територіальної юрисдикції, держав походження ПВК, так й інших держав. Утім головною проблемою цих документів є те, що жоден з них не має обов'язкової юридичної сили. Експерти робочої групи ООН з питань використання найманців у своїх доповідях також підкреслюють, що відсутність належного міжнародно-правового регулювання діяльності ПВК призводить до порушень та зловживань у сфері прав людини [14].

Водночас робочою групою Ради ООН з прав людини з питань використання найманців як засобу порушення прав людини та протидії реалізації права народів на самовизначення розробляється Конвенція, яка має бути юридично обов'язковою й дати відповіді на усі проблемні питання. Однак робота над цією Конвенцією триває більше 10 років. У зв'язку з цим, регулювання діяльності ПВК, зокрема щодо питань пов'язаних з правами людини, покладається на національне законодавство. Державами з найбільшою кількістю офіційно зареєстрованих ПВК вважаються Сполучені Штати Америки, Великобританія та Швейцарія [15].

Так, законодавство США висуває різні вимоги до членів ПВК під час укладання договорів з державними та комерційними структурами. Для надання послуг державним структурам члени ПВК мають пройти спеціальне навчання (в тому числі з прав людини), а також дотримуватись стандартів поведінки в цій сфері, при цьому для надання послуг

іншим замовникам (комерційним) – ці вимоги не є обов'язковими. Законодавство Великобританії містить обов'язкову вимогу до контрактів, які укладаються в межах закупівель послуг державою, серед яких передбачено розірвання контракту у разі порушення прав людини. Законодавством Швейцарії передбачена окрема стаття, яка присвячена забороні серйозних порушень прав людини [16]. Цією статтею встановлюється зобов'язання ПВК проявляти належну обачність щодо прав людини під час укладання контрактів, щоб під час надання послуг не порушувались права людини.

Що стосується України, то окремий Закон, який би регулював діяльність ПВК відсутній. У 2020 році була спроба вивести українські ПВК з «сірої» зони, проте законопроект [17] так і не був прийнятий. Законопроект має декілька положень, що стосуються прав людини: 1) у випадку порушення прав людини ПВК зобов'язана розірвати контракт з працівником, який здійснив таке порушення; 2) у випадку, якщо судом буде доведено факт порушення прав людини ПВК, це буде причиною анулювання ліцензії та ліквідації такого суб'єкта господарювання. Можна припустити, що такі положення значно не вплинули б на діяльність ПВК, адже співробітника можна знайти нового, а у випадку анулювання ліцензії та ліквідації підприємства – створити нове, наприклад, як це було з «Blackwater». З іншого боку наявність таких положень в українському законодавстві саме по собі було б стримуючим фактором для ПВК в частині забезпечення дотримання прав людини.

Можна стверджувати, що питання легалізації діяльності ПВК в Україні знову постане у повоєнний період. Причиною цьому буде той факт, що наша держава буде мати велику кількість людей з теоретичним та практичним військовим досвідом, а перехід до цивільної роботи буде ускладненим через психологічний чинник. Окрім цього, зареєстровані в українській юрисдикції ПВК при їх діяльності за кордоном будуть сплачувати податки в бюджет України, що буде необхідним для повоєнного відновлення. До того ж, у випадку нової збройної агресії Україна матиме збройні угруповання з належною підготовкою, зброєю, які може бути залучено до захисту держави. У зв'язку з цим, актуалізується питання не лише легалізації цього виду комерційної діяльності, але й забезпечення дотримання прав людини за її здійснення.

На основі вищевикладеного можемо сформулювати такі рекомендації:

- відповідальність за серйозні порушення прав людини членами ПВК мають нести не лише активні учасники цього порушення, але й увесь суб'єкт господарювання, тобто ПВК. Таку відпові-

- дальність можна запровадити шляхом застосування штрафних санкцій, наприклад, заборонаю на певний період укласти контракти з державами чи анулюванням ліцензії;
- варто передбачити, що бенефіціарні власники ПВК після порушення прав людини не можуть створити іншу організацію та переукласти контракти з контрагентами. У зв'язку з цим може бути запроваджена обов'язкова реєстрація контрактів, а також створений єдиний орган, який буде здійснювати таку реєстрацію усіх ПВК на міжнародному рівні та/або національному рівні;
 - для того, аби легалізувати діяльність ПВК в Україні, необхідно прийняти Закон; за його основу можна взяти законопроект 2020 року. Вважаємо за необхідне додати вимоги до отримання ліцензії, зокрема, членство в Міжнародній асоціації кодексу поведінки, а також обов'язкове навчання членів ПВК особливостям дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права під час їхньої роботи.

Висновки. Отже, попри стрімкий розвиток ПВК питання забезпечення дотримання прав людини такими організаціями залишається актуальним. Причиною цього є відсутність належного регулювання цієї проблеми на міжнародному рівні. На національному рівні – в кожній юрисдикції є свої специфічні правові норми, найкращі з яких можуть бути взяті до уваги у разі створення юридично обов'язкового документа на міжнародному рівні.

Що стосується України, то питання легалізації діяльності ПВК знову постане після завершення збройного конфлікту, і для того, аби не допустити можливих порушень прав людини, необхідно внести законодавчі зміни, зокрема прийняти спеціальний закон, який би регулював діяльність ПВК з урахуванням зазначених у цій роботі рекомендацій.

Список використаних джерел

1. Mercenary warfare around the world. Atlas of wars. URL: <https://www.atlasofwars.com/mercenary-warfare-around-the-world/> (date of access: 29.10.2023).
2. «Вагнерівці» знову в Україні – і не тільки під Авдіївкою: що це змінить для фронту. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/donbas/_vagnerivci-znovu-v-ukrayini-i-ne-tilki-pid-avdiyivkoju-scho-ce-zminit-dlya-frontu/1162226 (дата звернення: 28.10.2023).

3. Who are the private contractors fighting in Iraq and Afghanistan? An inside look at this invisible military force. The Conversation. URL: <https://theconversation.com/who-are-the-private-contractors-fighting-in-iraq-and-afghanistan-an-inside-look-at-this-invisible-military-force-113108> (date of access: 28.10.2023).
4. Berg J., Howell S. The private security complex and its regulation in Africa: select examples from the continent. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*. 2017. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.1080/01924036.2017.1364280>(date of access: 30.10.2023).
5. Button M., Stiernstedt P. Comparing private security regulation in the European Union. *Policing and Society*. 2016. Vol. 28, no. 4. P. 398–414. URL: <https://doi.org/10.1080/10439463.2016.1161624>(date of access: 30.10.2023).
6. Jonathan B. Private security and the public sector in France: regulatory processes, administrative restructuring and prospects. *Security Journal*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1057/s41284-020-00247-1>(date of access: 30.10.2023).
7. Ivasechko O. Y., Bondar D. A. International experience of the activities of private military companies in armed conflicts. *Scientific journal «Regional Studies»*. 2023. No. 32. P. 103–107. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.16> (date of access: 30.10.2023).
8. Кириченко С. Роль приватних військових компаній у воєнних конфліктах. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського. 2021. С. 12–17. URL: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2021-1-71/12-17> (дата звернення: 30.10.2023).
9. Кохан Г.Л. Приватні військові компанії в умовах ведення гібридної війни. *Знання європейського права*. 2021. № 3. С. 144–150. URL: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.116> (дата звернення: 30.10.2023).
10. Semeniuk Y.V. Use of private military companies to protect national interests and state security. «Scientific notes of Taurida V.I. Vernadsky University», series «Public Administration». 2020. No. 2. P. 230–235. URL: <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/38> (date of access: 30.10.2023).
11. Yurko S. Prospects for legal regulation of private military companies in Ukraine in the context of the russian-ukrainian war. «International Humanitarian University Herald. Jurisprudence». 2023. No. 63. P. 82–86. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.18> (date of access: 30.10.2023).
12. The Code - ICoCA - International Code of Conduct Association. ICoCA – International Code of Conduct Association. URL: <https://icoca.ch/the-code/> (date of access: 18.10.2023).

13. The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States related to Operations of Private Military and Security Companies during Armed Conflict: Document of 17.09.2008. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf (date of access: 20.10.2023).
14. Violations by mercenaries and private military and security companies highlight urgent need for maritime security oversight: UN experts. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/11/violations-mercenaries-and-private-military-and-security-companies-highlight> (date of access: 29.10.2023).
15. Сучасна діяльність приватних військових компаній. Центр Міжнародних Відносин «Мир і Безпека». URL: <https://www.cir-ps.com/post/сучасна-діяльність-приватних-військових-компаній> (дата звернення: 30.10.2023).
16. Federal Act on Private Security Services provided Abroad: Federal Act of 27.09.2013 no. 935.41. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2015/450/en> (date of access: 12.10.2023).
17. Проект Закону про військово-консалтингову діяльність. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68041 (дата звернення: 22.10.2023).

Вікторія ШИНКАРЧУК,
здобувачка вищої освіти Факультету міжнародних відносин,
Національний авіаційний університет

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Вступ. У сучасному світі війни та збройні сутички є тими факторами, що першочергово визначають стабільність і безпеку цілого світу. Примітно, що за таких умов партнерство стає одним із ключових способів як для захисту національних інтересів і захисту прав людини, так і для розвитку міжнародного співробітництва. Світовий досвід показує, що ефективні партнерські відносини можуть сприяти зменшенню ризику конфліктів, а також забезпечити необхідну допомогу в разі появи конкретної воєнної загрози.

Для України, яка перебуває в умовах повномасштабної війни з Російською Федерацією (далі РФ) та населення якої потерпає від масових і бруталних порушень його прав людини, питання стратегічного міжнародного партнерства стає по-особливому вагомим. Наша держава зіткнулася з небаченими викликами і потребує нових можливостей для встановлення партнерських відносин як із державами - світовими політичними та економічними лідерами, так і з іншими державами, першочергово з тими, які мають досвід ведення успішної боротьби за незалежність та захисту прав їх народів.

Саме тому актуальним є вивчення світового досвіду щодо формування партнерства під час воєн та конфліктів і представлення вітчизняної практики та потенційних можливостей використання міжнародних партнерських відносин для захисту своїх територіальних, політичних та економічних інтересів. Основною проблемою, що постає, є ідентифікація ключових факторів успішного партнерства під час війни та визначення того, як саме Україна може використовувати світовий досвід для покращення ситуації на свою користь за умов війни, яку проти неї веде РФ.

Питання міжнародного стратегічного партнерства під час війни останнім часом досить широко досліджується. Зокрема, це представлено у працях вітчизняних дослідників Стрільчук Л.В., Мітрофанової О.О., Остап'як В.І., Джус О.А. Серед іноземних дослідників варто відзначити Фарука С., Каунерта К., Махашвілі Л.

Мета дослідження. Представити шляхи та можливості для України у розбудові стратегічного партнерства, ґрунтуючись на світовому досвіді. Визначити ключові фактори успішного партнерства під час війни шляхом вивчення класичних та окремих видів міжнародних партнерських зв'язків й надати рекомендації щодо розвитку партнерства між Україною та передовими державами сучасності з метою забезпечення захисту держави та народу України.

Виклад змісту дослідження. Термін «стратегічне партнерство» зазвичай розглядається як довгострокові партнерські відносини між двома або більше сторонами, що спрямовані на досягнення спільних цілей і переваг. Це особлива форма співробітництва, де сторони об'єднують свої ресурси, фінанси й знання задля спільного успіху. Загалом, характерними рисами стратегічного партнерства є:

- спільні цілі: сторони стратегічного партнерства мають спільні цілі й визначають способи досягнення цих цілей;
- довгостроковий характер: стратегічні партнерства, зазвичай, орієнтовані на довгострокову співпрацю, що вимагає встановлення і виконання зобов'язань та інвестицій від сторін партнерств;
- взаємовигода: сторони стратегічного партнерства мають бути переконані у сприятливості співробітництва для досягнення своїх інтересів;
- обмін ресурсами та знаннями: співробітництво в стратегічному партнерстві передбачає обмін ресурсами, які можуть бути фінансовими, технологічними, людськими або мати інші види;
- взаємна довіра та комунікація: успішне стратегічне партнерство базується на взаємній довірі та відкритій комунікації між його сторонами [1, с. 198].

Крім «стратегічного партнерства», особливий інтерес становить явище «військово-політичного партнерства». О. Джус виокремлює наступні характерні ознаки міжнародного військового партнерства на сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин:

- розповсюдження між союзниками необхідної для прийняття стратегічно важливих рішень інформації (насамперед, конфіденційної), що зміцнює їх взаємну підтримку;
- покарання за відступництво сторони від союзів у вигляді дестабілізації міжнародного становища такої держави, яка порушила умови військово-політичної угоди. Наслідком такого покарання

стає погіршення стану міжнародної безпеки сторони-відступниці;

- надання формалізованих гарантій кожній державі-партнерці щодо виступу союзників на її захист у разі війни, що має попереджувати агресивні дії проти цієї держави та щодо надання необхідної допомоги під час дипломатичної кризи [2, с. 122].

На нашу думку, відносно новою дефініцією є «гібридне партнерство». Як вважає В. Остап'як, на протипагу гібридній війні варто використовувати політику партнерства, заснованого на тактиці ведення гібридної війни. Впровадження партнерства із застосуванням ідеології країн партнерів на протипагу гібридній війні, варто кваліфікувати як гібридне партнерство. Партнерство, котре за своєю структурою можна вважати політичним донорством, тобто повним запозиченням економічного, політичного, соціального досвіду та його імплементація в політику та практику держави, що зазнає деструктивних впливів гібридної війни, можна представляти як гібридне партнерство. У цьому контексті, гібридне партнерство виступає своєрідним укріплюючим механізмом на шляху подолання відкритих і прихованих загроз гібридних воєн, тероризму й інших форм тиску на державу та її народ, зокрема – економічного. Дослідження партнерства в системі міжнародних відносин і глобалізації є доволі багатограним процесом, що потребує застосування різноманітних підходів. Поєднання економічних показників та політичних аспектів під час аналізу систем партнерства із врахуванням сучасних загроз, зокрема «гібридної війни», може по-новому висвітлити поняття колективної безпеки у сучасному світі [3, с. 377].

Успішне партнерство під час війни, зазвичай, базується на декількох ключових факторах, що допомагають забезпечити ефективну співпрацю між країнами або організаціями. Отож, серед них можна виокремити такі:

- довіра та взаєморозуміння: сторони повинні довіряти одна одній та ситуативно взаєморозумітися, що дозволить ефективно координувати дії;
- чіткість і прозорість: ключовим аспектом є чітка формалізація партнерських угод, а також відкритість щодо цілей, обов'язків та ресурсів, що сторони використовують, будучи партнерами;
- ефективна комунікація: налагоджена комунікація важлива для вирішення конфліктів, координації дій та обміну інформацією,

- а засоби комунікації мають бути безперебійними і захищеними від зовнішнього впливу;
- гнучкість та адаптивність: партнерські зв'язки повинні бути готовими до змін, оскільки умови воєнного конфлікту можуть змінюватися швидко. Вагому увагу необхідно приділяти умінню адаптуватися до змін;
- мобільність ресурсів: партнери мають бути здатними постачати необхідні ресурси, такі як, військова техніка, гуманітарна допомога або фінансування, відповідно до потреб конфлікту;
- координація дій: сторони повинні мати чіткий стратегічний план на майбутнє та ефективно погоджувати дії, аби досягнути спільних цілей.

Війна РФ проти України, розпочата РФ у 2014 р., змушує Україну поступово нарощувати власний партнерський потенціал, а повномасштабне вторгнення російських військ на українську територію 24 лютого 2022 р. не залишило сумнівів у тому, що Україні необхідно налагоджувати партнерські стосунки з широким загалом цивілізованого світу.

Відтак варто сформулювати певні рекомендації для української влади, що можуть бути корисними нашій державі при побудові ефективного та довготривалого стратегічного партнерства. Серед них пропонуємо такі:

1. Створення міжнародних форумів і платформ, де представники органів влади, бізнесу та громадянського суспільства України матимуть змогу вести діалог з представниками передових країн. Це може бути щорічними самітами, науковими форумами або іншими платформами, де обговорюються спільні інтереси і проблеми.
2. Заснування програм спільних військових навчань для обміну військовим досвідом та стратегіями проведення військових дій.
3. Створення спеціальних ініціатив щодо розвитку економічного партнерства між державами та бізнесом, такі як: зони вільної торгівлі або спільні проекти в галузі інновацій та технологій. Одним із прикладів може бути ініціатива «Східного партнерства», що об'єднує Європейський Союз і східноєвропейські держави включно з Україною.
4. Укладання угод про спільний розвиток інфраструктури, такої як, транспортні маршрути або енергетичні проекти, що може зміцнити партнерство та покращити співробітництво між країнами та бізнесами.

5. Створення публічних кампаній для поширення інформації про партнерство між Україною та передовими державами через засоби масової інформації та соціальні мережі з метою залучення громадськості й створення позитивного іміджу України.

Висновок. Отже, у роботі визначено, що партнерство під час війни існує в різних формах і проявах, а саме – стратегічне, військово-політичне, гібридне партнерство. Досліджено, що серед ключових факторів успішного партнерства під час війни виділяються такі: довіра та взаєморозуміння, чіткість та прозорість, ефективна комунікація, гнучкість та адаптивність, мобільність ресурсів, а також – своєчасна координація дій. На ґрунті аналізу світового досвіду побудови партнерських зв'язків було запропоновано рекомендації щодо побудови партнерства між Україною та провідними світовими акторами. Так, українській стороні, зокрема, необхідно ініціювати створення міжнародних форумів та платформ за участю держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Зважаючи на сучасний стан міжнародних відносин, важливою формою співробітництва є проведення спільних військових навчань. Також, аби нівелювати загрозу українській інфраструктурі з боку РФ, доцільним заходом є укладання угод, що забезпечать розвиток і захист української інфраструктури, сприятимуть підтримці виробництва і наданню послуг населенню України, яке потерпає від численних втрат і загроз. Останнім, але не менш важливим, є питання поширення позитивного іміджу України серед світової громадськості, а також розвиток співпраці з нею.

Список використаних джерел

1. Мітрофанова О. Стратегічне партнерство Великої Британії зі США. *Проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Вип. 8, 2018. С. 196-207.
2. Джус О. Військово-політичне партнерство як інтегральний напрямок військового співробітництва. *Грані. Серія Політологія*. Вип. 21 (2), 2018. С. 121-127.
3. Остап'як В. Політика гібридного партнерства (виклики сучасних загроз). *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Серія Політичні науки. Вип. 94. 2015. С. 375-378.
4. Мітрофанова О. Стратегічне партнерство зі США провідних європейських акторів. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць. Вип. 120, част. 1, 2014. С. 84-93.

5. Яковенко Н. Росія та Північноатлантичний Альянс: від співробітництва до невдалого партнерства. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія «Міжнародні відносини». Вип. 46, 2019. С. 15-26.
6. Остап'як В. Інтеграційні аспекти формування партнерства України та Республіки Польща. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. Серія «Політичні науки». Вип. 102, 2015. С. 416-419.
7. Стрільчук Л. Україна-Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (історична ретроспектива). «Україна-Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат»: зб. наук. праць II міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2020. С. 69-71.
8. Farooq S., Kazmi S. Indo-US Strategic Partnership: Implications for Pakistan. *Policy Perspectives*. Vol. 15, No. 1, 2018. P.3-20: website. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.13169/polipers.15.1.0003?typeAccessWorkflow=login&seq=18> (date of access: 13.10.2023)
9. Makhashvili L. The Russian information war and propaganda narratives in the European Union and the EU's Eastern Partnership countries. *Political Science*. Vol. 1. 2017. 5 pp.
10. Kaunert C. EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine. *Eucrim*: website. URL: <https://eucrim.eu/articles/eu-eastern-partnership-hybrid-warfare-and-russias-invasion-of-ukraine> (date of access: 13.10.2023)

Марія ПИЛИПЕНКО,
здобувачка вищої освіти Юридичного факультету,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН У СФЕРІ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. В умовах воєнного стану та особливо з огляду на важливість аналізу перспектив повоєнної відбудови України дослідники, владні структури та іноземні партнери нашої держави виокремлюють певний перелік проблем, вирішення яких є необхідним і невідкладним для її подальшого розвитку. Основними серед них нині вважаються сім проблемних питань, вирішення яких визначено Єврокомісією як основні умови для набуття Україною членства в ЄС. Зокрема, до таких належать неефективність судової системи, корупція, відмивання коштів та інші [1]. Не менше уваги міжнародні партнери звертають й на наявність у нашій державі механізмів забезпечення прав і свобод людини. На сьогодні найбільш актуальними є питання забезпечення прав уразливих категорій населення та представників національних меншин, боротьба з будь-якими проявами дискримінації, а також захист прав людини під час здійснення підприємницької діяльності.

Ці та деякі інші проблеми, що виникають через наявність прогалин і колізій, як у нормативно-правовому регулюванні, так і у практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, у сукупності створюють в державі несприятливий інвестиційний клімат. Водночас вони призводять до активізації інститутів громадянського суспільства, які на сучасному етапі працюють у різноманітних сферах суспільного життя та певною мірою виступають «агентами змін», починаючи застосування нових принципів на практиці, просуваючи провідні ідеї та здійснюючи просвітницькі заходи з підвищення правової культури населення. Проте, незважаючи на існування великої кількості різноманітних громадських спілок і об'єднань, в Україні залишається широкий перелік питань щодо їх діяльності, які належним чином не закріплені в законодавстві. Зокрема, одними з найменш врегульованих є питання, пов'язані зі здійсненням громадського контролю, а також порядок взаємодії організацій громадянського суспільства з органами державної влади й місцевого само-

врядування у питаннях імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини [2].

Мета роботи. Дослідження має на меті проаналізувати вплив організації громадянського суспільства на процес впровадження та забезпечення дотримання усіма учасниками правовідносин Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини у розрізі взаємодії громадських об'єднань з представниками бізнесу та органами державної влади.

Виклад змісту дослідження. Перш за все варто зазначити, що, згідно з висновками Програми розвитку ООН, громадянське суспільство слід розглядати як сферу суспільних відносин поза сім'єю, державою та бізнесом, де люди об'єднуються для задоволення та/або просування спільних інтересів та відстоювання спільних цінностей [3]. Натепер загальноновизначним є той факт, що активне функціонування громадянського суспільства є невід'ємною частиною та однією з фундаментальних вимог становлення й розвитку правової держави. Так, для більшості сучасних країн характерним є одночасне виникнення держави і громадянського суспільства, що обумовлюється частим існуванням розбіжностей у інтересах й потребах держави та її громадян. За таких умов громадянське суспільство, хоча й функціонує в межах, встановлених державою, виступає у вигляді відносно відокремлених утворень, а його реакція на ті чи інші рішення влади демонструє рівень демократичності та дотримання принципу верховенства права у разі їх прийняття. Держава своєю чергою має певні обов'язки перед суспільством, які передусім полягають у захисті прав і свобод людини, зокрема й шляхом забезпечення відповідного рівня свободи самого громадянського суспільства [4].

Повертаючись до визначення поняття «громадянське суспільство» варто також звернути увагу на відокремлення від нього, як і від держави, бізнесу. Відносно виокремлення бізнесу, в першу чергу, можна пояснити активним розвитком багатозональних корпорацій та загальним поглибленням міжнародних економічних зв'язків, а також побудовою бізнесом окремих відносин з глобальним громадянським суспільством внаслідок процесів глобалізації економіки. За таких умов формується так звана модель «тристороннього партнерства», що передбачає створення державою нормативно-правового регулювання діяльності усіх сторін та системи контролю за його дотриманням, громадянським суспільством – здійснення контролю за дотриманням основних принципів права, в тому числі щодо принципів рівності, справедливості та належної обачності щодо прав людини, як в межах правового регулювання, встановленого державою, так і у діяльності бізнесу, а бізнесом – функціонування без

порушення нормативних приписів, що позитивно впливає на економіку держави, призводить до розбудови громадянського суспільства і становлення нової якості життя [5].

Звертаючись до питання нормативно-правового регулювання зазначеної моделі взаємовідносин, варто насамперед зазначити, що на сучасному етапі процес її закріплення розпочато як на національному, так і на міжнародному рівні. Основу нормативного регулювання утворюють положення, якими закріплено право індивідів на свободу об'єднань, а саме стаття 20 Загальної декларації прав людини, яка проголошує, що «кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій», та ст. 36 Конституції України, що проголошує «право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації і участь у професійних спілках» [6; 7].

Крім цього, значну роль у встановленні порядку функціонування громадянського суспільства відіграла Рада Європи (далі РЕ), якою у 2002 році було прийнято «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі». Цим документом було визначено основні європейські стандарти у цій сфері, зокрема, передбачено загальні принципи щодо порядку заснування неурядових організацій, набуття ними правосуб'єктності, управління, членства, контролю за їх діяльністю та взаємовідносин із державними органами. У межах цього дослідження вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що зазначеним документом РЕ встановлюється обов'язок держав залучати та заохочувати неурядові організації до участі «в урядових і квазіурядових механізмах для діалогу, консультації й обміну, з метою пошуку шляхів вирішення потреб суспільства», а також «консультуватися з неурядовими організаціями під час написання проєктів первинного і вторинного законодавства, що зачіпає їхній статус, фінансування чи сфери діяльності» [8]. У подальшому підтвердження намірів держав дотримуватись зазначених фундаментальних принципів відбулося шляхом прийняття Комітетом міністрів Ради Європи Рекомендацій CM/REC(2007) 14 щодо правового статусу неурядових організацій в Європі, якими так само було встановлено згадані принципи взаємодії держави і громадянського суспільства. Оскільки питання фінансування і окремих сфер роботи НУО також тісно пов'язані з діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності, то наведені положення заклали основу і для регулювання взаємодії між бізнесом та інститутами громадянського суспільства.

Пізніше і на міжнародному рівні відбулася уніфікація правового регулювання взаємовідносин держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Основним документом, який нині регулює сферу

таких відносин є прийняті у 2011 році вищезгадані Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини, які встановлюють обов'язок держави щодо забезпечення прав людини і свобод людини, зокрема й дотримання їх бізнесом, необхідність утворення стійких та ефективних механізмів захисту цих прав і свобод, а також так звану систему «корпоративної відповідальності щодо поваги прав людини», що визначає зобов'язання бізнесу по відношенню до прав громадян і держави [2].

Варто зазначити, що Керівні принципи лише опосередковано зачіпають питання взаємозв'язку бізнесу й громадянського суспільства, тоді як вже в Цілях сталого розвитку більш розгорнуто демонструється залучення інститутів громадянського суспільства у процеси побудови нового світопорядку передусім для досягнення цілі № 16 – сприяння розбудові миролюбного й всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях [9, с. 15-16]. У подальшому розширення взаємозалежності держави, бізнесу й громадянського суспільства демонструється при встановленні завдань на виконання Цілей сталого розвитку ООН. Так, серед інших у Першому добровільному національному огляді щодо Цілей сталого розвитку (далі ЦСР) в Україні передбачається необхідність «підвищувати правову спроможність територіальних громад шляхом реалізації заходів, спрямованих на посилення правової обізнаності та подолання правового нігілізму мешканців таких громад, що спонукатиме їх до вирішення своїх правових питань чи проблем, у разі їх виникнення, саме у правовий спосіб, а також завдяки розвитку мережі незалежних провайдерів надання безоплатної правової допомоги в громадах» [10, с. 98-107]. За таких умов у межах цього положення розкривається як роль органів місцевого самоврядування у впровадженні ЦСР, так і передумови для залучення організацій громадянського суспільства у цей процес як виконавців зазначених заходів.

Завершуючи огляд міжнародно-правового регулювання взаємовідносин бізнесу, держави й громадянського суспільства, варто також зазначити, що після прийняття Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини регулювання даного питання було здійснено й на регіональному рівні. Так, одним із найяскравіших прикладів такого регулювання є прийнята у 2014 році оновлена Стратегія Європейського Союзу щодо корпоративної соціальної відповідальності. Частина 3 її статті 3.4 найбільш чітко і коротко пояснює роль так званих «інших зацікавлених сторін», а саме: «Профспілки та організації громадянського

суспільства виявляють проблеми, сприяють покращенню та можуть конструктивно працювати з підприємствами для спільного пошуку рішень. Споживачі та інвестори можуть підвищити ринкову винагороду для соціально відповідальних компаній через споживання та інвестиційні рішення, які вони приймають. ЗМІ можуть підвищити обізнаність як про позитивний, так і про негативний вплив підприємств» [11, с. 7].

Перш ніж переходити до подальшого аналізу позитивних і проблемних аспектів правового регулювання таких тристоронніх відносин на національному рівні, пропонуємо зупинитися на визначенні ролі організацій громадянського суспільства у сучасному світі, а також способах здійснення ними впливу на бізнес і державу:

- громадянське суспільство функціонує у різноманітних формах (ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачає функціонування громадських організацій і громадських спілок), а також на практиці існує широке коло видів громадських об'єднань залежно від сфери їх діяльності;
- на сьогодні існує широке коло міжнародних неурядових організацій, які здійснюють значний вплив на держави й бізнес – яскравим прикладом є діяльність організації «Грінпіс», яка протягом останніх десятиліть досягла значного успіху у сфері захисту навколишнього середовища шляхом висвітлення порушень принципу належної обачності з боку бізнесу та навіть лобіювання своїх інтересів у владних колах окремих держав;
- статистичні дані Державної служби статистики України демонструють, що активне формування громадянського суспільства в Україні розпочалося у 2012 році, на який припав перший сплеск реєстрації громадських організацій, подальше підвищення кількісного і якісного складу громадянського суспільства відбулося у 2014 році після Революції Гідності та продовжується до сьогодні, зокрема, станом на 1 січня 2023 року в Україні було зареєстровано 99 556 громадських організацій та 26 846 благодійних організацій [12];
- ефективність діяльності громадських об'єднань найбільш показово була продемонстрована після початку повномасштабної війни РФ проти України, що проявляється у активній діяльності із забезпечення потреб військових і цивільного населення волонтерськими організаціями, з надання правової підтримки та захисту прав і свобод людини у судових і позасудових органах, з проведення й підтримки широкої всесвітньої кампанії з поширення правдивої інформації щодо міжнародних злочинів російського агресора, зі

здійснення впливу на органи державної влади з метою досягнення ратифікації Стамбульської конвенції для забезпечення належного рівня протидії насильству та дискримінації в державі правозахисними організаціями, а також діяльність останніх з підвищення рівня правової свідомості й культури населення.

Окремо зазначимо, що, згідно з результатами щорічного міжнародного дослідження Індекс сталості організацій громадянського суспільства (CSOSI), що проводиться Українським незалежним центром політичних досліджень за критеріями правового середовища, організаційної спроможності, фінансової стійкості, адвокації, надання послуг, секторальної інфраструктури та публічного іміджу, в 2022 році загальний рівень сталості ОГС визначається на рівні 3,1. Це свідчить про позитивну динаміку просування до стану посиленої сталості. Аналізуючи результати за різними критеріями можна передусім зазначити, що відбулося покращення ситуації за критерієм секторальної інфраструктури, що проявлялося, в першу чергу, через взаємодію між локальними громадськими організаціями та вимушено переміщеними на ці території активістами, а також продовжив зростати публічний імідж ОГС, зокрема, рівень довіри населення до волонтерів було визначено на рівні 80% та до громадських організацій – на рівні 60%. За поясненнями науковців й аналітиків, такий поступовий прогресивний розвиток громадянського суспільства навіть в умовах дії воєнного стану в нашій державі демонструє значну стійкість і адаптивність громадянського суспільства в Україні, а також значну ефективність кооперації організацій громадянського суспільства з метою вирішення різних питань [13].

За таких умов, на нашу думку, найбільш доцільним виявляється здійснення заходів з поглиблення секторальної співпраці між організаціями громадянського суспільства, державою у особі її органів і представниками бізнесу. Проте існуюче на сьогодні в Україні правове регулювання сфер впливу і повноважень громадських об'єднань не дозволяє повною мірою реалізувати право громадянського суспільства на повноцінну участь у плануванні й проведенні заходів з впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, як у частині зобов'язань держави, так і у частині відповідальності бізнесу щодо поваги прав людини. Зокрема, на сьогодні передбачається можливість участі громадських організацій у прийнятті рішень лише шляхом проведення місцевих референдумів, загальних зборів громадян у межах територіальної громади, висунення місцевих ініціатив та проведення громадських слухань. Водночас в умовах дії воєнного ста-

ну частина з цих інструментів місцевої демократії не діють, а частина з них використовується лише формально [14].

Важливим кроком до вирішення цієї проблеми стало б деталізоване врегулювання питань громадського контролю шляхом прийняття відповідного закону. Проте натепер нормативне закріплення цього питання на рівні законодавства відбувається лише в межах ст. 25 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» та частково у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. Крім цього, іншим механізмом, який сприяв би більшому залученню громадськості у процеси гармонізації національного і європейського законодавства та вирішення широкого кола інших загальнодержавних та локальних проблем, є впровадження і врегулювання порядку застосування інституту публічних консультацій, що передбачено однойменним законопроектом. Однак варто зазначити, що надання громадянському суспільству, в межах згаданих процедур, виключно консультаційних повноважень, відкидаючи можливість закріплення за ОГС права на здійснення громадського нагляду і моніторингу, призводить до виникнення перепон на шляху до становлення демократичної процедури прийняття рішень, в тому числі щодо дотримання Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини.

Висновок. Громадянське суспільство на сьогодні існує у постійній взаємодії з державою та бізнесом. Сучасний рівень розвитку організацій громадянського суспільства, розгалуженість системи громадських об'єднань, а також високий рівень довіри населення до громадських організацій призводить до безумовного визнання необхідності залучення громадськості до процесу впровадження та забезпечення дотримання Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини. Враховуючи цей факт, необхідно залучити організації громадянського суспільства до нагляду за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, а також моніторингу діяльності бізнесу щодо дотримання ним прав людини.

З метою досягнення зазначених цілей пропонуємо внести зміни до чинного законодавства, що покликані розширити вплив громадянського суспільства на діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування та представників бізнесу. А саме пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» пунктом 4-1 «брати участь у порядку, визначеному законодавством, у процесах моніторингу й оцінки діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування

та суб'єктів підприємницької діяльності». Також ч. 1 ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» доповнити такою формою здійснення соціального діалогу як «моніторинг і оцінка діяльності». Окремо варто зауважити, що з метою більш чіткої диференціації понять в межах цієї теми, на нашу думку, доцільним буде закріпити у ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» визначення таких загальних понять як «громадянське суспільство», «організації громадянського суспільства» та «інститути громадянського суспільства».

Крім цього, вважаємо за необхідне наголосити на важливості здійснення детального правового регулювання інституту громадського контролю. Як механізм його здійснення, а також частково позасудовий механізм захисту прав населення пропонуємо утворити громадські наглядові ради при органах місцевого самоврядування. Основними функціями таких органів можна визначити співпрацю з владними структурами й представниками бізнесу у питаннях дотримання містобудівних норм і положень щодо захисту навколишнього середовища, підвищення правової культури населення, розгляд скарг громадян щодо порушення їх прав з боку місцевої влади та/або бізнесу, надання висновків, моніторинг та оцінка розподілу фінансування, що здійснюється органами місцевої влади та інші. Утворення таких органів сприятиме виконанню цілей і завдань, передбачених програмами соціально-економічного розвитку регіонів, а також призведе до зменшення порушень прав людини з боку бізнесу і одночасно забезпечить захист інвесторів від корупційних ризиків.

Список використаних джерел

1. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. URL: <http://surl.li/hfwyn>.
2. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту». 2011. URL: <http://surl.li/msebq>.
3. Організації громадянського суспільства України: резюме дослідження. URL: <http://surl.li/manfq>.
4. Слободянюк М. Правова держава і громадянське суспільство. Актуальні проблеми суспільно-політичних наук : збірник матеріалів наукової конференції / упоряд.: О. І. Яременко, С. А. Лапшин. Вінниця, 2018. С. 328-336. URL: <http://surl.li/mseau>.
5. Слюсаренко В.Є. Моделі тристороннього партнерства держави, бізнесу та громадянського суспільства. Соціально-економічні проблеми сучасного

періоду України: зб. наук. пр. / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; відп. ред. В.С. Кравців. Львів, 2016. Вип. 1(117). С. 97-100. URL: <http://surl.li/msebe> .

6. Загальна декларація прав людини. URL: <http://surl.li/umvi>.
7. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://surl.li/gdyl>.
8. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Рада Європи. Страсбург, 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#o109.
9. Резолюція A/RES/70/1 Генеральної асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». 2015. URL: <http://surl.li/ybsj>.
10. Добровільний національний огляд щодо Цілей сталого розвитку в Україні. Організація Об'єднаних Націй в Україні. 2020. URL: <http://surl.li/mplol>.
11. A renewed EU strategy 2011-2014 for Corporate Social Responsibility. 2014. URL: <http://surl.li/fotmo>.
12. Громадянське суспільство України: цифри і факти. URL: <http://surl.li/msfag>.
13. Індекс сталості організацій громадянського суспільства 2022. Звіт по Україні. URL: <http://surl.li/mseci>.
14. Використання інструментів місцевої демократії під час дії воєнного стану. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <http://surl.li/mseck>.

Костянтин ХРИСТОФОРІДІС,
здобувач вищої освіти Міжнародно-правового факультету,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ АБО «МАНІФЕСТ» УКРАЇНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Будь-яке суспільство прагне до підвищення рівня добробуту та матеріальних благ, якісної освіти, довгого та щасливого життя, кращої медицини, зменшення рівня злочинності, екологічно чистого навколишнього простору, впевненого погляду у майбутнє, забезпечення соціального захисту та безпеки. Українське суспільство не є винятком. До певного часу ми мали неабиякі зрушення та плани щодо поступального і сталого розвитку. Війна ці плани змінила і поставила перед українським народом нові надзвичайні виклики. Саме тому зараз необхідно не просто думати про відновлення нашої держави до стану 24 лютого 2022 року, але досягти тих цілей, які ми ставили до початку війни РФ проти України у 2014 році та які ми ставимо зараз для побудови нової країни. Цього можна досягти завдяки розвитку національного права та економіки.

Актуальність проблем повоєнного відновлення, відбудови і розвитку сьогодні підтверджується увагою не лише вітчизняних учених, представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але й міжнародної спільноти. Про це свідчать численні публікації [напр.: 1], а також заходи, що відбуваються на різних рівнях [2]. Однак процес формування єдиного бачення напрямів повоєнного відновлення, відбудови та розвитку України продовжується. Це пояснюється тим, що руйнівна війна й досі триває. Крім того, Президентом України ініційовано участь у відбудові Вітчизни всіх зацікавлених суб'єктів, які здатні представити власний проєкт в межах загальнодержавного плану.

Метою цієї роботи є вивчення проблем і пріоритетних напрямів повоєнного відновлення, а також створення на цій основі моделі оновленої розвинутої України майбутнього завдяки покроковому плану економічного розвитку, який забезпечить досягнення національних цілей.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як перейти до конкретного представлення певного плану дій, хотілося б зазначити, що його реалізація можлива лише з дня проголошення перемоги України в цій війні. Як би нам не хотілося, але ми не можемо прогнозувати тривалість цього збройного конфлікту і не можемо розпочинати діяти прямо зараз. Адже наші зусилля з відновлення під час продовження війни швидше за все будуть марними. Нам відомо одне: рано чи пізно ми відновимо міжнародно визнані державні кордони України і будемо жити в безпечній країні.

Відтак пропоную перейти до умовного дня, коли Україна проголосить свою перемогу. Всі окуповані території тепер звільнені, Україна повернула під свій контроль колись окуповані території Донецької, Луганської та інших областей, а також Автономну Республіку Крим, Уряд проводить поступову демілітаризацію та демобілізацію. І звісно, першим завданням для нашої країни є розмінування території. Цей процес є довготривалим, і експерти дають різні оцінки з цього питання, адже якнайшвидше розмінування є дуже важливим, оскільки міни вражають і забруднюють наші поля, завдаючи удару по одній з найголовніших галузей нашої економіки – сільському господарству.

Наступним кроком є відновлення інфраструктури та будівництва житлових будинків. До відновлення інфраструктури належать такі сфери економічного забезпечення: залізничний транспорт, поштовий зв'язок, сфера автомобільних доріг та дорожнього господарства, комунальні господарства тощо. До сфери будівництва, крім житлових будинків, належать заклади освіти (школи, коледжі, університети, дитячі садки), заклади охорони здоров'я (лікарні, амбулаторії, поліклініки) та культури, будівлі органів публічної влади, ін.

Від успіху реалізації цього завдання залежить те, наскільки швидко та масово українці повертатимуться з-за кордону, особливо ті з них, які втратили житло. Адже повернення наших громадян до України є надзвичайно необхідним, аби не відчувати втрату людського ресурсу, працездатного населення, а особливо студентів і молоді, які є майбутнім України. На наш погляд, влада повинна розробити заходи, які допоможуть під час відновлення житла та інфраструктури надати українцям, які бажають повернутися, мінімальну житлову площу з повним державним забезпеченням.

Для скорішого відновлення України нам необхідна буде «народна мобілізація», завдяки якій ми зможемо швидко та ефективно відбуду-

вати нашу країну. Нам необхідні будуть кваліфіковані кадри, які зараз намагаються реалізовувати себе за кордоном. У цей час нам неабияк важливо максимальне залучення громадянського суспільства. Адже від нас залежить майбутнє нашої країни: від нашого бажання, від нашої відповідальності, від нашого вибору, від нашої свідомості. Зараз українське суспільство є дуже згуртованим – і це є яскравим відображенням нашої єдності та незламності. Таке консолідоване суспільство здатне здійснити неймовірні зміни. Наше майбутнє – в наших руках.

Тепер перейдемо до того дня, коли вже відновлена та модернізована інфраструктура, збудовані нові будинки та репатрійована більшість українців. З'ясуємо, що заважало нам створити розвинуту провідну європейську країну. Коли я назвав Україну у майбутньому «провідною європейською країною» – це не було проявом популізму. Це справжня ціль і майбутня реальність. Я переконаний, що виконавши наступні кроки, те, що сьогодні написано на папері, завтра стане реальністю.

По-перше, необхідно створити належну правову основу. Будь-яке перетворення, чого б воно не стосувалося, завжди повинно починатися з унормування в рамках права. Для того, щоб створити ефективну розвинуту економіку потрібна ефективна нормативно-правова база. Проте кардинальні зміни в правовій системі нам необхідні не лише для забезпечення економіки, але й для створення демократичного суспільства. Я хочу наголосити на тому, що головним напрямом розвитку України, який закріплений в Преамбулі Конституції України, є Європейська та Північноатлантична інтеграція, тобто – вступ до ЄС та НАТО. Кожна з цих організацій має певні критерії для вступу до них нових членів, яким наша країна повинна відповідати для досягнення цієї мети. Однак я не хочу концентрувати увагу лише на вступі до міжнародних організацій. Виконання цих вимог нам необхідно не для членства в ЄС або НАТО, але передусім для забезпечення сталого демократичного розвитку, стабільності та впевненості народу України в майбутньому.

Одним із перших та найголовніших демократичних принципів є *верховенство права*. Право повинно мати сильний авторитет та довіру в суспільстві. Право повинно виконувати основні функції – регулювати суспільні відносини та охороняти їх від порушень. Суспільство повинно бути впевненим у тому, що закон охороняє їх інтереси, а не інтереси олігархів або чиновників. Закон – єдиний для всіх, він є гарантом справедливості, захисту, рівності, свободи, забезпечує усі потреби та запити суспільства. Саме таке розуміння про право повинно бути у

всіх людей. Цього можна досягти безпосередньо виконуючи вимоги, які ставить закон, а саме – неухильно виконувати встановлені правила, і в разі їх не виконання, нести відповідальність. Ця вимога розповсюджується як на державу, яка, в першу чергу, є втіленням гаранту ефективності дії права, так і на суспільство.

Наступним кроком є боротьба з корупцією. Нам усім відомо, як корупція заважає створювати демократичне суспільство. В Україні це питання є дуже гострим, і тому повинне розв'язуватися якомога ефективніше. Для вирішення цієї проблеми, я пропоную вивчити досвід Сінгапуру. Сінгапур – це країна, яка в 1950 – 1960-х рр. була неймовірно корумпованою, а тепер займає друге місце у світі за найнижчим показником рівня корупції після Данії. Нам відомий той факт, що Сінгапур є однією з країн, де найлегше вести бізнес, а також це країна з найбільшими інвестиціями. Такі досягнення з'явилися через високу довіру до влади, яка практично пододала корупцію. На той час у владі був відомий громадський діяч Лі Куан Ю. Саме йому приписують головні досягнення політики ліквідації корупції [3]. Зокрема, було розширено повноваження слідства, яке провадиться проти корупціонерів. Наприклад, наявність дуже дорогого будинку у депутата, може стати достатньою підставою для відкриття провадження. Звертаю увагу, не «виникнення підозри», а саме «відкриття провадження». Далі слідство отримує доступ до всіх рахунків обвинувачених, а також до рахунків їхніх родичів. І термін покарання за корупційні правопорушення також є достатньо серйозним. Вважаю, що Україні потрібно наслідувати такий приклад і хочу наголосити, що санкція за будь-який розмір корупції повинна бути дуже жорсткою, аби вона виконувала як охоронну так і превентивну функцію. Крім того, слід суттєво підвищити заробітну плату працівникам правоохоронних органів та слідчих комітетів, аби їх діяльність заохочувалась належним рівнем доходів, і вони не мали спокуси взяти хабар. І, звісно, держава повинна вимагати від них за це належного виконання обов'язків.

Між тим, необхідно звернутися до деяких вимог, наданих Єврокомісією 17 червня 2022 року для вступу України до ЄС, а саме: боротьба з відмиванням грошей та антиолігархічне законодавство. Відмивання грошей – це шахрайство, завдяки якому легалізуються незаконно отримані гроші. Вперше це питання було порушено у 80-х роках ХХ ст. Для вирішення цієї проблеми країни «Великої сімки» створили Спеціальну фінансову комісію з боротьби з відмиванням грошей (Financial

Action Task Force – FATF), яка розробила власні 40 рекомендацій щодо боротьби з відмиванням грошей [4].

На мою думку, Україні потрібно слідувати цим рекомендаціям, аби досягти поставлених цілей. Якщо коротко охарактеризувати ці рекомендації, то, по-перше, нам необхідно створити компетентний орган, який буде відповідати за виявлення неправомірних дій з фінансовими активами та наділити його повноваженнями, що дозволять запобігти або нейтралізувати дії пов'язані з відмиванням грошей, а також з прийняттям для цього усіх необхідних заходів та передачі даних до правоохоронних органів аби затримати злочинців. По-друге, слід забезпечити, щоб фінансові установи підпадали під дію адекватних заходів регулювання та нагляду щодо ефективного виконання Рекомендацій FATF. Так, якщо фінансова установа має підозри щодо незаконного отримання грошей або фінансування тероризму, вона має негайно передати дані компетентним органам для відкриття провадження.

Пропоную перейти тепер до проблеми олігархії. Олігархія – це «ракова пухлина» для демократичного суспільства та вільного ринку. Олігархи мають можливості лобіювати свої політичні та економічні інтереси, які, звісно, йдуть всупереч загальнонаціональним. В Україні ця проблема існує вже давно, і вона перешкоджає багатьом кардинальним змінам в країні. Для подолання цієї проблеми, нам необхідно, по-перше, довести судову реформу до логічного завершення. Ми маємо відновити справедливість судового процесу в Україні та довіру населення до суду. Адже саме завдяки судовій процедурі, ми дозволяли виправдовувати діяльність олігархів та монополістів, які заважали розвитку малого та середнього бізнесу. Завершення судової реформи є також однією з вимог Єврокомісії, і дійсно це питання є дуже важливим. Адже хто, як не суди здатні відновити справедливість, допомогти в розв'язанні гострих суспільно-правових проблем та стримувати можливе перевищення повноважень будь-яких суб'єктів? Незалежність судів – це гарантія демократії. Крім того, для подолання олігархії нам необхідно стрімко розвивати малий та середній бізнес. Таким чином ми зможемо витиснути олігархів зсередини економічної системи, адже конкуренція буде заважати створювати умови для впливу на будь-які процеси окремим особам.

Попередньо підсумовуючи сказане, можна констатувати, що право є початком перетворень. Право покликане розвивати демократичне суспільство, вільний ринок, встановлювати рівність та справедливість між усіма. Так, якщо в країні є ефективна дія права, існує повага до

закону, довіра народу до влади, то така країна є чудовою домівкою, в якій люди почувають себе вільними, щасливими, самодостатніми та захищеними.

Крім зазначеного вище, нам в Україні необхідні економічні зміни. В цьому контексті варто звернути увагу на основні необхідні напрями змін, яких потребує наша держава для забезпечення високого економічного розвитку та становлення провідної європейської країни. Однак перед тим як перейти до розгляду конкретних дій, хочу надати свою характеристику України «майбутнього». Україна – це країна Східної Європи з ринковою економікою, де переважає третій сектор. Головна спеціалізація країни – туризм, програмне забезпечення та ІТ – аутсорсинг, сільське господарство, металургія.

Починати своє національне перетворення необхідно з питання ведення бізнесу. Україна має один з найнижчих показників легкості ведення бізнесу в світі. Саме тому наша країна не є привабливою для інвесторів та іноземних підприємців. Для вирішення цього питання, нам необхідно, перш за все, зменшити бюрократичні перепони відкриття та ведення бізнесу. Українці самі не можуть розібратися, що конкретно вимагає від них держава. Процедура не регламентована і є дуже заплутаною. Коли підприємець-початківець бачить список необхідних документів і дізнається про тривалість їх виготовлення, у нього вже зникає бажання вести якийсь бізнес, хоча він ще його навіть не починав.

Наступним кроком має бути зміна системи оподаткування. Податки – це ще одна велика складність для бізнесу. Система є незрозумілою та непрозорою. Держава не створює сприятливі умови хоча б для якихось видів виробництва. Рівень податків є дуже високим, малий бізнес не може себе реалізувати. Вдалим прикладом для України є Грузія та Естонія. Грузія, зокрема, відома своїм пільговим податковим режимом для нерезидентів юридичних осіб, який дозволяє відкрити широкі можливості ведення бізнесу. Для малого бізнесу, річний дохід якого складає до 75 тис. дол., ставка податку доданої вартості становить нуль відсотків. Завдяки таким умовам, Грузія посідає 9 місце у світі за рівнем ведення бізнесу, випереджаючи США, Німеччину та Великобританію. Необхідно максимально зменшити контроль за бізнесом з боку держави. Бізнес – це приватне підприємництво, і якщо воно приватне, то треба надати можливості самим підприємцям обирати напрям їх діяльності та способи досягнення цілей. Нехай бізнес сам несе відповідальність за свої помилки та перемоги. Держава не повинна втруча-

тися у справи підприємництва, а навпаки повинна давати підтримку та забезпечити додержання принципів справедливої конкуренції. Звісно, не слід забувати про важливість дотримання підприємцями прав людини та виконання раніше перерахованих заходів, без яких ні про яке полегшення ведення бізнесу не може йтися, – ліквідація корупції, антиолігархічні заходи та система захисту від відмивання грошей [5]. Тільки так ми зможемо збільшити підприємницький потенціал та створити комфортні умови для залучення іноземних інвестицій.

Наступним кроком економічних змін, на мій погляд, є поглиблення туристичної спеціалізації країни. Україна має чудовий клімат з усіма порами року, Карпатські та Кримські гори, вихід до Чорного та Азовського морів. Ми маємо потужний туристично-рекреаційний потенціал, який може зрівнятися з такими туристичними країнами як Франція, Італія чи Іспанія. Зимом ми можемо пропонувати гірські курорти у Закарпатті, а влітку – узбережжя Чорного та Азовського морів в Одесі та Запоріжжі. Ми зможемо запропонувати європейцям достатньо вигідні умови для відпочинку з привабливими цінами та високою якістю обслуговування. Я впевнений, що з правильною політикою регулювання та підтримки туристичного бізнесу, Україна стане країною відпусток і канікул для всіх європейців. Для цього нам необхідно створити нормативну базу, яка буде в розумній мірі регламентувати діяльність підприємців для створення чесної конкуренції та запобігання виникненню монополії. Крім того, на мою думку, аби якість нашого сервісу відповідала міжнародним стандартам, необхідно створити курси для підготовки обслуговуючого персоналу або розробити освітню програму. Туризм повинен стати галуззю спеціалізації України, адже ми для цього маємо все необхідне: географічні особливості, людський потенціал, доброзичливість та гостинність.

До галузі української спеціалізації в майбутньому будуть входити ІТ-послуги. Варто нагадати, що Україна має достатньо високий показник кількості ІТ-спеціалістів. Ми маємо пласт комп'ютерної освіти, що готує фахівців із різних сфер, на яких є попит не лише в Україні, але й закордоном. Українські програмісти високо цінуються міжнародною спільнотою. Вони допомагають полегшити життя українців, шляхом поступового розвитку діджиталізації в усіх сферах державного і суспільного життя. Наші співвітчизники створюють застосунки для державних послуг та цифровізації документів, месенджери, онлайн-банкінги та багато іншого. На відміну від деяких країн Європи, Україна не відстає, а навіть багато в чому випереджає час [6]. Європейці бажають

брати з нас приклад, адже вони століттями тонуть в паперах і листах, які потрібно зберігати 30 років. Тому ми повинні продовжувати розвиватися в цьому напрямі, забезпечити умови для створення компаній з програмного забезпечення та ІТ-аутсорсингу, надавати послуги іноземним компаніям, розвивати ІТ-бізнес.

Хочу зазначити, що незважаючи на майбутні нові впровадження та вектори розвитку, Україна все одно залишиться країною з великою часткою аграрного сектору та металургійної спеціалізації [7]. І в цьому немає нічого катастрофічного, а навпаки це створює підстави для гордості. Наша країна є однією з найзабезпеченіших сировиною країн в Європі. Ми займаємо провідні позиції з виробництва сталі та чавуну, виробництва олії, вирощування пшениці та соняшника. Нам неабияк пощастило мати великі площі чорнозему та ріллі. У цьому напрямі потрібно працювати, зокрема, збільшити кількість вирощеного врожаю на гектар землі [8]. Цього можна досягти через залучення нових технологій у цій сфері. Поступово ми повинні перейти до екстенсивного шляху розвитку. Таким чином можна підвищити обсяг експорту зернових культур і забезпечити продовольчу безпеку в нашій країні та світі.

Окрім первинного сектору економіки, ми повинні вдосконалювати вторинний, тобто промисловість. Нам необхідно не лише продовжувати переробляти сировину, але й починати виробляти готову продукцію. Адже таким чином нам вдасться скоротити імпорт. Швидше за все, нам доведеться придбати обладнання, імпортувати технології у зарубіжних країн, переробити структуру існуючого виробництва та провести його роботизацію або, як мінімум, механізацію. Все це дуже витратний процес, але мені здається, що краще пройти важкий шлях і змінити структуру виробництва, аніж продовжувати імпортувати товари з негативним сальдо торгівлі.

Висновки. Процес відновлення, відбудови та розвитку нашої країни є непростим та потребує від нас шаленої витривалості та терпіння. Головні зміни повинні відбутися в правовій та економічній сферах: створення правової легітимності, забезпечення ефективної дії закону, ліквідація корупції, боротьба з олігархією та відмиванням грошей, відновлення довіри до суду, полегшення ведення бізнесу, поглиблення туристичної та ІТ-спеціалізації в економіці, перехід до екстенсивного розвитку сільського господарства та створення власного промислового забезпечення внутрішнього попиту в країні. Усі ці зміни, швидше за все, будуть супроводжуватися соціальними хвилюваннями, оскільки можливе виникнення тимчасових «симптомів лікування хвороби» у

вигляді інфляції та дефіциту державного бюджету. Адже будь-яка зміна потребує часових і фінансових ресурсів. Все це можливо завдяки єдності нашого громадянського суспільства та готовності до змін. Маючи прагнення до перетворень, ми повинні витримати виклики майбутнього та боротися за досягнення цілей розвитку України разом.

Список використаних джерел

1. Rodríguez-Pose A., Bartalucci F. Towards achieving 'strategies of gain' in post-war Ukraine. URL: Towards achieving 'strategies of gain' in post-war Ukraine (voxukraine.org)
2. Матеріали Лондонської конференції з питання повоєнного відновлення України та проекти планів відновлення України. URL: <https://ua.urch-international.com/urch-2023-info>
3. Jon S.T. Quah. Lee Kuan Yew's role in minimising corruption in Singapore. *Public Administration and Policy: An Asia-Pacific Journal*. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/PAP-04-2022-0037/full/pdf?title=lee-kuan-yews-role-in-minimising-corruption-in-singapore>
4. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо політично значущих осіб 9269-д від 04.09.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42683>
5. 40 рекомендацій ФАТФ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835_001#Text
6. IT 2023: що насправді відбувається з вітчизняним ринком. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3692904-it-2023-so-naspravdi-vidbuvaetsa-z-viceznanim-rinkom.html>
7. Industrial production in Ukraine 2023. URL: <https://open4business.com.ua/en/industrial-production-in-ukraine-decreased-by-2-9-in-first-half-of-2023/>
8. What will Ukrainian agriculture look like in 2023? URL: <https://www.agriculture.com/news/crops/what-will-ukrainian-agriculture-look-like-in-2023>

Олександр ФОМІЧЕВ,
здобувач вищої освіти кафедри публічного
управління, менеджменту та маркетингу,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. Місцеве самоврядування вступило в життя сучасного українського суспільства на початку 1990-х років. Місцеве самоврядування є найближчою для кожного громадянина формою публічної влади, адже воно здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, що представляють спільні інтереси територіальних громад як передбачено Конституцією та законами України [1, 2] та є відповідальними за прийняття рішень в інтересах місцевого населення і забезпечення розвитку територіальних громад.

Організаційна структура органів місцевого самоврядування відіграє вирішальну роль у забезпеченні ефективності та результативності їх діяльності [3], спрямованої на забезпечення реалізації конституційних прав людини й громадянина населення громад, створення умов для задоволення життєво важливих потреб і розвиток місцевої демократії.

Однак, незважаючи на значущість системи органів місцевого самоврядування (рад та їх виконавчих органів), аналіз практики діяльності окремих із них доводить, що їх організаційній структурі нерідко притаманні проблеми та недоліки, що створюють перешкоди виконанню їх повноважень і завдань. Недостатня прозорість у розподілі повноважень, недостатність каналів зв'язку між функціональними підрозділами, недостатня координація їх роботи – це лише кілька прикладів проблем, які можуть виникати під час функціонування органу місцевого самоврядування, який має виконувати завдання щодо задоволення конкретних щоденних потреб і захист прав населення, у сфері послуг, господарювання та ін.

Мета дослідження. Метою наукової роботи є проведення аналізу організаційної структури органу місцевого самоврядування, вияв-

лення проблем і недоліків, що існують, а також визначення можливих шляхів удосконалення організаційної структури органу місцевого самоврядування на прикладі Новоборівської селищної територіальної громади Житомирського району Житомирської області, зокрема, з метою забезпечення захисту соціально-економічних прав мешканців, внутрішньо переміщених осіб включно.

Для досягнення мети під час дослідження виконано такі завдання: 1) проаналізовано поточну організаційну структуру Новоборівської селищної територіальної громади та виявлено проблеми та недоліки; 2) досліджені причини виникнення проблем та їх вплив на ефективність роботи органу місцевого самоврядування; 3) визначено можливі шляхи удосконалення організаційної структури Новоборівської селищної територіальної громади.

У процесі дослідження було застосовано різні методи і підходи: загальнонаукові методи, методи логічного, структурного, функціонального, порівняльного аналізу, теоретичного, а також статистичного методів.

Виклад змісту дослідження. Новоборівська селищна територіальна громада – це громада, що розташована в Житомирському районі Житомирської області України. Її адміністративним центром є селище міського типу Нова Борова [4]. До складу Новоборівської селищної територіальної громади входить 18 населених пунктів, адміністративний центр – смт. Нова Борова та чотири старостинські округи: Кропивнянський, Небізький, Фасівський та Ягодинський (табл. 1).

Таблиця 1

Чисельність та динаміка населення Новоборівської селищної територіальної громади у 2021-2023 рр.

№	Округи громади	Площа, га	Населення (станом на 31.12.2021), осіб	Населення (станом на 01.01.2023), осіб	В т.ч. ВПО, осіб
1.	Нова Борова, адміністративний центр ТГ	588,2	5599	5563	207
2.	Кропивнянський округ	581,6	731	774	50
3.	Небізький округ	221,4	442	477	15
4.	Фасівський округ	356,3	514	536	11
5.	Ягодинський округ	578,7	1036	1077	32
Всього		2326,2	8322	8427	315

Джерело: систематизовано автором за даними [4]

За даними таблиці 1 загальна площа Новоборівської селищної територіальної громади складає 2326,2 га, а загальна чисельність населення зросла з 8322 осіб у 2021 р. до 8427 осіб станом на 1 січня 2023 р. унаслідок воєнних дій та переміщення населення з окупованих територій України. На сьогодні кількість внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) у громаді становить 315 осіб. Загальна чисельність працівників Новоборівської селищної ради станом на 1 січня 2023 р. наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Структура Новоборівської селищної ради та загальна чисельність працівників станом на 01.01.2023 р.

№	Відділи та служби громади	Кількість працівників шт.од. (станом на 01.01.2023)
1	Керівництво	8
2	Відділ земельних ресурсів	2
3	Відділ архітектури, містобудування та комунального майна	2
4	Реєстраційний відділ	4
5	Відділ бухгалтерського обліку та звітності	2
6	Відділ-служба у справах дітей	2
7	Інші спеціалісти	5
8	Інші службовці	6
9	Обслуговуючий персонал	5
10	Фінансовий відділ Новоборівської селищної ради	4
11	Відділ освіти, культури, молоді та спорту Новоборівської селищної ради	4
12	Відділ соціального захисту та охорони здоров'я Новоборівської селищної ради	4
ВСЬОГО		48

Джерело: систематизовано автором за даними [4]

У 2022 році Новоборівська територіальна громада планувала розпочати нову стадію свого розвитку. Проте неспровоковане російське вторгнення на територію України, яке відбулося 24 лютого 2022 року, радикально змінило стратегічний план дій громади. Відтоді перед Новоборівською селищною територіальною громадою постало безліч нових викликів і завдань у контексті збереження місцевого господарства й бізнесу, захисту прав населення, зокрема ВПО, та функціонування громади під час воєнного стану. Ці нові обставини змінили

ті напрями розвитку громади, які ще на початку 2022 року були пріоритетними, та стан її матеріальної і фінансової основи, яку складають наявне рухоме й нерухоме майно, доходи місцевого бюджету та інші кошти, земля, природні ресурси, що є у її власності.

Протягом 12 місяців 2022 року до бюджету громади надійшли доходи у загальній сумі 76 618,432 тис. грн з цієї суми 72 784,675 тис. грн склали доходи загального фонду, а 3 833,757 тис. грн – спеціального фонду. Дохідна частина спеціального фонду на 2022 рік складала 3 833,757 тис. грн (рис 1.).

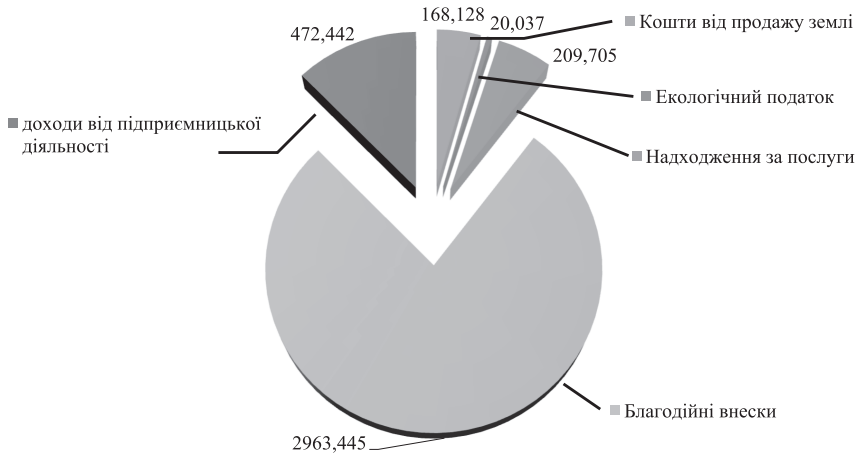

Рис. 1. Структура спеціального фонду селищного бюджету Новоборівської селищної територіальної громади, тис. грн. [6]

Враховуючи зміни податкового законодавства України в зв'язку із введенням воєнного стану і намаганням держави підтримати малий та середній бізнес, й, відповідно, зменшення ставки єдиного податку з 5% до 2%, добровільну сплату єдиного податку платниками 1 та 2 групи, зменшення обсягу міжбюджетних трансфертів із державного бюджету через воєнний стан у 2022 році, дохідна частина загального фонду бюджету Новоборівської громади була виконана на 100,04%. Проте у порівнянні з аналогічним періодом 2021 року надходження зменшились на 9 444,931 тис. грн або на 11%. У 2022 році видатки бюджету територіальної громади на захищені статті видатків склали 62 538,69 тис. грн, що становить 93% від загального фонду бюджету громади (рис. 2).

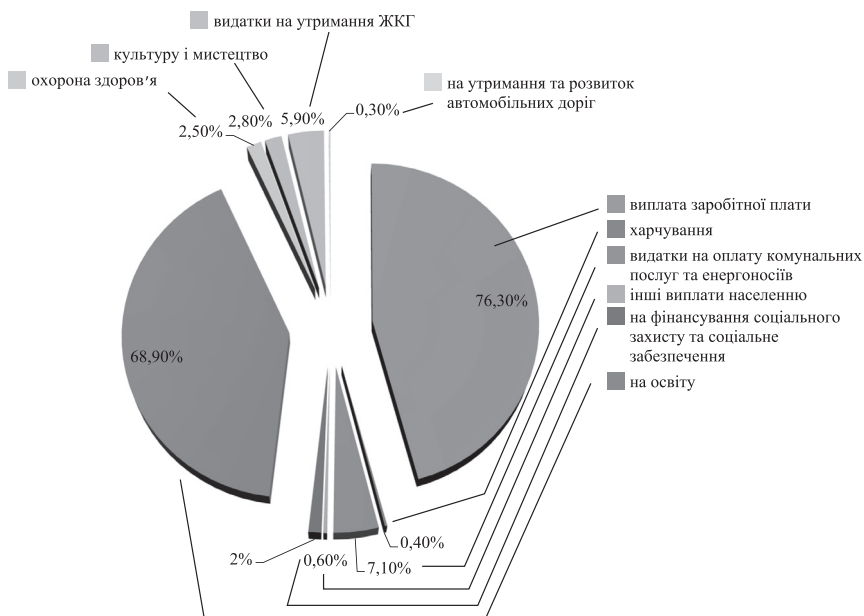

Рис. 2. Структура видатків на захищені статті Новоборівської селищної територіальної громади, тис. грн. [6]

Отже, результати аналізу видатків, представлених на рис. 2, свідчать, що Новоборівська селищна територіальна громада зосереджує свої зусилля на соціальному захисті та соціальному забезпеченні населення і розвитку послуг у сфері освіти. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 590 від 9 червня 2022 р. [5], прийнятої у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні, капітальні витрати були виключені з бюджету й можливості розвитку господарства громади були обмежені.

Загальні характеристики становища Новоборівської селищної територіальної громади відображають бюджетну ситуацію та пріоритети витрат на 2022 рік, а також демонструє обмеження, що впливають на розвиток громади через воєнний стан і війну.

Обмеження, які впливають на стан розвитку Новоборівської селищної територіальної громади, є такими:

1. Черговість платежів: положення згаданої урядової постанови встановлюють черговість платежів, що може призвести до затримок у реалізації певних проектів або виконанні зобов'язань перед суб'єктами господарювання – постачальниками товарів і послуг.

2. Відсутність можливості проведення капітальних видатків: згадана постанова КМУ обмежує можливість проведення капітальних видатків, що може перешкоджати реалізації органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання проектів інфраструктурного розвитку, будівництва та модернізації об'єктів, які були заплановані для покращення умов життя населення та розвитку територіальної громади в цілому.

Ці обмеження можуть вплинути на здатність фінансувати проекти, забезпечити якісні комунальні послуги, забезпечувати функціонування та розвиток сфер зайнятості, освіти, охорони здоров'я та інших сфер, які забезпечують гарантії реалізації соціально-економічних прав мешканців громади, підтримку місцевого бізнесу та інститутів громадянського суспільства.

Наступним етапом дослідження є аналіз організаційної структури Новоборівської селищної територіальної громади. Організаційно-управлінська структура територіальної громади має значний вплив на ефективність її функціонування. Організаційно-управлінська структура визначає те, як здійснюється управління різними аспектами життя й діяльності громади, включаючи процеси прийняття рішень, виконання виконавчих функцій, розподіл ресурсів, забезпечення реалізації та захист всіх конституційних прав мешканців територіальної громади тощо.

Одним із важливих принципів здійснення місцевого самоврядування в Україні є підзвітність та відповідальність їх органів і посадових осіб перед територіальними громадами (ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування»). Коли у громаді встановлено чіткі й прозорі механізми участі громадян у процесі прийняття рішень, це сприяє створенню довіри між органами місцевої влади та населенням, залученню громадськості й суб'єктів господарювання до прийняття рішень, які відповідають їхнім потребам та інтересам. Окрім того, відповідальна управлінська структура забезпечує ефективне виконання рішень і надання якісних комунальних, адміністративних і соціальних послуг громаді. Відкритість, підзвітність і відповідальність органів місцевої влади є запорукою заснованого на правах людини підходу, що є основою сталого розвитку.

На рис. 3 представлено чинну організаційно-управлінську структуру Новоборівської селищної територіальної громади.

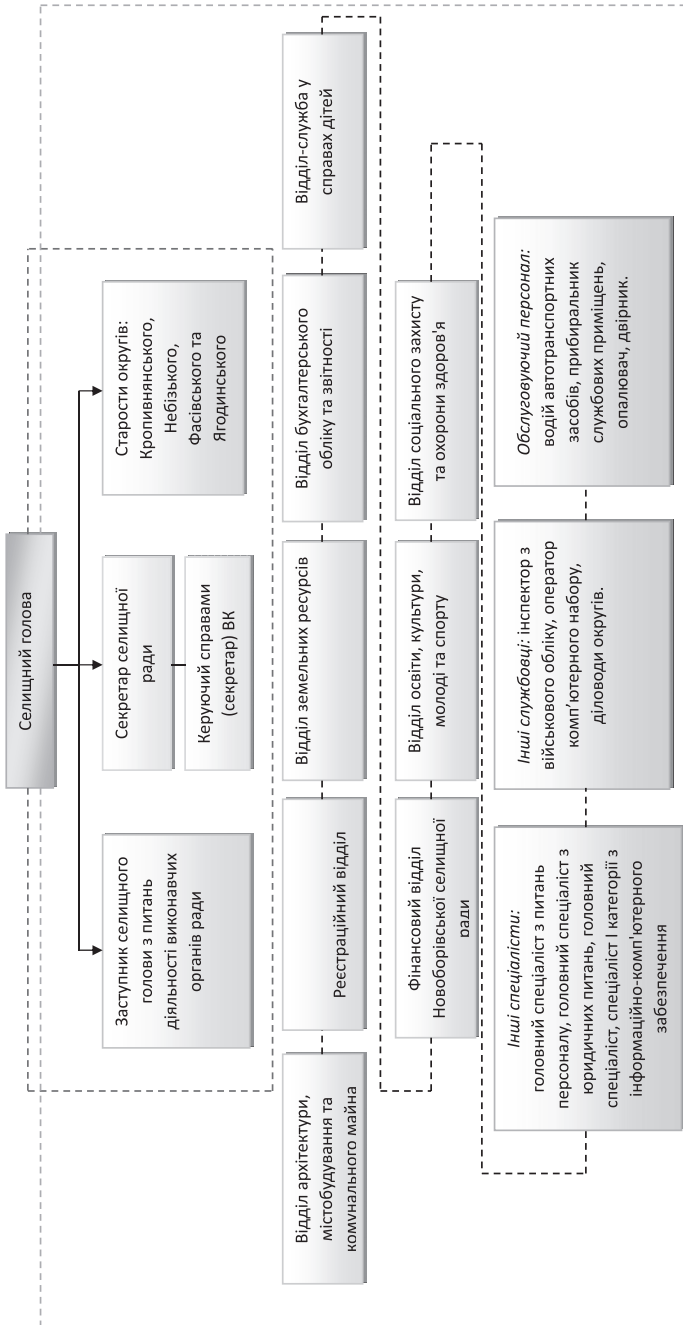

Рис. 3. Організаційно-управлінська структура Новоборівської селищної територіальної громади
Джерело: складено автором за даними [6].

Аналіз представленої організаційно-управлінської структури Новоборівської селищної територіальної громади дозволив виділити наступні проблеми та недоліки:

1. Надмірна кількість штатних одиниць.
2. Непослідовна структура.
3. Нерівномірний розподіл ресурсів.
4. Відсутність спеціалізованих підрозділів.
5. Недостатня залученість спільноти громади.

Для вирішення цих проблем і недоліків може бути корисним проведення оновлення організаційної структури громади. Це може включати розгляд питання про зміни кількості штатних одиниць, упорядкування структури за функціональними зв'язками та включення спеціалізованих підрозділів, ін. Основним завданням системи управління Новоборівської селищної територіальної громади є певні дії кожної підсистеми організаційної структури, а також забезпечення реалізації різноманітних цілей за допомогою зворотного зв'язку. За сучасних умов при формуванні організаційних структур недоцільно використовувати лише функціональну орієнтацію та статистичні методи дослідження. Громаді доцільно використовувати метод систематичних цілей, в якому система цілей є одним із головних чинників формування організаційної структури.

У ході аналізу організаційно-управлінської структури органів управління Новоборівської селищної територіальної громади виявлено наступні проблеми координації та комунікації між підрозділами:

1. Обмежений потік інформації.
2. Відсутність чітких механізмів комунікації.
3. Незрозумілі ролі та відповідальність.
4. Відсутність ефективного каналу зворотного зв'язку.

Для вирішення цих проблем пропонуємо наступні заходи з удосконалення діяльності організаційної структури Новоборівської селищної територіальної громади та її діяльності (рис. 4.)

Навички комунікації є важливими для працівників органу місцевого самоврядування і їх необхідно здобувати, удосконалювати й розвивати. Форма зв'язку Новоборівської селищної територіальної громади визначає канали комунікації. Вибір відповідного каналу комунікації є ключовою умовою впливу повідомлення органу місцевого самовря-

дування на громадськість – повідомлення має бути зрозумілим та доступним для всіх учасників комунікаційного процесу та транслювати результати діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення потреб і прав населення громади.

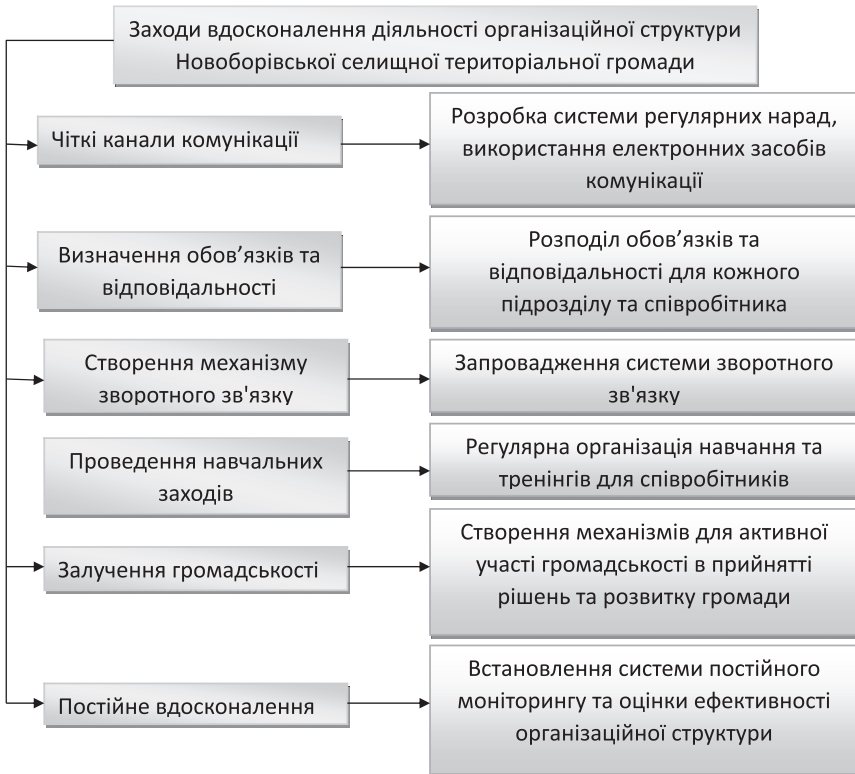

Рис. 4. Заходи вдосконалення діяльності організаційної структури Новоборівської селищної територіальної громади

Джерело: складено автором.

Висновок. У цій науковій роботі було розглянуто різні аспекти, пов'язані з організаційною структурою та функціонуванням Новоборівської селищної територіальної громади Житомирського району Житомирської області. Було визначено основні проблеми, що виникають у зв'язку із поточною структурою органу місцевого самоврядування. Такими проблемами, зокрема, є недостатня прозорість і відкритість процесів прийняття рішень, недостатня взаємодія та координація між різними рівнями управління, а

також відсутність ефективних механізмів контролю та відповідальності, що заважає органу місцевого самоврядування забезпечувати повною мірою потреби та права мешканців громади, взаємодіяти з місцевим бізнесом, який здатний створити робочі місця для населення та платити місцеві податки й збори, та залучати внутрішні й закордонні інвестиції для розвитку цієї територіальної громади під час війни.

Також у процесі дослідження розглянуті можливі шляхи удосконалення діяльності організаційної структури органу місцевого самоврядування Новоборівської селищної територіальної громади. Наприклад, це – впровадження інформаційних технологій для поліпшення комунікації та взаємодії, раціоналізація процесу прийняття рішень, посилення контролю та відповідальності, що необхідно для забезпечення виконання завдань місцевого самоврядування з представництва інтересів та забезпечення реалізації прав людини.

Результати дослідження можуть бути використані в практичній роботі органів місцевого самоврядування та сприяти розвитку громад з урахуванням потреб населення у поточний час.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%d0%b2%d1%80#text>
3. Заблодська І.В., Гречана С.І. Методичні підходи щодо ідентифікації об'єднаних територіальних громад. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 5–14.
4. Новоборівська громада. URL: <https://novoborivska-gromada.gov.ua/>
5. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>
6. Житомирська обласна військова адміністрація. URL: <https://oda.zht.gov.ua>

Катерина ЧЕРНИШЕНКО,
здобувачка вищої освіти
Факультету міжнародної торгівлі та права,
Державний торговельно-економічний університет

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Вступ. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту в поєднанні з бурхливим зростанням можливостей збору та обробки даних створив нову групу ризиків у сфері захисту персональних даних і прав людини. Технологічні досягнення науки і захист фундаментальних прав людини стикаються з численними викликами в результаті конвергенції штучного інтелекту і персональних даних. Існує занепокоєння щодо можливості проявів упередженості, дискримінації та порушення приватності у зв'язку з використанням штучного інтелекту, оскільки його системи покладаються на великі масиви даних для прийняття рішень у все більшій кількості застосувань. Персональна інформація про людей стає вразливою до неправомірного використання щойно вона потрапляє до цифрових платформ і додатків на основі штучного інтелекту, що викликає стурбованість щодо підзвітності, прозорості та загального захисту прав людини в цифрову епоху.

Проблема вимагає критичного аналізу етичної, нормативно-правової бази стосовно захисту персональних даних у контексті використання штучного інтелекту. Крім того, важливо наголосити на необхідності забезпечення балансу між захистом приватного життя та гідності людей і використанням трансформаційного потенціалу штучного інтелекту для суспільного зростання. Для того, щоб забезпечити дотримання, повагу та захист прав людини у контексті зростання практики обробки даних на основі штучного інтелекту, це складне питання вимагає комплексного підходу, який включає в себе правові зміни, технологічні гарантії та етичні міркування.

Слід зазначити, що системи штучного інтелекту ще не були предметом комплексних досліджень вітчизняних науковців. Проте окремі його сфери у своїх роботах висвітлювали Косілова О., Солодовнікова Х., Предместніков О., Ярмолук О. Цей відносно новий напрям су-

спільних відносин у своїх роботах також досліджували Раденкович М., Джонс К., Ружич Н. та інші.

Метою цього дослідження є комплексне вивчення та аналіз складного взаємозв'язку між реалізацією та захистом прав людини й сферою захисту персональних даних у контексті використання штучного інтелекту (ШІ). Це дослідження має на меті висвітлити, яким чином практика обробки даних на основі штучного інтелекту впливає на фундаментальні права людини, зокрема на приватність, недоторканність приватного життя та захист персональних даних.

Для досягнення поставленої мети виокремлено такі завдання: 1) дослідити поточний стан практики обробки персональних даних на основі ШІ та їхній вплив на права людини; 2) проаналізувати проблеми й труднощі, пов'язані з використанням штучного інтелекту для захисту персональних даних; 3) оцінити ефективність чинної нормативно-правової бази для штучного інтелекту та захисту персональних даних на національному та міжнародному рівнях.

Виклад змісту дослідження. В епоху стрімкого технологічного прогресу перетин прав людини та штучного інтелекту став критично важливим й багатограним викликом. В основі цього складного питання лежить реалізація та захист прав людини у сфері захисту персональних даних. Оскільки системи штучного інтелекту дедалі більше інтегруються в наше повсякденне життя, вони мають величезну владу над використанням персональних даних, потенційно впливаючи на конфіденційність, автономію та основоположні свободи людини. Така зміна парадигми вимагає всебічного вивчення того, як дотримуватись і захистити права та гідність людей у цифрову епоху.

Перші проблеми, пов'язані із захистом прав людини у зв'язку зі штучним інтелектом, почали виникати на початку 2010-х років, коли технології ШІ набули популярності й почали впливати на різні аспекти життя суспільства. Ці питання насамперед стосувалися приватності, упередженого ставлення та дискримінації. Один із перших знакових випадків був пов'язаний із компанією Google та її проектом Street View [1, с.2]. У 2010 році було виявлено, що Google ненавмисно збирав персональні дані з незахищених мереж Wi-Fi під час зйомки зображень для свого сервісу Street View. Цей збір даних, включаючи електронні адреси та паролі, викликав значне занепокоєння щодо конфіденційності та призвів до розслідувань з боку регуляторних органів у багатьох країнах. Компанія Google визнала проблему і співпрацювала з

органами влади, щоб видалити зібрані дані. Цей інцидент продемонстрував, що технології на основі штучного інтелекту можуть порушувати приватне життя людей, що призвело до посилення уваги та дискусій щодо захисту даних і згоди на їх використання. Інший помітний випадок стосувався технології розпізнавання облич і її потенціалу для упередженості та дискримінації. У 2018 році було виявлено, що системи розпізнавання облич, розроблені такими компаніями, як IBM, Microsoft і Amazon, демонструють упередженість, особливо в показниках точності для різних расових і гендерних груп (рис.1). Ці упередження викликали занепокоєння щодо потенціалу систем штучного інтелекту увічнювати дискримінацію та порушувати права на рівне ставлення та недискримінацію. У відповідь компанії почали працювати над підвищенням точності та справедливості своїх алгоритмів розпізнавання облич, а деякі, як-от IBM, навіть вирішили припинити або обмежити свою діяльність, пов'язану з розпізнаванням облич.

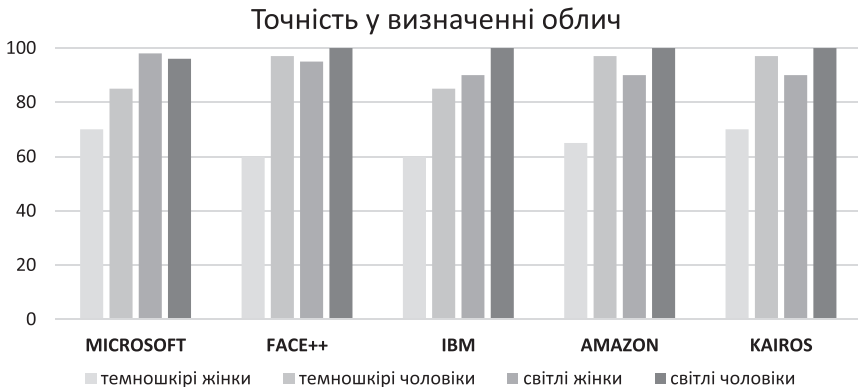

Рис. 1. Розпізнавання облич штучним інтелектом залежно від кольору шкіри і статі користувача у 2018 р.

Джерело: удосконалено автором на основі [2, с. 3].

В обох випадках проблеми, пов'язані із захистом прав людини, виникли через те, що технології штучного інтелекту впроваджувалися без належних гарантій та етичних міркувань. Однак ці інциденти сприяли підвищенню обізнаності та дискусіям щодо етики штучного інтелекту, а також призвели до того, що компанії почали вживати заходів для вирішення цих проблем. Хоча не всі проблеми були повністю вирішені, їх виявлення та зусилля щодо їх подолання слугують прикладом того, як перші виклики, пов'язані зі штучним інтелектом і правами людини, стимулювали зусилля,

спрямовані на вдосконалення технологій і нормативно-правової бази для кращого захисту прав людини в епоху штучного інтелекту.

Важко визначити, яка країна першою звернула увагу на питання прав людини в контексті використання штучного інтелекту, оскільки усвідомлення цих проблем поступово розвивалося в міжнародному масштабі. Однак кілька країн і міжнародних організацій стали першопрохідцями у вирішенні питань прав людини, пов'язаних зі штучним інтелектом [3, с. 15]. Зокрема, Канада відома своїми ранніми зусиллями в цій сфері. У 2018 році вона прийняла Монреальську декларацію, яка закликає до розробки етичних стандартів дослідження та використання штучного інтелекту з урахуванням прав людини. Вона активно співпрацює з такими країнами, як США, Велика Британія та Німеччина, у рамках різних програм співробітництва, включаючи спільні дослідницькі ініціативи, політичні діалоги та платформи для обміну технологіями. Крім того, вона співпрацює з такими міжнародними організаціями, як Організація Об'єднаних Націй і ЮНЕСКО, щоб виступати за впровадження принципів прав людини в практику штучного інтелекту, беручи участь у робочих групах і підтримуючи розробку глобальних керівних принципів, спрямованих на забезпечення дотримання і захист прав людини, використовуючи технології штучного інтелекту.

Україна у свою чергу запровадила концепцію [3] розвитку штучного інтелекту в Україні лише у 2021 році у відповідному Законі України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». Розробка такої концепції є значним кроком на шляху до врегулювання питань розробки та впровадження технологій штучного інтелекту в Україні. Однак у цьому контексті є певні занепокоєння [4, с. 58] щодо захисту прав людини. Одним із них є потенційна відсутність ясності щодо того, як системи штучного інтелекту нестимуть відповідальність за рішення, які можуть вплинути на права людини. Без надійних механізмів підзвітності існує ризик [5, с. 301; 6, с. 75] того, що застосування штучного інтелекту може ненавмисно порушити такі фундаментальні права, як право на приватність, свободу вираження поглядів і недискримінацію.

Крім того, законодавство може не забезпечувати належних гарантій проти упереджених алгоритмів або дискримінаційних результатів. Системи штучного інтелекту часто навчаються на історичних даних, які можуть містити упередженість. Якщо ці упередження не будуть усунуті, застосування штучного інтелекту може увічнити або навіть посилити існуючу соціальну нерівність у суспільстві. Крім того, законодавство має містити положення щодо прозорості та класифікації систем

штучного інтелекту. Відсутність прозорості може обмежити здатність людей розуміти, оскаржувати або домагатися відшкодування за рішення, ухвалені системами штучного інтелекту, які впливають на них. Позитивним моментом є те, що ініціатива України розробити правову базу щодо використання штучного інтелекту демонструє далекоглядний підхід до управління технологіями.

У Європі однією з важливих ініціатив, спрямованих на регулювання захисту персональних даних у зв'язку з використанням штучного інтелекту, є Загальний регламент про захист даних (далі GDPR) [6, с. 4]. GDPR, впроваджений у 2018 році, є всеосяжною системою захисту даних, яка застосовується в усіх країнах-членах Європейського Союзу (далі ЄС) і має значний вплив на те, як технології штучного інтелекту обробляють персональні дані. GDPR успішно встановив високі стандарти захисту даних і права на недоторканність приватного життя, забезпечивши громадянам більший контроль над використанням їхньої персональної інформації, коли вона обробляється системами штучного інтелекту. Він також встановив суворі вимоги до прозорості, згоди та мінімізації даних, що є важливими принципами захисту прав людини.

Ще одна помітна європейська ініціатива стосується нормативно-правового акта про штучний інтелект, запропонованого Європейською Комісією у червні 2023 року [7, с.8]. Ця законодавча пропозиція спрямована на регулювання систем штучного інтелекту, в тому числі тих, що використовуються для обробки даних з метою забезпечення дотримання ними основоположних прав і цінностей. Розроблений текст акта визначає конкретні вимоги до систем штучного інтелекту з високим ступенем ризику, включаючи надійні заходи захисту даних, зобов'язання щодо прозорості та нагляду з боку людини. Ця пропозиція має потенціал для подальшого посилення захисту прав людини в контексті використання штучного інтелекту.

Однак ці європейські ініціативи зіткнулися з деякими проблемами [8, с. 62-73; 9, с.4; 10, с. 15]. Однією з ключових проблем є складність ефективного регулювання систем штучного інтелекту за одночасного стимулювання інновацій. Досягнення правильного балансу між захистом прав людини та просуванням технологічного прогресу є непростим завданням. Окрім того, складним завданням виявилось забезпечення послідовного дотримання законодавства в усіх державах-членах ЄС, оскільки деякі з них можуть по-різному інтерпретувати та впроваджувати ці норми. Також, оскільки технології штучного інтелекту продовжують розвиватися, існує постійна потреба в адаптації та оновленні нормативно-правової бази

для вирішення нових проблем і ризиків, що вимагає значних ресурсів і гнучкості з боку регуляторних органів всіх держав-членів ЄС. Міжнародне співробітництво та гармонізація нормативно-правових актів у сфері штучного інтелекту необхідні для вирішення проблеми глобального характеру щодо розробки та впровадження штучного інтелекту, і досягнення цього може бути складним процесом [11, с. 15-18].

Крім іншого, однією з ключових проблем є необізнаність населення у цьому питанні та складність механізмів управління персональними даними для користувача. Навіть у свіжій «Дорожній карті з регулювання штучного інтелекту в Україні», представленій Міністерством цифрової трансформації у 2023 році [12], випущено з уваги надзвичайно важливий аспект - відповідно до принципів GDPR [13] усі користувачі мають «право бути забутими». Більшість користувачів не задумується про кількість даних, які вони передають у руки корпораціям, та про потенційну небезпеку, яку ці дані несуть. Процес видалення персональних даних користувача нині є навмисно ускладненим корпораціями, які володіють технологіями. Так, наприклад, щоб видалити свої дані з баз соціальної мережі «TikTok», які використовують чимало технологій штучного інтелекту для інтеграції численної кількості відео-фільтрів, користувачу необхідно оформити щонайменше 3 заявки та очікувати 14 днів на відповідь.

Для вирішення цих проблем необхідно проводити масові освітні кампанії з підвищення кіберграмотності серед населення та спрощення процедур контролю за переданими даними зі сторони користувача. Хорошим прикладом можна вважати діяльність компанії «Google», яка дає можливість користувачам видалити персональні дані у кілька простих рухів всього на одній вебсторінці [14]. Впровадження таких простих для розуміння механізмів управління персональними даними є одним із ключових кроків у забезпеченні реалізації та захисту прав людини у зв'язку з використанням штучного інтелекту.

Висновок. Реалізація та захист прав людини в контексті захисту персональних даних у зв'язку з використанням штучного інтелекту є ключовими питаннями в цифрову епоху. Європейські ініціативи, такі як GDPR та ухвалені в Україні Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні та «Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні», досягли значних успіхів у створенні рамок для захисту приватного життя й фундаментальних прав людини, коли мова йде про системи штучного інтелекту. Ці нормативні акти встановлюють високі стандарти прозорості, згоди та підзвітності, підкреслюючи важливість досягнення балансу між технологічним прогресом і захистом прав людини. На противагу цьому,

хоча зусилля України з розробки нормативно-правових актів у сфері штучного інтелекту є позитивним кроком уперед, існує потреба в усуненні потенційних недоліків у сфері підзвітності, прозорості та боротьби з упередженістю в системах штучного інтелекту. Зрештою, світова спільнота повинна працювати разом над створенням узгоджених, адаптивних і гармонізованих на міжнародному рівні рамок, щоби технології штучного інтелекту слугували інструментом прогресу, дотримуючись водночас основоположних прав людини.

Список використаних джерел

1. Smith M. Google Street View gets peek inside Sheffield university buildings. *The Guardian*. (2013) URL: <https://www.theguardian.com/technology/the-northerner/2013/may/03/google-street-view-sheffield-university>.
2. Najibi A. Racial discrimination in face recognition technology. *Science in the news*. (2022) URL: <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2020/racial-discrimination-in-face-recognition-technology/>.
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>
4. Косілова О.І., Солодовнікова Х.К. Права і свободи людини і громадянина VS Штучний інтелект: проблемні аспекти. *Інформація і право*. № 4 (35). 2020. С. 56-66.
5. Предместніков О., Ярмолюк О. Проблеми захисту прав людини в епоху штучного інтелекту та машинного навчання. *Scientific Collection «InterConf»*, (156). 2023. С. 285-291.
6. Schulz W. Algorithms and human rights. (2017) Council of Europe study. № 12. С. 11–26. URL: <https://rm.coe.int/algorithms-and-human-rights-enrev/16807956b5>.
7. Ruzic N. Data protection and artificial intelligence: challenges and opportunities at the intersection. Tirana : OSCE Presence in Albania, 2022. 81 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/c/536548.pdf>
8. Radenkovic M. Human rights in the implementation of artificial intelligence. Serbia: University of Belgrade, 2023. 234 p.
9. Jones K. Artificial intelligence governance and human rights. Policy brief. Stockholm: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, 2022. 40 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/01/ai-governance-and-human-rights>

10. Special instructions on compliance with the principles and rights governing the protection of personal data in artificial intelligence projects. Ciudad Juárez: Ibero-American Data Protection Network, 2019. 40 p. URL: <https://www.redipd.org/sites/default/files/2020-02/guide-specific-guidelines-ai-projects.pdf>.
11. Bekkoenova A. The impact of digital technology on human rights in Europe and Central Asia. Istanbul: United Nations Development Programme Istanbul Regional Hub, 2022. 25 p. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/The%20Impact%20of%20Digital%20Technology%20on%20Human%20Rights%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf>
12. Міністерство цифрової трансформації України. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. (2023). 10 с. URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Дорожня_карта_з_регулювання_ШІ_в_Україні_compressed.pdf.
13. General data protection regulation (EU) 2016/679. Official edition. URL: <https://gdpr-info.eu/>
14. Як видалити дані з акаунту Google? Google.com. URL: <https://myactivity.google.com/myactivity>.

Владислав КУЗНЕЦОВ,
здобувач вищої освіти Інженерного
навчально-наукового інституту імені Ю.М. Потєбні,
Запорізький національний університет

ПРОЦЕСИ ДІДЖИТАЦІЗАЦІЇ В ПІДПРИЄМНИЦТВІ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Вступ. На сучасному етапі свого розвитку суспільство досягло значного науково-технічного прогресу, особливо у сфері цифрових та інформаційних технологій, що поступово впроваджуються в різних сферах діяльності людини, в тому числі й в економічній. «Діджиталізація» («цифровізація») – це процес, під час якого інформація в графічній, звуковій чи текстовій формах трансформується в цифровий варіант, що є зрозумілим сучасним гаджетам. На сьогодні цей процес стає тим механізмом, що підвищує ефективність та мобільність різних сфер економіки, зокрема, забезпечує оптимізацію бізнес-процесів підприємств і появу нових комунікаційних каналів з клієнтом, змінює методи зберігання та обробки даних. Діджитал-процеси мають важливе значення для вітчизняної економіки, тому що дають змогу трансформувати її галузі в більш прогресивні та оптимізувати сфери цифрових інновацій, цифрових прав людини навіть в умовах агресивної війни Російської Федерації (далі РФ) проти України.

Поява та розвиток таких цифрових технологій як: Інтернет речей (IoT), роботизація, Blockchain, штучний інтелект (ШІ), Big Data, біометричні, безпаперові та адитивні технології (3D-друк), машинне навчання, хмарні та туманні обчислення, цифрові платформи, хмарне середовище, BIM-технології, створили нові можливості для передачі, обробки та збереження інформації, значно видозмінили спілкування людей та умови їх роботи на підприємствах, вдосконалили системи захисту даних в кіберпросторі.

Такий динамічний технологічний розвиток підняв питання інформаційної безпеки людини та її прав в глобальній мережі, оскільки забезпечення недоторканності персональних даних особи, підприємства в інформаційному просторі потребує нового підходу щодо контролю, збору та обробки даних, усунення й виправлення наслідків кібератак та вдосконалення систем захисту програмного забезпечення (далі ПЗ). Особливо гостро

ця проблема прослідковується з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Отже, невідкладною та актуальною складовою розвитку сьогоденішнього інформаційного суспільства є трансформація економічних процесів у цифрову форму в умовах воєнного стану та формування рекомендацій розвитку українського підприємництва в рамках діджиталізації, що насамперед пов'язано з науково-технічним прогресом та безпековою ситуацією в Україні, й, в цілому, із забезпеченням прав людини.

Розвиток інформаційних і цифрових технологій та їх вплив на економічну сферу та права людини призвели до появи значного числа робіт таких зарубіжних вчених, як: Д. Тапскотт, Н. Негропонте, Т. Мезенбург, Дж. Блумберг, Ж.-П. Клерк, та таких вітчизняних дослідників, як: О. Гудзь, Г. Жосан, О. Абакуменко, О. Грибіненко, Л. Лігоненко [1, с. 89], Т. Батракова, О. Іванкевич, Л. Федулова [2, с. 2]. У 1995 р. Д. Тапскотт ввів термін «цифрова економіка», а вчений Н. Негропонте – термін «діджитал-економіка». Науковиця Г. Жосан приділила увагу визначенню поняття «діджиталізація», дослідила основні напрями розвитку та місце України у цьому світовому процесі [3]. О. Гудзь, С. Федюнін, В. Щербина розглядали діджитал-процеси й забезпечення ними конкурентних переваг підприємств [4]. Регулюванню правовідносин в кіберпросторі присвячені праці І. Брауна, В. Дрейка, Р. Йоргенсена, К. Расерока. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки вивчали В. Гурковський, Б. Кормич, В. Настюк, М. Швець. Сутність, класифікацію та ефективність застосування інформаційних прав в Україні досліджували І. Арістова, Б. Кормич, Т. Костецька, А. Марущак [5, с. 151]. Дослідники В. Настюк та В. Белевцева досліджували особливості правового механізму забезпечення інформаційних прав і свобод людини в нашій державі [6], тоді як В. Арістова висвітлювала роль інформаційного права та інформаційного законодавства у процесах розбудови правової держави в Україні, адаптації національної системи права до правових стандартів ЄС [7].

Згаданими вище та іншими науковцями було зроблено значний внесок у вивчення цифрових трансформацій різного роду даних та їх захисту. Але процеси діджиталізації в українському підприємстві як основа забезпечення прав людини в умовах війни предметом окремого дослідження не стали. Тому розгляд саме цього аспекту і є *метою* нашої роботи.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: охарактеризувати процеси діджиталізації в Україні на сучасному етапі розвитку, включаючи умови воєнного стану; проаналізувати можливості

розвитку процесів діджиталізації, умови для їх впровадження та способи захисту персональних даних людини, підприємства в кіберпросторі; запропонувати практичні рекомендації щодо розвитку діджитал-процесів в Україні як основи забезпечення прав людини в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. «Діджиталізація» являє собою процес, у ході якого інформація, що була у текстовій, графічній чи звуковій формах переформатовується у цифровий варіант. Ураховуючи науково-технічний прогрес, можна зазначити, що такі процеси стають запорукою справжньої «цифрової революції» або «діджитал-революції», тому що дають змогу внести інноваційні коригування в роботу підприємств, вдосконалювати процеси передавання, опрацювання, збереження та захисту даних, створювати та впроваджувати такі напрями як е-бізнес та е-комерція (онлайн-кредитування, смарт-логістика, використання в обігу електронних грошей, покращення цифрових навичок громадян) тощо.

Діджиталізація має свою структуру, її суб'єктами, зокрема, виступають держава, підприємства, фізичні особи та фізичні особи - підприємці (далі ФОП). Об'єктом є їх діяльність: сільськогосподарське виробництво, промисловість, торгівля, фінансова діяльність тощо [8, с. 7-8]. Зазначимо, що діджитал-процеси є характерними для сфер української економіки, зокрема, їх запровадження в умовах воєнного стану стало рушієм, що підтримав економічну сферу та продовжив розвивати бізнес (рис. 1).

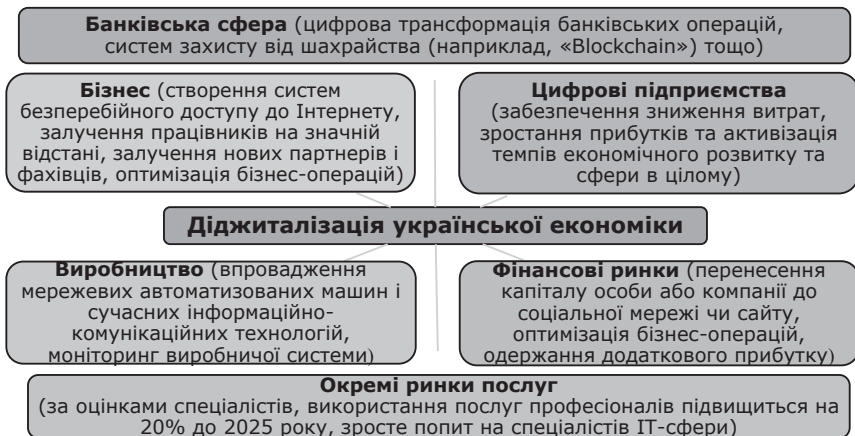

Рисунок 1. Діджиталізація української економіки

Джерело: узагальнено автором на основі [8, с. 9-10].

Громадяни, які вимушено покинули Україну, мали змогу за кордоном працювати «віддалено» з українськими компаніями завдяки додаткам GoToMeeting, Google Meet, Webex, Skype, Zoom у вигляді відеоконференцій та за допомогою ПЗ від компаній Microsoft (Word, Excel, PowerPoint) чи SoftMaker (TextMaker, PlanMaker) тощо, що дало змогу підприємствам не зазнати збитків, забезпечити працівників і знайти нових партнерів та фахівців.

У 2020 році Уряд України запровадив електронний застосунок «Дія», який поєднує мобільний додаток та портал державних послуг, що дозволяє отримати заяву про шлюб, документи для новонародженої дитини, субсидії, пенсії, відкрити ФОП, зберегти посвідчення особи, квівід-сертифікат, водійське посвідчення, закордонний паспорт. Через «Дію» можна отримати допомогу, донатити на ЗСУ, реєструвати пошкоджене майно для компенсації збитків, дізнатися інформацію про пункти незламності тощо. Також Україна має електронну систему державних закупівель «Prozorro» і запровадила систему для продажу державного майна – «Prozorro.Sale», де проходять аукціони з приватизації, оренди майна чи земельних ділянок. З початком повномасштабної війни ці системи не припиняли функціонувати, але, щоб зберегти критично важливі дані, їх було розміщено у приватних хмарах GigaCloud [9].

На основі власного досвіду, можемо зазначити, що діджиталізація дає змогу розвивати та підтримувати такий напрям як фріланс – робота, що виконується «віддалено», самостійно й за певну винагороду, наприклад, проведення онлайн-занять, вебінарів, здійснення онлайн-продажів чи покупок, написання програм тощо. Така робота приносить додатковий прибуток студентам, бізнесменам-початківцям, особам, яким безпечно працювати «на відстані».

Діджиталізація, як і будь-який процес, визначає перспективи, але й потребує забезпечення низки умов, необхідних для її реалізації (Табл. 1).

У період повномасштабної війни РФ проти України, фактично всі громадяни України перейшли в «онлайн-режим» в освіті, науці, бізнесі та інших сферах, щоб, по-перше, забезпечити власне життя, й, по-друге, продовжувати працювати та підтримувати економіку держави. Утім в умовах гібридної війни ворог завдає ударів і в кіберпросторі шляхом пропагування власних ідей та настроїв, влаштування кібератак, здійснення спроб злому офіційних сайтів органів державної влади та місцевого самоврядування, відслідковування листів, дзвінків, повідомлень, використання соціальної інженерії та фішингових сайтів з метою отримання певної інформації, кібертероризм тощо.

Таблиця 1

Перспективи та умови реалізації діджиталізації

Перспективи	Умови реалізації
<ul style="list-style-type: none"> • оптимізація бізнес-операцій та підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств; • робота з документацією (від збирання до перевірок) зводиться до мінімуму; • економія коштів, забезпечення підприємств від збитків, підвищення якості послуг; • спрощення комунікації з клієнтами та партнерами підприємства; • розширення ринків збуту; • підвищення продуктивності персоналу та спрощення комунікації між підрозділами; • розвиток та вдосконалення ІТ-сфери, зниження ризикованості, вдосконалення систем захисту ПЗ; • утворення нових професій та збільшення кількості робочих місць; • можливість впровадження крос-продажів. 	<ul style="list-style-type: none"> • потреба в безперебійному підключенні до інтернету; • необхідність великих затрат на інфраструктуру (ПЗ, комп'ютерне обладнання, безпекові заходи); • потреба у залученні висококваліфікованих працівників; • потреба значної кількості часу на впровадження у підприємницьку діяльність; • збільшення витрат на перепідготовку кадрів та навчання персоналу; • необхідність впровадження систем захисту від кібератак, викрадення чи спотворення даних; • потреба у правовому регулюванні сфери інформаційних та цифрових прав.

Джерело: Узагальнено автором на основі [8, с. 8-14; 10, с. 82-83].

Тому питання безпечного функціонування як суб'єктів господарювання, так і державної інституційно-правової інфраструктури в умовах загострення проблем щодо захисту даних є дуже важливою та гострою проблемою сьогодення [11, с. 162-163]. З метою захисту прав людини та інформації в умовах війни вважаємо за необхідне зазначити, що, особам, які надають відповідні послуги, суб'єктам господарювання, громадянам та іншим споживачам, необхідно:

- користуватися офіційними джерелами інформації, сторінками держслужбовців і органів місцевого самоврядування, читати тільки перевірені медіа-продукти;
- встановлювати додатки тільки з офіційних сервісів, використовувати складні паролі та двоетапну автентифікацію;
- створювати кабінети інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на підприємствах з метою перевірки відповідного облад-

- нання, ПЗ, систем захисту тощо, та за потреби їх очистка або перевстановлення;
- розвивати та втілювати аспекти, що вказані в Доктрині інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року [12];
 - вдосконалювати системи захисту інформації та розробляти методики щодо виявлення та усунення наслідків кібератак та інших кібернебезпек.

Сучасний розвиток України в рамках діджиталізації знаходиться на етапі створення та впровадження, і поки він не є цілком стабільним, оскільки потребує сталості процесів, спеціального оснащення (інноваційних технологій, відповідного ПЗ, належного нормативно-правового регулювання), фінансування та більшого залучення громадськості. Їй визначальна роль у цих процесах має належати органам державної влади й управління. Вже на сьогодні результати розвитку діджитал-процесів є доволі перспективними для майбутнього вдосконалення. На нашу думку, саме на рівні державних програм, задіявши виключні можливості впливу держави на суспільні процеси, слід впровадити такі рекомендації щодо розвитку України в рамках діджиталізації:

- співпраця України та її спеціалізованих організацій з усіма зацікавленими сторонами, особливо на європейському рівні, задля забезпечення національної кібербезпеки та кіберзахисту, переймання стандартів ЄС з метою забезпечення євроінтеграції України, зокрема, після приєднання нашої держави до програми «Цифрова Європа» (2021-2027) [13];
- використання принципів програми «Україна 2030e – країна з розвинутою цифровою економікою» [14];
- розвиток та впровадження цифрової трансформації послуг (е-декларация, е-акциз, е-комерція) у поступовому та стабільному вигляді, з дотримання усіх норм і правил, методик та виключень;
- розвиток концепцій інформаційних та цифрових прав, їх правового регулювання і відповідних форм покарання за порушення цих норм, залучення провідних спеціалістів до навчання та практикуму майбутніх фахівців;
- вдосконалення систем захисту від кібернебезпек та кібертероризму (нові версії антивірусів, брандмауерів), розвиток нових застосунків і програм;
- проведення різнобічної просвітницької політики у молодіжному середовищі, оскільки розуміння загроз знизить ризикованість та підвищить безпеку в інформаційному просторі;

- формування програми навчання громадян основам підприємництва та ведення бізнесу на базі навчальних закладів, зміцнення середовища кібербезпеки через освітянські, медійні, громадські ініціативи, впровадження курсів з медіаграмотності;
- створення академічних програм та освітянської інфраструктури для планової підготовки або перепідготовки кадрів під нові спеціальності;
- проведення кібертренінгів, майстер-класів, практикумів, симуляцій з метою аналізу навичок та здібностей громадян працювати в цій сфері.

Висновки. У результаті проведеного дослідження нами було:

- охарактеризовано розвиток України в рамках діджиталізації, зважаючи на такий аспект як повномасштабне вторгнення РФ на територію України (робота у «віддаленому режимі», розвиток малого та середнього бізнесу (наприклад, фрілансу));
- проаналізовано перспективи та умови щодо реалізації діджитал-процесів, розглянуто проблеми, пов'язані із захистом персональних даних, даних підприємства в інформаційному просторі;
- запропоновано практичні рекомендації щодо розвитку процесів діджиталізації як основи забезпечення прав людини в Україні з урахуванням їх можливостей та умов реалізації, а також науково-технологічного прогресу та сьогоdnішнього становища держави.

Список використаних джерел

1. Коробка С.В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2021. № 100. С. 88–95. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/17619> (дата звернення: 09.10.2023).
2. Яценко В.В. Діджиталізація – сучасний фактор розвитку бізнес-процесів. *Ефективна економіка*. 2022. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/202.pdf. (дата звернення: 12.10.2023).
3. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30, № 1(2). С. 44–52. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=ecan_2020_30_1\(2\)__8](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=ecan_2020_30_1(2)__8). (дата звернення: 15.10.2023).
4. Гудзь О.Є., Федюнін С.А., Щербина В.В. Діджиталізація, як конкурентна перевага підприємств. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 3. С. 18–24. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=ecan_2020_30_1\(2\)__8](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=ecan_2020_30_1(2)__8)

- T=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecmebi_2019_3_5.
(дата звернення: 15.10.2023).
5. Котерлін І.Б., Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав та свобод. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 150-155. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/25.pdf. (дата звернення: 15.10.2023).
 6. Настюк В.Я., Белєвцева В.В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 20-25. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/272653>. (дата звернення: 09.10.2023).
 7. Арістова І.В. Розбудова правової держави в Україні: правовий механізм забезпечення права на доступ до інформації в суспільстві знань. *Правова інформатика*. 2010. № 1. С. 3-13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pinform_2010_1_3. (дата звернення: 15.10.2023).
 8. Лапін А.В., Грінчук І.О., Оленюк Д.О. Діджиталізація економіки в Україні: сучасний стан та перспективи. *Ефективна економіка*. 2022. № 7. URL: https://www.researchgate.net/publication/362275211_DIDZITALIZACIA_EKONOMIKI_V_UKRAINI_SUCASNIJ_STAN_TA_PERSPEKTIVI. (дата звернення: 11.10.2023).
 9. Що таке діджиталізація та які переваги вона надає бізнесу. URL: <https://gigacloud.ua/blog/navchannja/scho-take-didzhitalizacija-ta-jaki-perevagi-vonana-dae-biznesu>. (дата звернення: 12.10.2023).
 10. Чупріна М.О., Бобошко Є.М. Переваги та недоліки діджиталізації бізнес-процесів підприємства. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: зб. тез. доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 квіт. 2023 р. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 82-83. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/279870>. (дата звернення: 12.10.2023).
 11. Мігус І.П., Коваль Я. С. Інноваційний розвиток підприємств в умовах діджиталізації економіки. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №2 (62). С. 159-165. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/418/447>. (дата звернення: 13.10.2023).
 12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. №47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. (дата звернення: 15.10.2023).
 13. Програма ЄС «Цифрова Європа» (2021-2027). URL: <https://business.diia.gov.ua/digital-europe-programme> (дата звернення: 21.10.2023).
 14. Український інститут майбутнього «Україна 2030e – країна з розвинутою цифровою економікою». URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (21.10.2023).

Андрій ОЛЕКСАНДРЕНКО,
здобувач вищої освіти Факультету економіки та менеджменту,
Сумський національний аграрний університет

ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ПІД ЧАС ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Вступ. Використання штучного інтелекту в сучасній діяльності підприємств є неабиякою революцією, яка має тенденцію домінування в бізнес-середовищі. Ця нова модель ведення бізнесу відкриває перед підприємствами можливості для автоматизації процесів, покращення процесу прийняття рішень і підвищення продуктивності. Проте разом із незаперечними перевагами, які приносить впровадження штучного інтелекту, з цим з'являються й нові виклики та ризики, пов'язані з дотриманням прав споживачів. Права споживачів є невід'ємною складовою системи прав людини у сучасному суспільстві, й вони заслуговують на повагу та захист також і у контексті використання штучного інтелекту. Все більше підприємств упроваджують штучний інтелект у своїй діяльності, що може вплинути на права споживачів у різних аспектах, включаючи закупівлі, обслуговування, персональні дані, інформаційну безпеку та багато інших сфер. Тому забезпечення дотримання та захисту прав споживачів у новому цифровому середовищі та бізнес діяльності стає актуальним завданням, яке потребує глибокого розуміння та розробки відповідних засадничих підходів, стратегій діяльності та правового регулювання.

Питанням щодо можливостей використання штучного інтелекту були присвячені наукові роботи Кузьомко В., Бурангулової В., Машлій Г., Мосій О., Пельчер М., а проблематику захисту прав споживачів досліджували Машиністова М., Траченко Л. та інші. Незважаючи на великий обсяг досліджень і публікацій, ці два напрями досліджень у сукупності потребують подальшого вивчення.

Метою роботи є дослідження засад дотримання прав споживачів під час використання штучного інтелекту в діяльності підприємства. У цьому контексті проаналізуємо основні виклики й можливості та розглянемо ключові підходи й рекомендації щодо забезпечення спра-

ведливого та етичного використання штучного інтелекту в інтересах споживачів і підприємств.

Виклад змісту дослідження. Права споживачів – це набір прав, які гарантуються особам, які придбають товари чи послуги для особистого використання, і призначені захищати їхні інтереси та забезпечити їм безпеку та задоволення від споживчого процесу. Права споживачів визнаються багатьма країнами і закріплюються міжнародними організаціями. В Україні з 1991 року діє Закон «Про захист прав споживачів» [1]. До основних прав споживачів прийнято відносити такі: 1) право на інформацію; 2) право на безпеку; 3) право на вибір; 4) право на задоволення потреб і придбання товару відповідно до умов договору; 5) право на представництво і участь у прийнятті рішень; 6) право на освіту і навчання у сфері прав споживачів; 7) право на подання скарг і судовий захист; 8) право на заборону надмірної реклами й оманливої інформації [2, с.127; 4, с. 50].

Штучний інтелект став незаперечною складовою сучасного бізнес-середовища і відкриває безліч можливостей і переваг для підприємств у покращенні ефективності й продуктивності, вдосконаленні прийнятті рішень та взаємодії з клієнтами й партнерами. Інструменти штучного інтелекту є різноманітними і можуть бути застосовані у різних сферах діяльності підприємства [3].

Основні етапи під час впровадження штучного інтелекту у діяльність підприємства представлено на рисунку 1.

Застосування штучного інтелекту в діяльності підприємства неможливо оцінити однозначно, адже воно має як позитивні, так і негативні сторони (таблиця 1). Незаперечні переваги супроводжуються ризиками та проблемами. Вкрай важливо розглянути ці аспекти та визначити найефективніший спосіб використання штучного інтелекту для досягнення бізнес-цілей підприємства.

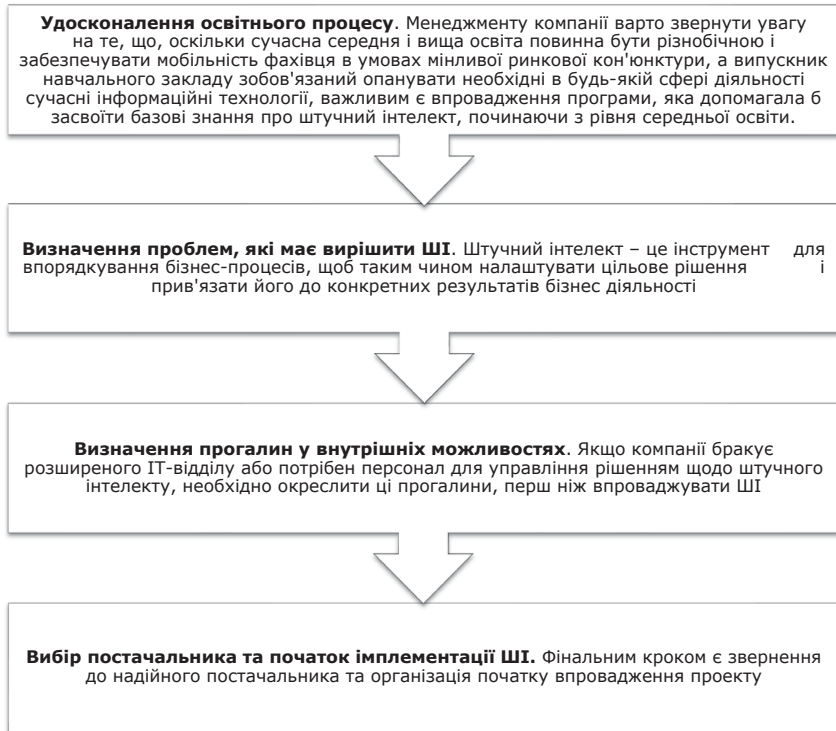

Рисунок 1. Етапи впровадження штучного інтелекту у діяльність підприємства

Джерело: власні дослідження автора

Таблиця 1

Переваги та недоліки використання штучного інтелекту у діяльності підприємства

Переваги	Недоліки
1. Підвищення продуктивності – штучний інтелект може автоматизувати виконання багатьох завдань і процесів, що дозволяє співробітникам зосереджуватися на більш важливих та творчих завданнях.	1. Втрати робочих місць – автоматизація виконання завдань може призвести до зменшення потреби в ручній праці, що може вплинути на потребу в робочих місцях.

2. Покращення прийняття рішень – аналітичні системи штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних і надавати цінну інформацію для прийняття стратегічних рішень.	2. Проблеми з безпекою і конфіденційністю – збільшення використання штучного інтелекту може призвести до зростання загрози у сфері кібербезпеки та порушення конфіденційності даних підприємства та персональних даних споживачів.
3. Підвищення якості продукції та послуг – штучний інтелект може допомогти виявити і усунути дефекти в реальному часі, що призводить до покращення якості продукції та задоволення потреб клієнтів.	3. Вартість інтеграції та обслуговування – розробка, впровадження та підтримка систем штучного інтелекту може бути дорогими, особливо для малих підприємств.
4. Підвищення конкурентоспроможності – підприємства, які активно використовують штучний інтелект, можуть бути більш конкурентоспроможними на ринку завдяки швидкій реакції на зміни і оптимізації виробництва.	4. Навчання персоналу – навчання персоналу використанню штучного інтелекту може вимагати часу та ресурсів.
5. Персоналізація продуктів і послуг – штучний інтелект допомагає адаптувати продукти і послуги до індивідуальних потреб клієнтів, що підвищує рівень їхнього задоволення товарами і послугами.	5. Залежність від технологій – підприємства можуть стати залежними від штучного інтелекту, і це може призвести до проблем у випадку відмови або несправності систем.
-	6. Етичні питання – використання штучного інтелекту може породжувати етичні питання, особливо в контексті використання персональних даних та прийняття автономних рішень.

Джерело: власні дослідження автора.

Під час використання підприємствами штучного інтелекту потенційно можуть виникати різноманітні проблеми і порушення прав споживачів у різних сферах. Серед вагомих проблем, на думку фахівців, слід виділити такі:

1. Прозорість і зрозумілість рішень – у випадку складних алгоритмів штучного інтелекту може бути важко пояснити, як саме було прийнято певне рішення. Це може викликати недовіру та важкість у визначенні, чому було призначено певний рейтинг, відмовлено у послугі або відхилено запит.

2. Біас (упереджене ставлення) і дискримінація – штучний інтелект може відображати біаси, які існують у вихідних даних, що може призводити до дискримінації на різних етапах, наприклад, при прийнятті рішень про кредитування, налаштуванні цілей реклами або роботі зі страховими полісами.

3. Конфіденційність даних – використання штучного інтелекту може включати обробку персональних даних споживачів, і незадовільний рівень захисту цих даних може порушувати права осіб на конфіденційність та безпеку.

4. Етичні питання – виникають питання етики за використання штучного інтелекту, такі як відповідальність підприємств за роботу автономних систем, моральність висновків штучного інтелекту та можливість виникнення загроз для суспільства.

5. Залежність від технологій – підприємства та споживачі можуть стати залежними від штучного інтелекту, і в разі відмови або несправності систем може виникнути значний негативний вплив на бізнес і повсякденне життя людей.

6. Супротив і відмова від автономних систем – існують ситуації, коли споживачі можуть чинити супротив автономним системам, особливо у сферах, де існують значні облікові збитки чи загрози безпеці.

7. Втрата робочих місць – автоматизація виконання завдань може вплинути на факт необхідності робочих місць на підприємствах, зокрема, у тих сферах, де працю людей може бути замінено на функціонування автономних систем.

8. Відсутність людського контакту – використання штучного інтелекту для обслуговування клієнтів може викликати відчуття відсутності людського контакту та невдоволення клієнтів.

9. Безпека і кібербезпека – зростає ризик кібератак та зловживання штучним інтелектом системами, які можуть призвести до витоку даних або інших проблем з безпекою [3, 5].

Щоб уникнути порушень прав споживачів та мінімізувати негативні наслідки, підприємства, які використовують штучний інтелект, повинні дотримуватися прозорих та етичних правил і практик, забезпечувати конфіденційність даних, вдосконалювати системи виправлення помилок і вживати заходів для запобігання біасу та дискримінації. Забезпечення прав споживачів під час використання штучного інтелекту є важливим з кількох причин. Права споживачів мають бути захищені, оскільки штучний

інтелект може впливати на їхні інтереси, конфіденційність та безпеку. Це також важливо для підтримання довіри споживачів до нових технологій і для розвитку ринку штучного інтелекту. Серед способів, завдяки яким підприємства можуть забезпечити права споживачів у контексті використання штучного інтелекту, як зазначається експертами, є такі:

- забезпечення прозорості й зрозумілості – розробники штучного інтелекту повинні робити системи більш прозорими й пояснювати їхню роботу споживачам. Це важливо для того, щоб споживачі розуміли, як система приймає рішення та чому вони отримали певні результати;
- мінімізація біасів і дискримінації – важливо розробляти й навчати штучний інтелект таким чином, щоб уникати дискримінації і біасів за ознаками раси, статі, віку осіб та ін. Корисним кроком для запобігання таким порушенням може бути тестування системи на виявлення біасів;
- захист конфіденційності даних – оскільки штучний інтелект може використовувати велику кількість персональних даних, важливо гарантувати, щоби ці дані залишалися конфіденційними й не використовувалися підприємствами без дозволу споживачів;
- етичні стандарти і регулювання – уряди країн та органи-регулятори повинні встановлювати етичні стандарти та правила для використання штучного інтелекту, а також моніторити стан їх дотримання підприємствами та впроваджувати санкції у випадку їх порушень;
- освіта споживачів – важливо навчати споживачів щодо можливостей та ризиків використання бізнесом штучного інтелекту, щоб вони могли приймати обґрунтовані рішення у зв'язку з використанням штучного інтелекту та захищати свої права;
- зворотний зв'язок і скарги – має бути забезпечено можливість для споживачів безперешкодно подавати скарги й звертатися з питаннями щодо використання штучного інтелекту. Підприємства як суб'єкти його використання повинні активно реагувати на такі скарги й покращувати свої системи;
- аудит систем – регулярні аудити систем штучного інтелекту можуть допомогти вчасно виявляти можливі проблеми та усувати їх.

Забезпечення прав споживачів у зв'язку з використанням штучного інтелекту відіграє ключову роль у створенні довіри та стійких відносин між підприємствами та їхніми клієнтами.

Висновок. Отже, штучний інтелект є ключем до майбутнього ділових операцій у глобалізованому світі. Його використання дозволяє підприємствам покращити організацію операційних процесів, скоротити витрати, приймати більш результативні управлінські рішення, досягати високої якості результатів, зменшити кількість помилок та запобігати шахрайству. Хоча впровадження штучного інтелекту може супроводжуватися труднощами, більшість підприємств визнають важливість впровадження цієї технології у свою діяльність. Кожна передова технологія має свої переваги й обмеження, і штучний інтелект не є винятком. Водночас важливо усвідомлювати та всебічно вивчати й ті можливі проблеми, з якими людство може зіткнутися нині та в майбутньому внаслідок використання штучного інтелекту у сфері бізнесу. Для їх попередження і розв'язання необхідно розробляти міжнародні та національні стратегії та способи, у тому числі нормативно-правові, щодо належного захисту прав споживачів та прав людини в цілому. Усе ж українському суспільству, органам влади та підприємствам важливо розглядати та застосовувати великий потенціал штучного інтелекту, який відкриває нові можливості для раціонального виконання підприємствами їх бізнес-завдань, покращення якості товарів і послуг, ефективізації взаємодії між підприємствами та між підприємствами й споживачами в сучасних економічних відносинах, пов'язаних із інтенсифікацією інтеграції України в європейський економічний та правовий простір.

Список використаних джерел

1. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 01.10.2023).
2. Машиністова М.С. Особливості захисту прав споживачів на сучасному етапі розвитку цивільного законодавства. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2018. № 1. С. 126-129.
3. Машлій Г., Мосій О., Пельчер М. Дослідження управлінських аспектів використання штучного інтелекту. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/57/601.pdf> (дата звернення 01.10.2023).
4. Траченко Л.А. Проблеми захисту прав споживачів в Україні в умовах євроінтеграційних процесів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2021. Вип. 65. С. 48-52.
5. Кузьомко В.М., Бурангулова В.В. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/808/775> (дата звернення 02.10.2023).

Дар'я ГЛАДЧЕНКО,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового
інституту фінансів, економіки, управління та права
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОГО ІТ-БІЗНЕСУ У ВОЄННИЙ ЧАС

Вступ. Україна продовжує своє героїчне протистояння російському збройному вторгненню. Численна кількість українців зі зброєю в руках боронить нашу державу в складі Збройних Сил України та територіальної оборони. Разом з тим, у функціонуванні держави також значну роль також відіграє економічний фронт. Війна завдала та продовжує завдавати мільярдні збитки, що позначається на всіх соціальних ланках українського суспільства. Тому подальше ефективне функціонування бізнесу має надзвичайно важливу цінність. Господарська діяльність бізнесу допомагає підтримувати українську економіку та внутрішню стабільність держави. Така діяльність створює робочі місця, а отже, як наслідок, збільшує кількість зібраних податків. Злагоджена робота національного бізнесу є ключовим фактором у посиленні економічної стійкості держави та здатності потужно протистояти агресору. У час надзвичайно великого відсотка безробіття, що сягнув 35%, ІТ-сфера продовжує мати позитивну динаміку росту. За даними НБУ, лише у 2022 році ІТ-індустрія забезпечила валютні надходження до української економіки на суму 7,34 мільярдів доларів. Обсяг експорту перевищив 5% у порівнянні з довоєнним часом. Більше того, близько 9% співробітників ІТ-компаній приєдналися до всесвітнього кіберфронту проти агресора. Тому державна підтримка цього сектору економіки є достатньо необхідною

У науковій літературі теоретичними та практичними аспектами дослідження державної підтримки ІТ-бізнесу займалися такі науковці, як Кутова Н.Г., Козир А.А., Кулиняк І.Я., Лісовська Л.С., Матвій І.Є.

Метою цієї наукової роботи є виокремити та проаналізувати основні напрями державної підтримки ІТ-бізнесу у воєнний час, дослідити результати змін нормативно-правових актів, окреслити функції новітніх державних програм підтримки, визначити переваги та недо-

ліки державної підтримки, тим самим сформувавши пропозиції з удосконалення чинного законодавства.

Виклад змісту дослідження. Беручи до уваги стабільність та надзвичайну ефективність ІТ-бізнесу, Парламентом та Урядом України запроваджено ряд ініціатив та змін у законодавстві, аби сприяти розвитку цієї сфери господарської діяльності.

Так Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів». Він став значущим для міжнародного ІТ-бізнесу в Україні та допоміг залучити інвестиційну підтримку нашої економіки.

Зазначеним Законом встановлено, хто саме може бути електронним резидентом, підстави та порядок набуття і втрати цього статусу, а також зазначає, хто не може бути електронним резидентом в Україні. Так передбачено, що електронним резидентом є іноземець, який досяг 18-річного віку, не є податковим резидентом України, отримав відповідні кваліфіковані електронні довірчі послуги та інформація про якого внесена до інформаційної системи «Е-резидент»[1]. Серед новацій цей документ передбачає можливість відкриття банківського рахунку для підприємств у режимі онлайн, реєстрації фізичної особи-підприємця (далі ФОП) 3-ї групи через мобільний застосунок без потреби перебувати на території держави. Разом з тим, урегульовано процес автоматизованої сплати єдиного податку у розмірі 5% суми доходу. Щоб скористатися такою можливістю відкриття бізнесу іноземці повинні будуть подати заявку на вебпорталі або в мобільному додатку, пройти ідентифікацію в закордонній дипломатичній установі, отримати реєстраційний номер облікової картки платника податків (РНОКПП) та «Дія Підпис», пройти реєстрацію у мобільному додатку як ФОП 3-ї групи, відкрити рахунок в українському банку та провадити підприємницьку діяльність. Таким чином, наша держава залучає більше міжнародних ІТ-спеціалістів в Україну, де вони зможуть відкрити бізнес та сплачувати податки саме нашій державі.

Через перебіг воєнних дій багато ІТ-компаній зазнали значних збитків, тому, як і для інших сфер бізнесу, надзвичайно важливим став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану». Відповідно до цього закону, у ви-

падку відсутності можливості у платника податків виконати податкові обов'язки через бойові дії чи введення воєнного стану, такий платник податків має їх виконати протягом 6 місяців після припинення або скасування воєнного стану [2]. Цей Закон є надзвичайно вагомим для ІТ-компаній, що тимчасово втратили можливість працювати, та для окремих фізичних осіб, які працюють у фрілансі як ІТ-спеціалісти.

У нашій державі також було легалізовано електронні кошти внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг». Платники єдиного податку першої та третьої групи ФОП повинні здійснювати розрахунки за надані послуги у грошовій формі як готівковою, так і безготівковою, включаючи електронні гроші. Цей Закон дозволяє ФОП-ІТ, які є платниками єдиного податку, використовувати електронні гроші для розрахунків із замовниками платіжних систем, що користуються саме такою системою [3].

Вагому нову підтримку ІТ-бізнесу у воєнний час забезпечено Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Ним саме для ІТ-сфери впроваджено режим роботи, що має назву «Дія City». Цей Закон врегулює відносини щодо набуття та втрати статусу резидента «Дія City», відносини за участю резидента «Дія City» та щодо участі у статутному капіталі резидента «Дія City». Він визначає організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму «Дія City», що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів. Переваги цього режиму є достатньо значущими, адже учасники «Дія City» отримують зниження податкового навантаження. Податок на доходи фізичних осіб встановлюється у розмірі 5%, військовий збір – 1,5%, єдиний соціальний внесок складає 1320 гривень на місяць. Учасникам цих економічних відносин також надається можливість обрати поміж двома податками: податок на прибуток підприємств та податок на виведений капітал [4].

Щоб врегулювати відносини між компаніями та їх співробітниками в цьому Законі України введено нове поняття «гіг-контракт». Цей контракт означає цивільно-правову угоду між цими двома сторонами, за якими закріплюються певні права та обов'язки. Співробітник має надавати послуги згідно з технічним завданням замовника-резидента. Той, своєю чергою, зобов'язується сумлінно оплачувати виконані ро-

боти, а також забезпечити «гіга» соціальними гарантіями та створити належні умови праці. «Гіг-контракт» також за необхідності може містити пункти щодо конкуренції, переманювання працівників та нерозголошення інформації. Сторони «гіг-контракту» можуть погодити кількість годин на день та/або на тиждень для виконання гіг-спеціалістом робіт (надання послуг), загальна кількість яких не може перевищувати 8 та 40 годин відповідно. За відсутності домовленості сторін щодо визначеної кількості годин вважається, що гіг-спеціаліст виконує роботи (надає послуги) протягом 40 годин на тиждень [5].

Тож «Дія City», створює безліч переваг для ІТ-бізнесу. Запровадження податку на виведений капітал замість податку на прибуток полегшить залучення інвестицій у стартапи. Підприємства розвиватимуться швидше, створюватимуть нові робочі місця та отримуватимуть більші кошти [6]. Працівники будуть офіційно працевлаштовані та матимуть ширше коло прав і гарантій. Це означає, що вони зможуть отримувати вищі зарплати, працюючи офіційно. Це виведе ІТ-індустрію з економічної тіні та, у свою чергу, полегшить роботу на міжнародному ринку. Іноземні компанії зможуть відкривати центри розробки в Україні, не хвилюючись через корупційні ризики. Це дозволить залучити в Україну більше валютного капіталу, який продовжить працювати на державу.

Окрім законодавчих змін, державна підтримка ІТ-бізнесу виражається в створенні новітніх програм допомоги у розширенні ІТ-сфери та залученні нових кваліфікованих працівників. Однією з найвпливовіших програм стала IT-Generation, анонсована Урядом України в червні 2022 р. Ця Програма передбачає повністю безкоштовне навчання громадян, що забажали змінити свій професійний напрямок або втратили місце роботи через війну. Перший пробний старт цього проекту розпочався в серпні 2022 року. Програма зібрала найкращі перевірені ІТ-школи, які могли надати високоякісне навчання та підготовку майбутніх спеціалістів. Умовами відбору студентів були встановлені вікові критерії – громадяни від 21 до 60 років, бажаним було знання англійської мови та встановлено заборону на подання заявки особи, яка навчається чи навчалася на технічній спеціальності. Так, першим набором було відібрано 1000 студентів, згодом планується їх поповнення. Навчання у першій хвилі фінансувалося за підтримки міжнародної платформи Vinapse, а тривалість підготовки становила 2-6 місяців. Програма продовжує розвиватись, наступні стартапи навчання держава планує фінансувати самостійно. За головним планом держава розраховує виділити близько 1,8 мільярда гривень та навчити ІТ-спеціальностей від 30000

до 60000 українців [7]. Така державна програма сприятиме значному розширенню сфери ІТ-бізнесу, збільшенню складу кваліфікованих працівників, а отже, і зросте кількість ІТ-компаній - платників податків, за рахунок чого наповнюватиметься бюджет нашої країни.

Іншим проектом з підтримки ІТ-бізнесу став урядовий проект «ЄРобота», який передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвиток наявного підприємства та навчання. Його метою є активізація підприємницької діяльності, зокрема й ІТ-діяльності. Такі грантові програми передбачають декілька напрямів, які можуть допомогти і розвитку ІТ-бізнесу. Першим є «Своя справа», що передбачає надання грошових коштів для розвитку бізнесу в розмірі від 50 до 250 тисяч гривень. Для отримання гранту необхідно створити принаймні одне робоче місце, вести діяльність протягом трьох років та сплачувати податки до бюджету [8]. Дві інших грантові програми перебувають на стадії розробки, проте аналіз їх потенціалу заслуговує не меншої уваги. «Старт в Аїті» передбачає навчання ІТ-спеціалістів. Кошти, надані програмою, повинні бути використанні лише на навчальних платформах. Головними умовами отримання підтримки є попередній досвід роботи не менше ніж півтора року, а також бажання подальшого працевлаштування у ІТ-сфері. У межах програми «ІТ-стартап» надаються гранти для ІТ-стартапів на будь-якому етапі їх розвитку. Ці кошти можуть бути витрачені на заробітну платню працівникам чи маркетинг. Виконавши основну умову – створення принаймні п'яти робочих місць та сплати податків, претенденти можуть розраховувати на грант в розмірі від 750 тисяч гривень до 3,5 мільйона гривень.

Наша держава здійснює підтримку ІТ-бізнесу різними шляхами. Проте збільшення законодавчих актів і державних програм повністю не може вирішити проблеми в цій сфері бізнесу. Так, на думку експертів, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг» не зміг повністю вирішити проблеми у площині відносин стосовно розрахунків електронними грошима. У п. 16 постанови Національного банку України «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» [9] залишилося загальне правило: «Розрахунки за зовнішньоекономічними операціями можуть здійснюватися лише через рахунки в банках». Тобто цією постановою передбачено, що розрахунки за послуги, надані в рамках зовнішньоекономічних договорів, можуть здійснюватися лише через традиційні банківські рахунки. Водночас п. 23 цієї по-

станови застосовується лише там, де застосовується правило «строку давності розрахунків», що не стосується надання ІТ-послуг. Ризик цих положень постанови полягає ще й у тому, що Державною податковою службою України як контролюючим органом уже зроблено посилення на них у податковій консультації від 21.01. 2022 р. ІПК №100/ІПК/99–00–04–03–03–06 та в її листі № 5064/Г/99–00–24–03–03–09 від 04.07.2022 р. № 5. Тож, як указують експерти, відкриття ФОП-ІТ, які надають послуги іноземним замовникам, бізнес-акаунтів в установах електронних грошей не позбавлене ризиків, бо підзаконне регулювання ще не увідповіднене із законодавчими актами [10].

Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» також містить певні недоліки. Серед них можна виокремити вимогу аудиторських підтверджень звітів про відповідність статусу резидента «Дія City». Але до 1 січня календарного року, що настає за роком, наступним за роком припинення чи скасування воєнного стану, подання резидентом «Дія City» звіту про відповідність та незалежного аудиторського висновку згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання функціонування правового режиму «Дія City» у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні» від 29.03.2022 № 382 не має вимагатися [11].

Крім того, фахівцями зазначається недостатність врегулювання порядку позбавлення статусу резидента «Дія City» та розгляд скарг на позбавлення апеляційною комісією. До того ж, резидентами «Дія City» не можуть бути нерезиденти або їх постійні представництва в Україні. Також до недоліків відносять і те, що режим «Дія City» більше врегулює відносини великих ІТ-компаній, а невеликі й малі компанії цієї сфери, які складають у цій галузі майже 90 %, ризикують залишитися поза увагою.

Висновок. Підтримка державою ІТ-бізнесу у воєнний час – надзвичайно важлива діяльність органів державного управління, що дає можливість розвиватися економіці та сектору господарської діяльності у непростий для нашої країни час. Тому необхідним є стале вдосконалення законодавчих і підзаконних актів, аби врегулювати відносини у сфері ІТ-бізнесу і усунути наявні колізії. Внаслідок втрати частиною населення своїх робочих місць, громадяни змінюють профіль своєї професійної діяльності та обирають навчання у сфері ІТ. Держава всіляко підтримує цю тенденцію, проте є певні ризики, які потрібно подолати. Одним із них є перенасичення цієї галузі ІТ-спеціалістами початкового рівня. Початківцям все складніше буде знайти роботу, пошук працевлаштування вимагатиме все

більше часу. Як наслідок, ця тенденція може негативно відобразитися на стані розвитку економіки країни, адже непрацевлаштовані спеціалісти не зможуть сприяти поповненню бюджету держави, а навпаки, виникне необхідність фінансово підтримувати безробітних під час пошуку ними роботи. Тому, на мою думку, розгортання програм навчання без стимулювання створення нових робочих місць та набуття практичних навичок все новими спеціалістами не є достатнім. Видається доцільним, щоби держава зосередилася на змінах у правовому регулюванні працевлаштування нових ІТ-спеціалістів. Такі зміни можуть стосуватися обов'язкового стажування новачків у ІТ-компаніях, аби вони мали змогу отримати практичні навички та в подальшому працевлаштуватися в цих чи інших компаніях. Такий підхід може сприяти вирішенню проблеми непрацевлаштованих ІТ-спеціалістів, а отже, і зростанню ІТ-бізнесу у перспективі.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей оподаткування підприємницької діяльності електронних резидентів: Закон України від 5.03.2023 № 2918-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-20#Text>
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо платіжних послуг: Закон України від 12.01.2023 № 2888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2888-20#Text>
4. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 01.01.2023 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
5. «Дія City». У чому вигоди порівняно зі звичайним податковим режимом. URL: <https://forbes.ua/money/diya-city-v-chem-vygodupo-sravneniyu-s-obychnym-nalogovym-rezhimom18082021-2285>
6. Рай для ІТ-шників, у який не пускають ФОПів? Що таке «Дія City» і чи допоможе вона українському ІТ-сектору. URL: <https://hromadske.ua/posts/raj-dlya-it-shnikov-u-yakij-nepustyat-fopiv-sho-take-diya-city-i-chi-dopomozhevona-ukrayinskomu-it-sektoru>
7. Інноваційна та креативна економіка: діалектика взаємозв'язку. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/59.pdf

8. Безкоштовно увійти в ІТ. Мінцифри запустило пробний проєкт перенавчання українців на айтішників. Хто заплатить. URL: <https://forbes.ua/inside/bezkoshtovno-uviyti-v-it-mintsifri-zapuskae-probniy-proekt-perenavchannya-ukraintsiv-na-aytishnikov-khto-zaplatit-29062022-6883>
9. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>
10. Для айтішних ФОПів легалізували електронні гроші: що з цим не так. Вебсайт Мінфіну України, 23 березня 2023 р. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2023/03/23/102789613/>
11. Деякі питання функціонування правового режиму Дія City у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2022 № 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2022-%D0%BF#Text>

Юлія ЄРШОВА,

*здобувачка вищої освіти, Університет менеджменту освіти,
аспірантка Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»*

РЕЛОКОВАНИЙ БІЗНЕС: ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ В УКРАЇНІ

Вступ. Російська воєнна агресія зумовила переміщення значної кількості суб'єктів господарювання в більш безпечні регіони України. Необхідно зазначити, що релоковані компанії потребують особливої уваги. Місцева та регіональна влада не завжди можуть зрозуміти проблематику та особливості діяльності переміщеного бізнесу. Релоковані підприємства, як й інші зацікавлені сторони, можуть впливати на ухвалення відповідних рішень на місцевому та регіональному рівні. Відповідний запит переміщених суб'єктів господарювання повинен знайти свою реалізацію та через вже усталені практики.

Участь громадськості у прийнятті рішень на регіональному та місцевому рівнях досліджували: О. Бабінова [1], О. Захарченко [2], О. Карий [3], Г. Каротєєва [4], Т. Крушельницька [5], А. Лебідь [6], М. Назаров [6], Я. Панас [3], В. Півцаєва [7], Л. Радіонова [4], Є. Ралдугін [5], В. Солових [4], І. Тимечко [8], Л. Усаченко [9] та інші. Питання релокації розглядали: Г. Кундєєва [10], Т. Кутко [11], Н. Мариненко [11], Л. Мартинюк [10], М. Поттер [12], А. Сошников [13], О. Юдін [13] та інші. Окремі дослідники звертають увагу на проблеми, з якими стикаються суб'єкти господарювання, що зазнали релокації (з англ. – переміщення) в нових громадах. Водночас необхідно констатувати, що питання впливу релокованих підприємств на подальший розвиток громад майже не вивчалось. Тому і актуалізується дослідження посилення участі релокованого бізнесу в процесі ухвалення рішень на рівні конкретної громади чи регіону.

Мета дослідження. Наукова робота спрямована на вивчення шляхів посилення участі релокованого бізнесу на прийнятті рішень на місцевому та регіональному рівнях в Україні.

Виклад змісту дослідження. Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації (далі РФ) на територію України спровокувало надзвичайні соціальні та економічні наслідки. У першу чергу, мова йде про міграцію населення, коли мільйони українців були вимушені поки-

нути свої домівки, які були зруйновані або відповідні місцевості були окуповані чи зазнають постійних обстрілів. За даними Міністерства соціальної політики України [14] майже 5 млн. громадян стали внутрішньо переміщеними особами. За оцінкою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, відображеної у Щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні у 2022 році, йде мова про наймасовіше внутрішнє переміщення в Європі з часів Другої світової війни [15]. За оцінкою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 5,8 млн. осіб стали біженцями в інших державах [16]. Також російська агресія, безумовно, вплинула на бізнес-середовище та конкретних суб'єктів господарювання, адже порушено ланцюги постачання, зруйновано або пошкоджено значні виробничі потужності, зазнали втрат сільськогосподарські площі, порушено роботу окремих об'єктів інфраструктури. Тисячі суб'єктів господарювання були вимушені переміститися до інших місцевостей у межах свого регіону, до інших регіонів (внутрішня релокація) та до інших держав (зовнішня релокація). Релоковані компанії здійснюють вплив на розвиток громад, сприяють економічному зростанню, оскільки завдяки ним вирішується питання зайнятості, збільшуються надходження до місцевих бюджетів тощо.

З метою сприяння внутрішньому переміщенню бізнесу була запроваджена урядова програма релокації суб'єктів господарювання. Основою відповідного регулювання стали: Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» від 17 березня 2022 року № 305 [17] та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25 березня 2022 р. № 246-р. Так, планом відповідних заходів передбачено: визначення переліку вільних виробничих площ, які можуть використовуватися переміщеними підприємствами, проведення моніторингових заходів стану розміщення компаній на нових територіях, надання інформаційної, організаційної підтримки щодо можливостей розміщення та проживання співробітників компаній тощо [18]. До урядової програми релокації суб'єктів господарювання може долучитися будь-який суб'єкт господарювання та отримати пакет відповідної державної підтримки, починаючи від підбору місця розташування для потужностей підприємства, допомоги з перевезенням на нову локацію тощо [19].

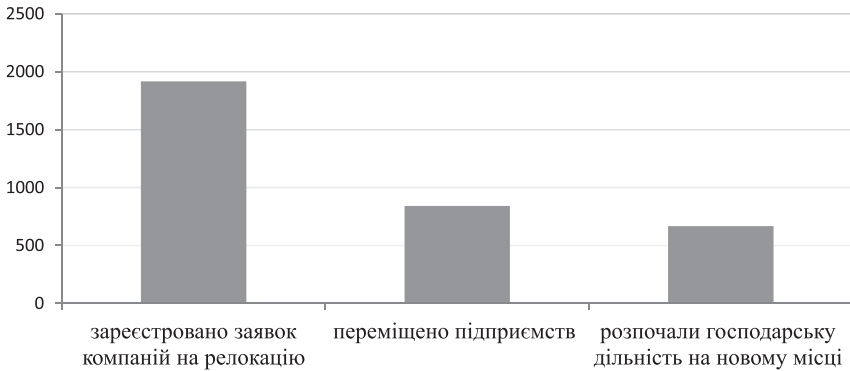
За перший рік урядовою програмою релокації суб'єктів господарювання в більш безпечні регіони було переміщено 800 компаній, з яких 623 вже відновили свою господарську діяльність. Найбільше компаній перемістились до Львівщини (24%), Закарпаття (14,5%), Буковини (9,8%), Івано-Франківщини (8,3%), Хмельниччини (7,3%) [20]. Частина бізнесу повернулася назад у свої регіони (зворотне переміщення).

Кількість компаній (у %), які перемістилися у більш безпечні регіони в рамках урядової програми релокації [20].

За даними Міністерства економіки України (інформація надана автору цієї роботи на індивідуальний запит) станом на 20 жовтня 2023 року на спеціальній платформі зареєстровано 1917 заявок компаній на релокацію. 841 підприємство вже переміщено, 667 працюють на новому місці. Серед переміщених підприємств, які вже відновили свою діяльність, найбільшу частку складають підприємства у сфері оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (40,7%), переробної промисловості (30,2%), інформації та телекомунікації (6,7%), професійної, наукової та технічної діяльності (6,2%), будівництва (4,4%) [19]. Статистичні дані свідчать, що процес релокації нових підприємств ще триває. Наразі вже збільшена і географія регіонів, куди бізнес переміщується. На сьогодні це вже 16 регіонів (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська, Рівненська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Дніпропетровська, Житомирська, Одеська та Київська області) [19].

Регіональним та місцевим органам влади потрібно посилити свою роботу, використовуючи вже наявні ресурси, для більш активного залучення суб'єктів господарювання для подальшої релокації до своїх регіонів і місцевостей, оскільки це дозволить збільшити надходження до місцевого бюджету та сприяти вирішенню соціально-економічних проблем окремих територій [13, с. 28].

Дані Міністерства економіки України щодо релокації бізнесу (станом на 20 жовтня 2023 року) [19].

У деяких регіонах створені оперативні координаційні штаби, які покликані організувати найбільше сприяння релокованому бізнесу. На Полтавщині розпорядженням голови Полтавської обласної військової адміністрації «Про координаційну робочу групу з питань переміщення в область виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій від 28 квітня 2022 року № 64 утворено відповідну Координаційну робочу групу. На цю Координаційну робочу групу покладено наступні обов'язки: формування переліку суб'єктів господарювання, які потребують переміщення в область з території, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій; формування переліку вільних виробничих площ, які можуть використовуватися переміщеними підприємствами та створення з цією метою єдиної обласної бази даних щодо таких площ; надання допомоги підприємству, що переміщується, з розміщення для проживання його працівників та членів їх сімей; сприяння у підборі кадрів необхідних для виробничого процесу переміщених підприємств; сприяння у працевлаштуванні членів сімей працівників переміщених підприємств, вирішення питань, пов'язаних із наданням їм медичних, освітніх, соціальних послуг; вирішення питань щодо оперативного підключення виробничих потужностей переміщених підприємств до інженерних та інших комунікацій; вирішення інших організаційних питань, які виникають у ході релокації підприємств [21]. До цієї Координаційної робочої групи увійшли представники підрозділів Полтавської обласної військової адміністрації та органів місцевого самоврядування

Полтавщини, що дозволяє найбільш комплексно підійти до «прийому» переміщених суб'єктів господарювання.

Однак експерти вже тривалий час наголошують на досить низькому рівні залучення громадськості до розвитку місцевого самоврядування [2]. У місті Ужгород Закарпатської області представники місцевої влади проводять зустрічі з представниками релокованих підприємств. Також до цих зустрічей долучаються експерти із працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, проєктні менеджери із грантової роботи. Необхідно зазначити, що в Управлінні економічного розвитку Ужгородської міської ради утворено також спеціальний відділ релокації бізнесу, який уповноважено допомагати у налагодженні дієвої співпраці між владою та підприємцями, а також у розв'язанні проблемних питань, які виникатимуть, зокрема щодо функціонування бізнесу, енерго-, водо- та газопостачання [22]. Цей досвід також заслуговує на увагу, дозволяє точково дізнатися про конкретні проблемні питання та потреби релокованого бізнесу.

Для більш системної роботи місцевої, регіональної влади з представниками релокованого бізнесу доцільно розглянути питання про створення спеціального консультативно-дорадчого органу як колегіального органу, що функціонує при органі влади на постійній чи тимчасовій основі для попереднього обговорення питань, віднесених до компетенції органу влади [6, с.43].

На запит експертного середовища та за необхідності представлення інтересів внутрішньо переміщених осіб, Кабінетом Міністрів України було затверджено постанову «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» від 4 серпня 2023 р. № 812 [23]. Також Урядом України було рекомендовано місцевим державним адміністраціям утворити ради з питань внутрішньо переміщених осіб та затвердити відповідні положення. У результаті по всій Україні було створено десятки Рад з питань внутрішньо переміщених осіб [24; 25; 26; 27; 28; 29] у формі консультативно-дорадчих органів при органах влади. Основною метою цих консультативно-дорадчих органів є участь у реалізації регіональної політики у сфері забезпечення та захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, сприяння діяльності територіальних громад у розвитку ефективних механізмів їх адаптації та інтеграції. До персонального складу Рад з питань внутрішньо переміщених осіб входять: представники органу влади, громадських організацій та внутрішньо переміщені особи. Оскільки внутрішньо переміщені особи тимчасово проживають майже в усіх

територіальних громадах, то потрібно говорити про створення відповідних консультативно-дорадчих органів при органах влади по всій країні. Цим і обумовлено регулювання на загальнодержавному рівні.

Враховуючи, що до переміщення суб'єктів господарювання залучені більшість регіонів, потрібно розглядати створення консультативно-дорадчих органів при обласних державних адміністраціях, до яких здійснюється релокація бізнесу. Також потрібно створити відповідні консультативно-дорадчі органи при органах місцевого самоврядування на території громад, до яких здійснюється безпосереднє переміщення суб'єктів господарювання. Основне завдання цих органів (наприклад, Координаційних дорадчих рад зі сприяння переміщенням (релокованим) суб'єктам господарювання) – врахування позицій та інтересів релокованого бізнесу у разі прийняття відповідних рішень на місцевому та регіональному рівнях.

При формуванні персонального складу таких консультативно-дорадчих органів можна взяти за основу концепцію утворення Рад з питань внутрішньо переміщених осіб (консультативно-дорадчі органи, які сформовані за змішаним типом), коли частина буде представлена представниками релокованого бізнесу (делеговані бізнесом), а інша частина – представниками підрозділів органу влади (представники органу публічної влади). Представництво релокованих компаній повинно бути забезпечено представниками малого, середнього та великого (за наявності) бізнесу різної галузевої спрямованості.

Висновок. У ході дослідження було обґрунтовано посилення участі та впливу суб'єктів господарювання, що зазнали релокації, на прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях. Для врахування позицій та інтересів релокованого бізнесу у разі прийняття відповідних рішень на місцевому та регіональному рівнях обґрунтовано доцільність створення консультативно-дорадчих органів за змішаним типом формування, наприклад, Координаційних дорадчих рад зі сприяння переміщенням (релокованим) суб'єктам господарювання при обласних державних адміністраціях, до яких здійснюється релокація бізнесу та органів місцевого самоврядування, на території громад яких здійснюється безпосереднє переміщення суб'єктів господарювання.

Подальші дослідження окресленої проблематики можуть бути спрямовані на вивчення інших інструментів участі релокованого бізнесу у прийнятті рішень на місцевому та регіональному рівнях в Україні.

Список використаних джерел

1. Бабінова О.О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: дис... канд. наук з держ. упр. *Національна академія державного управління при Президентові України*. К., 2006. 197 с.
2. Захарченко О. Роль громадськості в розвитку місцевого самоврядування: теоретичні аспекти. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». *Політичні науки*. 2002. Т. 20. С.9-13. URL: <https://ektmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9031>
3. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.
4. Солових В.П., Радіонова Л.О., Каротеева Г.С. Громадська участь як один з базових елементів партисипативної демократії. *Місто. Культура. Цивілізація*. 2015. С. 111-115. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/40092/1/111-115.pdf>
5. Крушельницька Т., Ралдугін Є. Деякі аспекти моніторингу діяльності органів державної влади щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2009. №1. С.245-257.
6. Лебідь А.Є, Назаров М.С. Інструменти громадської участі в Україні: навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во СумДУ, 2020. 73 с.
7. Півцаєва В.О. Участь громадян у прийнятті управлінських рішень органами місцевого самоврядування: автореферат дис... канд. наук з держ. упр. Харків, 2010. 20 с.
8. Тимечко І.Р. Громадська участь в процесі прийняття рішень на рівні територіальних громад: інструменти участі. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6903>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.53
9. Усаченко Л.М. Громадська експертиза як форма реального народовладдя та впливу громадськості на процес прийняття рішень органами влади. *Статистика України*. 2007. № 3. С.91-95.
10. Кундєєва Г., Мартинюк Л. Релокація як спосіб відновлення та підтримки бізнесу у період агресії. Конкурентоспроможність національної економіки: матеріали XX Міжнародної науково-практичної конференції (20-21 жовтня 2022 року. Київ, 2022. 231 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Tetiana-Obikhod/publication/364939023_ZASTOSUVANNA_HMARNIH_TEHNOLOGIJ_DLA_EFEKTIVNOSTI_ADMINISTRATIVNIH_POSLUG_I_EKONOMICNOGO_ROZVITKU_UKRAINI/links/635fbcca96e83c26eb6e4e5c/

ZASTOSUVANNA-HMARNIH-TEHNOLOGIJ-DLA-EFEKTIVNOSTI-ADMINISTRATIVNIH-POS LUG-I-EKONOMICNOGO-ROZVITKU-UKRAINI.pdf#page=106

11. Мариненко Н., Кутко Т. Релокація підприємств в умовах воєнного стану: успіхи та виклики. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (31 березня 2023 року). Тернопіль: ФОП Паляниця В. А, 2023. С. 63–64. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/40870/2/MNPK_2023_Marynenko_N-Relocation_of_enterprises_63-64.pdf
12. Porter, M.E. Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review. 1998. 76(6), p.77-90. URL: <https://static1.squarespace.com/static/54fe01fde4b068b128045b78/t/568a998c25981d3d913bba04/1451923852664/Clusters+and+the+economy.1998.pdf>
13. Сошников А.О., Єршова Ю.О., Юдін О.Ю. Релокація суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. № 4. Том 33 (72). С. 24-30. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/4.pdf
14. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F,%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%B0%D1%94%204%2C9%20%D0%BC%D0%BB%D0%BD%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1>
15. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
16. Ukraine Refugee Situation/ Select location. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
17. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>
18. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

19. Лист Міністерства економіки України «Про розгляд запиту на інформацію» № 4702-08/56851-09 від 22 жовтня 2023 року.
20. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств – Тетяна Бережна. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=ZaRikViiniVBilsh>
21. Про координаційну робочу групу з питань переміщення в область виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій: розпорядження голови Полтавської обласної військової адміністрації від 28.04.2022 року № 64. URL: <https://roda.gov.ua/documents/72295>
22. Влада Ужгорода зустрілася із представниками релокованих підприємств. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/223008-Vlada-Uzhhoroda-zustrilasia-iz-predstavnykamy-relokovanykh-pidpriemstv-FOTO>
23. Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України 4 серпня 2023 р. № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-%D0%BF#Text>
24. Про формування Ради з питань внутрішньо переміщених осіб. URL: https://kyivcity.gov.ua/oholoshennia/pro_formuvannya_radi_z_pitan_vnutrishno_peremischenikh_osib/
25. Рада ВПО. URL: <https://oda.od.gov.ua/gromadyanam/rada-vpo/>
26. На Черкащині створили Раду з питань ВПО. URL: <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/na-cherkashhini-stvorili-radu-z-pitan-vpo/>
27. У Запоріжжі при обласній військовій адміністрації запрацювала рада ВПО. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/67259/u-zaporizhzi-pri-oblasniy-viyskoviy-administratsiji-zapratsjuvala-rada-vpo.html>
28. При Дніпропетровській ОВА створили Раду з питань переселенців. URL: <https://adm.dp.gov.ua/news/pri-dnipropetrovskij-ova-stvorili-radu-z-pitan-pereselenciv>
29. Інформація для внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=498

Вадим ГУЗЄЄВ,*здобувач вищої освіти Біолого-технологічного університету,
Херсонський державний аграрно-економічний університет*

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДРІБНОТОВАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ГРИБІВ У ФЕРМЕРСЬКИХ І ПРИСАДИБНИХ ГОСПОДАРСТВАХ В ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Вступ. Розробка і вдосконалення технологій вирощування промислових грибів, особливо в умовах повоєнного відновлення України на територіях, де під час війни відбулося значне забруднення та мінування сільськогосподарських земель, є актуальним завданням. Водночас відомо, що одним з традиційних продуктів для населення України є лісові гриби, їх збір є улюбленим способом корисного проведення дозвілля, але й сезонним явищем. Проте, по-перше, у нинішніх умовах на деокупованих територіях і у повоєнний час збір дикорослих грибів може бути небезпечним для здоров'я та життя людей, й по-друге, врожайність дикорослих грибів є нестабільною і в посушливі роки – дуже незначною. Втім наша країна має великий потенціал виробництва штучно культивованих грибів, зокрема дереворуйнівних сапротрофів. Найбільш типовими представниками цієї групи грибів є глива устрична (*Pleurotus ostreatus*) та глива легенева (*Pleurotus pulmonarius*).

Промислове культивування грибів в Україні традиційно базується на вирощуванні агарикових грибів сапротрофів, зокрема печериці. Технологія виробництва субстрату та культивування плодових тіл цих грибів має свої жорсткі регламенти, орієнтовані на великомасштабне виробництво. Дрібнотоварне виробництво цих грибів, поширене в минулому сторіччі, наразі є нерентабельним. Тому для дрібних фермерів та селянських господарств зайняти нішу у виробництві печериці не представляється можливим [1, с. 62].

Але вирощування дереворуйнівних сапротрофів не має таких недоліків. Існує багато технологій підготування субстрату для вирощування гливи, що відрізняються як за способом впливу на вихідні рослинні компоненти, так і за принципом зміни мікробіологічного фону самих субстратів.

Метою цього дослідження є аналіз наявних технологій підготування субстрату для промислового вирощування грибів і розробка нової енергоощадливої та простої у використанні технології, придатної до впровадження в повоєнних умовах відновлення України, включно в малих фермерських і присадибних господарствах для забезпечення роботою населення сільської місцевості та можливості отримання ним прибутку як самозайнятих підприємців, зокрема й без необхідності набуття спеціальної професійної кваліфікації.

Вклад змісту дослідження. У природі на тих компонентах субстрату, що використовується в промисловості, глива не росте. Такі традиційні відходи рослинництва, як солома злакових, лушпиння соняшнику, подрібнені стебла, обгортки та стрижні качанів кукурудзи, соняшнику, подрібнені дрібні гілки від обрізки фруктових садів та виноградників, костра льону тощо, мають значний мікробіальний фон та в деяких випадках містять значну кількість розчинних моно- та полісахаридів, що є легкодоступним живленням і поживним середовищем для розвитку конкурентних нижчих грибів, зокрема грибів-аскомицетів роду триходерма (*Trichodérma*). Швидкість росту такої конкурентної мікрофлори в рази більша, ніж швидкість росту міцелію гливи, а антибіотичні виділення конкурентної мікрофлори пригнічує ріст і живлення міцелію [2, с. 219]. Тому перед технологіями-грибовиробниками ставиться завдання розробити таку технологію приготування субстрату, що прибере негативний вплив конкурентної мікрофлори, дасть змогу розвиватися міцелію гливи, буде енергоощадливою і простою у використанні та впровадженні [3, с. 287].

Серед існуючих нині технологій підготування субстрату розрізняють такі:

- стерильна технологія, що заснована на стерилізації попередньо збалансованих за поживними речовинами компонентів субстрату, інокуляції стерильним посівним міцелієм, інкубації в стерильних умовах грибних блоків та вирощування (вигонка) плодових тіл. Технологія дозволяє отримати найбільшу біологічну ефективність вирощування грибів, придатна для вирощування не лише гливи, але й інших грибів-екзотів, що мають низьку інтенсивність росту міцелію та його низьку агресивність до конкурентної мікрофлори. Проте, поруч з цим, у цій технології є й ряд недоліків: необхідність високої культури ведення технології, забезпечення стерильності на всіх етапах виробництва, значне енергоспоживання та наявність висококваліфікованих підготовлених кадрів. Тому вважаємо, що

стерильна технологія підготування субстрату для вирощування гливи в умовах повоєнного відновлення України не є актуальною, але є доволі перспективною для застосування після відновлення енергетичного сектору, інвестицій та підготовки спеціалізованих фахівців;

- напівстерильна технологія, що заснована на частковій пастеризації субстрату з метою знищення вегетативної мікрофлори. Ця технологія дозволяє скоротити час на початковий розвиток міцелію гливи до стадії, на якій він зможе конкурувати з мікрофлорою, що відновилась зі спор. Розрізняють різні способи пастеризації, відповідно, і різне технічне оснащення таких субстратних цехів: перегрітою парою сухого субстрату (ксеротермічна обробка), гарячою водою вологого субстрату (гідротермічна обробка). Технологія має ряд переваг: відносну простоту операцій, нескладне в обслуговуванні обладнання, не вимагає значної кваліфікації кадрів. Але якість субстрату не є стабільною, оскільки конкурентна мікрофлора знищується лише частково й спрогнозувати час її відновлення зі спор можна лише приблизно, в субстраті залишається велика кількість легкодоступного живлення для конкурентів;
- елективна технологія, або ферментація, що заснована на частковій пастеризації низькотемпературною парою з нарощуванням титру термофільних мікроорганізмів. Її суть полягає в утилізації термофільною аеробною мікрофлорою легкодоступних вуглеводів з одночасним нарощуванням їх біомаси при температурі +50...55°C. Після охолодження термофільна мікрофлора інактивується, але не гине, переходячи в анабіоз. Встановлено, що міцелій гливи має ознаки так званих «хижих» грибів, тобто здатний вловлювати і розщеплювати мікроорганізми. Тому інактивована біомаса термофільної мікрофлори слугує «законсервованим» повноцінним поживним середовищем для міцелію цих сапротрофів. Такий мікробіологічний прийом дозволяє отримати цінну властивість субстрату – елективність, або вибірковість. Міцелій гливи добре росте на такому субстраті, оскільки ферментна система дозволяє розщеплювати складні вуглеводи – целюлозу і лігнін. А спори і міцелій конкурентної мікрофлори при потраплянні на субстрат не розвиваються, адже легкодоступні вуглеводи вже спожиті термофільною мікрофлорою [4, с.1-319].

Для ферментації використовують приміщення з подвійним дном і системою подачі/відведення пари і повітря. Об'єм одночасного заван-

таження компонентів субстрату в такі камери складає від 5 тонн, тобто є великогабаритним виробництвом. Оскільки для нагріву на початку процесу використовується низькотемпературна пара, а потім розігрів відбувається внаслідок діяльності самих термофілів, то менші об'єми субстрату не розігріваються до необхідних температур та можуть мати непрогріті ділянки. Саме це і є недоліком цієї технології виробництва субстрату для вирощування гливи.

Якщо проаналізувати проблеми виробництва продукції грибівництва у воєнний час та повоєнного відновлення України, то можна виділити ряд вимог до технологій:

- енергоощадливість: частка вартості енергоресурсів у структурі собівартості може досягати 25%. Тому бажано впроваджувати технології, здатні працювати на альтернативних джерелах електро-, тепло- та водопостачання і за можливості максимальної їх економії;
- можливість працювати в умовах аварійних відключень електроенергії. До повного відновлення енергосистеми країни неможливо спрогнозувати стабільність подачі електроенергії, навіть на критичні підприємства. Тому технології, що запобігають виникненню бракованої продукції чи загибелі врожаю у випадку аварійного припинення електропостачання, є бажаними;
- можливість впровадження в малих фермерських і присадибних господарствах. Для можливості відновлення економіки України необхідно забезпечити роботою населення сільської місцевості. Відновлення або створення великогабаритних підприємств вимагає багато часу, тому термінова задіяність населення, що повернулось до своїх домівок після деокупації територій, є актуальним. Технологія вирощування грибів у малих підприємствах дозволить забезпечити фермера або власника присадибної ділянки, власника земельного паю роботою та прибутком в самозайнятості;
- можливість задіяти некваліфіковані кадри. На підготовку висококваліфікованих кадрів із грибівництва необхідний час і кошти. Використання максимально простих технологій вирощування грибів дозволить заощадити час, який зазвичай є необхідним для підготовки спеціалістів.

Нову технологію вирощування гливи для дрібнотоварного виробництва розроблено на кафедрі технологій переробки та зберігання сільськогосподарської продукції Херсонського державного аграрно-економічного університету протягом 2021-2023 рр. Ця технологія враховує вище

перелічені умови та дозволяє з мінімальними витратами часу та коштів налагодити виробництво субстрату і вирощування товарної гливи.

Розроблена технологія виробництва субстрату гливи поєднує часткову пастеризацію з ферментацією в малих об'ємах. Серед переваг зазначеної технології слід назвати такі:

- витрати на організацію субстратного цеху є найменшими з усіх перелічених вище нині наявних технологій, а простота обладнання дозволяє його виготовити навіть в умовах ремонтної майстерні;
- рівномірність зволоження і термообробки субстрату дозволяє уникнути необроблених, незвожених або перезвожених ділянок;
- разом з відпрацьованою водою видаляється частина залишкових пестицидів та продуктів життєдіяльності мікрофлори;
- мікробіологічна обробка дозволяє видалити живлення для конкурентної мікрофлори і «законсервувати» азотисті поживні речовини для живлення міцелію грибів;
- технологічний процес не потребує залучення високваліфікованих кадрів, достатньо базового курсового навчання;
- можливість використовувати для обробки субстрату технічну й оборотну воду;
- правильний монтаж обладнання дає змогу використовувати мінімум електроенергії, лише для освітлення, приводу насосів подачі технічної води та станка для набивання субстратних блоків. За умови наявності централізованого водопостачання і ручної набивки блоків виключаються навіть і ці витрати.

Технологічна схема обробки полягає в такому:

1. Попередня обробка для провокації проростання спор конкурентної мікрофлори. Використовується за умови наявності компонентів субстрату низької якості (органічні відходи попередніх років заготівлі, з місцями враження цвілевими грибами, забруднені землею). Використовується оборотна вода після виробництва попередніх партій субстрату з температурою 30-40°C, витримка у воді 30 хвилин, після чого воду зливають і витримують ще 10 годин. Якщо сировина не забруднена, зберігалась в належних умовах і не має сторонніх запахів, то цю операцію можна виключити.
2. Гідротермічна пастеризація. Мета – знищення вегетативної мезофільної мікрофлори та створення температурних умов для росту термофільної мікрофлори. Субстрат заливають водою 75...80°C і витримують у ній 2

години. Температура субстрату не має знижуватись нижче 70°C. Після витримки воду зливають.

3. Ферментація. Має за мету нарощування кількості термофільної мікрофлори (в основному *Bacillus subtilis term.*, *Thermobacterium cereal*) для утилізації легкорозчинних вуглеводів та створення елективності субстрату [5, с 1-124]. Досягається витримкою нагрітої зволоженої маси при температурі не менше 55°C щонайменше 12 годин за вільного доступу повітря.
4. Вивантаження та переміщення субстрату в чисту зону.
5. Інактивація термофільної мікрофлори. Досягається охолодженням до 24-30°C.
6. Інокуляція міцелієм гливи та забивка блоків.

Для виконання наведених вище технологічних операцій рекомендується наступний мінімальний комплект обладнання для обробки субстрату (рис 1):

- ємність для нагрівання води. Рекомендовано використання твердого альтернативного палива (відпрацьованих висушених субстратних блоків, соломи, інших відходів сільського господарства, щепи з гілок після обрізки саду і винограднику тощо) для нагрівання води для пастеризації. Ємність монтується в котел, дно ємності має бути на висоті верхнього краю ємностей для пастеризації;
- ємність для пастеризації. Найкращий варіант – використання ІВС-контейнерів (єврокубів). Матеріал колби контейнера, HDPE поліетилен не кородує, легко транспортується як у порожньому, так і заповненому вигляді, легко обладнується під пастеризаційну ємність, витримує температури пастеризації, легко миється і дезінфікується;
- насос для подачі вторинної води. У разі дотримання висоти розміщення ємностей можна використовувати вихровий чи лопатевий насос для перекачування холодної води (температура перекачування до 60°C). При організації каналізації в цеху насос для перекачування можна не використовувати;
- фітинги та трубопроводи. Для подачі гарячої води на пастеризацію використовують сталеві чи гумові трубопроводи. Для відведення води – поліетиленові крани PEHD та поліетиленові трубопроводи;
- піддони або столи для вивантаження субстрату на охолодження;
- ємність для перемішування компонентів субстрату та міцелію;
- станок для формування блоків або стіл для ручного формування.

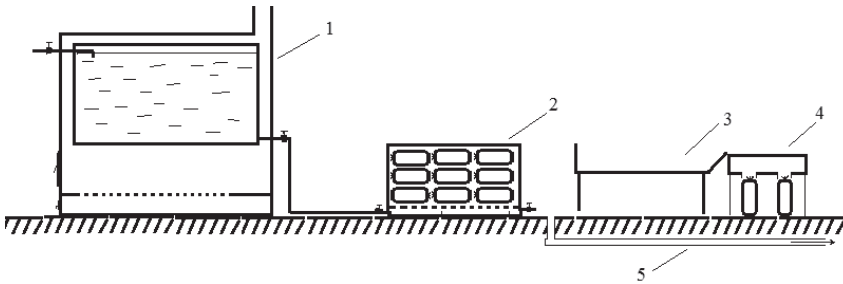

Рис. 1. Комплект обладнання для обробки субстрату, де:

1. Ємність для нагрівання води, вмонтована в котел.
2. Ємність для пастеризації з субстратом.
3. Стіл для охолодження та інокуляції субстрату.
4. Станок або стіл для формування субстратних блоків.
5. Каналізація.

Висновок. Отже, запропонована технологія дозволяє врахувати всі вимоги щодо впровадження у виробництво з вирощування грибів гливи у невеликих фермерських та присадибних підприємствах з можливістю модульного масштабування виробництва. Витримка субстрату в запропонованих режимах дозволяє інактивувати сторонню шкідливу вегетативну мікрофлору та наростити необхідний титр термофільних мікроорганізмів, що утилізує живлення конкурентів гливи та забезпечить достатню елективність субстрату.

Одноразове завантаження субстрату становить 250 кг і більше, що значно спрощує впровадження та успішне використання у господарствах з невеликим можливим обсягом вирощування та передбачає використання простого і недорогого обладнання, доступного як за капітальними вкладеннями, так і за монтажем. Освоєння і застосування цієї технології не є надто складною справою, і вирощування грибів гливи може створити робочі місця для населення сільської місцевості. Важливо і те, що кваліфікація обслуговуючого персоналу не передбачає наявності особливих та відповідальних рівнів умінь і навичок. Все це у комплексі, безумовно, надає додаткові переваги у впровадженні виробництва гливи у невеликих фермерських і присадибних господарствах уже зараз під час війни та у ході повоєнного відновлення на будь-яких територіях України, у тому числі й на тих, сільськогосподарські землі яких забруднено внаслідок війни й їх відродження потребуватиме часу та значних капіталовкладень.

Список використаної літератури

1. Нестеренко Н. Виробництво і споживання культивованих грибів в Україні. Товари і ринки. 2011. С. 61-68.
2. Бандура И.И. Формирование качества ферментированного субстрата для культивирования ксилотрофных базидиомицетов. И.И. Бандура, Е.С. Миронычева. *Имунопатология, Аллергология, Инфектология*. 2010. №1. С. 219. URL: <http://www.immunopathology.com/ru/article.php?article=186>
3. Чернишов І.В. Використання відходів сільськогосподарського виробництва в технології вирощування дереворуйнівних грибів для невеликих фермерських господарств. *Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій Землі*, 2021. с. 287.
4. Бисько Н.А., Бухало А.С., Вассер С.П. и др. Высшие съедобные базидиомицеты в поверхностной и глубинной культуре. Киев. Наук. думка, 1983. 312с.
5. Технічна мікробіологія: навч.-метод. посібник. Укл.: Васіна Л.М., Чебан Л.М. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2020. 124 с.

Аліна ОСТАПЕНКО,

*здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

МАЙНОВІ ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. В умовах сьогодення критично постало питання належного матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України. З метою забезпечення потреб України в умовах воєнного стану законодавчо закріплено механізми передачі, примусового відчуження або вилучення майна у фізичних та юридичних осіб. Одним із таких інструментів є примусове відчуження майна (реквізиція), що опосередковує правовідносини припинення права власності поза волею власника.

Разом із тим, право власності необхідно розглядати як абсолютне право, а його припинення допускається лише на підставах і в порядку, визначених законодавством [17, с. 98]. Статтею 41 Конституції України передбачено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним [1]. Примусове відчуження приватної власності в умовах воєнного стану має здійснюватися за принципами пропорційності, прозорості та справедливості, що забезпечить дотримання прав людини під час реалізації правового примусу. З метою забезпечення дотримання державою принципу непорушності права приватної власності та забезпечення ефективного механізму примусового відчуження майна, особливого значення набуває питання переліку об'єктів, які не можуть бути примусово відчужені в умовах воєнного стану. Цим і зумовлюється актуальність цього дослідження.

Метою дослідження є вивчення стану розвитку інституту примусового відчуження майнових прав і надання пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення нормативного регулювання процедури примусового відчуження майна в умовах воєнного стану.

Виклад змісту дослідження. Питання примусового відчуження або вилучення майна активно досліджується вітчизняними правниками, серед яких В. Коссак, В. Крат, І. Спасибо-Фатєєва, А. Гриняк, Р. Миронюк, О. Клименко та інші. До прикладу, О. Клименко в публікації «Правова природа інституту реквізиції в праві України» приділив увагу дослі-

дженню правової природи реквізиції, юридичній кваліфікації реквізиції за законодавством України та практиці правового регулювання відносин реквізиції [16]. А. Гриняк у публікації «Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні» приділяє увагу дослідженню «юридичного складу» реквізиції, аналізуючи кожен елемент такого складу у розрізі регулювання національним законодавством [15]. У публікації «Особливості відчуження майна в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий аспект» Р. Миронюк та Г. Слалстнікова приділяють увагу необхідності конкретизації на законодавчому рівні переліку майна, яке не може бути реквізоване, систематизації порядку примусового відчуження майна та порядку відшкодування власникам вартості вилученого майна [19]. Проблематика нормативно-правового регулювання примусового припинення права власності на землю в умовах воєнного стану досліджувалася О. Настіною [20].

Примусове відчуження майна (реквізиція) є одним із конституційних обмежень права приватної власності особи, яке винятково допускається з мотивів суспільної необхідності в умовах воєнного або надзвичайного стану. Так, у статті 41 Конституції України закріплено, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, і за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1]. Згідно зі статтею 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яку ратифіковано Законом України №475/97-ВР від 17 липня 1997 року, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2].

24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації (далі РФ) проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки й оборони України Указом Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [11], затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24 квітня 2022 року №2102-ІХ [4], введено в Україні воєнний стан з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, який у подальшому було неодноразово продовжено. В умовах воєнного стану таке конституційне обмеження як рекві-

зиція може бути застосовано виключно для забезпечення обороноздатності держави та за умови наявності у держави потреби, яка може бути задоволена за рахунок такого майна. Тобто примусове відчуження майна в умовах воєнного стану завжди переслідує легітимну мету – забезпечення потреб оборони.

А. Гриняк пропонує розглядати реквізицію як правове явище, юридичний факт, та для настання юридичних наслідків примусового відчуження майна вважає необхідним встановити юридичний склад, що передбачає сукупність взаємозалежних юридичних фактів (оголошення воєнного стану, прийняття державним органом рішення про реквізицію, оплатна основа відчуження майна та дотримання процедури оцінки ринкової вартості майна) [15, с. 24].

Проте на законодавчому рівні не закріплено конкретний перелік майна, що може бути відчужене в процесі реквізиції. Так, нормою статті 353 Цивільного кодексу України передбачено, що примусовому відчуженню підлягає майно, не конкретизуючи яке саме майно [3]. Водночас майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Отже, обмежень щодо майна, яке підлягає реквізиції, законодавство не містить.

Виключенням є об'єкти права власності РФ та її резидентів, визначення яких закріплено у статті 1 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» №2116-ІХ від 03 березня 2023 року [5], до яких віднесено рухоме і нерухоме майно, кошти, вклади у банках, цінні папери, корпоративні права, інше майно (активи), що знаходяться (zareєстровані) на території України та безпосередньо або через афілійованих осіб належать РФ та її резидентам. У вказаному Законі, крім іншого, закріплено правові основи відчуження такого майна. Проте правова природа процесу примусового відчуження майна в умовах воєнного стану та процесу вилучення в Україні об'єктів права власності РФ є різною, та ці процеси з правової точки зору хоча і схожі, однак не підлягають ототожненню.

Неодмінно варто зазначити, що у проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення реквізиції як інституту захисту суспільних інтересів в умовах воєнного або надзвичайного стану» №4673 було запропоновано доповнити положення Цивільного кодексу України статтею 353-1 «Реквізиція в умовах воєнного або надзвичайного стану». Частина друга цієї статті

містила перелік об'єктів реквізиції, якими могли виступати, зокрема, корпоративні права власників, учасників, акціонерів, частки у статутному капіталі господарських організацій та підприємств, зазначених в абзаці 3 цієї частини [14]. Проте зазначена законодавча ініціатива не була узаконена. Відсутність переліку видів майна, яке підлягає відчуженню, може стати підставою для виникнення суперечок між власниками майна, яке відчужено на користь держави в умовах воєнного стану, та державою, яка конфіскувала таке майно. Тому цілком логічно постає питання, чи є обмеження щодо видів майна, які підлягають примусовому відчуженню в умовах воєнного стану?

Доречно розглянути означене питання на прикладі акцій, які посвідчують майнові права власників акцій акціонерного товариства. Із положень статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» №389-VIII від 12 травня 2015 року [7] випливає, що на місцевостях, де введено режим воєнного стану, за спільним рішенням військового командування та військової адміністрації (у разі створення такої), для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану можливе запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, до яких віднесено, зокрема, примусове відчуження комунального або приватного майна, вилучення майна державних підприємств і державних господарських об'єднань. Здійснення заходів правового режиму воєнного стану можливо як самостійно військовим командуванням та військовою адміністрацією, так і за участю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Здійснюючи такі заходи означені суб'єкти зобов'язані видавати про це відповідні документи встановленого зразка, як-от акт про примусове вилучення майна.

Як передбачено у статті 1 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» №4765-VI від 17 травня 2012 року примусове відчуження майна – позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, яке перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [6].

Р. Миронюк та Г. Слестнікова вказували на те, що фактичною підставою відчуження майна в умовах воєнного стану є задоволення потреб військових формувань для ліквідації військової загрози, якщо наявного державного майна для належного забезпечення обороноздатності

країни або ліквідації наслідків збройної агресії не достатньо; підставою для примусового відчуження такого майна не може бути необхідність поповнення матеріальних резервів Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони у випадку, наприклад, завершення активної стадії бойових дій, які не підлягають негайному використанню [19, с. 132].

Потреби держави в умовах воєнного стану є оціночним поняттям та не має законодавчого визначення, водночас залишаючи суб'єктам ревізії певну свободу розсуду. І варто зауважити, що, приймаючи рішення за принципом «на власний розсуд», дуже важливим є дотримання балансу інтересів між потребами держави та фундаментальними правами особи. В. Коссак та У. Андрусів вважають, що для визначення правомірності втручання у право приватної власності шляхом ревізії необхідно враховувати критерії законності втручання, суспільної необхідності та пропорційності [18, с. 171].

Отже, резюмуючи можна зазначити, що ревізія має здійснюватися щодо майна, яке за своїми характеристиками може використовуватися для потреб воєнного часу (відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності). Такими характеристиками доцільно вважати стратегічну значущість майна та функціональне призначення майна. Наведені характеристики є взаємопов'язаними, мають оціночний характер та визначаються окремо щодо кожного об'єкта ревізії. Доречно зауважити, що стратегічна значущість майна визначається на основі зіставлення декількох факторів, таких як: місце розташування майна, економічна та політична привабливість майна, його рентабельність. До прикладу, можна дати оцінку майна всім відомого металургійного комбінату «Азовсталь» у м. Маріуполі Донецької області. З точки зору географічного розташування, загальновідомим фактом є те, що територія заводу займає велику за розміром територію, яка розташована на березі Азовського моря та умовно розділяє місто на дві частини. З економічної точки зору підприємство є провідним в Україні виробником металопрокатної продукції, яка широко використовується для суднобудування, енергетичного й спеціального машинобудування, мостобудування тощо та є єдиним в Україні виробником залізничних рейок широкої колії і рейкових скріплень до них [22]. Як зазначає Г. Третьякова у своєму інтерв'ю, тривалий час до 2022 року це підприємство було монополістом з випуску металопрокату та займало третє місце за рівнем валового доходу серед металургійних підприємств

України [23]. Політична привабливість заводу проявляється у тому, що на виробничих потужностях заводу виробляється продукція, яка експортується більше ніж у 30 країн світу та якість такої продукції визнана більш ніж в 70 країнах світу [22]. На підставі зазначеного можна оцінити майно заводу (як рухоме так і нерухоме) як багатофункціональне; приміщення заводу з огляду на географічне місцезнаходження можна використовувати як укриття для військових та цивільних, як місце для дислокації військових підрозділів тощо; рухоме майно можливо використовувати за його прямим функціональним призначенням та подальшим використанням готової продукції для задоволення потреб держави в умовах воєнного стану. Оцінюючи у сукупності викладене, можна стверджувати, що майно металургійного заводу «Азовсталь», за умови його перебування на підконтрольній українській території та наявності у держави можливості використовувати означені активи, за своїми характеристиками могло би бути використано для потреб воєнного часу та могло бути реквізовано, оскільки відповідає критеріям визначення майна як стратегічно важливого для потреб оборони.

Пропоновані характеристики для визначення майна таким, що може забезпечити потреби воєнного часу, можуть бути застосовані також до майнових прав, у тому числі акцій акціонерних товариств. Із означеного слідує, що акції можуть бути примусово відчужені у їх власників якщо вони можуть забезпечити оборонні потреби держави в умовах воєнного стану. Нормативне визначення поняття акцій закріплене у Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» №3480-IV від 23 лютого 2006 року. Відповідно до статті 9 зазначеного закону, акція – це іменний цінний папір, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України, цим Законом та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Акції існують виключно в електронній формі [9].

Якщо розглядати це питання, виходячи із буквального значення акцій, то, звісно, цінний папір ніяким чином не може забезпечити нагальні потреби держави. Акції посвідчують майнові права власника на управління акціонерним товариством та отримання частини майна акціонерного товариства. Військове командування разом із військовими

адміністраціями (у разі їх утворення) в умовах воєнного стану можуть використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю [7]. Тобто, фактично, суб'єкти реєстрації для забезпечення потреб оборони можуть здійснювати управління підприємствами, у тому числі й акціонерними, та примусово відчужувати, вилучати майно без примусового відчуження акцій такого товариства.

Окремо слід наголосити, що майно, яке використовується для потреб оборони, слід розмежовувати із військовим майном. Так, військовим майном є державне майно, яке закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України [8]. І. Піскун та М. Соколовський пропонують таке визначення поняття військового майна, під яким слід розуміти нерухоме і рухоме майно загального і спеціального призначення, що відноситься до державної власності й закріплене за структурами Збройних Сил України, іншими військовими формуваннями на праві оперативного управління, що використовується ними виключно за функціональним та цільовим призначенням з метою виконання своїх функцій і обслуговування військовослужбовців, а також для ведення господарської діяльності в порядку, встановленому законодавством України [21, с. 59]. Пропоноване науковцями визначення є найбільш повним і точним для опису досліджуваного питання.

Примусово відчужене майно в умовах воєнного стану переходить у власність держави з моменту підписання акта приймання-передачі майна. Враховуючи, що майно відчужується для потреб оборони, цілком логічним є те, що у подальшому функції власника майна виконує військове керівництво, яке прийняло відповідне рішення про примусове відчуження майна. Виходячи з аналізу положень Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 року №185-V [10] та Положення про Міністерство оборони України, яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року №671 [12], Міністерство оборони України є суб'єктом управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Міноборони. Разом із цим, основним завданням Міністерства оборони України є забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий

період [12]. Логічно постає питання: чи можна покласти на Міноборони функції з управління майном, яке до його реквізиції не було військовим майном та використовувалося поза оборонно-промисловою сферою?

У контексті наведеного слід зазначити, що 10 квітня 2023 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання питань, пов'язаних із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану» (реєстр. № 8312 від 27 грудня 2022 року), який станом на осінь 2023 р. не набув чинності та знаходиться на підписі у Президента України. Означеним Законом нормотворець узаконив норму наступного змісту: Міністерство оборони України здійснює управління корпоративними правами (акціями, частками), примусово відчуженими в умовах правового режиму воєнного стану, відповідно до законодавства з питань управління об'єктами державної власності. Корпоративні права (акції, частки), примусово відчужені в умовах правового режиму воєнного стану та передані в управління Міністерству оборони України набувають статусу військового майна з моменту проведення в системі депозитарного обліку депозитарних операцій щодо примусового відчуження таких корпоративних прав у власність держави [14]. Проте із означеними нормами не можливо погодитися.

Майнові права визнаються як речові права, оскільки вони не є предметом матеріального світу. Право власності на акції супроводжується наявністю певного обсягу корпоративних прав. Виходячи із визначення військового майна, акції не можуть бути об'єктом примусового відчуження майна оскільки не є річчю у розумінні положень цивільного законодавства та не відповідають ознаками, які притаманні військовому майну. Примусове відчуження акцій неможливо визнати виключним, необхідним заходом, здійснення якого необхідно для забезпечення потреб оборони. Відсутність у законодавстві обмежень щодо майна, яке не може бути відчужене в умовах воєнного стану, може стати причиною зловживання правом примусового відчуження майна, оскільки відчужене майно переходить у власність держави. Тому пропонується з метою забезпечення захисту права приватної власності доповнити Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» окремою статтею, у якій закріпити вичерпний перелік майна, яке не може бути примусово відчужене в умовах во-

енного стану, включивши в даний перелік, зокрема, акції акціонерних товариств як різновид майнових прав.

Висновок. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про те, що сучасний стан розвитку інституту примусово відчуження майна в умовах воєнного стану свідчить про значний потенціал для законотворчої та наукової діяльності. Питання захисту права власності в умовах воєнного стану є досить актуальним. Відсутність нормативного закріплення об'єктів примусового відчуження майна в умовах воєнного стану дає певну свободу розсуду державі, що може спричинити подальші суперечки щодо законності реквізиції такого майна. З метою забезпечення захисту права приватної власності запропоновано узаконити виключний перелік майна, яке не може бути примусово відчужене в умовах воєнного стану шляхом доповнення положень Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» окремою статтею відповідного змісту та запропонована характеристика майна, яке може використовуватися для потреб воєнного часу.

Подальші дослідження планується спрямувати на вивчення об'єктів, які не можуть бути примусово вилучені для потреб оборони в умовах воєнного стану та дослідження нормативного регулювання процедури реквізиції майна в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04 листопада 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року №475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1044>
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року №2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
5. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03 березня 2023 року №2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>

6. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року №4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року №1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>
9. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 року №3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
10. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року №185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
12. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2017 року №671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання питань, пов'язаних із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану: Проєкт Закону України від 27 грудня 2022 року №8312. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1594034>
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення реєстрації як інституту захисту суспільних інтересів в умовах воєнного або надзвичайного стану: Проєкт Закону України від 29 січня 2021 року №4673. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/502379>
15. Гриняк А. Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні. *Нове українське право*. 2022. Випуск 2. С. 21–28. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/227/206>
16. Клименко О. Правова природа та розвиток інституту реєстрації в праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Випуск 91. С. 56-60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_91_18
17. Коссак В. Експропріація і вилучення майна: європейська судова практика. *Право України*. 2016. №1. С. 93–100.

18. Коссак В., Андрусів У. Реквізиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія Право. Випуск 76. С. 169-175. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54332/1/281432-96-648929-1-10-20230611.pdf>.
19. Миронюк Р., Слестнікова Г. Особливості відчуження майна в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний бюлетень*. 2022. Випуск 24. С. 128–136. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/24/17.pdf>
20. Настіна О. Особливості нормативно-правового регулювання примусового припинення права власності на землю в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *ScienceRise. Juridical Science*. 2022. №1. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srjusc_2022_1_6.
21. Піскун І., Соколовський М. Поняття та загальна характеристика військового майна. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Юридичний вісник: повітряне та космічне право*. 2023. №2 (67) 2023. С. 54-61. URL: https://www.researchgate.net/profile/Tetiana-Obikhod/publication/373736036_Istoria_rozvitku_pravovih_form_zabezpecenna_rezimu_kosmicnoi_dialnosti/links/64f9ea934c72a2514e5ba1a8/Istoria-rozvitku-pravovih-form-zabezpecenna-rezimu-kosmicnoi-dialnosti.pdf#page=54.
22. Азовсталь сьогодні. URL: <https://azovstal.metinvestholding.com/ua/about/common>
23. Інтерв'ю з Головою Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. 15.02.2023. URL: https://komspir.rada.gov.ua/news/main_news/75824.html

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1. ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД КОНКУРСНОЇ КОМІСІЇ З ОЦІНЮВАННЯ НАУКОВИХ РОБІТ

III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених *«Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення»* з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини

Володимир УСТИМЕНКО, співголова Конкурсної комісії та Оргкомітету Конкурсу, Директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», член Президії НАН України, голова Донецького наукового центру НАН України та МОН України, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Олена КОЛОБРОДОВА, співголова Конкурсної комісії та Оргкомітету Конкурсу, Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з соціальних та економічних прав

Алевтина САНЧЕНКО, координатор Оргкомітету Конкурсу, провідний науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», секретар Експертної ради при Представникові Уповноваженого Верховної Ради України з соціальних та економічних прав, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Євген АХРОМКІН, професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування ДУ «Житомирська політехніка», доктор економічних наук, професор

Оксана БЕРЕЖНА, керівник Експертної групи з питань розвитку інновацій, Міністерство освіти і науки України, кандидат юридичних наук

Ольга БОЙКО, менеджер Комітету промислової екології та сталого розвитку Європейської Бізнес Асоціації

Ірина БУДНІКЕВИЧ, завідувач кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку Черновецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктор економічних наук, професор

Богдан ВЕСЕЛОВСЬКИЙ, керівник Експертної групи з євроінтеграції та координації політик Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції Міністерства юстиції України, доктор філософії зі спеціальності «Міжнародне право», доцент кафедри порівняльного і європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руслан ГОРБЕНКО, народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, кандидат економічних наук

Алла ГОРДІЄНКО, Генеральний директор Національної бібліотеки України для дітей, президент ГО «Українська асоціація працівників бібліотек для дітей», членкиня Експертної ради при Представникові Уповноваженого Верховної Ради України з соціальних та економічних прав, кандидат наук з культурології, Заслужений працівник культури України

Богдан ДЕРЕВЯНКО, головний науковий співробітник, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Інна ЗАБЛОДСЬКА, член Оргкомітету, директор Луганської філії Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», доктор економічних наук, професор, Заслужений економіст України

Олег ЗАЙЧУК, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Ірина КОВАЛЕВСЬКА, перший заступник Голови Державної міграційної служби України, кандидат юридичних наук

Валерія КОВАЧ, голова Ради молодих вчених НАН України, провідний науковий співробітник відділу технологій захисту довкілля та радіаційної безпеки, Державна установа «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України», доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук

Світлана КОЛИШКО, керівниця ініціатив з прав людини та доступу до правосуддя Програми розвитку ООН в Україні

Марина КУПЧУК, завідувач Сектору міжнародного інвестиційного співробітництва та сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу Департаменту інвестицій, інновацій та інтелектуальної власності, Міністерство економіки України

Олена КУЧЕР, член Оргкомітету, в.о. директора Донецького наукового центру НАН України та МОН України, кандидат фізико-математичних наук

Олександра МАНДИЧ, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, голова Ради молодих вчених Державного біотехнологічного університету, голова Ради молодих вчених при Харківській обласній державній адміністрації, доктор економічних наук, професор

Олена МИТНИК, спеціалістка з бізнесу та прав людини, Програма розвитку ООН в Україні, доктор філософії в галузі права

Галина МИХАЙЛЮК, народний депутат України, Представник Президента України у Верховній Раді України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Вікторія МИЩЕНКО, член Оргкомітету, науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», кандидат юридичних наук

Богдан НЕДІЛЬКО, державний експерт Експертної групи з євроінтеграції та координації політик Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції Міністерства юстиції України, доктор філософії зі спеціальності «Міжнародне право»

Богдан ПШЕНІЧНИЙ, державний експерт Експертної групи з прав людини Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції Міністерства юстиції України

Вікторія РЕЗНІКОВА, завідувач кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор

Оксана РОМАХОВА, член Оргкомітету, науковий співробітник відділу проблем міжрегіонального співробітництва Луганської філії Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», кандидат економічних наук, доцент

Вадим РОШКАНЮК, завідувач кафедри господарського права Юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», кандидат юридичних наук, доцент

Олена РЯБЦЕВА, заступник директора Департаменту інвестицій, начальник Відділу міжнародного інвестиційного співробітництва та сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, Міністерство економіки України

Георгій САНДУЛ, директор громадської організації «Трудові ініціативи», співголова Експертної ради при Представникові Уповноваженого Верховної Ради України з соціальних та економічних прав, юрист

Марина САПРИКІНА, голова правління Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», сертифікована експертка з КСВ, Executive MBA, CEO

Інна СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА, Директор Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, голова Ради молодих вчених Міжрегіональної академії управління персоналом, член Ради молодих учених при МОН України, доктор наук з державного управління, професор

Віталій СЕРЖАНОВ, декан Економічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», доктор економічних наук, доцент

Елеонора СКИБЕНКО, старша дослідниця і представниця в регіоні Східної Європи та Центральної Азії Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія)

Антон СОШНИКОВ, старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, завідуючий аспірантурою і докторантурою, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», кандидат юридичних наук

Михайло ТЕПЛЮК, заступник Керівника Апарату Верховної Ради України – Керівник Головного юридичного управління, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України

Олександр ТРЕГУБ, старший науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», кандидат юридичних наук

Олена ТРИФОНОВА, в.о. завідувача кафедри математики та цифрових технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор педагогічних наук, професор

Олена УВАРОВА, доцент кафедри прав людини та юридичної методології, голова Міжнародної лабораторії з бізнесу та прав людини Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Вагенінгенський університет і науково-дослідницький центр (Нідерланди), співголова Глобальної асоціації дослідників з питань бізнесу і прав людини, кандидат юридичних наук, доцент

Наталія ШАКУРО, Надзвичайний і Повноважний Посланник, радник Постійного представництва України при Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), залучений експерт Центру перспективних досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

Олена ШОМПОЛ, доцент кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, національний консультант Проєкту Ради Європи «Посилення соціального захисту в Україні», кандидат юридичних наук

Світлана ШУЛЬЦ, завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України», доктор економічних наук, професор

ДОДАТОК 2. КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ НА ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Документи – першоджерела:

1. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту» / UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework, схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. 38 с.
URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/06/1-%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%A3%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D1%81%D1%82.pdf (українською мовою);
https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (англійською мовою)
2. Рекомендація CM/REC(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес / Recommendation CM/Rec(2016)3 of the Committee of Ministers to Member States on human rights and business, прийнята Комітетом міністрів 2 березня 2016 року на 129-му засіданні Заступників міністрів. 16 с.
URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/06/2-%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%9A%D0%9C%D0%A0%D0%84_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (українською мовою);
https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1ad4 (англійською мовою)
3. Настанови (керівні принципи) ОЕСР для багатонаціональних підприємств: рекомендації для відповідального ведення бізнесу у глобальному контексті / OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Recommendations for responsible business conduct in a global context (OECD/LEGAL/0307), ухвалено рішенням Ради ОЕСР 27 червня 2000 року, оновлено 8 червня 2023 року.
URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=37fd9683-b256-41e8-af9a-d49125f63221&title=KerivniPrintsipiOesrDliaBagatonatsionalnikhPidprimstv> (українською мовою);
<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0307> (англійською мовою)

4. Legally Binding Instrument to Regulate, in International Human Rights Law, the Activities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises (Third Revised Draft 17.08.2021). 23p.
URL: <https://media.business-humanrights.org/media/documents/LBI3rdDRAFT.pdf> (англійською мовою)
5. Human rights due diligence in practice – building on what works and addressing the gaps. The Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises (16 July 2018, A/73/163). 25 p.
URL: <https://www.ohchr.org/ru/documents/reports/report-working-group-issue-human-rights-and-transnational-corporations-and-0> (англійською мовою)
6. Business and human rights – towards a decade of global implementation. Key messages from the UNGPs10+/ NextDecadeBHR project launch and first global multi-stakeholder consultation. UN Working Group on Business and Human Rights (7 July 2020). 12 p.
URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/UNGPsBHRnext10/UNPGs10plus_Launch_report.pdf (англійською мовою)
7. Role of national human rights institutions in facilitating access to remedy for business-related human rights abuses. The Report of the Working Group on the issues Human Rights and Transnational Corporations and other Business Enterprises (22 June 2021, A/HRC/47/39/Add.3). 20 p.
URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3929864?ln=ar> (англійською мовою)
8. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (25.10.2011, COM/2011/0681 final).
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0681> (англійською мовою)
9. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
10. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

11. Національний стандарт ДСТУ ISO 26000:2019 (ISO 26000:2010, IDT) «Настави щодо соціальної відповідальності», прийнято наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 29.12.2020 р. № 523.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0523774-20#Text>

Наукові та науково-практичні видання:

12. Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України: Збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 200 с.
URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/05/Drayveri_block_200str_100ekz.pdf
13. Просування поваги прав людини у сфері бізнесу в контексті імплементації Цілей сталого розвитку в Україні: Зб. наук.-практич. матер. За наук. ред. В.А. Устименка. – Київ : НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2020. 248 с.
URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B8-%D0%9F%D0%9B_%D0%A6%D0%A1%D0%A0.pdf
14. Соціально відповідальне ведення бізнесу – складова сталого розвитку: Збірник матеріалів за результатами Всеукраїнського конкурсу наукових робіт. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є.; упоряд. Сошников А.О., Токунова А.В. Київ, 2022. 395 с.
URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/167>
15. Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення: Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є., Градобоева Є.С., упоряд. Єршов В.В. – Київ: БАІТЕ, 2023. – 408 с.
URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/178>
16. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні. Митник О., Нагаївська Д., Санченко А., Саприкіна М., Токунова А., Уварова О., Федорович І. За заг. ред. Сондербай Н. Програма розвитку ООН, 2022. 324 с.
URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/business-and-human-rights-ukraine-accelerating-sustainable-and-equitable-development-through-implementation-un-guiding>

17. Звіт щодо поточного стану імплементації розділу про бізнес та права людини Національної стратегії України у сфері прав людини, інтеграції керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні документи з прав людини, відновлення та розбудови миру. Санченко А. Програма розвитку ООН, 2023. 102 с.
URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zvit-shchodo-potochnoho-stanu-implenetatsiyi-rozdilu-pro-biznes-ta-prava-lyudyny-natsionalnoyi-stratehiyi-ukrayiny-u-sferi-prav>
18. Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні дослідження контексту. Уварова О., Саприкіна М. Програма розвитку ООН, 2023. 80 с.
URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vidpovidalna-povedinka-biznesu-v-chasy-viyny-v-ukrayini-doslidzhennya-kontekstu>

Посібники, керівництва, освітні курси:

19. Запитання і відповіді щодо Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (2014, HR/PUB/14/3). 48 с. / Frequently asked questions about the Guiding Principles on Business and Human Rights. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (HR/PUB/14/3). 52 p.
URL: <https://www.bhr.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF-%D0%86-%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%86-%D0%A9%D0%9E%D0%94%D0%9E-%D0%9A%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%9F%D0%86%D0%92-%D0%9E%D0%9E%D0%9D-%D0%97-%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%90%D0%9D%D0%AC-%D0%91%D0%86%D0%97%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%A3-%D0%A2%D0%90-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92-%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98-.pdf> (українською мовою);
https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FAQ_PrinciplesBusinessHR.pdf (англійською мовою)
20. Business and Human Rights. A handbook for legal practitioners. By Claire Methven O'Brien. Council of Europe, 2018. 200 p.
URL: <https://rm.coe.int/business-and-human-rights-a-handbook-of-legal-practitioners/168092323f> (англійською мовою)

21. Корпоративна відповідальність щодо дотримання прав людини. Тлумачний посібник. Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (2012) / The Corporate Responsibility to Respect Human Rights. An Interpretive Guide. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2012). URL: <https://www.bhr.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/%D0%9A%D0%9E%D0%A0%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%90-%D0%92%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%86%D0%94%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC-%D0%A9%D0%9E%D0%94%D0%9E-%D0%94%D0%9E%D0%A2%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF-%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92-%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98.pdf> (українською мовою); www.ohchr.org/Documents/publications/hr.pub12.2_en.pdf (англійською мовою)
22. Навчальний посібник з належної обачності щодо прав людини. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, Бізнес та права людини в Азії (2021). 75 с. / Human Rights Due Diligence Training Facilitation Guide, UNDP Business and Human Rights in Asia (2021). 75 p. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/navchalnyy-posibnyk-z-nalezhnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny> (українською мовою); <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2021-09/UNDP-RBAP-Human-Rights-Due-Diligence-Training-Facilitation-Guide-2021.pdf> (англійською мовою)
23. Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом: Посібник. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (2022). 61 с. / Heightened Human Rights Due Diligence for business in conflict-affected contexts; A Guide. United Nations Development Programme (2022). 61 p. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/pohlyblena-protsedura-nalezhnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny-dlya-biznesu-za-nespryatylyvykh-obstavyn-sprychynenykh> (українською мовою); https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-06/UNDP_Heightened_Human_Rights_Due_Diligence_for_Business_in_Conflict-Affected_Context.pdf (англійською мовою)
24. Боротьба з примусовою працею: посібник для роботодавців і бізнесу. Міжнародна організація праці – друге видання. Женева: МБП, 2015. 24 с. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/--sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_853546.pdf (українською мовою)

25. Guidance on due diligence for EU companies to address the risk of forced labour in their operations and supply chains. European Commission (12.07.2021). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_3664 (англійською мовою)
26. Employment & recruitment agencies sector guide on implementing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. European Commission, Institute for Human Rights and Business (IHRB), Shift (2013). 96 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7fa3f4c2-9f0f-46df-b698-cdd627cabe31> (англійською мовою)
27. Стандарт корпоративної відповідальності в сфері прав людини: Ключові індикатори оцінки згідно із Керівними принципами ООН з питань бізнесу та прав людини. Всесвітній Альянс бенчмаркінгу (WBA) (Вересень 2021). 24 с. URL: https://www.bhr.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/001_CHRB-Methodology_Ukr-3.pdf
28. Національний план дій у сфері бізнесу і прав людини: посібник [пер. з англ.; за заг. ред. Олени Уварової]. Харків: Право, 2018. 88 с. Неофіц. переклад. URL: https://www.bhr.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/008_nap-bhr-toolkit.pdf
29. Human Rights for Legal Professionals (HELP) course on Business and Human Rights. Council of Europe (2021). URL: <https://help.elearning.ext.coe.int/course/view.php?id=1760> (англійською мовою)
30. Дія. Бізнес. Онлайн школа. Освітній курс «Бізнес і права людини. Як бізнес має приділяти увагу питанням прав людини у своїй роботі» URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/business-andhuman-rights>
31. Дія. Бізнес. Онлайн школа. Освітній курс «Належна обачність щодо прав людини в часи війни» URL: <https://business.diia.gov.ua/courses/obacnist>
32. Дія. Бізнес. Самотестування для підприємців. Інструмент самооцінювання з бізнесу та прав людини URL: <https://business.diia.gov.ua/selftesting/business-and-human-rights>

Вебсторінки інтернет-ресурсів:

33. Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business> (англійською мовою)

34. Online Platform for Human Rights and Business. Council of Europe.
URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-intergovernmental-cooperation/online-platform-for-human-rights-and-business> (англійською мовою)
35. Business and Human Rights Resource Centre / Ресурсний центр з питань бізнесу та прав людини
URL: <https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/un-guiding-principles-on-business-human-rights/> (англійською мовою)
36. Ресурсний хаб з бізнесу і прав людини для Центральної та Східної Європи і Центральної Азії (ЦСЕЦА Ресурсний хаб, CEECA Resource Hub)
URL: <https://seeca-bhr.org/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE-D0%BD%D0%B0%D1%81/> (українською мовою)
37. Про бізнес та права людини в Україні. Центр «Соціальна дія», Програма розвитку ООН в Україні.
URL: <https://www.bhr.org.ua/> (українською мовою)

Наукове видання

**БІЗНЕС І ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ
Й ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

Збірник матеріалів

*III-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт
здобувачів вищої освіти та молодих учених
з нагоди 75-річчя Загальної декларації прав людини*

За загальною редакцією В.А. Устименка,
Директора Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
члена-кореспондента НАН України, члена-кореспондента НАПрН України,
доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України

Редактор – упорядник:
Санченко А.Є.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.
Надруковано: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27
Підписано до друку 10.04.2024.
Зам. 18. Друк офсетний. Папір офсетний. Формат 60х90 1/16
Обл.-вид. арк. 13,18. Наклад 100 прим.

